Ali Suavî

Hüseyin ÇELİK

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI

TÜRK BÜYÜKLERİ

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1549
Yayımlar Dairesi Başkanlığı
Türk Büyükleri Dizisi/157

ALİ SUAVÎ

Yrd.Doç.Dr. Hüseyin ÇELİK

© T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI -ANKARA -1993
ISBN 975-17-1373-0

Birinci Baskı, 3.000 Adet

Keçiören Açık Cezaevi Matbaası
Tel: 338 83 23 - 24 Fax: 339 40 70

1990'lı yıllar yalnız Türkiye toplumunda değil, tüm dünya coğrafyasında da ilginç oluşumların ve onlara bağlı gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Bakanlığımın politikasının özünü, demokratikleşme çabalarının toplumumuzda yaygınlaştırılması oluşturmaktadır. Çoğulcu, katılımcı, çağı yakalamış insanların ürünleri ile bütünleşmiş bir kültür politikası temellendirilmesi amaçlanmıştır.

İnsanlığın geçirdiği büyük dönüşümlerin ve değerlerin arkasındaki kavramlar "Kitap" ve "Okumak"tır. Ne görselliğin gücü, ne de iletişimin durmak bilmeyen teknolojik gelişmeleri, bu iki kavramın insanlara özgü haz duygusu nedeniyle hiçbir zaman önemini yitirtemeyecek, özelliği ve önemi dünya durdukça sürüp gidecektir.

insanlar günlük yaşama biçimleri, dünyadaki olumlu olumsuz gelişmeler, etkileşimler, olaylar, üzüntüler ve sevinçler içinde düşünce üretip kendilerini yenileyecekler ve bu çabadan da hiçbir zaman vazgeçemeyeceklerdir.

Bütün bu somut gerçeklerin yanında, karşımızda fazla değiştiğini söyleyemeyeceğimiz diğer bir somut gerçek var. O da az okuyan bir toplum oluşumuz. 1992'yi KİTAP VE OKUMA yılı ilan ederek bu sorunun altında yatan nedenleri araştırmak, çözüm yolları aramak, etkinlikler yapmak, okuma konusunu gündemde tutmak çabası içinde geçirdik. Kampanyalar yaptık, yarışmalar düzenledik, kitaplarımızı ücretsiz verdik, tüm bu etkinliklerimizi yine sürdüreceğiz.

1993 yılında "KİTAP SATIN ALIN... AYDINLANIN" diyerek ikinci adımımızı atıyoruz. Yine kampanyalar, yarışmalar yoluyla insanımızı kitaba ve kitap satın almaya yönlendirmek amacındayız.

Geniş ufukları olan, düşünen, düşündüğünü açıklayan, görsel iletişim araçlarının verdikleriyle yetinmeyen, kültürlü insanların yaşadığı özgür ve demokratik ortamı olan, geleceğin, 2000'li yılların Türkiyesi için bu kavramların yerleştirilmesi çok önemli. Bunun sonunda kitabı isteme, sahip olma ve bundan haz duyma duygusunun yaygınlaştığı insanların Türkiyesi, okuyan, yazan Türkiye, düşlenenlerin gerçekleştiği Türkiye olacaktır.

Bakanlığımız 1993'te gerek çalışmaları sırasındaki değerlendirmeleri gerek Türkiye'nin her köşesinden gelen istemin yoğunlaşması nedeniyle baskı sayılarını yükseltti.

Toplumsal düşünce birikimimizi oluşturan, bu arada da ulusal kültürümüze katkıda bulunmuş olan ve fakat özel yayınevleri tarafından yayınlanmasında bilinen güçlükleri yaşayan kitapları yayınlamaya devam edeceğiz. Böylece, ulusal kültür birikimimizi yalnızca bir koruma mantığıyla değil, günümüz gereksinimlerini karşılayacak bir yaklaşımla ele almış olacağız.

Okumak ve yazmak, insanların insanca duygularının, kendi kendisiyle yalnız kalabildiği tad alma ve haz duyma anlarının yaşandığı tek alandır. İnsanlar yaşanan bu anlarının sonucunda dünyamızı süsleyen fikir ürünlerini ortaya koyuyor, yetenekli kişiler ortaya çıkıyor, hepimizin, ülkemizin, giderek dünyamızın malı oluyor.

Bu gerçek ve bilinç içinde kitap ve okumak somutunda başlattığımız girişimlerimizi 1993'te yine gündeme getiriyor "KİTAP SATIN ALIN...AYDINLANIN" diyoruz.

Çoğulcu, katılımcı, demokratik yapılı, çağını yakalamış, ona içerden bakan kuşaklar olarak yetişmemizin gerçeği bu diyorum ve buna içtenlikle inanıyorum.

D.Fikri SAĞLAR

Kültür Bakanı

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ / XI

I. BÖLÜM: HAYATI

Çocukluğu ve Aile Çevresi / 1
Eğitimi İlk Seyahatleri ve Memuriyetleri / 1
Şehzade Camiindeki Vaazları / 7
Gazeteciliğe Başlaması / 8
Kastamonu'ya Sürülmesi / 10
Avrupa'ya Kaçması / 11
Londra Hayatı / 15
Paris Hayatı / 23
İstanbul'a Dönüşü
Galatarasay Mekteb-i Sultanîsi Müdürlüğü / 31
Mektebi Sultani Müdürlüğünden alınması / 37
İşsiz ve Karanlık Günleri / 38
Ölümünden Sonra Ali Suavî / 45
Ali Suavî Hakkında Ne Dediler / 48

II. BÖLÜM: ESERLERİ

A. KİTAP RİSALELERİ / 52

- Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal / 52
- Santorin Risalesi / 53
- Hukuku'ş-Şevari / 53
- Defter-i Amâl-ı Âlî Paşa / 53
- Salnâmeler (Yıllıklar) / 54
- Hive Fi Muharrem 1290 / 55
- Nasıreddin Chah D'IRAN / 55
- A Propos de L'Herzegovine / 56

- A Propos de L'Herzegovine (II) / 57
- A Propos de L'Hezregovine - MONTENEGRO (III) / 58
- Question of The Day, Turk or Christian / 59
- Tacryr ou Relation de Mohammed Effendi / 59
- Le Tableau de Sèbès (Lugaz-ı Kabis) / 60
- Takvimü't-Tevarih Zeyli / 61
- Giyotiyos'un Ahlaka Aid Risalesinin Tercümesi / 61
- Arabî İbare Usulu'l-Fıkıh tercümesi / 62
- David Urquhart'ın New Castle Foreign Affairs Committee'nin Başkanı Mr. Crawshay'e Osmanlı Dış Borçları İle İlgili Olarak Yazdığı Mektubun Tercümesi / 62
- Foreign Affairs Committee'lerin Sultan Abdülaziz'e Yazdıkları Bir Mektubun Tercümesi / 64
- Bizzat Suavî veya Başka Kaynaklar Tarafından sözü Edildiği Halde Rastlayamadığımız Eserleri / 67

B- SÜRELİ YAYINLAR: / 69

- Muhbir Gazetesi (istanbul) / 69
- Muhbir Gazetesi (Londra) / 70
- Ulûm Gazetesi / 72
- Muvakkaten Ulûm Müşterilerine / 72
- Bir Ansiklopedi Teşebbüsü: Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Ma'arif / 72
- Yazarın Yayınladığını Veya Yayınlayacağını Söylediği Fakat Bulamadığımız Gazeteler / 74

III. BÖLÜM: FİKİRLERİ

- Sosyal ve Siyasi Fikirleri / 75
- Laiklik / 78
- Hilafet / 78
- Osmanlı Devletinin Manevi Rahatsızlıkları / 80
- Milliyetçilik - İslamcılık / 83

- Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Düşünceleri / 103
- Eğitim Üzerine Görüşleri / 120
- Fen Bilimlerine Bakış / 129
- Ekonomik Görüşleri / 132

IV. BÖLÜM: YAZILARINDAN ÖRNEKLER

- İlim / 138
- Serbestlik / 145
- Gazete / 147
- Taklit / 149
- Müslümanların Padişah Hakkındaki Zannı / 154
- Müslümanlık Kalkınmaya Engel Değildir / 160
- Türk / 162
- Osman / 164
- Sanayi Der Memalik-i Osmaniye / 169
- Yeni Osmanlılar Tarihi'nden / 173
- Avrupa'nın ve Amerika'nın Neşr-i Nasrariyet Cemiyetleri / 175
Fransız Kaypaklığı - Tenbih - İslam Askerliği Fransız Askerliği / 177
- Terakki / 180
- Osmanlıların İstanbul'u Fethinden Dolayı Avrupa ve İnsanlık Onlara Neler Borçludur? / 183
- Mukaddime / 186
- Hatime / 190
- Varaka / 191
- 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı Üzerine / 193
- Teşekkürname / 203
- El Hâkimu Huvallah / 204
- Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat / 232
-SONUÇ / 247

- BİBLİYOGRAFYA / 257

ÖNSÖZ

Ali Suavî, Batılılaşma dönemi Türk fikir ve kültür tarihinde önemli bir yere sahip olan yazarlardandır. Tarihimizde, Ali Suavî kadar, ölümünden sonra kendisi ile ilgili biribirine çok zıt fikirler ileri sürülen aydın çok azdır. Onun için cahil diyenler olduğu gibi, dâhî diyenler de vardır; kahraman diyenlerin sayısı hâin diyenler kadar çoktur.

Çok çeşitli yönleri olan Ali Suavî Efendi üzerinde bugüne kadar yazılanlar ya onu mahkum etmeyi veya yüceltmeyi hedeflemiştir. Biz bu kitapta Ali Suavî'yi hatıralardan, şahsi yorumlardan yola çıkarak değil, arşiv belgelerine ve bizzat kendi eserlerine dayanarak değerlendirmeye çalıştık. Bu eserin uzun bir hazırlık dönemi olmuştur. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığımız "Ali Suavî, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri" konulu doktora tezi bu kitaba başlıca kaynak olmuştur. Kitabın hacminin sınırlı olmasından dolayı, doktora tezinde ele alınan yüzlerce yerli ve yabancı arşiv belgelerine burada yer verilememiş ancak kaynakları verilmiştir. Ali Suavî gibi hayatı, mücadele ile sürekli bir faaliyet ile geçen, hem din adamı, hem gazeteci, hem öğretmen, hem bürokrat hem de komitacı olan bir insanın bütün yönlerini böyle küçük bir esere sığdırmak imkansız değilse de zordur. Okuyucular bu kitapta belki her yönüyle Ali Suavî'yi bulamayacaklardır ama, bulacakları Suavî belgelerin bize anlattığı bir Ali Suavî olacaktır.

Kitapta, Suavî ile ilgili bugüne kadar yazılanlara pek yer verilmemiş, ancak bunlar bibliyografyada gösterilmiştir. Yazarın eserleri tanıtılırken, elimizde olanlar kısaca tanıtılmış, olmayanların ise sadece isimleri ve hangi kaynaklarda bunlardan söz edildiği belirtilmiştir.

Fikirleri kısmında, yazarın üzerinde çelişkili yorumlar yapılan görüşlerine daha ağırlıklı olarak yer verilmiştir.

Eserin son bölümünde, onun yazılarına örnek olarak sunduğumuz makalelere ya da çeşitli eserlerinden alınan parçalara yer verilmiştir. Bu yazılar seçilirken özellikle şimdiye kadar yeni harflerle yayınlanmamış olmalarına ve yazarın gerek üslübunu gerekse fikirlerini çarpıcı şekilde yansıtmış olmalarına dikkat edilmiştir. Yazarın her biri bir kitapçık ebadında ve son derece önemli, Ulûm gazetesinde yayınlanmış olan "Türk" ve "Lisan ve Hatt-ı Türkî" başlıklı yazılara hacim endişesiyle yer verilememiştir. Ancak fikirleri ele alınırken bu makalelerden bolca alıntılar yapılmıştır. Sözkonusu makalelerin Prof. Dr. Mehmed Kaplan başkanlığında hazırlanan Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi'nin 2. cildinde yeni harflerle yayınlanmış olmaları, bu makaleleri burada yayınlayamadığımız üzüntüsünü gidermektedir.

Yazarın İstanbul ve Londra'da çıkardığı iki ayrı Muhbir gazetesinin biribirine karıştırılmaması için Londra'da yayınlanan Muhbir, dipnotlarda Fransızca başlığı olan Le Mukhbir, 38. sayıdan sonraki sayılar ise İngilizce başlığı olan The Mukhbir şeklinde verilmiştir.

Geniş okuyucu kitlesi gözönünde bulundurularak doktora tezimizden kısaltılarak ve yer yer dilde sadeleştirmelere yer verilerek hazırlanan bu eserde, doktora tez danışmanım Prof. Dr. Birol Emil'in ve her fırsatta geniş bilgi ve tecrübesinden yararlandığım Sayın Ziyad Ebuziyya Beyefendi'nin katkıları büyüktür. Kendilerine ve bu eserin yayınlanmasında katkıları olan bütün şahıs ve kuruluşlara teşekkür ederim.

Hüseyin Çelik

İstanbul, 1991

I. BÖLÜM

HAYATI

Çocukluğu ve Aile Çevresi

Ali Suavî, 17 Aralık 1838 tarihinde İstanbul'da Cerrahpaşa semtinde dünyaya geldi.[1] Kendisi Çankırı'nın Çerkeş kazasının Viranşehir nahiyesine bağlı bir köyden gelerek İstanbul'a yerleşen Cepkenoğlu ailesine mensuptur.[2]

Babası Hüseyin Ağa, okuma yazmayı İstanbullu olan annesinden öğrenmiş bir kağıtçı esnafıdır. Hesabı dört işlem seviyesinde öğrenen Hüseyin Ağa'nın şahsiyetini Ali Suavî şöyle tarif eder: "Ehl-i ilme (âlimlere) gayet hürmet eder, idare-i beytiyesini (evinin geçimini) pek iyi bilir, meşreben (karakter olarak) sıdk ve tahareti (temizliği) sever, haksızlık gördüğü zaman sabrı yanar, ateş kesilir; hatta haksızlık eden bazı ehibbasına (dostlarına) tokat atmış ve bazısının kafasını yarmış."[3]

Eğitimi İlk Seyahatleri ve Memuriyetleri

Ali Suavî, Davutpaşa iskele Rüştiye mektebinden mezun olduktan sonra çok genç yaşta memuriyete başladı. Bab-ı Seraskeri Dersa'adet yoklama kaleminde (İstanbul Askerlik Şubesi) çalışmaya başladığı zaman 13-14 yaşlarındadır. Bu arada kendisi cami derslerine devam

(1) Ali Suavi, 1869 temmuz ayından itibaren Paris'te yayınladığı Ulûm gazetesinde ilk gençlik yıllarına ait hayatını yazmışt:r. Biz burada, genellikle yazarın kendi kaleminden olan hayat hikayesine dayandık (Ulûm gazetesi n.15, s. 892-932).
(2) Tercüman-ı Şark, 24 Mayıs 1878, nr. 44.
(3) Ulûm, nr. 15, s. 893.

ederek kendisini yetiştirmektedir. Yazar, 16-17 yaşlarına kadar geçen hayatının tamamen ilimle iç içe geçtiğini söyler.[4] Bâb-ı Seraskerî yoklama kalemindeki görevinden ayrılıp hacca gitmek üzere İstanbul'dan ayrılan Suavî bu sırada 17-18 yaşlarındadır. İstanbul'dan ayrılmadan önce o ilk eserini yazmıştır.[5] Bu, dinî bir eserdir. "Nesâyih-i Ebu Hanife Üzerine Şerh" isimli bu eser günümüze kadar ya ulaşamamış veya henüz bulunamamıştır.

Ali Suavî, çıktığı hac yolculuğunda ülkesini tanıma fırsatı bulmuş, kendi ifadesiyle dinleri, insanları, hayat şekillerini yerinde görüp inceleme fırsatı elde etmiştir.[6] Bu yolculuk boyunca kendisi İslamî ilimlerin temellerinden biri olan Hadis ilmi ile yakından ilgilenmiş ve hac dönüşü İzmir'e çıktığı zaman binlerce hadis ezberlemiştir. Özellikle, Hz. Muhammed'in zulüm aleyhinde söylediği hadisler genç Suavi'nin özellikle ezberlediği hadislerdir.[7] İzmir'den Bursa'ya geçen Suavî, o zamanın Bursa valisi Süleyman Paşa'nın gönlünü fethetmiştir. Süleyman Paşa'ya, yazdığı "Şibbaku'l-Ulûm" isimli eserini sunan Ali Suavî, çok genç yaşta ilmî seviyesini ispatlamıştır.[8] Bursa'da Haraççıoğlu Kütüphanesi kendisine teslim edilmiştir. Bu arada Bursa Ulu Camii'nde Arapça ve İslamî ilimler okutmaktadır.[9]

Bursa'dan sonra Simav'a giden yazar, orada Koşulu Medresesi'nde hocalık yapmıştır. Ancak simav'da gördüğü bazı haksızlıklardan dolayı, bu haksızlıklara rüşvet veya diğer yollarla göz yuman yetkililere karşı

(4) Ulûm, nr. 15, s. 893.
(5) Ulûm, nr. 15, s. 894.
(6) A Propos de L'Herzegovine, Paris 1875, s. 1.
(7) Ulûm, nr. 15, s. 896.
(8) Ulûm,, nr. 15, s. 894.
(9) Le Mukhbir, nr. 47, 31 August 1868, s. 2.

mücadeleye girişmiş, ezilen insanların hakkını savunmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu hale gelmesine çok üzülen Suavî, Simav'da uzun süre kalmaz, tekrar Bursa'ya döner. 1858 yılının sonlarında Simav'dan ayrılan Ali Suavî bu sırada yirmi yaşını aşkındır.[10]

Dönemin Ma'arif Nazırı (Milli Eğitim Bakanı) Sami Paşa, bu sıralarda Rüştiye mekteplerini yaygınlaştırma çabası içerisindedir. Açılan yeni Rüştiye mekteplerine tayin edilen Darü'l-Muallimin (öğretmen okulu) mezunlarının yeterli olmaması ve bunlardan bazılarının bilgi seviyesi olarak da yeterli görülmemesinden dolayı, Sami Paşa Rüştiyelerde öğretmen olarak görevlendirilmek üzere dışardan, yani öğretmen okulu mezunlarının dışında, öğretmen almak üzere bir imtihan açar. Bu imtihana Ali Suavî de girer. İmtihanda olağanüstü bir başarı gösterdiği için Bursa Rüştiyesi'ne Muallim-i Evvel (Başöğretmen) olarak tayin edilir. Tayini ile ilgili padişah iradesi (oluru) Başbakanlık arşivinde bulunmaktadır.[11]

Ayrıca, Milli Eğitim Bakanı Sami Paşa, Başbakanlığa Rüştiye mekteplerinin yaygınlaştırılması ile ilgili verdiği teklifte Ali Suavî'nin başarısını övmüş ve dışarıdan öğretmen alma uygulamasına güzel bir örnek olarak göstermiştir. Gerek Ali Suavî'nin Bursa Rüştiyesi'ne tayin kararnamesinde, gerek Sami Paşa'nın sözkonusu yazısında kendisinden Ali Efendi veya Hacı Ali Efendi olarak söz edilmektedir. Çünkü takma bir isim olan Suavî adını henüz almamıştır. Sami Paşa Suavî'nin imtihanda gösterdiği başarıyı şöyle dile getirmektedir: "Süleyman Paşa'nın inha'larıyla (tavsiyesiyle) Dersa'adet'e (İstanbul'a) gelmiş olan Ali Efendi dâileri

(10) Ulûm, nr. 15, s. 896-905.
(11) Başbakanlık Devlet Arşivi İrade no. 29761.

(sizin duacınız) Meclis-i Ma'arif'te (Eğitim Meclisi'nde) ledi'l-imtihan (imtihan olunarak) fazilet-i fevkal'adesi (olağanüstü başarısı) hüzzara (orada bulunanlara) hayret verecek surette ledü'l-müşahade (gözlenerek)..."[12]

Atama kararnamesindeki tarihe göre Suavî, 16 Ocak 1860 yılında Bursa Rüştiyesi Muallim-i Evvelliği'ne tayin edilmiştir. Kendisi de bu imtihana girdiği zaman yirmi yaşından geçkin olduğunu söylemektedir.[13] Atama tarihine göre bu sırada 21-22 yaşlarındadır. "Suavî" lakabını almadan önce lakabının "Küçük Hoca" olduğunu söyleyen yazar, genç yaşına rağmen gittiği yerlerdeki kaymakam, vali gibi idarecilerden saygı gördüğünü belirtmektedir.[14]

Bursalı Mehmed Tahir'e göre, Ali Suavî, Bursa'da bulunduğu sıralarda Bursalılara ilk defa konferanslar vermiştir. İlim adamları ile çeşitli konularda tartışmayı seven Suavî, münazaralarından bazılarını da Tahir Bey'in babası Rif'at Bey'in konağında yapmıştır. Bu tartışmalarda onun üstün zekası birçok kimsenin kıskançlığına sebep olmuştur.[15] Bursa Rüştiyesi'nde bir yıl süren öğretmenliğinden ayrılma sebebi kesin olarak bilinmemektedir. Ölümünden sonra çeşitli iddialar ileri sürülmüşse de bunların pek dayanağı yoktur. Osmanlı yıllıklarına göre Bursa valisi müşir Süleyman Paşa 1276 (1860) yılında bu vazifeden ayrılmıştır. Yerine gelen valinin Suavî'yi muhaliflerine karşı korumadığı düşünülebilir.

Onun Simav Rüştiyesi'nde de öğretmenlik yaptığı

(12) Başbakanlık Devlet Arşivi, İrade no. 29761.
(13) Fransa'da Paris şehrinde misafireten Mukim Elhac Ali Suavi Efendi Tarafından Yine Paris'te Kânipaşazâde Ahmet Rif'at Bey'e yazılan mektubun sureti, Paris 1870, s. 7.
(14) Ulûm, nr. 15, s. 905.
(15) Bursalı Mehmed Tahir, "Ali Suavi" Hadisât-ı Hukukiye, 12. Cüz İstanbul, 1923, Kasım, s. 171-172.

birçok yazar tarafından iddia edilmişse de bunun aslı yoktur. Çünkü sözü edilen dönemde Simav'da Rüştiye yoktur.

1861 yılı başlarında, kendisine göre Ali Paşa'nın davetiyle[16], Bursa'dan İstanbul'a dönen Ali Suavî, gerek seyahatleri gerekse memuriyetleri münasebetiyle bulunduğu yerlerde devlet çarkının artık eski günlerde olduğu gibi adaletle işlemediğini görmüştür. Askerlik şubelerindeki görevinde askerî teşkilatı, Bursa Rüştiyesi öğretmenliğinde Eğitim teşkilatını tanıdığı gibi, girişken yapısıyla gittiği yerlerde idarî amirlerle olan yakınlığı neticesinde mülkî ve malî problemleri yakından görmüştür. Avrupa karşısında geri kalmanın ve keyfi idarenin getirdiği çözülüşü daha ilk gençlik yıllarında hisseden, yaşayan genç Suavî, her gittiği yerde haksızlıklarla mücadele ettiği için hep başını belaya sokmuştur.

1861 yılında İstanbul'a dönen Suavî'yi Sâmi Paşa himayesine almıştır.[17] Paşa'nın konağında kendisine bir oda verilen Suavî, ilmî sohbetlerden hoşlanan Sami Paşa'nın konağında bizzat Paşa'nın idaresinde toplanan ilmî müzakere meclislerine katılmıştır. İstanbul'da kaldığı bu süre içerisinde devlet büyükleri ile içli dışlı olduğunu, onları yakından tanıma fırsatı bulduğunu söyleyen[18] yazar, muhtemelen 1864 yılı başlarında Rumeli'ye gitmiştir. Kendisi "Bir aralık Sofya'da Mahkeme-i Ticaret (Ticaret Mahkemesi) reisliği ettim."[19] demektedir. 1281 Salnâmesinde (yıllık) de Ali Suavî Sofya Ticaret Mahkemesi reisi olarak görünmektedir.[20] Kısa süren bu görevden sonra Filibe kaymakamı Ata Bey'le yine Filibe

(16) Ulûm, nr. 15, s. 905.
(17) "Ali Suavi" Hadisat-ı Hukukiye, Cüz: 11, İstanbul 1923, (Eylül) s. 143.
(18) Ulûm, nr. 15, s. 905.
(19) Ulûm, nr. 15, 895.
(20) 1281, Salnâme, s. 92.

Kadısı Cemalettin Efendi'nin ısrarları üzerine 1865 yılında Filibe'de Tahrirat Müdürlüğü'ne[21] atanır.[22] Filibe'de kaldığı yıllarda Dabbâkhâne Medresesi'nde de hocalık yapan yazar[23] vatandaşlara vergi konusunda yapılan bir haksızlıktan dolayı Ata Bey'le bozuşmuş ve 1866 yılında Filibe'den ayrılmıştır.

Bazı yazarlar Suavî'nin Filibe'de Rüştiye öğretmenliği yaptığını yazmışlarsada ne kendisi bundan söz eder, ne de salnâmelerde bu iddiayı doğrulayan bir kayda rastlıyoruz.

Filibe'de bulunduğu sıralarda "Suavî" takma adını alan "Küçük Hoca" artık bundan sonra hep Suavî olarak anılacaktır. "Gece yolculuğuna ve uykusuzluğa karşı dayanaklı" anlamına gelen "Suavî" kelimesi Arapça olup, tam Ali Suavî'nin karakterine uymuş bir lakaptır. Gerçekten o, çok hareketli, yerinde duramayan, kendince haksızlık kabul ettiği şeylerle mücadelede yorulmayan bir tiptir. Bu ismi sonradan kabullendiğini bir mektubunda belirtmiştir.[24]

Kendi hayat hikayesinde, kendisi bize Rumeli'deki Suavî'yi, adeta gezgin, her zulüme müdahale eden, üst kademe memurlarının danıştığı ve onları her fırsatta en acı şekilde uyaran bir tip olarak çizer.[25] Ama şu var ki Suavî Filibe'de hangi görevlerle kalmışsa kalsın, Filibelilerin kendisini çok sevdiklerini ve hiçbir zaman yalnız bırakmadıklarını hayatının sonraki dönemlerinde de görüyoruz.

---

(21) Osmanlılarda devlet dairelerinde yazışmalardan sorumlu kimselere verilen ünvan. Günümüzdeki "Genel Sekreterlik" Tahrirat Müdürlüğüne karşılık olarak kullanılabilir.
(22) Ulûm, nr. 15, s. 895.
(23) Ulûm, nr. 7, s. 419.
(24)
(25) Ulûm, nr. 15, s. 906.

Şehzade Camii'ndeki Vaazları

1866 yılında İstanbul'a dönen Suavî Efendi, Şehzade Camii'nde ders vermeye, vaazlar etmeye başlamıştır. Namık Kemal onun Şehzade Camii'ndeki vaazlarını takip etmiş ve bir dostuna yazdığı bir mektubunda Suavî'ye hayranlığını ifade etmiştir. Namık Kemal, bugünkü Türkçe ile "Bu zat, irfanın doğurmuş olduğu yeni bir ziynettir. Hafıza kuvveti, çabuk kavrama, hitabet, kalem gücü gibi bir çok özelilği şahsında toplamış, daha yaşı otuz civarında iken İslamî ilimlerin hemen hemen her konusunda bilgi sahibi olmakla beraber Fransızca ve Rumca da öğrenmiştir. Şehzade Camii'nde ikindiden sonra Bür'e'nin Kaside-i Hemze'îye'sini ders veriyor. Dersi çok renkli ve yüksek tabakadan oldukça bol dinleyicisi vardır. Görmüş olsanız tariften daha üstün bulursunuz."[26] demektedir.

Kendisi, Şehzade Camii'ndeki derslerine Fuad Paşa'nın da katıldığını söylemektedir.[27]

Yukarıdaki ifadelerin sahibi Namık Kemal ile Suavî, henüz çok yakın ilişki içerisinde değildirler. Namık Kemal, Suavî adını Filibe telgraf memuru Rüştü Efendi'nin bir mektubundan öğrenmiştir. Rüştü Efendi Tasvir-i Efkâr gazetesini çıkaran Namık Kemal'e Ali Suavî'nin eserlerinin bir listesini göndermiş, yazma olan bu eserlerin basılması için yardımını ve maliyetleri sormuştur. Bunun üzerine Namık Kemal, kabarık sayıdaki bu eserlerin basılmasının oldukça yüklü bir maliyeti olduğunu, bütün eserlerinin basılması için yeni bir

(26) Metnin orijinali için Bkz. F.A. Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları, Cilt: 1, Ankara, 1967, s. 75.
(27) Ulûm, nr. 15, s. 906.

şirket kurulması gerektiğini belirten bir cevap yazar.[28] Namık Kemal, Rüştü Efendi'nin Tasvir-i Efkâr'da yayınlanması için gönderdiği, Suavî'ye ait "Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal" isimli kitapçığı Tasvir-i Efkâr'da tefrika halinde yayınlamıştır.[29]

Yazarın kendisi, Rumeli'den İstanbul'a döndüğü zaman eserlerinin sayısının 127 olduğunu, bunların çoğunun el yazması ve küçük kitapçıklar olduğunu belirtir.(30) Bu 127 kitap veya kitapçıktan birkaç tanesi günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bazılarının isimlerini ve muhtevalarını bildirdiği halde, çoğunun adını bile bildirmeyen Suavî aleyhinde olan kimseler tarafından "şarlatan" olmakla suçlanmıştır. O "Suavî" lakabını 1865'te aldığına göre ve 1866'da İstanbul'a döndüğüne göre bu 127 eserin çoğunu Ali Efendi veya Hacı Ali Efendi iken yazmıştır. Dolayısıyla yazma olan eserlerinin ortaya çıkarılamamış olmasında çeşitli sebeplerle beraber bu isim değişikliğinin de yol açmış olabileceğini tahmin ediyoruz.

Gazeteciliğe Başlaması

Ali Suavî gazeteciliğe 1867 yılı Ocak ayında çıkan Muhbir gazetesi ile adım atmıştır. Onun Şehzade Camii'ndeki dersleri, vaazları İstanbul'da yankılar uyandırmış olmalı. Suavî Efendi sıradan bir hoca gibi konuşmuyor, cami derslerinde bile siyasi konulara geçişler yapıyor[31], cami cemaatına onların pek alışmadığı ama hoşlandığı

(28) F.A. Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları, Ankara 1967, Cilt: I, s. 32. Tansel mektubun tarihini yanlış vermiş, Prof. Dr. Ö. Faruk Akün bu yanlışlığı düzeltmiştir (Namık Kemal'in Mektupları, İst. 1972, s. 19-20).
(29) Tasvir-i Efkâr 5 Cemaziyelevvel 1282 (26 Eylül 1865), 23 Cemaziyelevvel 1282 (14 Ekim 1865).
(30) Ulûm, nr. 15, s. 892-893.
(31) "Ali Suavi" Hadisât-ı Hukukîye, Cüz: 11, Eylül 1923, s. 144-145.

bir tondan hitap ediyordu. Hitap ettiği tabakanın dilini iyi bilen Suavi Efendi, bu insanların nabzını iyi tutuyordu. Tam bu sırada bir gazete çıkarmaya karar veren Filip Efendi[32] gazetesini satabilmek için popüler bir isme ihtiyaç duyuyordu. İşte bu isim Ali Suavî idi. Filip Efendi'nin kendisine yaptırdığı teklifi kabul eder ve 1 Ocak 1867 tarihinden itibaren Filip'in gazetesi *Muhbir*'de yazmaya başlar.

Muhbir gazetesinde bir taraftan herkesin anlayabileceği bir dille yazarken, diğer taraftan da sade dilin savunuculuğunu yapıyordu. Yazılarında, başta eğitim olmak üzere o günkü Osmanlı toplumunun sosyal sıkıntılarını işleyen Suavî, zaman zaman da hükümeti tenkit etmekten geri durmuyordu.

Bu günlerde Osmanlı idaresine karşı muhalefet sesini açıktan yükseltmiş şahıs Mustafa Fazıl Paşa'dır. Mısır Valisi İsmail Paşa'nın kardeşi olan M. Fazıl Paşa Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev yaptıktan sonra padişah sultan Abdulaziz tarafından açıklanmayan bir sebeple yurt dışına sürülmüştür. 1866 şubatında ülkeyi terkeden Paşa, Paris'e yerleşmiş ve Sultan'a yazdığı bir mektupta idareyi alabildiğine tenkit etmiş, padişahın etrafındaki insanlara hakaretler etmiştir. Hal böyle iken *Muhbir* 31. sayısında Mustafa Fazıl Paşa'nın Girit'teki Müslümanlar için yaptığı parasal bağışları övgüyle birinci sayfada yayınlanmıştır. *Muhbir*'in yirminci sayısında ise Paşa'nın Belçika gazetesi *Nord*'a yazdığı bir mektubun tercümesini yayınlamıştır. Paşa bu mektubunda Jön Türk diye bir grup gençten söz ediyor

(32) Filip, aslen Ermeni olan Diyarbakır'lı bir aileye mensuptur. Gazeteciliğe Ceride-i Havadis gazetesinde hizmetli olarak başlayan Filip Efendi, doğru dürüst okuma yazması bile olmadığı halde yedi sekiz tane Osmanlı gazete ve dergisinin sahibi olmuştur. Filip için Bkz. Ebuzziya Tevfik, Salnâme-i Hadika 1290, İstanbul, 1873, s. 74, 77, 78, 83.

ve kendisini de onlardan biri ilan ediyordu. Bütün bunlara ilave Suavî, *Muhbir*'in 31. sayısında, Belgrad Kalesi'nin Sırbistan'a terkedilmesini çok sert bir dille tenkit ediyor ve hükümetten hesap soruyordu. Bunun üzerine *Muhbir* hükümet tarafından kapatılır; Ali Suavî ise Kastamonu'ya sürgüne gönderilir.

Onun *Muhbir* gazetesine yazdığı yazılar Namık Kemal[33] ve Rûznâme-i Ceride-i Havadis gazetesini yayınlayan Çörçil[34] tarafından da övülmüştür.

Kastamonu'ya Sürülmesi

Kastamonu'ya sürülmeden önce kendisi zabtiye müdürlüğüne (Emniyet Müdürlüğü) götürülmüş ve geçici olarak seyahete gönderileceği bildirilmiştir. Ancak o niçin sürüldüğünü, kim tarafından nereye sürüldüğünü ısrarla sormuşsa da kendisine verilen cevap "Hasbe'l-icab" (durum dolayısıyla) olmuştur.[35]

Suavî, 1867 yılı Martı'nın 3. haftasında Kastamonu'ya varmıştır. Orada kaldığı iki ay içerisinde oradaki talebelere islamî ilimler okutmuş, kendisinin bildirdiğine göre üç tane de kitap veya kitapçık yazmıştır.[36]

Suavî, daha İstanbul'da *Muhbir*'de yazarken Mustafa Fazıl Paşa kendisi ile irtibat kurmak istemiş ancak o buna yanaşmamıştır.[37] Onun Kastamonu'ya sürülmesini fırsat bilen M. Fazıl Paşa, adamları vasıtasıyla kendisini Paris'e davet etmiştir. Ali Suavî gibi her sınıftan insan ile ilişkileri olan, başında sarığı ile medreselileri, elinde kalemi ile basını temsil eden bir insana Paşa'nın ih-

(33) F.A. Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları, Cilt: I, İst. 1967, s. 75.
(34) Rûznâme-i Ceride-i Havadis nr. 583, 29 Kanûn-i Sâni (Ocak) 1867.
(35) Ulûm, nr. 15, s. 911-912.
(36) Ulûm, nr. 15, s. 915.
(37) Ulûm, nr. 15, s. 910.

tiyacı vardır. Paşa onun Kastamonu'ya sürgününden dolayı olan küskünlüğünden yararlanarak onu Paris'e davet edince Suavî bir süre tereddüt etmiş ama sonunda Paris'e kaçmaya karar vermiştir. Çünkü kendisi İstanbul'a dönse bile hükümetin çıkardığı son derece kısıtlayıcı basın kanunu sayesinde ülke meselelerini rahatlıkla yazamayacağını anlamıştır.

Avrupa'ya Kaçması

Kastamonu'dan Mustafa Fazıl Paşa'nın görevlendirdiği bir adam yardımıyla kaçıp İstanbul'a gelen Suavî Efendi, 22 Mayıs 1867 tarihinde bir Fransız gemisiyle İstanbul'dan ayrılır. Kendisini Kastamonu'dan alıp İstanbul'a getiren Yorgi Stefanlis isimli bir Rumdur.[38]

Ayrıca Suavî Efendi'nin Kastamonu'dan geldikten sonra Paris'e kaçmasına o sırada İstanbul'da bulunan ve daha sonra Avrupa'da kurulacak Jön Türk (Yeni Osmanlılar) cemiyetinde görev alacak Avusturyalı sosyalist doktor Simon Deutch da yardım etmiştir.[39]

Suavî, İtalya'nın Mesina limanında kendisini bekleyen Namık Kemal ve Ziya Bey ile birleşerek yoluna devam eder. Adı geçen şahıslar da Mustafa Fazıl Paşa tarafından Avrupa'ya çağırılmışlardır. Namık Kemal tayin edildiği Erzurum Vali Muavinliği'ne, Ziya Bey ise Kıbrıs Mutasarrıflığı'na (Valilik ve kaymakamlık arasında idarî bir rütbe) gitmeyerek Mustafa Fazıl Paşa'nın davetine uymuşlardır. Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan kaçan bu üç Osmanlı aydını 30 Mayıs 1867 tarihinde Paris'e vararak doğruca Mustafa Fazıl Paşa'nın konağına gitmişlerdir.

(38) Ulûm, nr. 15, s. 927.
(39) Ulûm, nr. 15, s. 925.

Paşa, kendilerini karşılamış ve "benim servetim size de kafidir aman çalışalım, artık ne olacaksa olsun. Elbette bir şey yapalım."[40] diyerek maddi endişelerden kurtulmalarını sağlamıştır.

Öte yandan Mustafa Fazıl Paşa'nın desteğinde oldukları kuvvetle muhtemel olan "Meslek" isimli bir cemiyetin mensupları 1867 yılı haziran başlarında hükümete karşı kanlı bir darbe teşebbüsüne hazırlanırken ortaya çıkarılmış, cemiyetin üyelerinden bir kısmı yakalanırken elebaşıları olan Mehmed, Nuri ve Reşad Beyler Avrupa'ya kaçmışlardır.[41] Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturan bu cemiyet için bazı yazarlar değişik isimler ileri sürmüşlerse de bu isimler adı geçen cemiyetin özelliklerini dile getirmek için bu cemiyet üyelerinin veya başkalarının yakıştırdığı sıfat veya parolalardır. Cemiyet için "İttifak-ı Hamiyet"[42], "Cemiyet-i İnkılabîye"[43], "Hürriyet ve Hamiyet",[44] "İade-i Hukuk"[45] gibi isimler kullanılmıştır. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi cemiyetin Osmanlı Devlet Arşivi belgelerine göre adı "Meslek"tir.

Adı geçen cemiyetin ortaya çıkarılmasından sonra bu cemiyetle irtibatlı olan Agâh Efendi ve Hüseyin Vasfi Paşa da Avrupa'ya kaçmışlardır. Böylece Türk Tarihi'ne "Yeni Osmanlılar" olarak geçen cemiyetin Avrupa'daki başta Mustafa Fazıl Paşa, Ali Suavî, Namık Kemal, Ziya Bey (Paşa) Mehmed Bey, Nuri Bey, Reşad Bey, Agâh

(40) Ulûm, nr. 15, s. 932.
(41) Kaya Bilgegil, Türkiye'de Bazı Yeni Osmanlılarla Yeni Osmanlı Taraftarlarının Bir Millet Meclisi Kurma Teşebbüsü, Erzurum, 1974, s. 369-401.
(42) Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal... Cilt I, 1944, İst. s. 18, Şerif Mardin, The Genesis of Young Ottoman Thought 1962, Princepton s. 10, 21, 23..., Davison, Roderic H. Reform in The Otoman Empire 1856-1878, Princepton 1963, s. 189, 202, 207, 209.
(43) Ebuzziya Tevfik, yeni Tasvir-i Efkâr, 20 Hzr. 1909.
(44) Ulûm, nr. 18, s. 1093.
(45) İnkılab Gazetesi, nr. 3, 28 Euril (Nisan) 1870.

Efendi ve Hüseyin Vasfi Paşa'dan oluşan kadrosu tamamlanmıştır.

İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği tercümanlarından Mister Pisani ve İngiltere İstanbul Büyükelçisi Lord Lyons adı geçen cemiyetin ortaya çıkarılması ile ilgili raporlarında, dönemin Dışişleri Bakanı Fuad Paşa'nın komplocuların Mustafa Fazıl Paşa'nın adamı olduklarını söylediğini bildirmişlerdir.[46]

Mustafa Fazıl Paşa'nın kendisi, Mısır Valiliği'ne getirilme hakkını sultan Abdülaziz'in bir fermanı ile yitirmiştir. Mısır'ın idaresi bu fermanla Paşa'nın ağabeyi İsmail Paşa'nın çocuklarına babadan oğula şeklinde geçecektir. Ancak Mısır Valisi İsmail Paşa, kardeşi Mustafa Fazıl Paşa'ya bu hakkını yitirdiği için çok büyük bir miktarda para ödemiştir. Fazıl Paşa bu muazzam miktardaki servetini gerek ağabeyinden intikam almak, gerekse kendisinin yurt dışına sürülmesine sebep olan Osmanlı idaresine muhalefet etmek yolunda harcamaya hazırdır. Nitekim Avrupa'ya çağırdığı yeni Osmanlılara Avrupa'da rahat yaşayabildikleri miktarlarda maaş bağlamış, bunun dışında etrafına topladığı bir yığın ihtilalci, gazeteci vs. yi parasıyla doyurmuştur.[47] Hemen hemen hepsi genç, heyecanlı olan Yeni Osmanlılar'a Mustafa Fazıl Paşa, şahsi hırslarını, intikam duygularını belirtmeden muhatap olmuş, onlarla konuşurken Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu çöküşten kurtarılması, bunun için gerekli reformların yapılması ve herşeyden önce bir millet meclisinin kurulmasının gereğinden söz etmiştir.

1867 haziran ayında Avrupa seyahatine çıkan Sultan Abdulaziz'in Paris'e varmasından önce Fransız polisi, Yeni Osmanlılar'ın, padişahın Paris'te bulunduğu süre

(46) Public Record Office (İngiliz Devlet Arşivi) F.O: 195/887, No. 145 ve F.O. 78/1961, No: 245.
(47) Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Cilt: I, İst. 1973 (Haz. Ziyad Ebuzziya) s. 135.

içerisinde, Paris'i terketmelerini istemiştir. Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Bey ve Agâh Efendi 1867 temmuz ayının başlarında Paris'ten ayrılarak Londra'ya gitmişlerdir. Bu sırada Mustafa Fazıl Paşa'nın kendisi ise Sultan'ı karşılamış, Avrupa'daki seyahatı boyunca kendisine eşlik etmiş, İstanbul'a dönebilmek için Sultan'ın yeniden gönlünü kazanmaya çalışmıştır. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Elliot'a göre İngiltere Veliahtı, Galler Prensi'nin aracılığı ile Sultan, Mustafa Fazıl Paşa'yı affetmiş ve İstanbul'a gelmesine izin vermiştir.[48]

Sultan Abdulaziz'in yurda dönüşünden sonra, Mustafa Fazıl Paşa elindeki muhalefet gücünü elinde tutmak için Almanya'nın Frankfurt şehrine yakın Baden Baden kasabasında resmen Yeni Osmanlılar cemiyetini kurmuş ve cemiyetin 13 maddelik tüzüğünü toplantıya katılanlarla beraber kararlaştırmışlardır.

Son derece basit olan tüzük Avrupa'daki çeşitli gazetelerde yayınlanmıştır.[49] Bu tüzüğe göre kurulan "Jeune Turquie" cemiyetinin başkanı Mustafa Fazıl Paşa'dır. İdare heyetinde ise Ziya Bey, Namık Kemal, Agâh Efendi, Simon Deutch ve Polonyalı ihtilalci milliyetçi Wladyslaw Plater görev almışlardır. Tüzüğe göre, kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, öncelikle Mustafa Fazıl paşa'nın Sultan'a Avrupa'dan yazıp gönderdiği mektuptaki[50] reformların gerçekleştirilmesi için çalışacaktır.

(48) P.R.O. F.O 78/207c, nr. 313.

(49) Le Temps, 1 Haziran 1876, Le Memorial Diplomatique, nr. 25, 1876, S: 403, Diplomatic Review, July 1876, s. 159, 160.

(50) Ali Suavi, zamanında ses getiren söz konusu mektubun M. Fazıl Paşa tarafından değil, aslen ulahlı olup Fransa'da Tablettes d'un Spectatuer gazetesini yayınlayan Mr. Gregory Ganesco tarafından yazıldığını iddia etmiştir. (Ulûm, nr. 18 "Fazıliyye" s. 1119). Suavi'den Başka, Nord gazetesi de mektubun kötü şöhreti ile tanınan bir gazeteci tarafından yazıldığını belirtmiştir (Levent Herald, April 16, 1867, s: 1). Son olarak David Urquhart'ın gazetesi Diplomatic Review da Paşa'nın Sultan'a gönderdiği mektubun Mr. Ganesco tarafından yazıldığına işaret etmiştir (July 1876, s. 159). Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan'a yazdığı mektubun tam metni için Bkz. Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, İst. 1978, s. 1-11 (Hazırlayan: Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil).

Tüzüğün 1. maddesinin 6. fıkrasında Osmanlı Hristiyanları'nın baskıdan kurtarılmasından söz edilmektedir ki, bu, Paşa'nın Avrupalıların desteğini kazanmak için kullandığı bir kozdu. Çünkü böyle bir baskının olmadığını, aksine Osmanlı Hıristiyanları'nın Müslümanlara göre daha imtiyazlı olduklarını tüzükte görevli görünen Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın birçok yazısı ortaya koymaktadır.

Tüzüğe göre teşkilatın merkezi Paris ve Londra'dır. Teşkilat Osmanlı Devleti için bir anayasa ve ordusunun ıslahı için yeni bir program hazırlayacaktır. Osmanlı devleti ile ilgili işleri Namık Kemal, Ziya Bey ve Agâh Efendi yürütecektir. Avrupa'daki propaganda ve teşkilatlanmayı ise Deutch ve Plater yüklenmişlerdir. Teşkilatın mali işleri için Mustafa Fazıl Paşa yılda 300.000 Frank para ödeyecektir.

Teşkilatın kuruluşunda da görev dağıtımında da Ali Suavî'nin adının geçmemesi dikkate değer bir noktadır. Mustafa Fazıl Paşa ve tüzükte adı geçen şahıslar sözkonusu tüzük üzerinde çalışırken Ali Suavî Londra'da, Mustafa Fazıl Paşa'nın sağladığı imkanlarla bir gazete çıkarma hazırlığındadır. Nitekim Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin tüzüğü 30 Ağustos 1867 tarihinde Mustafa Fazıl Paşa tarafından onaylanırken Ali Suavi bir gün sonra 31 Ağustos 1867 tarihinde Londra'da *Muhbir*'in ilk sayısını yayınlar.

Londra Hayatı

Ancak Suavi Efendi, gazetesinin ilk sayısından itibaren ne Paşa'nın sözünü ettiği Hristiyanlara yapılan baskıdan ne Paşa'nın mektubundaki reformlardan söz etmemiştir. Hatta *Muhbir*'i "Bir Cemiyet-i İslamiye"nin (İslami Cemiyetin) çıkardığından söz ederek Paşa'nın etrafındaki Hristiyanları büyük bir ihtimalle rahatsız etmiştir. Suavî gazetesine bir meydan okuma ile başlar. "*Muhbir,* doğru söylemek yasak olmayan bir memleket

bulur yine çıkar."[51] Bu meydan okuma şüphesiz ki Alî Paşa idaresine karşıdır.

Âli Suavî, *Muhbir*'in çıkış amacını da iki noktada topluyordu:

1- Şark ahâlisinin (Osmanlıların) eğitim ve medeniyette ileri gitmelerini sağlayacak olan yeni fikirleri serbetçe yazmak

2- Şarklılar (müslümanlar) hakkında Avrupalıların yanlış anlamlarını düzeltmek.

Yeni Osmanlılar Tarihi'nin yazarı Ebuzziya'ya göre de Suavî daha çıkardığı gazetesinin ilk sayısıyla şimşekleri üzerine çekmiştir.[52] Mustafa Fazıl Paşa ve diğer Yeni Osmanlılar Avrupa'da beraber geçirdikleri ilk iki ay içerisinde Ali Suavî'nin boyun eğmeyen, bildiklerinden taviz vermeyen hatta bir parça başına buyruk yapısını anlamış olacaklar ki 30 Ağustos 1867 tarihinde kurdukları cemiyette kendisine resmen bir görev vermemişlerdir. Hatta gazetelerde yayınlanmayıp saklı tutulan tüzüğün 9. maddesini Ali Suavi daha sonra "kanlı yaşlı" diyerek Paşa'nın aleyhinde kullanmıştır.[53]

Mustafa Fazıl paşa, 1867 eylül ayında İstanbul'a döndü[54] Onun İstanbul'a dönmüş olması başlangıçta Yeni Osmanlılar'ı idarede bazı olumlu değişikliklerin yapılacağı ümidine düşürdü. Ancak zaman geçtikçe bu ümit endişeye dönüştü. Paşa idare ile arasını yapmaya çalışırken Avrupa'daki Yeni Osmanlılar, hükümeti en sert şekilde tenkit ediyorlardı. Ali Suavî, gazetesi *Muhbir*'de Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumun sebeplerini ve çarelerini bütün detayları ile ortaya koymaya çalışıyordu. Ancak arkadaşları ile aralarında gerek meselelere bakış açıları, gerek Avrupa'daki yaşayışları ve gerekse de karakterlerinden kaynaklanan anlaşmazlıklardan dolayı Ali Suavî, gittikçe arkadaşlarından uzaklaşmıştır. Mustafa Fazıl Paşa'nın kendilerine ihanet edip hükümetle anlaşma yolları aradığını

(51) Le Mukhbir, nr. 1, 31 Aout (Ağustos) 1867, s. 1.
(52) Ebuzziya Tevfik, yeni Osmanlılar Tarihi Cilt I, İst. 1973, Haz. Ziyad Ebüzziya, s. 245.
(53) Ulûm, nr. 18 "Fazıliyye" s. 1126.
(54) The Levent Herald, 21 September 1867.

ilk sezen Suavî olmuş ve bunu arkadaşlarına bildirmiştir.[55]

Ali Suavî'yi Mustafa Fazıl Paşa ve arkadaşlarından uzaklaştıran bir diğer faktör David Urquhart'tır.[56] Suavî daha *Muhbir*'in 3. sayısından itibaren Urquhart'tan söz

(55) F.A. Tansel, Namık Kemal'in Hususî Mektupları, Cilt: I, Ankara, 1967, s. 165.

(56) David Urquhart, İngiliz Diplomat, milletvekili yazar ve fikir adamı. 1805 yılında İngiltere'de Cromarty'de dünyaya geldi. Babasının ölümü üzerine annesi tarafından İsviçre'ye götürüldü. Cenevre'de Fransız askeri okulunda okudu. Wolwich Tophanesinde silah tekniği öğrendikten sonra Oxford Üniversitesi'nden de dersler aldı. Urquhart, genç yaşta Osmanlı Devleti'ni ve Türkleri tanıdı. 1831 yılında İngiliz elçisi Sir Stratfor Caning ile beraber Elçilik görevlisi olarak İstanbul'a geldi. 1834'te Mısır idaresi ile olan anlaşmazlıkta Osmanlı idaresini destekledi. Zamanın İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, kendisin Osmanlı hükümetine sınır dışı ettirdi. 1836 yılında bu sefer İngiliz Elçiliği'ne genel sekreter olarak tayin edildi. Bir yıl sonra ülkesine geri dönen Urquhart daha önce birkaç kere yayınına başlayıp bıraktığı Portfolio isimli gazetesini çıkarmağa devam etti. Bu gazetede Lord Palmerston'u Türkiye ile ilgili konularda oldukça sert dille eleştirdi. 1847 yılında Muhafazakar partiden milletvekili seçilen Urquhart 1852 yılına kadar süren milletvekilliği esnasında Türkiye'nin menfaatlerini savundu. Kırım savaşında Türkiye'nin müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı idaresine Islahat Fermanı'nı kabul ettirmelerini eleştirdi. 1855 yılında kurduğu Free Press isimli gazete 1866 yılında Diplomatic Review adını aldı. 1855'te kurduğu Foreign Affairs Committee isimli (Dış İşler Komitesi) cemiyetlerin sayısı 1876'da 21'e ulaştı. Bu cemiyetler Türk dostu politikaları ve yayınları ile tanınmaktadır. Urquhart, bu komitelerin fikir babasıdır.
Kendisi 1864 yılından itibaren, rahatsızlığından dolayı İsviçre'de oturmaktadır, ancak zaman zaman İngiltere'ye gelip gitmektedir. 1876 yılının sonunda rahatsızlığı iyice artmış 1877'de Napoli'de vefat etmiştir. Cenazesi oturduğu İsviçre'nin Montreux şehrinde toprağa verilmiştir. Urquhart İngiliz tarihinde "Döneminin en ünlü Türk dostu" olarak yerini aldı.
Urquhart, Avrupa'nın müdahalelerine boyun eğmemeleri için sürekli olarak Sultan Abdülmecid, Reşid Paşa, Sultan Abdülaziz ve Fuad Paşa'ya mektuplar yazmış ve Avrupa'nın emelleri konusunda onları uyarmıştır.
1- Turkey and it's Recources, London, 1833
2- England, France, Russia and Turkey, London, 1834
3- The Spirit of The East, London 1838
4- The Mystery of Danube, London, 185[illegible]
5- The Occupation of The Crimea, London 1854
6- The Turkish Bath, London, 1865
7- Materials for A True History of Lord Palmesston, London, 1866
Onun Türkiye ile ilgili olarak yazdığı kitaplardan belli-başlılarıdır.

etmeye başlamıştır. Urquhart, Avrupalılara temizliği öğretmek amacıyla yaptırdığı Türk hamamını, Sultan Abdülaziz Londra'ya geldiği zaman, Roma Büyükelçisi Rüstem Paşa vasıtasıyla Türk heyetinin emrine vermiştir. Suavî, Urquahrt'ın Rüstem paşa'ya konu ile ilgili yazdığı mektubu yayınlamış ve kendisinden övgü ile söz etmiştir.

Urquhart'ın Rüstem Paşa'ya yazdığı konu ile ilgili mektubun ilk cümlesi şöyledir:

"İlm-i taharet ve nezafette (temizlik ilminde) kempâye (pek nasibi olmayan) ve belki ulûm-ı riyaziyeden (matematik ilmi) maada (başka) bi-vâye (nasipsiz) olan Frengistan ahâlisine ta'rif-i taharet (temizliği öğretmek) meramıyla Londra'da bina etmiş olduğum Türk hamamını maiyet-i şahânedeki (sultanla beraber olan heyet) zevât-ı kirama (saygıdeğer şahıslara) ikametleri müddetince terk etmiş olduğumu haber vermenizi niyaz ederim."[57]

Urquhart, gerek eserlerinde gerekse makalelerinde, faziletin, ruhun insanca yaşayışın Doğu'da olduğunu, Batı'nın ise menfaatçı, sömürücü ve ruhsuz olduğunu vurguluyordu. O, Osmanlının ortaya koyduğu medeniyete hayran kalmış ve bunun hiçbir şekilde yozlaştırılmamasını savunmuştur. Urguharr'a göre Osmanlının reform ihtiyacı yoktu. Sıkıntı kanunda değil onları uygulayan devlet adamlarında idi. Ona göre Batılılar Osmanlının içişlerine burunlarını sokmazlarsa ve Osmanlı idaresi Batıyı taklitten vazgeçip kendisi olursa Osmanlı Devleti'nin sıkıntısı kalmazdı. Zaten daha 1833'te yazdığı "Türkiye ve Kaynakları" isimli eserinde, Türkiye'nin kendisine yetecek kapasitesi olan nadir ülkelerden biri olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan Urquhart, Osmanlı Devleti'nde Hristiyanların ezildiği id-

(57) Le Mukhbir, nr. 3, 14 Septembre (Eylül) 1867, s. 3.

diasına ömrünün sonuna kadar karşı çıkmış ve bu konuyla ilgili sayısız makaleler, mektuplar yayınlanmıştır.

Aynı Urquhart, Mustafa Fazıl Paşa'nın can düşmanlarındandır. Ona göre "Mustafa Fazıl Paşa, anormal derecede servete sahip, fakat her türlü anlayış kabiliyetinden mahrum ve Türk karakterinden asla nasibi olmayan, sahip olduğu serveti, Paris'te, Avrupa'nın her türlü ahlaksızlığına bulaşarak harcayan bir adam"[58]dır. Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektubu da sert bir dille tenkit eder ve mektupta ileri sürülen reformları gülünç bulur.

Suavî Efendi, Mustafa Fazıl Paşa'nın parasıyla çıkardığı gazetede, onu şiddetle eleştiren Urquhart'tan 3. sayıdaki hamam meselesinin dışında isim vermeden söz eder. Hatta *Muhbir*'in 34. sayısında Urquhart'ın evinde gerçekleşmiş bir görüşme bütün teferruatıyla verildiği halde Urquhart'ın adı verilmemiştir.[59] Bundan dolayıdır ki Urquhart'ı tanımayan Ebuzziya, Suavî'yi hayalî şahıslar üretmekle suçlamıştır.[60]

Suavî, *Muhbir* gazetesindeki yazılarında Osmanlı Devleti için mutlaka bir parlamento'nun gerekliliğini vurgulamış ve bunu islamî "meşveret" kavramı ile izah etmiştir. Fakat zamanla o, Osmanlı Devleti'nin yapısının parlamenter bir sisteme müsait olmadığı noktasına gelmiştir. Bize göre onun bu çizgiye gelmesinde aynı görüşleri savunan David Urquhart ve onun etrafındaki insanların büyük çapta tesiri olmuştur.

Suavî Efendi, gün geçtikçe kendisi ve diğer Yeni Osmanlılar'ın Mustafa Fazıl Paşa tarafından kullanıldığını

(58) Diplomatic Review, April 3, 1867, s. 53.
(59) Le Mukhbir, nr. 34, 13 Mai (Mayıs) 1868, s. 2-3.
(60) Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Cilt: 1, İst. 1973 (yayınlayan: Ziyad Ebuzziya) S. 172-173.

anlamıştır. Hele hele Paşa'ya 1869 yılı 24 temmuzunda bir Devlet Bakanlığı verilmesinden sonra, Avrupa'daki Yeni Osmanlılar'a susmaları için emir vermiştir. Bu da M. Fazıl Paşa'nın iddialarında ve davasında pek de samimi olmadığının bir göstergesidir. Zaten Suavî başından itibaren Paşa'nın düşündüğü anlamda bir "Yeni Osmanlı" zihniyetine sahip değildir. Suavî'ye göre Yeni Osmanlılar, Müslüman Osmanlı toplumunun ayaklar altına alınmış onurunu kurtarmaya çalışan, keyfi idare ile mücadele eden, taklitçi değil, istifadeci olan Osmanlı gençleri veya aydınlarıdır.

1867 yılında Londra'da bir İngiliz kadınla evlenen yazar, Urquhart'ın etrafındaki bir yığın insanla dost olmuştur. Öyle ki *Muhbir* gazetesi'nin 37. sayısından itibaren İngilizce özetleri yayınlanmış, 38. sayısından itibaren gazetenin Fransızca "Le Mukhbir" şeklinde yazılan başlığı İngilizce olarak "The Mukhbir" şeklinde değiştirilmiştir. Buna sebep de özellikle Foreing Afairs Committee üyelerinin talepleri olmalıdır. Zaten *Muhbir*'in 36, 37, 38. sayılarında istek üzerine gazetenin İngilizce özetlerinin yayınlanacağı ilan edilmiştir.

Gerek Bâbıâli hükümetinin *Muhbir*'in İstanbul'a İngiliz postası kanalıyla sokulmaması için İngiltere hükümetine yaptığı başvuru sonucu *Muhbir*'in gerekli yerlere ulaştırılmasında karşılaşılan zorluklar, gerek *Hürriyet* gazetesi'nin çıkması üzerine Suavî'nin elinden gazetenin baskısında kullanılan harf kalıplarının alınması *Muhbir*'in çıkmasını iyice zorlaştırmış ve gazete 1868 Kasımında 50. sayısında kapanmıştır.

Suavî'nin Londra'daki en yakın dostlarından birisi de samimi Türk dostu Butler Johnstone'dur.[61] *Muhbir*'in 34.

sayısında Suavî'nin adını vermeden kendisi ile yaptığı görüşmeyi yayınladığı ikinci şahıs, zengin asilzâde But-

(61) David Urquhart'ın yakın dostu H.A. Munro Butler Johnstone, İskoçyalı bir asilzâde olarak 1837'de Edinburg'da dünyaya geldi. Lisans ve master eğitimini Oxford Üniversitesi'nde tamamlayan Johnstone, 1862-1878 yılları arasında İngiliz Avam Kamarası'nda (House of Common) Muhafazakar Parti'den Canterbury milletvekili olarak bulundu. 17 Ekim 1908'de İngiltere'de vefat etti (Stenton, Michael, Who 5 Who of British Members of Parliament vol. I, 1832-1885, London 1976, s. 59).
Johnstone, Foreign Affairs Committee'lerin faal bir üyesi, Urquhart'ın fikirlerinin parlamentodaki sözcüsü durumundadır. Milletvekilliği esnasında birçok konuda Türkleri ve Türkiye'yi savunmuştur (Hansard's Parliamentary Debates, 18 June 1875, s. 215-219/July 6 1875, s. 1055-1057/February 8, 1876, s. 107-109/May 5, 1876, s. 127-129/March 23, 1877, s. 436-443/April 13, 1877, s. 1153-1159).
Johnstone 1876 yılında liberal Parti'nin başkanı Gladstone'nin Bulgar isyanı dolayısıyla Türkler aleyhinde yazdığı Bulgarian Horors (Bulgar Dehşeti) adlı kitapçığına, onun iddialarını çürüten bir kitapçık yayınlayarak cevap vermiştir (Bulgarian Harrors and The Question of the East London, 1876).
The Turks; Their Charakter, manners and institutions (Türkler, onların karakteri, Terbiyesi ve Müesseseleri) isimli eserinde, Türklerin dünyanın en medeni ve adil milleti olduğunu vurguluyordu.
1875 yılında yayınladığı The Eastern Question (Şark Meselesi) isimli kitabında da Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün mutlaka korunmasını savunmuştur.
Johnstone de Mustafa Fazıl Paşa'nın aleyhinde yazılar yazmıştır. O'na göre Osmanlı Devleti'nin Avrupai bir ıslahata ihtiyacı yoktu. Ancak İslami esaslara bağlı kalarak kendisini yenilemesi gerektiğini savunuyordu (Diplomatic Review July, 1876, s. 160).
Johnstone 1876 yılında İngiltere'deki 21 Foreign Affairs Committee'nin imzaladığı bir mektubu Sultan Abdulaziz'e sunmak üzere İstanbul'a gelmiş ancak İngiliz elçisi mektubu İngiliz politikasının aleyhinde bulduğu için kendisinin Sultan'a ulaşması için yardımcı olmamış, dolayısıyla Johnstone söz konusu mektubu sultan'a ulaştıramadan Londra'ya geri dönmüştür (Public Record Office F.O.: 78/2454, no. 56).
Johnstone, mektubu Sultan'a ulaştıramayınca, bu sırada Paris'te oturan dostu Ali Suavi Efendi, aynı zamanda kendi görüşlerini yansıtan bu uzun mektubu Türkçe'ye tercüme ederek kitapçık olarak yayınlamıştır. Eserleri bölümünde bu kitapçıktan söz edeceğiz.
Johnstone'nin İstanbul'a ikinci gelişi Suavi'nin yurda dönüşünden sonradır. 1876 yılı aralığında tekrar İstanbul'a gelen bu İngiliz Millitvekili Ali Suavi'nin misafiri olmuştur. Osmanlıları Rusya karşısında cesur olmaya, kendisine güvenmeye çağıran Johnstone Osmanlı-Rus savaşının patlamasından sonra da kendi şahsi servetiyle Osmanlı ordusuna silah temin etmiş, Osmanlı ordusuna çeşitli konularda yardımcı olacak İngiliz Savaş uzmanlarına para ödeyerek İstanbul'a gelmelerini sağlamıştır (P.R.O. F.O. 78/2572).

ler Johnstone'dir.[62]

Suavî'nin Londra'da edindiği diğer bir dostu Charles Wells'tir.[63] Wells, *Muhbir*'de Suavî'nin dışında imzası olan tek yazardır. Urquhart'ın çevresindeki İngiliz aydınlardan olan Wells'in *Muhbir*'in 16. sayısında Osmanlı'nın dış müdahaleleri red etmesi gerektiği, Osmanlı ülkesinde dinî baskının olmadığına dair yazısı, bir Hristiyanın yazdığına inanılmayacak kadar Müslüman ve Türk taraftarı bir yazıdır. Yazar'ın *Muhbir*'in 20. sayısında "Terk-i Lisan" başlığıyla yayınlanan yazısında yazıda, Türkçe'nin bütün imparatorluğun ortak yazı ve resmi dili olamamış olmasının sakıncaları üzerinde durulmuştur.

Muhbir'in 47. sayısı hemen hemen Wells'in Girit isyanı üzerine yazdığı iki yazıya tahsis edilmiştir. Wells yazılarında İngiliz kamuoyunun isyancı eşkiyaları desteklememesi gerektiğini, adada barışın sağlanması için Batılı ülkelerin kışkırtma faaliyetlerinden vazgeçmeleri gerektiğini vurgulamıştır.

(62) Le Mukhbir, nr. 34 13 Mai (Mayıs) 1868, s. 3.

(63) Charles Wells 1839 yılında İngiltere'de doğdu. Master eğitimin Oxon, doktorasını Leibzig Üniversitelerinde yaptı. Çeşitli Üniversitelerde öğretim üyeliği yapan Wells, 1860 yılında King's Collage'nin Türkçe bölümünde Türk Dili öğretim üyesi iken bu konudaki çalışmalardından dolayı ödül aldı. 1870-74 yılları arasında İstanbul'a Mekteb-i Bahriye-i Şahane'de (Deniz Harp Okulu) İngilizce öğretim üyeliği yapan Wells, ülkesine döndükten sonra Türkleri öven yazılar yazdı. 1892-1916 yılları arasında King's Collage'deki profesörlüğünü de sürdüren Wells ölünceye kadar İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda Doğu Dilleri Tercümanı olarak çalıştı. 5 Ekim 1917'de Londra'da vefat etti (Who Was Who in UK 1916-1928, Bowen, Herald, British Contributions to Turkish Studies, London 1945).
Wells'in makaleleriden başka, Türk Dili ve Edebiyatı üzerine yazdığı şu eserleri vardır:
A practical Grammar of The Turkish Language, London, 1880
The Literature of The Turks, London, 1891
Mehmed, The Kurd and other Tales from Eastren Sources, London, 1865
Wells'in ayrıca Türkçe, Tedbir-i Mülk" isimli iktisatla ilgili bir eseri daha vardır ki 1860'ta yayınlanmıştır.

Charles Wells, 1880 yılında genişleterek yeniden bastığı Redhouse Sözlüğünün girişinde dostu Ali Suavî'den övgüyle söz ederken[64] Türk Edebiyatı isimli kitabında da Suavî'nin kendisine yazdığı bir mektubun fotoğrafını ve İngilizcesini yayınlamıştır.[65]

Suavî, bu dostları sayesinde Londra'da, Girit isyanı münasebetiyle yoğun lobi faaliyetleri gösteren Rumların faaliyetlerine karşılık bir Türk lobisinin kurulmasına tebebbüs etmiş ve *Muhbir*'in 14. sayısında bu lobiye ilgi duyanlara yönelik bir de ilan yayınlamıştır.[66]

Suavî, her ne kadar Osmanlı hükümetini icraatlarından dolayı tenkit etmişse de hiçbir zaman ülkesini yabancılara şikayet yoluna gitmediği gibi, milli menfaatler karşısında ülkesini her vasıtaya baş vurarak savunmuştur.

Onun Londra'da yayınladığı *Muhbir* gazetesi, yasaklama, takip ve her türlü engele rağmen yurt içerisinde ilgi gördüğü gibi, yurt dışında da ilgi görmüştür. İngiliz gazetelerinden Public Opinion *Muhbir*'de yayınlanan birçok yazıyı tercüme ederek sütunlarında yayınlamıştır.[67] Üstelik bu yazıların özünü zedelememiş, aksine Suavî'nin yazılarında kullandığı ayet ve hadisleri arap harfleriyle vermiştir.

Paris Hayatı

Suavî Efendi, 1869 yılı temmuz ayından itibaren Paris'te *Ulûm* gazetesini yayınlamaya başlar. *Ulûm* gazetesi, aslında adı gazete, kendisi dergi olan bir yayın

(64) Charles Wells, Redhouseıs Dictionary, London 1880, s. VIII.
(65) Charles Wells, The Literature of The Turks, London, 1891, s. 263-265.
(66) Le Mukhbir, nr. 14, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 4
(67) Public Opinion, 7 Sept. 1867, (5 October 1867, 28 December 1867, 22 February 1868, 7 March 1868, 7 April 1868, 30 May 1868, 20 June 1868.

organı idi. *Ulûm,* Suavî'nin kendi el yazısı ile yayınlanıyor, dağıtımda kolaylık olsun diye de ebadı el büyüklüğünde tutuluyordu. Baskısı litografya denen sistemle taşbasması olarak yapılmıştır. İlk 20 sayısı böylece yayınlanan *Ulûm,* 21 sayıdan itibaren 25. sayıda kapanışına kadar matbu olarak çıkmıştır.

Yazar, *Ulûm* gazetesinin reklamını *Hürriyet* gazetesi vasıtasıyla yapmıştır. Mustafa Fazıl Paşa'nın emri ile, Londra'da yayınlanan *Hürriyet* gazetesinin kapatılması istenmiştir. Namık Kemal, Paşa'nın emrine uymuş ve gazete ile ilgisinin kalmadığını ilan etmiştir. *Hürriyet* gazetesi 64. sayıdan itibaren Ziya Bey'in kontrolünde çıkmıştır. Öteden beri Namık Kemal'den ziyade Ziya Bey'le daha iyi geçinen Ali Suavî, bundan sonra Ziya Bey'le daha yakın bir işbirliğine girmiştir. *Hürriyet* gazetesinin 70. sayısı arasında Suavî'nin el yazısı ile *Ulûm* gazetesini tanıtan bir el ilanı dağıtılırken 85. sayıda da *Ulûm*'u tanıtan bir ilan yayınlanmış, *Hürriyet*'in Londra'daki bürosu aynı zamanda *Ulûm*'un da irtibat bürosu olarak ilan edilmiştir.

Ziya Bey'in bazı mektupları ve Suavî'nin bir mektubu bize kendisinin 1869 yılı nisan ayından itibaren Mısır'dan para desteği aldığını göstermektedir.[68] Zaten Ziya Bey de Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'la anlaşmasıdan beri kendisinden para desteği almayıp, Mısır Hidivi İsmail Paşa'dan destek görmüştür.[69]

Suavî'nin Mısır devlet adamlarından Riyaz Paşa'ya yazdığı sözkonusu mektupta, Credit Lyonnais Bankasından kendisi için gönderilen 3250 Frank parayı

(68) British Library, India office Library an Records or: 12130 20 Mayıs 1869 tarihli mektup.
(69) Kaya Bilgegil, Ziya Paşa üzerinde Bir Araştırma Ankara, 1979, s. 143, 182-184. Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Cilt: II, İst. 1974, s. 17-21 (Hazırlayan: Ziyad Ebuzziya).

aldığını ifade etmektedir. Mektuba göre kendisine nisan 1869'dan itibaren para ödenmeye başlamıştır. Ayrıca *Ulûm*'un 18. sayısında Âlî Paşa aleyhinde yazdığı bir yazıdan dolayı özür diliyor, aslında verilen talimat üzerine yazmaması gerekirken "bir şeydir oldu geçti" diyor, yazının ciddi değil de komik olmasını da mazaret olarak kullanıyordu.

Mısır, Ziya Bey'e de Suavî'ye de konuşmalarından çok susmaları için para vermiştir. Çünkü Mustafa Fazıl Paşa, İstanbul'da kulisin merkezindedir. Mısır yönetimi kendi aleyhlerine M. Fazıl Paşa'nın lehine bir durumun ortaya çıkmaması için kendi desteklediklerı şahısların Bâbıâli hükümeti aleyhinde yazmaması gerekiyordu.

Ulûm gazetesi, daha çok ansiklopedik bir yayın organıdır: Tarih, Coğrafya, dinî ilimler, felsefe, pedagoji, sosyoloji, hukuk, siyaset, Fen bilimleri (Matematik, jeoloji, kimya, madencilik, Fizik, Astronomi, Biyoloji) *Ulûm*'da yer verilen ilim dallarıdır. Tabii ki bunların hiçbirisi kuru bilgi olarak verilmiyor, Suavî'nin tahlil ve yorumları ile birleşiyordu.

Gerçekten zaman zaman bazı çatmalar varsa da *Ulûm* gazetesinde, *Muhbir*'de olduğu gibi, hükümete karşı yoğun bir muhalefetle karşılaşmıyoruz. Ancak *Ulûm*'da Suavî, Mustafa Fazıl Paşa'nın, kendisine göre ihanetine rağmen, ona bağlılığını devam ettiren arkadaşlarına karşı suçlayıcı yazılar yazmıştır.[69]

Yeni Osmanlılardan Reşad Bey, Suavî'nin aleyhinde 16 Eylül 1869'da "Reddiye", 8 Ocak 1870'te "Suavî'ye Taziye" isimli broşürleri yayınlamış, o da bunlara *Ulûm*'da cevaplar vermiştir.[70]

Kânipaşazâde Rif'at Bey'in Ziya Bey'le Ali Suavî'nin

(70) Ulûm, nr. 10, "İstanbul'da sahhaf esnafından bir zat tarafından mektup" s. 612-615.
Ulûm, nr. 13 "Aleyhimizde Bulunan Mahkumlar Fukarası", s. 800-807.

aleyhinde 1 Ocak 1870 tarihinde Paris'te yayınladığı kitapcığa, Suavî müstakil bir mektupla karşılık vermiş ve bu mektubu Paris'te yayınlamıştır.[71]

Ulûm'da ayrıca Suavî'nin bizzat Mustafa Fazıl Paşa'nın aleyhinde yazdığı yazılar vardır. O, bu yazılarıyla hem kendilerini yarı yolda bırakan Fazıl Paşa'dan intikam alıyor hem de büyük bir ihtimalle Mısır yönetimini memnun ediyordu.

Ulûm, 20. sayıdan itibaren matbu olarak çıktığı gibi, Suavî gazete ile birlikte bir de ansiklopedi yayınlamaya başlar. *Kamusu'l-Ulûm ve'l-Ma'arif* (Eğitim ve İlimler Ansiklopedisi) isimli bu ansiklopedi Türkiye'deki ilk resimli ansiklopedi denemesidir. Alfabetik olarak yayınlanan ansiklopedi de *Ulûm* gibi 1870 Alman-Fransız savaşının çıkması üzerine yarıda kalır. Almanlar'ın Paris'i işgal etmesi üzerine bütün posta akışı durduğu için Suavî, Paris'ten ayrılarak Fransa'nın Lyon şehrine gider Orada *"Muvakkaten Ulûm Müşterilerine"* isimli bir dergi çıkarır.[73] Bu dergiyi yine el yazısı ile yazmakta ve litografya ile basmaktadır. Ancak Lyon'da da rahat edememiş olacak ki derginin 2. sayısını çıkardıktan sonra Lyon'dan ayrılarak bu sefer Marsilya'ya gider.[74]

Suavî, *Muvakkaten*'de yeniden siyasi ve sosyal tenkitlere yönelir. Burada, Mustafa Fazıl Paşa'nın isteği üzerine *Hürriyet*'i bırakan ve hükümetin daveti üzerine yurda dönen Namık Kemal'ı da açıkça olmasa da dolaylı yollardan ihanetle suçlar.[75]

(71) Fransa'da Paris şehrinde Misafireten Mukim Elhac Ali Suavi Efendi Tarafından Yine Paris'de Kânipaşazâde Ahmed Rif'at Bey'e Yazılan Mektubun Sureti, Paris, 1870.
(72) Ulûm, nr. 13, "Yayalar" s. 771-775.
Ulûm, nr. 14, "Hüvelhükm", s. 836-841.
Ulûm, nr. 18, "Fazıliyye", s. 1119-1128.
(73) Muvakkaten Ulûm Müşterilerine nr. 1, 30 Eylül 1870, s. 4.
(74) Muvakkaten Ulûm Müşterilerine nr. 3, 15 Teşrin-i evvel (Ekim) 1870, s. 39.

Ayrıca bu dergide, Suavî, Fransızların Almanlar karşısında yenilgiye uğraması üzerine, toplumları ayakta tutan manevi ve ahlâkî değerlerin zayıflamasının nelere mal olabileceği üzerinde durmuştur.[76]

Alman işgalinin kalkması üzerine Suavî, 1871 yılı başında Paris'e döner ve *Muvakkaten* de 10. sayısında kapanır. Büyük bir ihtimalle Mısır'dan destek alamadığı için *Ulûm* gazetesini de devam ettiremez. Çünkü Suavî, her şeye rağmen inandıklarını, bildiklerini yazan insandı. Mustafa Fazıl Paşa'dan maaş aldığı zamanlar, Paşa'nın istediği şeyleri yazmadığı gibi, para desteğinde bulunuyor diye Mısır'ın konuşma yasağına da karakter olarak uyamazdı. Nitekim o, bu yasakları delmiş, *Muvakkaten*'de İstanbul hükümetinin özellikle Âlî Paşa'nın aleyhinde sert yazılar yazmıştır. Halbuki Ziya Bey, Mısır'ın isteği üzerine Cenevre'de sessiz sakin oturmuştur. Ziya Bey'in Londra'dan ayrılmasına, *Hürriyet* gazetesinin matbaasına İngiliz Polisinin el koymasına da Suavî'nin *Hürriyet*'in 78. sayısında yazdığı bir yazı sebep olmuştur.[77] Sözkonusu yazıda Osmanlı maliyesinin içerisinde bulunduğu çıkmazdan Âlî Paşa sorumlu tutulmuş, bunun ötesinde zalim ilan edilerek İslamî ölçülere göre katline fetva verilmiştir. Âlî Paşa'nın Londra elçiliği kanalıyla açtığı dava üzerine Ziya Bey ve yardımcısı Arif tutuklanmış, Mısır valisi İsmail Paşa'nın gönderdiği para ile kefalet ödeyerek serbest kalan Ziya Bey Londra'yı terketmiştir. Cenevre'de olduğu zamanlar Suavî ile Ziya Bey'in yakınlıkları devam etmiş ve mektuplaşmışlardır.[78]

---

(75) Muvakkaten Ulûm Müşterilerine, "İstanbul'dan Mektup" 9 Teşrin-i Sani (Kasım) 1870, s. 81-88.
(76) Muvakkaten Ulûm Müşterilerine, "Kemalin Zevâli" 30 Eylül 1870, s. 6-16.
(77) Hürriyet nr. 78, 20 Décembre (Aralık) 1869.**(78)** Kaya Bilgegil, Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma, Ankara 1979, s. 353-374.

Sadrazam Âli Paşa'nın 6.9.1871'de vefatından sonra, Sultan Abdülaziz'in 42. doğum yıldönümü dolayısıyla genel af ilan edilmiştir. Diğer Yeni Osmanlıların geri dönüşüne izin verildiği halde, Suavî'nin 1871 Aralığında geri dönüş için yaptığı başvuru Paris Elçiliği kanalıyla İstanbul'a bildirilmiş fakat İstanbul'dan gelen telgraf emrinde Suavî'nin İstanbul'a dönüşüne izin verilmemiştir. Ancak isterse İstanbul'un dışında bir yere dönebileceği bildirilmiştir.[79] Bunun üzerine 1876 sonbaharındaki dönüşüne kadar Paris'te kalmaya devam etmiştir. 1871-1876 yılları arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla 17 tane telif, 2 tane tercüme ve üç tane de başka yazarlara ait eseri ilavelerle yayınlamıştır.

Telif eserlerinden beş tanesi Fransızca, biri İngilizce geriye kalanlar da Türkçe'dir. Bu arada yazarın adından söz ettiği fakat bulamadığımız bir yığın eseri var ki bunların listesini eserlerini tanıtırken vereceğiz.

Suavî'nin Londra'daki gönül dostu Urquhart'la ilişkileri Paris'te olduğu yıllarda daha da sıklaşmıştır. Kendisi, bu sırada Montrö'de oturan Urquhart'ın evinin devamlı misafirlerindendir. Onun Hersek ve Bulgar isyanları üzerine yazdığı "Question of The Day" isimli İngilizce Kitapla, Eugène Poujade adına Fransızca olarak yayınladığını söylediği [80] ve yine Bulgar meselesini konu alan toplam beş kitap Urquhart'ın evinde, kendisinin ve eşinin yardımlarıyla hazırlanmıştır. O, bunu Urquhart'ın vefatı üzerine Basiret gazetesine yazdığı son derece hüzünlü bir yazıda itiraf etmiştir.[81]

Paris yıllarında yakın temasta bulunduğu bir diğer şahıs büyük Fransız sosyoloğu Frèdèric Le Play'dir.

(79) Ebuzziya Tevfik, Y. Osmanlılar Tarihi, Cilt: III, İst. 1974 (Buradaki bilgi ve belgeler eserin yayınlayıcısı Ziyad Ebuzziya'ya aittir) s. 393-395.
(80) Vakit gazetesi, No. 333, 30 Eylül 1876.
(81) Basiret nr. 2114, 23 Cemaziyelevvel 1294 (4 Haziran 1877)
(82) Diplomatic Review, 3 April 867, s. 57 ve aynı gazete 4 October 1871, s. 16.

Suavî ile Le Play arasındaki ilişkinin, en azından başlangıçta, Urquhart tarafından kurulduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Urquhart Le Play için, "Avrupa'da faziletine inanılır nadir insanlardan biri"[82] demektedir. Suavî'nin yurda dönmeden önce *Vakit* gazetesinde yayınlanan bir yazısında Le Play'le çok yakın dostluğu olduğu anlaşılmaktadır. [83]

Urquhart'ın Foreifn Affairs Committee'leri ile Le Play'ın Counter Revolution (anti ihtilalcı) parolası ile kurulmuş Onion cemiyeti Ali Suavî'nin bir parça da olsa ihtilalci fikirlerinden sıyrılmasında etkili olmuşlardır. O, 1876 yılında yurda dönerken Tam bir muhafazakârdır. Buradaki muhafazakârlığı siyasi anlamda kullanıyoruz. Dinî ve ahlakî anlamda Suavî, zaten muhafazakardır. Hatta o Le Play'ın Counter-Revolution felsefesini "Sem u Ta'at"[84] olarak tercüme emiş ve Osmanlıları sem u taatçı olmaya davet etmiştir.[85]

Özellikle 1875'te Bulgaristan'da çıkan isyanın Osmanlı ordusunca bastırılması üzerine, başta İngiltere başbakanlarından, o zaman muhalefette olan, Liberal Partinin başkanı Gladstone ve taraftarları konuyu Müslümanların, Türklerin Hristiyanlara karşı başlattıkları bir katliam olarak Avrupa kamuoyuna sunmuşlardır. Bu fikir özellikle mutaassıp Hristiyanlar arasında taraftar bulmuştur. Osmanlı Devleti aleyhinde kampanyalar açılırken, Bulgarlara da yardım kampanyaları başlatılmıştır. İşte böyle bir ortamda Ali Suavî gerçekleri ortaya koymak için İngiltere'de Diplomatic Review, Morning Post gazetelerine, Fransa'da Le Memo-

(83) Vakit Gazetesi nr. 347, 16 Teşrin-i evvel (Ekim 1876).
(84-85) Bu isimler Kur'an-ı Kerim'deki bir ayetten alınmıştır. "Kalu Semi'na ve ate'na = müminler derler ki işittik ve itaat ettik.

rial Diplomatique gazetesine İtalya'da Le Rome gazatelerine yazılar yazmıştır.[86]

Suavî bu faaliyetlerini Avrupa'daki dostlarının yardımı ile sürdürmüştür. Foreign Affairs Committee'lerin İngiltere'de Türkler lehine yürüttükleri faaliyetlerle Suavî'nin faaliyetleri aynı amaca hizmet ediyordu.

Onun bu faaliyetleri Sultan Abdülhamid'in de hoşuna gitmiştir. Nitekim 1876 sonbaharında ülkeye geri dönmek için yaptığı başvuruyu kabul etmiş[87] ayrıca Londra'ya yapacağı bir propaganda seyahatinin masraflarının karşılanması için de Paris Elçiliğine emir verilmiştir.[88]

Yazar'ın Sultan Abdülhamid'e arz ettiği dönüş izni ile ilgili dilekçe, dönüşünden sonra Sadakat gazetesinde yayınlanmıştır.[89] Kendisinin yurt dışında yaptığı propaganda faaliyetleri Sultan tarafından çok beğenilmiş olacak ki kendisi daha İstanbul'a gelmeden Sultan tarafından propaganda amaçlı olarak kurulan Cemiyet-i Mütercimin'e (Tercüme Kurulu) tayin etmiştir. Ancak cemiyet üyeleri kendisi ile hesabı olan Yeni Osmanlılar'dan oluştuğu için, başta Namık Kemal, Suavî ile aynı cemiyette çalışamayacaklarını söylemiş, bunun üzerine Sultan bu cemiyeti bir daha toplanmamak üzere dağıtmıştır.[90]

---

(86) Bu yazıların teferruatı için Bkz. Hüseyin Çelik, Ali Suavi Hayatı ve Eserleri", İst. Ünv. Sos. Bil. Enst. (Doctora Tezi) 1991.
(87) Dönüşüne izin veren Padişah iradesi için Bkz. Baykal, Bekir Sıtkı "1877-78 ve Bununla İlgili Meselelere ait Vesikalar" Tarih Vesikaları Cilt: II, nr. 8, s. 148.
(88) Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Cilt: 3, İst. 1974 (Haz: Ziyad Ebüzziya) s. 397.
(89) Sadakat nr. 75, 4 Şubat 1877.
(90) Nazım Paşa, "Bir Devrin Tarihi" Cumhuriyet gazetesi, 22-25 Şubat 1932.
(91) Vakit, nr. 365, 4 Teşrin-i Sani (Kasım) 1876.

İstanbul'a Dönüşü

Suavî 3 Kasım 1876 yılında İstanbul'a geri dönmüştür.[91] Gelir gelmez Sultan Abdülhamid tarafından Saraya alınmış, kendisine şehzadelerin hocalığı ve Saray'ın kitapçıbaşılığı görevi verilmiştir.[92]

Suavî, Avrupa'dan dönmeden önce zaman zaman *Vakit* gazetesine yazıp gönderdiği makalelerini[93] döndükten sonra da devam ettirmiştir. Başta *Vakit* gazetesi olmak üzere *Basiret, Sadakat, Müsavat* ve *Ümran* gazeteleri onun Avrupa dönüşü yazı yazdığı gazetelerdir. Yazılarının çoğu politik konularla ilgilidir. Avrupa ve Rusya'nın Osmanlı devletine karşı siyasi oyunlarına dikkat çeken ve çözümler öneren yazıları[94] ile beraber Sultan Abdülhamid'in yurt dışına sürdüğü Midhat Paşa aleyhinde yazdığı yazılar da bu dönemde yazdığı makaleler arasında önemli yer işgal ederler.[95]

Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü

Suavî, Sultan Abdülhamid'in Şifahi emri ile 1 Şubat 1877 tarihinde, yani Avrupa'dan döndükten üç ay sonra, Galatasaray Sultanisi'ne[96] müdür tayin edilir. Ataması ile

(92) Ruznâme-i Ceride-i Havadis, nr. 3225, 9 Teşrin-i-sâni-i Efrengi (Kasım) 1876).
(93) Vakit nr. 301. 16 Ağustos 1876. nr. 323. 19 Ağustos 1876 nr 347 16- T- evvel (Ekim 1876)
(94) Vakit, nr. 382, 22 Teşrin-i-sâni (Kasım) 1876, nr. 389, 28 Teşrin-i sâni 1876, nr. 445, 24 Kanûn-i-sâni (Ocak) 1877, nr. 433, 12 Kanun-i sâni (Ocak) 1877, nr. 453 1 şubat 1877, nr. 451, 30 Kanun-ı sâni (Ocak) 1877, Sadakat gazetesi, nr. 63 12 Kanûn-i sâni 1877.
(95) Sadakat, nr. 68, 27 Kanun-ı sâni (Ocak) 1877, Vakit nr. 460, 8 Şubat 1877, nr. 462, 10 Şubat 1877, Vakit nr. 463, 11 Şubat 1877, nr. 467 16 Şubat 1877.
(96) Bugünkü Galatarasay Lisesi.

ilgili padişah iradesi ise 29 Muharrem 1294 (13 Şubat 1877) tarihinde çıkmıştır. Padişah'a yapılan atama teklifinde Suavî'nin Fransızca'yı iyi bilmesi ve Avrupa tarzındaki eğitim kurumlarını yakından tanıması atama gerekçesi olarak sunulmuştur.[97] Atama teklifi 12 Şubat 1877'de Sultan'a arz edilmiş ve 13 Şubat 1877 tarihinde onay alınmıştır. Aynı günkü gazetelerde de Ali Suavî'nin Galatasaray Sultanisi'ne müdür olarak atandığı haber olarak verilmiştir.[98]

Daha Londra'da *Muhbir* gazetesini çıkarırken Suavî, sadece Fransızca eğitim yapacak ve adeta Fransız elçiliğinin kontrolünde olan Galatasaray gibi bir okulun açılmasına karşı çıkmıştır.[99] Aynı tepkiyi onun yakın dostu Charles Wells de göstermiştir. Hatta Wells daha da ileri giderek "Bir Türk çocuğunu koca imameli (sarıklı) hocaların elinden alıp da keçi sakallı Fransızlara teslim etmek ne faideyi müntic olur (netice verir)."[100] demiştir.

Suavî'nin müdürlüğünün daha ilk günlerinde, gazetelerde onun okulda köklü bir ıslahat yapacağı haberleri yer almıştır.[101]

Ancak Suavî ile aynı tarihte Ma'arif Nazırlığına (Milli Eğitim Bakanlığı) tayin edilen Münif Paşa ile Suavî'nin gerek düşünce yapıları gerekse karakterleri hiç mi hiç biribirine uymaz. Münif Paşa daha çok Batıcı, laik, liberal bir düşünceye sahipken; Suavî'nin millî, İslamî tarafı hep ağır basmakta, Batı'nın Fen ve teknolojisinin dışındaki ürünlerine son derece şüpheci ve seçmeci ola-

(97) Başbakanlık Devlet Arşivi, İrade no: 60513.
(98) Vakit, nr. 465, 13 Şubat 1877.
(99) Le Mukhbir, nr. 31, 20 Mai (Mayıs) 1868).
(100) Hürriyet nr. 13, 21 Eylül 1868.
(101) Vakit, nr. 477, 25 Şubat 1877.
(102) Salnâme 1294, s. 278-284.

rak yaklaşmaktadır.

Galatasaray Sultanisi o zaman bugünkü statüde değildir. Okul, bir Üniversite kampüsü görünümündedir. Sultanî'nin dışında okulun bünyesinde üç tane daha yüksek okul vardır. Bunlar Edebiyat, Hukuk ile Turûk u Me'abir (yollar, geçitler) mekteplerdir.

Suavî Efendi'nin eski müdür Sava Paşa'dan devraldığı okulda toplam 70 öğretmen 10 idari personel ve 689 öğrenci vardır. Kaç hademe olduğunu tespit edemedik. Sultanî kısmındaki 43 öğretmenden 31 tanesi gayr-i müslim ve yabancı, 12 tanesi ise müslim veya Türk'tür.[102]

Suavî 14 Şaban 1294 (11 Ağustos 1877) tarihinde Sultan Abdülhamid'e okulla ilgili sunduğu bir raporda, okulun adeta Bulgar, Rus, Ermeni ve Bulgar öğrencilerin çiftliği haline getirildiğini, parasız yatılı kontenjanlarının Türk askerlerine kurşun sıkan Bulgar gençlerine kullandırıldığını, öğretmenlerden birçoğunun diplomasının bile olmadığı, birçok öğretmenin şunun bunun hatırı için okula alındığını arz etmiştir. Raporunda, ücretlerini vermeyenlerden, özellikle Bulgarların, hiyanetleri sebebiyle okuldan atıldıklarını bütün "Moskoflar"ın okuldan çıkarıldığını ifade eden Suavî, raporunun sonunda Ma'arif Nezaretini (M.E.B.) padişaha şikayet eder. Rapora göre, kendisinin yazılı ve şifahi hiç bir başvurusuna cevap verilmemiş, yapacağı ıslahatla da ilgilenilmemiştir. Ancak kendisi önce Allah'a sonra padişaha güvenerek düşündüğü ıslahatları gerçekleştirmiştir.[103]

Onun Galatarasay'a müdür olması ile okulun alafranga

(103) Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım 14, Zarf: 26, Evrak: 1274.
(104) Vakit, nr. 676, 12 Eylül 1877.

olan saatı bile alaturkaya çevrilmiştir.[104] Bazı fen derslerinin haftalık saat sayıları arttırılırken, Roma, Bizans tarihi gibi bazı dersler kaldırılmış, Türkçe, Arapça ve Farçsa derslerine müfredatta ağırlık verilmiş, bir önceki programda olmayan Akaid (İslami inanç) dersi konmuştur.[105]

O, okul müdürlüğünden ayrılırken okuldaki gayr-i müslim ve yabancı öğretmen sayısı ile müslim ve Türk öğretmen sayısı 15'er olarak eşit sayıdadır.[106]

Onun okuldaki icraatını ve yeni düzenlemelerini *Vakit, Basiret, Müsavat* ve *Ümran* gazeteleri desteklemiştir. Basiret gazetesinin yayınladığı bir yazı okulla ilgili onun Sultan'a sunduğu rapordaki aynı problemleri ortaya koymaktadır.[107]

Suavî okul müdürlüğü yanında, aynı zamanda gerek gazetelerdeki makaleleriyle, gerekse içerisinde bulunuduğu siyasi ve sosyal cemiyetlerdeki faaliyetleri ile fiili politikanın içerisindedir.

Bir yandan okulda bilimsel konferanslar düzenlerken[108] öte yandan Osmanlı-Rus savaşı münasebetiyle aç-susuz İstanbul'a doluşmuş Rumeli muhacirleri ile ilgilenmekte, onlara yardım toplamakta,[109] Macar-Osmanlı dostluk faaliyetlerini idare etmektedir.[110]

Gazetelerde doğrudan Osmanlı-Rus savaşını konu alan[111] Osmanlı devletine karşı tutumlarından dolayı Av-

(105) Vakit, nr. 684, 20 Eylül 1877, Salnâme 1295, s. 250.
(106) Salnâme, 1295, s. 250.
(107) Basiret, nr. 2339, 17 Şevval 1294 (25 Ekim 1877).
(108) Vakit, nr. 686, 21 Eylül 1876.
(109) Ruznâme-i Ceride-i Havadis, nr. 3517 27 Ramazan 1294 (5 Ekim 1877), Vakit nr. 644, 11 Ağustos 1877.
(110) Basiret nr. 2113 "Nutk-ı Suavi" 22 Cemaziyelevvel 1294 (4 Hazr. 1877), Vakit nr. 549, 10 Mayıs 1877.
(111) Vakit nr. 474, 22 Şubat 1877, nr. 619, 17 Temmuz 1877, nr. 617, 17 Tmz. 1877, nr. 630, 28 Tmz. 1877, nr. 637, 4 Ağustos 1877.
(112) Vakit, nr. 684, 20 Eylül 1877.

rupalılar'ın özellikle de İngiltere'nin aleyhinde yazılar[112] yazan Suavî Efendi'nin bütün yaptıkları bunlardan da ibaret değildi. O, evinde misafir olan Türk dostu İngiliz milletvekili Butler Johnstone ile Amiral Selweyn, Mr. Adams, St. Clair ve onlar gibi düşünen bir yığın Türk ve Müslümanla beraber Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı cephesi için maddi ve manevi destek sağlama peşindedirler. Bu insanlar David Urquhart'ın yıllarca söylediği şeye inanıyorlardı: Osmanlı, Rusya'dan daha güçlü idi, bütün mesele kendine güvenip güvenmemesinde idi. Suavî ve dostları bu güvenin peşinde idiler.[113]

O, bugünlerde de her zaman olduğu gibi coşkun ve kabına sığmayan bir insandır.

Ancak İngiltere aleyhinde yazdığı bir yazı[114] İstanbul'daki İngiliz elçisini harekete geçirir. O, İngiltere aleyhinde yazmakla kalmamış, camilerdeki vaazlarıyla da şiddetle İngiliz politikasına çatmıştır. The Times gazetesinin İstanbul'daki muhabiri gazetesine gönderdiği yazıda, Ali Suavî gibi üst düzey bir devlet memurunun İngiltere aleyhinde yazmasından sonra İngiliz elçisinin geleneksel İngiliz elçilik geleneğinin gereği olarak boş duramayacağını ifade eder.[115]

Gerçekten de İngiltere Elçisi hemen Bâbıâli'ye dayanmış ve Suavî'nin görevden alınmasını istemiştir. Konu ile ilgili olarak Londra'ya yazdığı raporda Suavî'nin *Vakit*'te İngiltere aleyhine yazdığı yazılardan başka birçok camide ettiği vaazlarda da İngiltere'ye saldırdığını bildiren Elçi Henry Layard, Suavî'nin İstanbul sokaklarına Münif Paşa'nın Rus ajanı ve ateist

(113) P.R.O., F.O: 78/2572 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Henry Layard'ın Londra'ya gönderdiği 26 Mayıs 1877 tarihli rapor, No. 523.
(114) Vakit, nr. 684, 20 Eylül 1877.
(115) The Times, 11 October (Ekim) 1877.

(dinsiz) olduğunu ilan eden afişler astırdığını fırsat bilip konuyu Sadrazama (başbakan) açtığını ve Sadrazam'ın kendisini hemen görevden alacağına dair söz verdiğini söyler.[116]

Suavî'nin aleyhinde olan sadece Henry Layard değildi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bizzat Eğitim Bakanı ile uzun yıllar öncesine dayanan bir kavgası vardır. Daha 1869'da *Ulûm* gazetesinde Münif Paşa'yı (o zaman Efendi) "mürted" (dinden dönen) olarak ilan eden[117] Suavî, onunla beraber çalışmaya mahkum olmuştu.

Onun Galatasaray'da yaptığı değişikliği Davison, okulun, İstanbul'un İslamî atmosferine taşınması olarak değerlendirir[118] ki, doğrudur. Tabii ki bundan herkesten önce okulu kendi himayesinde kabul eden Fransız Elçiliği rahatsız olacaktı. Fransız öğretmenlerin çoğunlukla görev yaptığı bu okuldan Suavî, Fransız öğretmenleri yetersizlik veya çeşitli sebeplerden dolayı okuldan atabiliyordu. Hatta bunlardan birini Münif Paşa'nın desteğine rağmen okula, mahkemelik olma pahasına, geri almıyordu. Çünkü o Sinove isimli bu Fransızın Ruslar namına casusluk yaptığına inanıyordu. Bunu polis de onaylamıştır.[119]

Özetle, o, okuldaki icraatları ile Rusları, Fransızları, Bulgarları, Ermenileri ve kozmopolit yerli Müslümanları karşısına almıştır. Zaten bu saydığımız unsurların kendisini beğenmeyeceğini, beğenmelerini de bekleme-

(116) P.R.O., F.O: (78/2590 From Layard to Lord Derby No: 1290.
(117) Ulûm nr. 9, "Encümen-i Daniş-i Şarki" s. 533.
(118) Roderic H. Davison, Reform in The Ottoman Empire 1856-1878, Princepton 1963, s. 248.
(119) Rüzname-i Ceride-i Havadis, nr. 3631 17 Sefer 1293 (20 Şubat 1878).

diğini *Vakit*'deki bir yazısında bizzat kendisi ifade etmiştir.[120] Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de Sultan Abdülhamid üzerinde dahi çok kuvvetli nüfuzu olan İngiliz Elçisi şimdi onun görevden alınmasını istiyordu.

İngiltere Dışişleri bakanı, Layard'ın Suavî ile ilgili raporuna verdiği cevapta, onun teşebbüsünü onaylıyordu.[121]

Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü'nden Alınması

Suavî'nin gerek okulda yaptığı ve birçok çevrenin hoşuna gitmeyen değişiklikler, gerek Ma'arif Nezareti (Milli Eğitim Bakanlığı) ile çatışması ve gerekse açıkça İngiltere'nin aleyhinde yazılar yazıp camilerde vaazlar vermesi görevden alınmasına sebep olmuştur. Ancak şüphe yok ki onun görevden alınmasında aslan payı İngiltere Büyükelçisi Henry Layard'a aittir.

Nitekim bir önceki raporunda Sadrazam'dan Suavî'nin görevden hemen alınacağı sözünü aldığını belirten Layard bu sefer 14 Aralık 1877 tarihli raporunda ise onun görevden alınmış olduğuna dair memnuniyetini dile getiriyor. Layard bununla da yetinmemiş onun Bombay'a konsolos olarak atanmasına da şiddetle tepki göstermiş ve engellemiştir.[122]

Sultan Abdulhamid'in Ali Suavî'yi görevden alırken hemen karar veremediği, uzun süre tereddüt ettiği şüphesizdir. Çünkü Suavî'nin görevden alınması yerine Ali Nizami Paşa'nın atanması ile ilgili Sultan'a arz edilen 26 Şevval 1294 (5 Kasım 1877) tarihli teklif yazısına

(120) Vakit nr. 676, 12 Eylül 1877.
(121) P.R.O. F.O. 78/2563 From Lord Derby to Layard No: 750.
(122) P.R.O. F.O.: 78/2594 (Henry Layard'tan Dışişleri Bakanı Lord Derby'e) No: 1481.

ancak 3 Zilhicce 1294 (9 Aralık 1877) tarihinde irade çıkmıştır. Bu iki tarih arasında 34 günlük bir fark vardır. Bu da Sultan'ın Suavî'yi görevden hemen almak istemediğini göstermektedir. Halbuki Sava Paşa'nın yerine Suavî'nin tayin edilmesi ile ilgili teklif yazısı ile irade arasında sadece bir günlük fark vardır.

Ali Nizami Paşa'nın tayini ile ilgili yazıda Suavî'nin görevden alınma gerekçesi de dile getirilmiştir. Buna göre onun görevden alınmasına sebep: Milli Eğitim Bakanlığı ile uyuşmazlığı ve Müdürlüğü esnasında yazdığı yazılardır.[123]

Padişahın onayından 3 gün sonra gazetelerde Ali Nizami Paşa'nın okul müdürlüğüne tayin edildiği ilan edilmiştir.[124]

Suavî'nin okul müdürlüğünden alınmadan kısa bir süre önce milletvekili seçilmesi gündeme gelmiştir. Adaylığı ilan edilen Suavî[125] kendisini aday olarak gösterenlere hitaben bir teşekkürname yayınlamıştır.[126] Bu haberi Magosa'da sürgünde iken öğrenen Namık Kemal, yazdığı bir mektupta Suavî'nin milletvekili seçilemeyeceğinin sebeplerini sayarken en önemli sebeplerden biri olarak onun İngiliz Elçiliğini aleyhine geçirmiş olmasını gösterir.[127] Gerçekten de Suavî milletvekili olarak meclise giremez. Meclise verdiği bir dilekçe de neticesiz kalır.[128]

İşsiz ve Karanlık Günleri

Ali Suavî, Galatasaray Sultanisi Müdürlüğü'nden alındıktan sonra işsiz kalır. Osmanlı-Rus savaşı bütün

(123) Başbakanlık Devlet Arşivi, Meclis-i Mahsus İrade No: 2672.
(124) Vakit, No: 767 12 Kanûn-ı evvel (Aralık) 1877.
(125) Basiret, No: 2263, 12 Zilka'de 1294 (19 Kasım 1877).
(126) Vakit No: 746, 22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1877.
(127) F.A. Tansel, Namık Kemal'in Hususî Mektupları, Cilt: II, T.T.K. Ankara, 1979, s. 90-91.
(128) Basiret, nr. 2341, 2342, 24-25 Kanûn-ı sâni 1293 (6-7 Şubat 1878).

hızıyla devam etmektedir. Onun görevden alınmasından bir gün sonra 10 Aralık 1877'de Plevne düştü. Doğu cephesinde Osmanlı orduları zaten yenilmiş, Kars, Ardahan ve Bayezid Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Osmanlı idaresinin ateşkes istemesi üzerine 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne mütarekesi ile ateşkes sağlanmış ve ardından 3 Mart 1878'de Osmanlılar'ın tarih boyunca imza koyduğu en talihsiz antlaşmalardan biri olan Ayastafanos Muahedesi imzalanmıştır. Rus ordusu Yeşilköy'de kamp kurmuştur.

Suavî, Osmanlı-Rus savaşı ile değil bir vatandaş, bir aydından da çok fazla ilgilenmektedir. İngiliz Elçisinin bir raporunda Suavî, Butler Johnstone ve bunların etrafındaki insanların Rusya'ya darbe vurulması için bütün dünya Müslümanlarına çağrıda bulunulması gerektiği görüşünde olduklarını, bu amaçla Sultan Abdulhamid'i ikna etmeye çalıştıklarını bildirir.[129] Çünkü Rus Çarı Balkanlardaki Hristiyanları da ordusuna katarak adeta bir Haçlı ordusu oluşturmuştur. Savaş dolayısıyla Balkanlar'daki yüzbinlerce Müslüman Türk İstanbul'a göçmek zorunda kalmıştır. Açlık, sefalet yürek paralamaktadır. Ayastafanos Muahedesi'nin hükümleri o kadar ağırdır ki, akıtılan kanların boşuna gitmiş olması bir yana Osmanlı'nın Balkanlar'daki varlığı adeta yok olmuş ve çok ağır bir tazminat ödenmek zorunda kalınmıştır.

Ancak bugün Bulgaristan'ın sınırları içerisinde olan Kırcaali'deki müslüman halk ateşkese rağmen silahlarını bırakmamış, dağlara çıkarak Ruslara karşı mücadeleye devam etmişlerdir. Bu insanların başında Suavî'nin çok yakın dostu aşırı bir Türk dostu olan Saint Clair vardır. Saint Clair, annesi Polonyalı, babası İskoçyalı bir azilzâdedir. İngiliz ordusunda albaylığa kadar yükselmiş,

(129) P.R.O. F.O. 78-2572 (Layard'tan Lord Derby'e) No: 523.

Kırım savaşında yararlılıklar göstermiş bir subay olan Saint Clair, Kırım savaşından sonra Balkanlar'da Müslümanlarla oturmuş ve onların Batı karşısındaki haklı davasını desteklemiştir. 1876'daki Hersek isyanını bastırmak üzere Osmanlı hükümetince görevlendirilen Clair, Sultan Abdulhamid'ten de iltifat görmüş ve Hersek isyanından sonra İstanbul'a yerleşmiştir.[130]

Clair'in Kırcaali'de gösterdiği direnişi Johnstone ve Suavî desteklemektedirler.

Bu sıralarda gazetelerde yazılarına da rastlayamadığımız Suavî'nin, büyük bir ihtimalle yazmasına engel olunmuştur. *Ruznâme-i Ceride'l-Havadis*'in yayınlayıcısı Çörçil'in ifadesine göre devlet gazetelerde yazmasına engel olmuştur.[131]

Suavî, Galatasaray Müdürlüğü'nden alındıktan sonra Üsküdar'a taşınmıştır. Burada bulduğu taraftarlarla "Üsküdar Cemiyeti" diye bir cemiyet kurmuştur. Bu cemiyetin esas amacı Kırcaali'deki direnişi desteklemektedir. Bunun için de Çırağan sarayında göz altında tutulan V. Murad'ı oradan alıp bu direniş gücünün başına geçirmek ilk etapta gerçekleştirilmek istenen amaçlardandır.[132] Bu cemiyetin faal elemanları, Arnavut Salih, Hacı Mehmed, Molla Mustafa, Filibeli Ahmed Paşa ve damadı Hafız Nuri, Uzuncaabâd Lasköylü Hacı Mehmet, Hafız Ali, Süleyman Âsâf Bey, Bağdatlı Süleyman Bey, Üsküdarlı Nuri'den oluşmaktadır.[133] Tabii ki reisleri Ali Suavî Efendi'dir.

---

(130) Müsavat, nr. 106, 14 Mart 1877.
(131) Rüznâme-i Ceride-i Havadis, nr. 3709, 22 Mayıs 1878.
(132) İnal, İbnül Emin M.K, Son Asır Türk Şairleri, 1. Cüz 1930, İst. s. 53.
(133) Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Kısım: 17, Karton: 33, Zarf: 64, Evrak: 930.

Çırağan Hadisesi ve Öldürülmesi

Uzun süreden beri suskun olan Suavî, 19 Mayıs 1878 tarihinde *Basiret* gazetesinde şu kısa yazıyı yayınlatır:

"Herkes ve hep evrâk-ı havadis (gazeteler) hâl-ı hâzırın (mevcut durumun) tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakk-ı acizânemde mevcud olan emniyet-i ammeye mebni (kamunun şahsıma duyduğu güvene dayanarak) söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur.

Müşkilât-ı hazıra (içinde bulunulan zorluklar) pek büyüktür, lakin çaresi pek kolaydır. Yarınki nüshanızda (sayınızda) bu çareyi kısacık şerh (açıklama) ve beyan edeceğim. Bugün bu mektubum, yarınki neşre enzâr-ı umumiyeyi celb (Kamunun dikkatini çekmek) içindir.

Ali Suavî"[134]

Kamuoyu onun *Basiret* gazetesinde çözüm getiren yazısını beklerlerken Çırağan Sarayı'ndan gelen silah sesleri ile irkilir.

18 Cemaziyelevvel 1295 (20 Mayıs 878) tarihinde Ali Suavî daha önce organize ettiği birkaç yüz Balkan muhaciri ile Çırağan Sarayı'nı basmış, nöbetçileri etkisiz hale getirerek Sultan Murad'ın oturduğu bölüme girmiş, o sırada giyili hazır bekleyen Sultan Murad'ın kolundan tutarak "Sultan Murad çok yaşa" naralarıyla onu dışarıya çıkarmaya çalışırken Beşiktaş Zabıta Amiri Hasan Paşa, emrindeki askerlerle olay yerine gelmiş, muhacirlerin üzerine açılan ateş sonucu 23 muhacir ölmüş, 15'i yaralanmış ve bu arada Ali Suavî, Hasan Paşa tarafından kafasına vurulan sopayla öldürülmüştür. Sağ kalan muhacirler askerler tarafından kuşatılarak tutuk-

(134) Basiret No: 2444, 17 Cemaziyelevvel 1295 (19 Mayıs 1878).

lanmışlardır.[135]

Çırağan Hadisesi'nden sonra Sultan Abdülhamid'in emri ile kurulan bir komisyon olayı enine boyuna soruşturmuş, hazırladığı raporu sultana sunmuştur.[136]

Bu arada Sultan Abdülhamid'e verilen jurnallerde aralarında dönemin başbakanı Sadık Paşa, Gazi Osman Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Ahmed Vefik Paşa gibi devlet adamlarının da olayı tertipleyenlere destek verdikleri iddia edilmişse de yapılan araştırma ve soruşturmalar neticesinde ne askerî ne de idari yüksek kademelerden kimsenin olayla bağlantılı olmadığı tesbit edilmiştir.[137]

Çırağan hadisesinden sonra Saray'a yaranma yarışına giren Türkçe basın Ali Suavî'ye ağız dolusu küfürler ve hakaretler yağdırmışlardır. Ölümünden sonra kendisi ile ilgili yığınla haksız iddia ve iftiraya yer veren gazetelerin basında *Tercüman-ı Şark* gazetesi gelir.[138] Yarı resmi *Rûznâme-i Ceride-i Havadis,*[139] Ali Suavî'nin en çok yazı yazdığı ve kendisini daha Avrupa'dan dönmeden ve döndükten sonra öve öve bitiremeyen *Vakit* gazetesi[140], onun özellikle Galatasaray'daki icraatını destekleyen, öven *Basiret* gazeteleri[141] de ölümünden sonra aleyhinde yazdıkları yazılarda kendisini en ağır ithamlarla itham edip lanet okumuşlardır.

Bazı yazarlar Ali Suavî'nin bir İngiliz ajanı

(135) Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, K: 17, Karton: 23, Zarf: 64, Evrak: 930.
(136) Başbakanlık Devlet Arvişi Y.E.E. Kısım: 17, Karton: 23, Zarf: 64, Evrak: 930.
(137) a.g. evrak ve Baş. Dev. Arş. Y.E.E. Kısım: 17, Karton: 23, Zarf: 64, Evrak: 971.
(138) Tercüman-ı Şark nr. 44, 47, 24 Mayıs 1878, 17 Mayıs 1878.
(139) Rûznâme-i Ceride-i Havadis, nr. 3709, 3710, 22-23 Mayıs 1878.
(140) Vakit, nr. 927, 22 Mayıs 1878.
(141) Basiret nr. 2446, 2447, 9, 10 Mayıs 1294 (21-22 Mayıs 1878) Basiretin Sahibi ve Yazarı Ali Efendi II. Meşrutiyetten sonra yazdığı bir eserinde bu sefer Suavi'yi tekrar aşırı şekilde övmüştür. Bkz: İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi'i Mühimme, 1878, İst., s. 58.

olduğunu[142], bazıları İngiliz politikasının hayranı olduğu[143] gibi gerçekle bağdaşmayan fikirler ileri sürmüşlerdir. Halbuki İngiliz gizli belgelerine göre Suavî tam aksine İngiltere'nin ve onun Osmanlıya karşı uyguladığı politikanın şiddetle aleyhindedir. İngiliz elçisinin Çırağan Hadisesi ile ilgili olarak ülkesine gönderdiği gizli raporlarda İngiltere'nin Çırağan Hadisesi'nin düzenlenmesinde uzaktan yakından ilgisi olmadığı anlaşılmaktadır. Üstelik bu raporlarda Suavî, sürekli kötülenmiş ve böyle bir olaya kalkıştığı için delilikle suçlanmıştır.[144]

Suavî'nin suçlandığı bir diğer itham, onun Rus ajanı olduğudur. Bu iddianın sahibi o zamanki başbakan Sadık Paşa, Savunma Bakanı Damad Mahmud Paşa ve Namık Kemal'dir.

Sadık Paşa ve Damad Mahmud Paşa'nın bu görüşte olduklarını İngiliz Elçisi Layard'ın bir raporundan anlıyoruz. Sadık Paşa, Layard'a Suavî'nin Ruslardan destek gördüğünü, Damad Mahmud Paşa ise para aldığını söylemişlerdir. Ancak elçi bunlara ihtimal vermiyor, Suavî ve adamlarının aşırı Rus düşmanlıklarına dikkat çekerek bu görüşlerin doğru olamayacağını raporunda belirtiyor.[145]

Bize göre de bu iddialar, Rusya'nın ülkede kendisine yakın bir yönetim kurmak istediği tehlikesini gündeme getirerek İngiltere'nin desteğini kazanmak için ortaya atılmış iddialardır. Suavî'nin Rus dostu hatta ajanı olması

(142) Mustafa Müftüoğlu, Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler, Tanzimat Devlet, İst. 1987, s. 361.
(143) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt: VIII, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1983, s. 500.
(144) P.R.O. F.O: 4247/70 nr. 711, F.O.: 78/2820 nr. 508, F.O.: 78/2789 nr. 679, F.O.: 78/2789 nr. 680, F.O.: 78/2789 nr. 692, F.O.: 78/2891 nr. 110, F.O.: 195/1168 nr. 656, F.O.: 78/2820 nr. 513, F.O : 78/2789 nr. 693, F.O.: 78/2790 nr. 732, 752, 941.
(145) P.R.O. F.O.: 78/2790 nr. 732.

bizce de mümkün değildir.

Hanımının İngiliz olması, sürekli olarak Suavî'nin aleyhinde kullanılmıştır. Bu kadının görevli bir casus olduğu vs. gibi iddialar ileri sürülmüştür. İngiliz Arşivinde elde ettiğimiz belgelere göre Suavî'nin eşi sıradan bir İngiliz vatandaşıdır. Kendisinin vefat ettiği haberi İngiltere'ye ulaşınca hanımının ailesi kızlarının hayatından endişe etmiş, Dışişleri Bakanlığı kanalıyla durumu öğrenilmek istenmiştir. Yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre Suvaî'nin eşi Marie 14 Temmuz 1878 tarihinde İngiltere'ye gitmek üzere gemiyle İstanbul'dan ayrılmıştır.[146]

Çırağan Hadisesi'nden sonra Padişahın içerisinde bulunduğu evhamlı, ürkek durumundan en iyi yararlanan İngiltere olmuştur. Ali Suavî'nin Çırağan'a düzenlediği baskının askeri ve sivil uzantılarının, bağlantılarının kuruntusu ile büyük bir depresyon geçiren Sultana bugünlerde en yakın insanlardan biri İngiliz Elçisi Henry Layard olmuştur. Kendisinin her konuda desteklenecegi garantisini veren elçi, Sultana Kıbrıs adasının İngiltere'ye üs olarak terkedilmesi şartıyla Savunma işbirliği antlaşması teklif etmiştir. Hasta, bitkin, stresli bir durumda olan Sultan İngiltere'nin teklifini kabul etmiş ve Kıbrıs İngiltere'ye bırakılmıştır.[147]

Sultan, sonraları İngiltere'nin Kıbrıs karşılığında va'dettiklerini yerine getirmediğini görünce olayın farkına varmış ancak fazla düşünülmeden yapılan bu hata tamir edilememiştir. Sultan Abdülhamid pişmanlığını her fırsatta dile getirmiş[148] ancak Kıbrıs kurtarılamamıştır.

(146) P.R.O. F.O.: 195/1169, F.O.: 78/2893.
(147) P.R.O. F.O.: 78/2789 nr. 693.
(148) Başbakanlık Devlet Arşivi Y.E.E. Kısım: 9, Zarf: 72, Karton: 4, Evrak: 1094, Kısım: 14, Zarf: 126, Karton: 7, Evrak: 163.

Ölümünden Sonra Ali Suavî

Ali Suavî'nin ölümünden sonra bazı çevrelerce övüldüğüne, bazı çevrelerce de yerildiğine şahit oluyoruz.

Sultan Abdülhamid dönemi boyunca, resmi ve saraya yakın çevreler tarafından o hep lanetle anılmıştır. Bu dönem devlet adamlarından Mahmud Celalettin Paşa Suavî'ye ölümünden sonra çirkin iftiralarda bulunup hakaretler yağdırırken[149] son resmi tarihçi Abdurahman Şeref Bey de kendisi ile alay eder, hakkında küçük düşürücü sözler kullanır.[150] Suavî'nin şiddetle aleyhinde bulunanlardan biri de Mahmud Kemal İnal'dır. İnal da onun şahsiyetini ve gördüğü işleri hep eleştirmiştir.[151]

Öte yandan, Yeni Osmanlılar hareketi içerisinde Suavî ile aralarında anlaşmazlıklar, çekişmeler olan Namık Kemal ve onun hayranları da ölümünden sonra kendisini hiç de iyi anmamışlardır. Namık Kemal'ın kendisi[152] Yeni Osmanlılar Tarihi dolayısıyla Ebuzziya Tevfik[153], hatta daha önce hakkında son derece övücü sözler söylemiş, Paris'te kendisi ile sık sık görüşen her yönüyle kendisini beğendiğini söyleyen Abdülhak Hamid[154], Namık Kemal'ın tesiriyle olmalı, daha sonra aleyhinde yazmışlardır.

Ali Suavî, Sultan Abdülhamid taraftarları için ne kadar kötü bir örnek idiyse, aleyhtarları için de "Pir-i can-

(149) Mahmut Celalettin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, Cilt: III, İstanbul, 1327, s. 138-139.
(150) Abdurrahman Şeref, Tarih Murahebeleri, İstanbul, 1339, s. 289-291.
(151) İbnül Emin M.K. İnal, Son Sadrazamlar, Cilt: II, İstanbul, 1982, s. 773 ve diğer.
(152) F.A. Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları, Cilt: II, Ankara 1979, s. 383, 326.
(153) Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi (Özellikle Cilt I, II), 1973, 1974, İstanbul (Haz: Ziyad Ebuzziya).
(154) Abdülhak Hamid, Mektuplar, İstanbul 1335, s. 245.

fedâ-yı Hürriyet" (Canını Hürriyet uğrunda verenlerin piri) idi. Özellikle, Sultan Abdülhamid idaresine karşı yurt dışında faaliyetler gösteren Jön Türkler Ali Suavî'yi bayrak yapmışlardır. Bu insanların yayınlarında Suavî kendisi olmaktan çıkıp bir destan kahramanı haline geldi. Suavî'nin şahsı ve Çırağan etrafında bir edebiyat oluşturuldu. Kimisi ona şiirler yazıyor, kimisi onun adına tiyatro eserleri yazıyor, kimisi de en güzel resimlerini basıyordu.

Jön Türkler Suavî'nin ne olduğu, ne düşündüğünden çok, hedefleri olan Sultan Abdülhamid'e başkaldırırken can vermiş bir şehit olması ile ilgileniyorlardı. Jön Türkler onun mücadeleci ve baş eğmeyen tarafını kendilerine rehber kabul ediyorlardı.

Jön Türklerden Mizancı Murad Bey[155] Abdullah Cevdet[156] Süleyman Midhat,[157] Ahmed Kemal,[158], Derviş Hüma,[159] Halil Halid[160], Moralızâde Vassaf[161], Saffet Nezihi,[162] Tarsusîzâde münif[163] gibi yazarlar gerek doğrudan Suavî ile ilgili yazdıkları yazı, şiir ve piyeslerde gerekse çeşitli yazılarında onu sürekli övmüşlerdir.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde devam eden Sultan Abdülhamid düşmanlığı parelelinde Suavî yine hürriyetçi, istibdat düşmanı vs. diye övülmüştür.[164]

(155) Mizan, nr. 26, 28 Haziran 1897 (Cenevre).
(156) Abdullah Cevdet, Kahriyât, Paris, 1898, s. 85-87.
Mizan, nr. 10, 3 Ağustos 1906, nr. 3 Şubat 1905, s. 11.
(157) Süleyman Midhat, Ali Suavi (Piyes), Cenevre 1316 (1898).
(158) Doğrusöz, nr 1, Kahire 1325.
İctihad, nr. 10, 13 Mart 1896, s. 156.
Donanma Mecmuası, nr. 86, 25 Mart 1915, s. 38, Mehtap, nr. 12, 27 Eylül 1327, s. 152-153.
(159) Derviş Hüma, Makber-i Ahrâr, Cenevre 1904.
(160) Halil Halid, A Diary of a Turk, London, 1903, s. 188.
(161) Moralızâde Vassaf, Sultan Murad, İst. 1327 (1911).
(162) Saffet Nezihi, Müsebbib (roman) 1326, İstanbul.
(163) Tarsusizâde Münif, Zafer (Şiir) 1914, İstanbul.
(164) Haftada Bir Gün (Cumhuriyet gazetesinin ilavesi) nr. 12-14.
Ulus Gazetesi, 22 Mayıs 1942 (İhsan Sungu'nun Ankara Halkevindeki konuşması).
İsmail Hami Danişmend, Ali Suavi'nin Türkçülüğü, Ankara, 1942.
Mithad Cemal Kuntay, Sarıklı İhtilalcı Ali Suavi, İstanbul, 1946.
Falih Rıfkı Atay, Başveren Inkılapçı, İstanbul, 1951.

Ancak gerçekte Suavî'nin Çırağan'da gerçekleştirdiği olay, ne sultan Abdülhamid'in Meclisi kapatıp, Anayasayı rafa kaldırmasından ne de onun, Jön Türklerin sözünü ettiği istibdadından kaynaklanmıştır, O, Urquhart ve etrafındaki insanların da tesiriyle Osmanlı Devleti'nin Rusya'dan güçlü olduğuna inanıyordu. Buna rağmen kendine güvensizliğin verdiği bir sonuçla Osmanlı savaşı kaybetmiştir. Müslüman kanı oluk gibi akmıştır. Bununla beraber Sultan yine tamamen Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olan ağır bir ateşkesi ve antlaşmayı kabul etmiştir.

Mekteb-i Sultanî müdürlüğünden azledildikten sonra işsiz kalan, Sultan Abdulhamid'e olan inancını iyice yitiren Suavî, devleti yabancı elçilerin idaresinden kurtarmak, belki de Sultan Murad'ın önderliğinde hem inandığı ekibi iktidara geçirmek hem de Kırcaali'deki mücadeleyi destekleyerek savaşı sürdürmek amacıyla böyle bir girişimde bulunmuştur.

ALİ SUAVÎ HAKKINDA NE DEDİLER

Ziya Paşa

"Suavî Efendi hâlâ Marsilya'dadır. Ulûm gazetesine devam ediyor. Fakat muktezâ-yı meşrebi üzere biraz söz dinlemiyor. Geçenlerde eğlence için birkaç gazel söylemiş ve eğlensin diye kendine göndermiştim. Hemen gazeteye dercetmiş. Kendine bir mektup yazdım ve canımın sıkıldığını söyledim. "Aman gazeller pek güzel olduğundan dayanamadım" diye cevap yazdı, Murad-ı acizanem şikayet olmayıp fakat bunlar mazûr-ı alileri oldukta şayet bendenizin de gazetede re'y-i medhalim var gibi anlaşılırsa hakikat bu minval üzere olduğunu beyandır. Ne ise zavallı gücü yettiği kadar çalışıyor. Keşki öyle birkaç zat daha olsa"

(Ziya Bey'den Türabi Efendi'ye Mektup'tan Kaya Bilgegil, Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma, Ankara 1979 s. 371-373)

Namık Kemal

"Suavî hiç de senin tahminin gibi adam değildi. Bir çehre nümayişine aldanmışsın. Hem kim ne derse desin iki sene arkadaşlık ettim. O adam öyle "biraz garazkâr, biraz da mağlub-ı emel" değil. Dünyada misli görülmedik bir şarlatan idi."

(Abdülhak Hamid'e yazdığı mektuptan, Fevziye Abdullah Tansel, Namık Kemal'ın Hususi Mektupları, Cilt: II Ankara-1969 s. 383.)

Abdülhak Hamid

"Suavi ile pek çok görüşüyorum. Halini, fikrini, istediğimden, beğendiğimden âlâ buldum. Bizde ziyan edilmesi adet olan efâzilden ve paymâl-ı hakaret edilen defi-

nelerden biri de Suavî Efendi'dir."

(Abdülhak Hamid, Mektuplar, İstanbul-1335 s. 245)

Ebuzziya Tevfik

"Ali Suavî ne bir kelime İngilizce söyleyebiliyordu ve ne de iki kelime Fransızcayı bir araya getirmeğe muktedir idi."

("Yeni Osmanlılar Tarihi" Yeni Tasvir-i Efkâr, nr. 123 1 Teşrin-i evvel 1909)

Mizancı Murad Bey

"Bu softa yaşamasını bilmediyse ölmesini şahane bildi. Bu millet-i mağdureye pek büyük bir ders-i amel gösterdi.....

Tasviri de gösterir ki Ali Suavî zeki ve faal yaratılmış bir insandır."

(Mizan nr. 26, 28 Haziran 1897 (Cenevre)

Abdurrahman şeref

"İdaresizliği ile ve çok bilmişlik iddiasıyla intizam ve tedrisatın altını üstüne getirmiştir. Güya muallimesi sıfatıyla Avrupa'dan peşine taktığı bir güzel kadın ile mektepte beytutet etme (yatıp-kalkma) saygısızlığında bulunduğu cihetle o yolda dahi ayrıca lisana gelmişti. Mektep müdürlüğünde bekâsı min kûlli'l-vücuh (her yönüyle) caiz olmadığından azl olundu."

(Tarih Musahebeleri, İst-1339, s. 286)

Bursalı Mehmet Tahir Bey

"Zekâ-yı Fevkalade ashâbından bir zat"

(Osmanlı Müellifleri İst. 1334, s. 328)

Abdürrahman Adil

"Ali Suavî kuvvetli bir hafızaya mâlik idi..... Ali Suavî'deki zekâ adeta cinnet derecesine vasıl olmuş idi"

(Hadisât-ı Hukukiyye Cüz; 11, S. 144-1459)

David Urquhart (İngiliz diplomat-yazar)

"Karakterinin sağlamlığı ve yolsuz idareye olan muhalefetinden dolayı sürgünde yaşamağa mecbur olduğu halde bir vatanperver kadar saltanata bağlı mümtaz bir Türk"

(The Diplomatic Review, July (Temmuz) 1876 nr: 24)

Henry Layard (İngilterenin İstanbul Büyükelçisi 1877-1880)

"Ali Suavî entrikacı ve kötü şöhretli olarak bilinmektedir"

(P.R.O. FO: 78/layard'tan Lord Derby'ye)

Charles Wells (İngiliz Türkolog)

"Ali Suavî tanınmış Türk bilgini ve çok kabiliyetli bir yazardır. Kendisi bir müddet önce benim de yazılarımla desteklediğim, Londra'da yayınlanan Muhbir gazetesinin yazarı idi"

(Redhouse's Dictionary, London-1880 s. VIII)

İsmail Hami Danişmend

"Ali Suavî mazide yaşamış İstikbal adamlarındandır. Onun vücûdu Tanzimatçılarla ruhu bizimle muasırdır. 1839, dan 1877'ye kadar yalnız 38 sene yaşayabilen bu ateşten mahluk, teokrasi devrinde laiklik, mutlakiyet devrinde, Cumhuriyet ve Osmanlılık devrinde Türklük,

Türkçülük rüyaları görmüş bu rüyalarını tabire çalışmış ve nihayet yine bu rüyalar uğrunda şehid olmuştur."

(Ali Suavî'nin Türkçülüğü Ankara-1942 s. 59)

Cemil Meriç

"Suavî hasta bir adamdı; tedirgin, dengesiz, birden alevlenen bir mizaç"

(Mağaradakiler, İstanbul-1978, s. 135)

Falih Rıfkı Atay

"Ali Suavî bu toprağın ve halkın bağrından kopmuştur. Halbuki bizim teceddüd hareketimiz aristokratik bir karakter gösterir. Saray ve devlet imtiyazları arasında idi... İnkılapçılar sürülseler, hatta boğulsalar da paşadırlar, vezirdirler. Çoğu ya mutasarrıf ya vâli veya büyükelçi olarak "melkup"tur. (lakaplıdır). Halbuki Garp ihtilalleri tarihlerinde gördüğümüz örneklere bizde belki de tek uyan fikir adamı Ali Suavî idi. Rütbesiz, sırmasız ve aç ölmüştür. Sokağa fırlamıştır, halkı uyandırmıştır, İhtilâl kanları içinde boğulmuştur.

.....

Mezarı yoktur gönüllerimizde bir yeri olmalıdır."

(Başveren İnkılapçı, İstanbul-1951 s. 9, 64)

Ahmet Hamdi Tanpınar

"O halktandı, halkın dilini ve bilhassa halk mantığı ile konuşuyordu. Refahın, görgünün, arkasında bütün bir sistem ve zümrenin kendisini koruyacağına emin olmanın verdiği rahatlık Suavî'de yoktu. Hiç bir yere dayanmadan erişmeğe mecburdu. Onun için hareketleri daima mezbuhâne (boğazlanmışcasına) olmuştur."

(XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İst.-1976 s. 234)

II. BÖLÜM
ESERLERİ

A. Kitap ve Risaleleri

Ali Suavî, bir yığın eserinden söz edildiği halde, eserlerinin çoğu elimize ulaşmamış bir yazardır. Onun 14 tanesi telif, 3'ü başkalarına ait eserlerin ilavelerle yayını 4'ü de tercüme olmak üzere 21 tane eseri elimizde mevcuttur.

Bunların dışında, bizzat kendisinin veya başka kaynakların sözünü ettiği halde henüz bulunamayan 36 tane eseri daha vardır.

Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal (İstanbul-1865)

Bu eser Suavî'nin bildiğimiz en eski eserlerinden birisidir. 1865 yılında Filibe'de yazılmıştır.[165] Aynı yıl Namık Kemal'e gönderilmiş ve *Tasvir-i Efkâr*'da tefrika edilmiştir.[166] Namık Kemal bu eserden övgü ile söz etmiştir.[167]

Bu eserde kullanılan dil Suavî'nin sonradan yazılarında kullandığı sade dile göre daha ağırdır.

Yazar, bu eserinde dünya ve ahiret gibi iki alemden söz ederek, dünya hayatının mal ile mümkün olduğu, dolayısıyla çalışmak, üretmek gerektiği üzerinde durur. İslam dininin medeniyete, kalkınmaya verdiği önem ayet ve hadisler örnek verilerek ortaya konmuş, "ibadet ediyorum" bahanesiyle bir insanın dünyasını ihmal etmesinin İslam dinine uymadığı gerçeği vurgulanmıştır. Eserde israf etmenin, her türlü malın, servetin kötüye kullanılmasının kötü sonuçlarına dikkat çekilmiştir.

---

(165) Ulûm, nr. 7, s. 377.
(166) Tasvir-i Efkâr, 5 Cemaziyelevvel 1282 (26 Eylül 1865), 23 Cemaziyelevvel 1282 (14 Ekim 1865).
(167) F.A. Tansel, Namık Kemal'in Hususî Mektupları, Cilt: I, Ankara 1967, s. 32.

Bu eser, İmam Gazalî'nin *İhya-yı Ulûm* isimli eserinin iktisatla ilgili bölümü esas alınarak yazılmıştır. Eser küçük bir iktisat çalışmasıdır.

Santorin Risalesi
(Filibe- 1866)

Bu kitapçık 1866'da Filibe'de yazılmıştır. Aynı yıl Ruznâme-i Ceride-i Havadis gazetesinde yayınlanmıştır.[167a]

Eserde 1866 yılında Akdeniz'deki Santorin Adası yakınında meydana gelen bir volkanik patlama sonucu ortaya yeni bir adacık çıkmasından hareket edilerek volkanlar hakkında bilgi verilmektedir.

Hukuku'ş-Şevâri
(İstanbul-1909)

Türkçe olarak belediyecilik, şehir düzeni ile iligili yazılmış ilk eserdir, denilebilir. Abdurrahman Adil, eserin 1865 yılında yazıldığını söylemektedir.[168] Kendi sağlığında kitaplaşmamış, bu çalışma vefatından çok sonra, Kolağası Ahmed Kamil tarafından Sırat-ı Müstakim Kütüphanesinin 3. kitabı olarak basılmıştır. Tek formalık küçük bir kitapçıktır.

Bu kitapçık da İmam Gazalî'nin *İhya-yı Ulûm* isimli eserin ilgili bölümü esas alınarak hazırlanmıştır.

Kitapçıkta temel olarak İslam dininin temizliğe verdiği önem, kamu malına tecavüz edilmemesi gerektiği gibi konular işlenmiştir.

Defter-i Amal-ı Âlî Paşa
(Paris-1872-73?)

Âlî Paşa'nın 6.9.1871 tarihinde vefatından sonra yazılmış olan bu eser genelde Âli Paşa'nın icraatını hedef

(167a) Rüzname-i Ceride-i Havadis, nr. 417-420, 4-7 Haziran 1866.
(168) Abdurrahman Adil, "Ali Suavi" Hadisât-ı Hukukiye, Cüz: 11, s. 146.

almakla beraber, aslında Osmanlı bürokrasisi ve diplomasisinin çeyrek asırlık günah defteridir. Kendisi 1872 veya 1873 yılında bu eseri "Defter-i Amâl-ı Âlî Paşa" adıyla yayınladığı halde Kolağası Ahmed Kamil, aynı eseri 1909'da "Âli Paşa'nın Siyaseti" adıyla yeniden basmıştır.

Eserde, devletin bozulmuş bürokratik sistemi, dış müdahaleler, hukuk sistemi, ülkenin genel gidişi ile ilgili konular tahlil edilmiştir.

Sağlığında Âlî Paşa'yı affetmeyen Suavî, ölümünden sonra da peşini bırakmamıştır.

Salnâmeler (Yıllıklar)
(Paris-1871,1873)

Ali Suavî, Paris'te bulunduğu yıllarda 1871-1873 yılları arasında biri Mısır'a ait olmak üzere üç tane salnâme yayınlamıştır. İlki "Türkiye fi 1288" olan salnâmenin ikincisi "Türkiye 1290" başlığı ile yayınlanmıştır. Yayınladığı üçüncü salnâme ise "Mısır Fi 1288"dir.

Salnâmelerde Osmanlı Devleti'nin coğrafî, ziraî, endüstriyel ve ticarî açılardan tanıtımı yapılmış, uygulanan bazı politikalar eleştirilmiş ve bazı istatistiklere yer verilmiştir.

Türkiye'de ilk şahsî salnâme Ali Suavî'ye aittir. Ebuzziya Tevfik sonraki yıllarda yayınladığı yıllıklarda Suavî'nin salnâmelerindeki planı uygulamıştır.

İstatistikî ve tanıtıma dayalı bilgilerin dışında özellikle 1290 (1873) Türkiye Salnâmesinde yılın teferruatlı bir takvimi ile beraber Rûmî, Hicrî ve miladî takvimlerin biribirlerine nasıl çevrildiklerine dair çok pratik metodları içine alan bilgiler verilmiştir.

Hive Fi Muharrem 1290
(Paris-1873)

Bu eser 1873 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Aynı yıl "Le Khiva en Mars 1873" adıyla Fransızca tercümesi de yayınlanmıştır.

Kendi iç problemleri ile uğraşırken, Doğu'daki Türk-İslam topluluklarının Rusya ve Çin karşısındaki mücadelelerinde onlara gerekli desteği sağlayamamış Osmanlı Devletini uyarmak amacı ile yazılmış bu eser aynı zamanda Batı ülkelerinin dikkatlerini Rusya'nın Orta Asya'daki hızlı yayılmasına dikkat çekmesi bakımından önemli rol oynamıştır.

Eser bir giriş ve iki bölümden meydana gelmiştir. Giriş'te Çar Petro'nun Rusya'ya Hindistan'ın yolunu açmak için Hive Hanlığı ve Ceyhun'un alınması gerektiğini adeta vasiyet ettiğini ve bu vasiyet paralelinde Rusya'nın her geçen gün bu topraklarda ilerlediği dile getirilmiştir.

Birinci bölümde Rusya'nın Hive'ye yaptığı akınlar, Rusya ve İngiltere'nin İslâm topraklarını sömürgeleştirme faaliyetleri işlenmiştir.

Üçüncü bölüm ise Hive Hanlığı'nın tanıtımına, tarihine ayrılmıştır.

Nasır-ed-Din Chah D'Iran
(Paris-1873)

Türk asıllı İran Şahı Nasreddin Şah'ın Paris'e yapacağı seyahat üzerine yazılmış tek formalık Fransızca bir kitapçıktır. Eserin baskı tarihi 1873'tür.

Yazar, Nasreddin Şah'ın, Sultan Abdülaziz ve Hidiv İsmail Paşa'dan sonra Avrupa'yı ziyaret eden 3. Türk hükümdarı olduğunu söyleyerek söze başlar. Kitapçıkta Nasreddin Şah'ın ülkesinin kalkınması için yaptığı ham-

leler, ülkede sağlanan huzur övülmüştür. Bu eserde üzerinde durulmaya değer en önemli nokta, Nasreddin Şah'ın Avrupa'ya öğrenci göndermesi üzerine yazarın yaptığı yorumlardır. İran'dan Avrupa'ya giden öğrenciler sağlam bir dini eğitim görmedikleri için Avrupa'da materyalist olmuşlardır. Ancak Mısır'dan, kendi kültürlerini ve dinlerini çok iyi bilen bazı gençler Avrupa'ya gelince buradaki fenleri öğrenmişler ve bozulmadan ülkelerine dönmüşlerdir.

A Propas de L'Herzegovine
(Paris-1875)

Suavî'nin bu isimle yazdığı üç kitaptan ilkidir. 1873 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Eser Fransızca'dır.

Bu eser için, Suavî'nin en profesyonelce yazılmış eseri diyebiliriz. Eserdeki iddiaların çoğu dipnotlarla kaynak gösterilerek belgelenmiştir.

Bu eserin adı her ne kadar Hersek üzerine yazılmış bir kitap olduğunu gösteriyorsa da aslında muhtevasının tamamı Hersek'le ilgili değildir. Yazar Hersek'te meydana gelen ayaklanmadan yola çıkarak genel olarak o günkü Osmanlı dış politikasının bir değerlendirmesini yapmıştır.

96 sayfa olan eser dokuz bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Eserdeki bölüm başlıkları şunlardır:

1- Şark Meselesi Diye bir Şey Var mıdır?
2- Milliyetçilik
3- Panislavizm
4- Osmanlılar-Din-Milliyet
5- İnsanlık, Osmanlılara İstanbul'u Fethetmiş Olmalarından Dolayı Neler Borçludur?
6- İstanbul ve Rusya
7- Osmanlı'nın Avrupa'daki Topaklarında Nüfus

8- Osmanlı Kuvveti-Rus Kuvveti

9- Şark Meselesi İskenderiye'dedir

Sonuç

Eserin sonuç bölümünde Bâbıâli'ye seslenilmektedir. Bâbıali'ye haysiyetli ve vakarlı bir dış politika tavsiye edilir. Ne zülmedecek ne de kendisine zulmettirecektir. Şayet Osmanlı kendi gücü ve avantajlarının farkında olursa, hiçbir güç onu yenemez. Dış müdahalelerden sıyrılmadıkça hiçbir şey yoluna girmeyecektir.

A Propes de L'Herzegovine (II)
(Paris-1876)

Hersek üzerine yazarın yazdığı üçüncü kitaptır. 1876 yılında Paris'te yayınlanan bu eserde özel olarak Hersek isyanından söz edilmez. 36 sayfa olan kitapta altı ayrı başlık altında Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Avrupa ile olan ilişkileri konu edilmiştir. Son bölümde Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye bıraktığı ve Anayasa hükmünde olan prensiplere yer verilmiştir. Fransızca olan bu eserden daha önce hiç bir yerli ve yabancı kaynak söz etmemiştir. Eser tarafımızdan Fransa'da bulunmuştur.

Eserdeki Bölüm Başlıkları Şunlardır:

1- Himaye ve Garanti

2- Ali Paşa'nın Muhtırası

3- Sultan II. Selim'in Rus Politikası

4- Lord Stratford Redeliffe[169] ile bir kaç söz

5- Lord Derby'e[170] Bir Mektup (yazar tarafından)

6- Osman Gazi'nin oğlu Orhan'a bıraktığı Osmanlı Anayasasının özü

(169) Sultan Abdülmecid döneminde İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi.

(170) İngiltere'nin Lond Salisbury'den önceki Dışişleri Bakanı. Esas adı Edward Henry Stanley'dir.

Altıncı bölümde sözü edilen Anayasa aslında Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye vasiyet ettiği prensiplerdir. Bu prensipler şunlardır:

1- İstikamet (Allah'ın gösterdiği yoldan Hz. Peygamber'in sünnetinden ayrılmama)

2- İstişare (Devlet işlerini alimlerle konuşup kararlaştırmak, danışmak)

3- Hürmet (Fakir, zengin hür köle herkesin hakkına saygı duyma)

4- İmtiyaz-ı Fazilet-i Milliyet (Devlete bağlı bütün milletlerin dinine saygı duyma)

5- El Ta'zimü'l-Emrillahi (Allah'ın Emirlerine saygı göstermek, herşeyin üstünde tutmak)

6- Vel Şefakat âlâ Hulkullah (Allah'ın yarattıklarına karşı merhametli olmak)[171]

A Propos de L'Herzegovine-MONTENEGRO (III) (Paris-1876)

Hersek üzerine yazılmış üçüncü kitaptır. Fransızca olan eser 1876 yılında Paris'te yayınlanmıştır. 63 sayfa olan eserin baş tarafında Sultan V. Murad'ın bir resmi ve kendisine hitaben yazılmış bir bölüm vardır.

Eser iki bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölüm, Karadağ'ın konumu, tarihi, Osmanlı Devleti'nin Karadağ'ı alması ve orada kurduğu yönetime ayrılırken; ikinci bölümde, Karadağ isyanının nasıl hazırlandığı ve kimlerin hangi amaçlarla bu isyanı çıkarttıkları üzerinde durulmuştur.

Karadağlıların vahşi tutumlarına, Avrupa gazetelerinden yaptığı alıntılarla örnekler veren yazar, esere ilave ettiği belgeler kısmında da çeşitli resmi dokümanlarla

(171) Bu bölümdeki bilgiler yazar tarafından Ulûm gazetesinde de 'Osman Gazi'nin Mebadi-i Siyaseti ve Evlad-ı İhlâfına Vasiyeti' başlığı altında yayınlanmıştır (ulûm, nr. 20, s. 1234-1237).

Osmanlının haklı tez ve tutumunu savunmuştur.

Eserin son derece dikkatle hazırlandığı ve geniş bir bilgi birikiminin sonucu olduğu ilk bakışta anlaşılmaktadır.

Question of The Day, Turk of Christion?
(London-1876)

Bu eser 1876 yılında Londra'da yayınlanmıştır. İngilizce olan eserde Ali Suavî'nin imzası olmamakla beraber, kendisinin verdiği bilgilere göre bu eserin kendisi tarafından hazırlandığını tesbit ediyoruz.[172] 53 sayfa olan eser, Mr. Gladstone'nun 1875'te başlayan Bulgar isyanı üzerine isyana müdahale eden Osmanlı yönetimini katliam yapmakla suçlayan eserine[173] cevap olarak yazılmıştır. Kitabın kapağında, İngilizce olarak "Mr. Gladstone'nun kitapçığı, görgü tanığı olan bir İngiliz'in şahitliği ile Bulgar dehşetinin gerçek hikayesi" ifadeleri yer almaktadır.

Eserde Gladstone'nun iddiaları çürütülmeye çalışılmış, Osmanlı idaresinin isyana müdahalesi desteklenmiştir. İlk 16 sayfada olayın ana hatları, Türk-Bulgar münasebetlerine değinilmiş; sonraki 37 sayfada ise olaylar esnasında bölgede olan İngiliz Subay Saint Clair'in gözlemlerine yer verilmiştir.

Tacryr
Ou
Relation de Mohammed Effendi
(Paris-1872)

Ali Suavi, III. Ahmed'in sadrazamı damad İbrahim Paşa'nın 1720'de Fransa'ya gönderdiği elçi Yirmisekiz

(172) Vakit gazetesi, 30 Eylül 1876, nr. 333, Vakit, nr. 6619, 17 Temmuz 1877.
(173) William Ewart Gladstone, Bulgarian Horrors and The Question of The Day, London 1876.

Mehmed Çelebi'nin "Sefaretnâme" isimli eserini 1872'de Paris'te bazı ilave ve dipnotlarla yeniden yayınlamıştır. Eser, Fransızca ve Türkçe olarak basılmıştır.

Eserde, Suavî tarafından Damad İbrahim Paşa dönemi ile ilgili değerlendirmeler yapılmış, Mehmed Efendi'nin Sefaretnâme'sinde geçen ve Osmanlı harfleri ile yazılan özel isimlerin Fransızca'daki yazılışları esere liste halinde ilave edilmiştir.

Mehmed Efendi'nin, Avrupa'nın özellikle Fen ve teknolojide ileri gitmiş olduğuna dair dikkatleri, gözlemleri Osmanlı'nın bu konudaki geri kalmışlığının ilk uyarıcı tesbitleri olduğu için Suavî onun sefaretnâmesini yeniden yayınlamanın faydalı olduğuna inanmıştır.

Le Tableau de Sèbès (Lugaz-ı Kabıs)
(Paris-1873)

İbn-i Miskeveyh[174]'in Giyotiyos'tan Arapça'ya tercüme ettiği "pinakis" ya da "Sèbès'in Tablosu" isimli eseri Suavî, Paris'te 1873 yılında ilavelerle, aslı ile karşılaştırarak yeniden basmıştır.

Eserin kendisi ve Suavî'nin düştüğü dipnotlar Arapça olmakla beraber, eserin kapağı Fransızca'dır. İbn-i Miskeveyh adı geçen eseri "Cavidân-ı Hired" adı ile yayınlamıştır. Suavî bu eseri İspanya Kraliyet Kütüphanesi'nde bulmuş, Yunanca olan aslı ile karşılaştırmış ve İbn-i Miskeveyh'in bazı yanlış anlamalarını dipnotlarla düzeltmiştir.

Bu eser ahlak ile ilgilidir. Suavî 1863 yılında bu eseri Türkçeye tercüme etmiştir. Aşağıda bu tercümeden

(174) Esas adı Abû Alî Ahmed Bin Muhammed Bin Ya'kup'tur. Hayatı hakkında fazla birşey bilinmemektedir. 1030 yılında vefat etmiştir. Kendisi ahlâkçı, tarihçi ve filozoftur (Ahmed Ateş, İslam Ansiklopedisi, Cilt 5/2, 1968, s. 775).

söz edilecektir.

Takvimü't-Tevarih
(Paris-1874)

Katip Çelebi'nin Takvimü't-Tevarih isimli eserini 1291 (1874) tarihinde Paris'te el yazısıyla taşbasması olarak ilavelerle yeniden yayınlamaya başlamıştır.

Eserin girişinde Katip Çelebi'nin adı geçen eseri hakkında bilgi verilmiştir. Katip Çelebi'nin eserine Şeyh Mehmed Efendi, İbrahim Mütefferrika'nın yaptığı ilavelerden sonra kendisinin de 1146 (1733) ile 1266 (1849) tarihleri arasındaki olayları esere ilave ettiğini söyleyen Suavî, bu eseri tamamlayamamıştır. Elimizde bu eserin Suavî'ye ait sadece 47 sayfalık bir bölümü vardır.

Giyotiyos'un Ahlâka Aid Risalesi'nin Tercümesi
(İstanbul-1867)

Bu eser Sokrat'ın öğrencisi olan Giyotiyos'un "Pinakis" isimli eserinin tercümesidir. Eser 1863 yılında tercüme edilmiştir. Eser el yazması olarak kitap haline getirildiği gibi, Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinde ayrıca tefrika edilmiştir.[175]

Eserin baş tarafında Suavî'nin insanların terbiye edilmesi ve genel ahlâk kuralları ile ilgili bir mektubu vardır.

Giyotiyos'un eseri sembolik imajlarla dolu olan bir tablo karşısında yapılan yorumlar ve karşılıklı konuşmalardan oluşmaktadır. Bilge bir şahıs etrafındakilere tablodaki sırları açıklamaktadır.

Suavî'nin bu tercümesi, kendi vefatından çok sonra hikmet mecmuasında da tefrika edilmiştir.[176]

---

(175) Rüznâme-i Ceride-i Havadis, nr. 583, 23 Ramazan 1283 (29 Ocak 1867), s. 2332'den itibaren.
(176) Hikmet Mecmuası, nr. 64-74, 23 Haziran 1327 (1911), 1 Eylül 1327 (1911).

Arabî İbare Usûlu'l Fıkıh Tercümesi (Londra-1868)

Bu tercüme, El İşbahü'l-Nezâir isimli eserin birinci bölümünün tercümesidir. Tercümeden önce Suavî'ye ait bir giriş vardır. Sadece 9 sayfalık bir kitapçık olan bu tercüme, önce Londra'da yazarın çıkardığı Muhbir gazetesinde yayınlanmış[177] daha sonra İngilizce-Türkçe bir kapakla 1868 yılında Londra'da yayınlanmıştır.

Bu kitapçığı yazmaktaki amaç, İslâm hukukunun çağın gerisinde olmadığı ve olmasının da mümkün olmayacağını ispat etmektir. Suavî bunu girişte açıkça belirtir. (s:2) O'na göre İslam hukuku, değişen dünya şartlarına, değişik örf ve adetlere her zaman ve zemine uymaktadır ve yeterlidir. İslam hukukunun çağdışı kaldığını söyleyenleri Suavî, Allah'a isyan etmiş olmakla yargılar. (s:2-3)

David Urquhart'ın New Castle Foreign Affairs Committee'nin Başkanı Mister Crawshay'e Osmanlı Dış Borçları ile İlgili Olarak Yazdığı Mektubun Tercümesi (Paris-1875)

Urquhart'ın sözkonusu mektubunu Suavî 11 Zilka'de 1292 (11 Kasım 1875) yılında Paris'te tercüme ederek kitapçık olarak yayınlanmıştır. Kitapçığın kapağında "Letter, From M.D. Urquhart to The New Castle Committee on the Subject of The Turkish Debt. Translated in Turkish 11 December 1875" yazılıdır.

Kitapçığın iç sayfasında ise Osmanlı harfleri ile şu başlık yer almaktadır:

"İngiliz hükemâsından (fikir adamlarından) vâkıf-ı umûr-ı âlem (bütün dünyanın işlerinden haberli olan) ve hayırhâh-ı ümem (herkesin iyiliğini isteyen) David Urquhart Efendi'nin bu kere umûr-ı Ecnebiye komitelerinden (Dış İşler Komiteleri-Foreign Affairs Committee) New Castle Cemiyetinin Reisi Mister Crawshay'e yazdığı tah-

(177) The Mukhbir, nr. 40-41, June (Haziran 25, 1868, July (Temmuz) 2, 1868.

rirât-ı mesâyih-âyâtın (Nasihatlerle dolu mektubun) kendi kalemiyle olan İngilizce aslından Lisan-ı Osmanîye tercümesi"

Sözkonusu mektupta Urquhart, Osmanlı Devleti'nin 1838 yılından itibaren dışa bağımlı ekonomisinin bir özetini yapmakta ve 1853'te alınmaya başlanan dış borçların devleti nasıl çıkmaza ve çöküşe götürdüğünü çok güzel bir şekilde tahlil eder.

Urquhart, İngiliz hükümetinin görevlisi olarak ilk borcu kendisi 1836 yılında, ısrarla Osmanlı yöneticilerine kabul ettirmeye çalışmıştır. Ancak o zaman Akif Paşa kendisine, dine ve töreye aykırı olduğu için kabul edemeyeceklerini söylemiştir. Akif Paşa'nın sonraki nesillerin boynuna binecek böyle bir borca girmesinden kaçınmasına karşılık, sonraki idareciler içerisine girdikleri israf ve yolsuzluk yüzünden yatırım yapmak için değil, idarenin günlük işleyişini sağlamak için hesapsız dış borç almışlardır.

Urquhart, mektubunda Osmanlı Devleti'nin ekonomisi ile ilgili tahlil ve yorumlarda bulunduktan sonra New Castle Foreign Affairs Committee'nin Osmanlı'nın dış borçlarının en azından haksız katlanmalarla kabartılmış faizlerinin silinmesi için faaliyet göstermesini istemiştir.

Bu mektubun İngilizcesi, Suavî'nin tercümesinden sonra Diplomatic Review'de iki bölüm halinde yayınlanmıştır.[178] "These letters have been already published in Turkish" notu konarak Suavî'nin tercümesine atıfta bulunulmuştur.[179]

Suavî, Avrupa'dan döndükten sonra bu tercümeyi *Sadakat* gazetesinde yayınlamıştır.[180]

Suavî'nin tercümesi ile mektubun aslı karşılaştırıldığı zaman, tercümenin mükemmel olduğu görülür.

(178) Diplomatic Review, Januray 1876, s. 7-25.
(179) Bu mektuplar hâlihazırda Türkçe olarak yayınlanmıştır.
(180) Sadakat, nr. 73, 2 Şubat 1877.
nr. 74, 3 Şubat 1877.

Foreign Affairs Committee'lerin Sultan Abdulaziz'e Yazdıkları Bir Mektubun Tercümesi (Paris-1876)

Sözkonusu tercüme 1876 yılının Ocak ayında Paris'te basılmıştır. Bu mektuptan, Butler Johnstone'nin İstanbul'a birinci gelişinden bahsederken söz etmiştik. Her ne kadar Foreign Affairs committee'ler tarafından imzalanmışsa da fikirler tamamen Urquhart'a aittir. Johnstone mektubu Sultan'a ulaştıramayınca İngiltere'ye döndüğünü ve Suavî'nin mektubu Paris'te tercüme ederek kitapçık olarak bastığını da daha önce belirttik.

Bu mektubun İngilizce orijinalini basılmış olarak bulamadık. Ancak mektubun bir kopyası İngiltere büyükelçisi Henry Elliot tarafından Foreign Office'e gönderilmiştir.[181]

Suavî'nin tercümesinin başlığı şöyledir:

"Huzur-ı Şevket-Mevfûr-ı Padişahiye (Şanı Yüce Padişaha) İngiltere Umûr-ı Ecnebiye Komiteleri Canibinden (tarafından) Seksen Dört Buçuk Milyon Liralık Hakk-ı Duyûn (borçların silinmesi) Layihasını Kabul Niyazıyla Arzuhal (Dilekçe)"

Mektupta 21 Foreign Affairs Committee'nin temsilcilerinin imzaları vardır.

Sultan'a son derecede saygılı bir dille hitab edilmiştir. Öncelikle Komiteler, kuruluş amaçlarının kendi ülkelerindeki insanların Türklerle ilgili yanlış kanaatlerini düzeltmek olduğunu belirterek söze başlamışlardır.

Mektupta yer yer "üstadımız Urquhart bize öğretti ki, gösterdi ki" gibi ifadelerle karşılaşıyoruz. Zaten mektubun baş tarafındaki fikirler Urquhart'ın bir önceki mektuptaki fikirlerinin bir tekrarı mahiyetindedir.

Komitelere göre, kendi ülkelerinde Osmanlı Devleti, dolayısıyla Türklerle ilgili düzeltmek istedikleri üç

(181) P.R.O. F.O: 2454, From Elliot to Lord Derby, nr. 56. Suavi'nin tercümesinde mektubun aslında olmayan bazı ilaveler vardır.

büyük ve yanlış zan vardır:

1- Osmanlı Devleti Rusya'dan zaiftir. Avrupalıların yardımı olmazsa Rusya'ya mukavemet edemez.

2- Osmanlı Devleti, din ve inanç hürriyetine saygılı değildir. Hristiyanlar işkence ediliyor, dolayısıyla Avrupalı din kardeşlerinin himayesine muhtaçtırlar.

3- Devlet-i Osmaniyye Avrupa nizâmatına taklit ile Kur'an-ı Kerim'i Napolyon'un kanunlarıyla değiştirmeli.

Komiteler bu üç yanlış zannı reddederek kendilerince doğru olan şu fikirleri ileri sürüyorlar:

1- Rusya aslında Osmanlı'dan daha zayıftır. Ancak Avrupalılara dost yüzü göstererek onları Osmanlı Devleti aleyhinde kullanarak bulunduğu mevki'i koruyor.

2- Osmanlı devleti din ve vicdan hürriyetine saygılıdır. O kadar saygılıdır ki, Avrupa'da dinlere karşı en müsamahakâr olan İngilizlerin kendi mezhebinden olmayan (Katolikler) insanlara gösterdiği müsamahadan çok çok daha fazla müsamahakârdır.

3- Osmanlı Devleti'nin selameti ancak Kur'an-ı Kerim'in hükümlerine bağlı kalmasındadır. (s.2)

Mektubun daha sonraki kısımlarında Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı pozisyonu, Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupalı Devletlerin tutumu ve dış borçlar ile bunlardan Osmanlı Devleti'nin nasıl kurtulacağına dair görüşler ileri sürülmüştür.

Sultan'dan, hiç kimsenin uymadığı Paris Antlaşmasından kendilerinin de çekilmeleri, yabancı sefirlerin ülkesinin iç işlerine müdahale etmelerinin önlenmesi istenir.

Suavî'nin tercüme ettiği mektup şu paragrafla sona eriyor:

Zât-ı hakkaniyet-simât-ı mülûkânelerinden (Adalet örneği siz padişahtan) hülasa-i niyaz-ı esdakaları (size sadık olan bizlerin özetle ricası) şudur ki, memâlik-i mahrusalarının imareti (Yüce ülkenizin kalkınması) ve bilcümle Müslim ve gayr-ı müslim (müslüman olmayan)

teb'a-i şahenelerinin (vatandaşlarınızın) refah ve himayesini mütekeffil (garanti altına alan) bulunan Kur'an-ı Azimü'ş-Şan (Şanı Yüce Kur'an-ı Kerim) ahkâm-ı şerifesine (Yüce hükümlerine) itimad buyurup, Avrupalıların hürriyet-i ticaretine (ticaret hürriyetine) mani ve tarh ve tevz-i'i tekalüfde (vergilerin toplanma ve harcamasında) sadeliğe muhalif olan mecnûnane (delicesine) ve müteadiyâne (haksız) nizamlarını memalik-i adliye-i şahanelerine (adaletle idare edilen ülkenize) idhâle (sokulmasına) müsaade verilmeye ve Devlet-i Alîye'lerinin iyiliğine dair deyü tasni" (taklit) edilip mahz-ı hatadan (sade hatadan) ibaret olan "Paris muahedesi" kaydından bağından) saltanat-ı seniyyelerinin halâsı (kurtarılması) bir irade-i katiyye-i şahaneleriyle (kesin bir fermanınızla) ilan buyurula."[182] (s:13)

Suavî, kitapçığa, ayrıca David Urquhart'ın şeyhülislam'a yazdığı bir mektubu da tercüme ederek koymuştur.

Urquhart, bu mektupta kendisi ve arkadaşlarının Osmanlının dış borçlarının faizlerini sildirmek için gayret gösteriyorken hatta İngiliz parlamentosu'ndan bir karar çıkarmaya muvaffak olmuşken Bâbıâli'nin yeni yeni senetler basıp borçları arttırmasından dolayı teessüflerini bildirir.

Urquhart, bunun önüne geçilmesi gerektiğini belirttiği mektubunda Şeyhülislam'a devletin kurtarılması hakkında görüşlerini bildirir.

Bu mektubu Suavî, Avrupa'dan döndükten sonra Vakit gazetesinde ayrıca yayınlamıştır.[183]

---

(182) Mektubun, İngilizcesinde ise bu son paragraf aşağıdaki gibidir: "Finally we beseech Your Majesty to restore your Empire to happiness and prosperity by following those maxims of the Koran which while protect te Christian Rayah, do not permit the abuses and follow of Europe, but which enjoin liberty of commerce and simplicity of taxation and we further intreat that your majesty will declare yourself liberated from all the obligation, which have been foundamentally imposed on Turkey by a compact which has never been observed when in her favor, the so called Treaty of Paris".

(183) Vakit, nr. 443, 22 Kanûn-i sâni 1877.

BİZZAT SUAVİ VEYA BAŞKA KAYNAKLAR TARAFINDAN SÖZÜ EDİLDİĞİ HALDE RASTLAYAMADIĞIMIZ EŞERLERİ

Eserin Adı	**Eserin Adının Geçtiği Kaynak**
1- Nesâyih-i Ebu Hanife Şerhi	Ulûm, N: 15, s. 894
2- Irakî'nin Siyer-i Elfîyesi	Üzerine İki Cilt Şerh Ulûm N: 15, s. 894.
3- Şibbaku'l Ulûm	Ulûm N: 8, s. 431, N: 15, s. 895.
4- Mektuplar	Ulûm N: 15, s. 893.

5- Makamat Tarzında Yazılmış Kendi Hayat Hikayesi Ulûm, N: 15, s. 893.

6- Tarih-i Fars Ulûm N: 8, s. 473.

7- Sahih-i Buharî'nin Usûl-ı Cedide Üzere Tanzimi Ulûm N: 15, s. 896.

8- Fazl ve Hesabü't-Tamam ve't-Tefazül Ulûm N: 7, s. 419.

9- Mevzuatü'l-Ulûm Tercümesi Ulûm N: 8, s. 440.

10- Cevami'-i İlmü'r-Riyazi Tercümesi Ulûm N:1 birleşik 0, s. 616.

11- Uhdi'nin Terci-i Bendi Ulûm N: 8, s. 473.

12- Sen de Gemidesin Ulûm N: 15, s. 914.

13- Ahvâl-ı Hazırayı Tarif Eden Münşiyane Bir risale Ulûm N: 15, s. 915.

14- Müslümanlık Terakkiye Mani Değildir Le Mukhbir, N: 1, s. 3

15- Kayde'l Mevcûd, Sayde'l-Mefkûd Muhbir, N: 47-49-52, s. 1-2

Le Mukhbir, N: 1, s.1

16- Ulemâ Ali Suavi, Tacryr Ou Relation de Mohammed Efendi, Paris, 1872, s. 4

Ali Suavi, Türkiye 1290, Paris 1873, s. 102.

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İst. 1334, s. 329

Ali Suavi, Le Khiva, Paris, 1873, Arka kapak

17- Almanak (Politik ve İstatistik) -El Münakkah Ulûm N: 8, s. 487-488

18- Dört Yüz Hikmet Ali Suavi, Türkiye 1290, Paris, 1873, s. 102.

19- Dendere Hikayesi Ali Suavi, Türkiye 1290, Paris, 1873, s. 102.

20- Maliyeye Dair Yedi Cüz Eser Ulûm N: 12, s. 714.

21- Şerh-i Hadis-i Mirac-El Hekim İbn-i Sina Ulûm N: 11, s. 652.

22- Fransızların (1870 Fransız-Alman Savaşında) Mağlubiyetlerinin Sebeplerine Dair Bir Risale

Muvakkaten Ulûm Müşterilerine N: 3, s. 48.

23- Harita-ı Kevakib-î Seyyare Ulûm N: 5, s. 278-279.

24- Heredot Tarihi Ulûm N: 23, s. 1340.

25- Fenn-i Tanzim-i Defter Ulûm N: 8, s. 478-479.

26- Preuve de L'Existence de Dieu (Allah'ın Varlığının isbatı) Ali Suavî, Le Khiva, Paris, 1873 (Arka kapak)

27- Tarik-i Necât Kuntay, Mithat Cemal, Sarıklı İhtilalci Ali Suavi, İst. 1946, s. 71

28- Tarih-i Efkâr Memalik-i Mahrusa-î Şahaneye Duhûl ve İntişarı Memnu' Bulunan Kütûp ve Resail-i Muzırranın Esamisini Mâbeyyin Cedveldir (Darü'l-Hilafetü'l Âliye) İst, 1317, s. 92.

29- Muhtasar İhyâ-yı Ulûm Tercümesi Ülken, Hilmi Ziya "Tanzimattan Sonra fikir hareketleri" Tanzimat I, 1940 İst. s. 773

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, İst. 1334,

s. 329.

30- Bulgaristan Meselesi Üzerine Yazılıp Poujade Adına Yayınlanan Fransızca Bir Eser

Vakit Gazetesi, N: 333, 30 Eylül 1876

31- Devlet 116.5 Milyon Borçtan Kurtuluyor Özege Seyfettin

Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu Kayıt No: 3917

32- Muharrerat-ı Nadire Unat, Fait Reşit, Gerçek Selim "Tanzimat Devri İçin Bir Bibliografya" Tanzimat I, İst. 1940, s. 979.

33- Tarifatü'l Suavi Muhbir, N: 1, 2, 3, 4, 21, 22, 23 (Tefrika)

Yazarın Telif veya Tercümeye Başladığı Halde Yarım Kalan Eserleri

1- Muhakemetü'l-Lugateyn Tercümesi Ulûm, N: 22, 23, s. 1305-1309 1342-1346

2- Yaylalar (Piyes) Ulûm N: 13, s. 781-785

Yazarın Telif veya Tercümeye Niyetlendiği Eserler

1- Keşşâf-ı Istılahât-ı Fünûn Ulûm, N: 3, s. 165.

2- Fetavâ-yı Alemgîrîye Le Mukhbir, N: 2, s. 4

3- Asiatic Society'lerin Faydalı Yayınları ile ilgili kılavuz Ulûm N: 9, s. 537.

B. Süreli Yayınlar

a) Kolleksiyonları Elde Mevcut Olanlar

1- Muhbir Gazetesi (İstanbul)

Sahibi Filip Efendi olan gazetenin ilk sayısı 25 şaban

1283 (1 Ocak 1867)'te çıkmıştır. Her ne kadar bazı yazarlar *Muhbir*'deki bütün yazıların Suavî'ye ait olduğunu söylemişlerse de[184] kendisi gazetenin 1. sayısının tamamen kendisi tarafından yazıldığını arada bir de bendler yazdığını söyler[185].

Muhbir'in 32. sayıda hükümetçe bir ay süreyle kapatıldığı ve Suavî'nin Kastamonu'ya sürüldüğünü yukarıda söylemiştik. Gazete 33. sayıdan itibaren yorum ağırlıklı yazıları pek yayınlamamıştır. Bu devrede Suavî'nin gazetede yazmadığı hemen hissediliyor. Ancak 47. sayıdan itibaren bir seri yazısı yayınlanmıştır.

Muhbir'in son sayısı olan 55. sayı 22 Muharrem 1254/ 26 Mayıs 1867 tarihlidir.

Yazarın biyografisi ve fikirleri bölümlerinde çıkardığı gazetelerin muhtevası üzerinde durduğumuzdan burada bu konuya tekrar yer vermeyeceğiz.

2- Muhbir (Londra)

Mustafa Fazıl Paşa'nın parasıyla Londra'da çıkarılan *Muhbir* gazetesinin ilk sayısı 31 Ağustos 1867 tarihlidir. Gazetede her ne kadar, Yeni Osmanlılardan, Suavî'nin dışında kimsenin imzası yoksa da Namık Kemal, Kânipaşazâde Rifat Bey ve Ziya Bey'in de bazı yazılar yazdıklarını tespit ediyoruz.

Namık Kemal'in Suavî'ye yazdığı bir mektuptan[186] 11. sayıdaki, "İstanbul'dan 28 Teşrinievvel-i Firengi" başlıklı yazıyı Namık Kemal'in yazdığını anlıyoruz.

(184) Ebuzziya, Yeni Osmanlılar Tarihi, Cilt: I, s. 45, Ahmed Rasim, Şinasi 1922, s. 15.
(185) Ulûm, nr. 15, s. 909-910, Le Mukhbir, nr. 5, 28 Septembre 1867, s. 2.
(186) Tansel Namık Kemal'in Hususi Mektupları, Cilt: I, s. 138-139. Bu yazının tam metni için Bkz. Akün, Prof. Dr. Ömer Faruk, Namık Kemal'in Mektupları, İst., 1972, s. 211-213.

Öte yandan Suavî'nin Kânipaşazâde'ye yazdığı bir mektuptan da aşağıdaki yazıların Kânipaşazâde tarafından yazıldığı anlaşılıyor:

N: 22, 6 February 1868, Maliye ile ilgili bir yazı s.2 (Şeyhülislamın aleyhinde)

N: 22, 6 February 1868, "İstanbul Muhabirimizden" başlıklı yazı (Paris Sefiri Cemil Bey ve Elçilik Görevlilerinin aleyhinde) s. 11- 2, 3

N: 26, 7 Mars 1868, Sultan ve Fuad Paşa Aleyhinde bir yazı, s. 2-3

N: 34, 13 Mai 1868, Mahsûsât (Şeyhülislam Hasan Efendi aleyhinde) s. 3-4.

N: 36, 27 Mai 1868, Dış borçları protesto ile ilgili ilan, s. 1

N: 37, 3 June 1868, Dış borçları protesto ile ilgili ilan, s. 1

Ayrıca *Muhbir*'in 36. sayısında "Bir zat tarafından" başlığı ile yayınlanan Tebdil-i verâset meselesinin Ziya Bey tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü sözkonusu, yazı Ziya Bey'in yayınladığı veraset mektupları ile gerek fikren gerekse üslup olarak aynıdır.[187]

Suavî Kânipaşazâde'ye yazdığı mektupta, özellikle Ali Paşa ve Vükela aleyhinde yazılıp *Muhbir*'de yayınlanan bir çok yazının Kânipaşazâde tarafından yazıldığını iddia etmektedir.[188]

Gazetenin 5-12. sayılarının Fransızca özetleri, 37-50. sayılarının ise İngilizce özetleri yayınlanmıştır. Fransızca özetler Kânipaşazâde Rif'at Bey tarafından yapılmıştır.[189]

(187) Le Mukhbir, nr. 36, 17 Mai 1868, s. 3-4.
(188) Ali Suavi, Fransa'da Paris şehrinde misafireten mukim Elhac Ali Suavi Efendi tarafından yine Paris'te Kânipaşazâde Ahmet Rif'at Bey'e yazılan mektubun sureti, 15 Kanûn-i sânî, 1870, Paris, s. 2-3
(189) Aynı mektup, s. 2.

Muhbir'in son sayısı olan 50. sayı, 3 Kasım 1868 tarihlidir.

3- Ulûm Gazetesi

Suavî'nin 1869 yılı temmuzunda Paris'te çıkarmaya başladığı *Ulûm* gazetesinin ilk yirmi sayısı yazarının el yazısı ile litografya baskısıyla yayınlanmıştır. 21-25. sayıları matbu olan *Ulûm* aslında adı gazete, kendisi dergi olan bir periyodiktir.

Ali Suavî'nin gerçek fikrî şahsiyetini *Ulûm*'da buluyoruz. Çünkü gazete tamamen kendi kontrolu altındadır.

Ulûm'un son sayısı (25. sayı) 1 Eylül 1870'te çıkmıştır. Fransız Alman Savaşı'nın başlaması üzerine Suavî Paris'i terk etmiş, dönüşte de *Ulûm*'a devam etmemiştir.

4- Muvakkaten Ulûm Müşterilerine

Alman-Fransız Savaşının başlaması üzerine evini ve matbaasını Paris'te bırakan Suavî, posta hizmetlerinin devam ettiği bir yere gidip *Ulûm*'u çıkarmaya devam etmek üzere şehri terketmiştir. Lyon'da Muvakkaten'in ilk iki sayısını Marsilya'da da geri kalan sekiz sayısını çıkarmıştır.

Muvakkaten, *Ulûm*'dan çok *Muhbir* havasındadır. Siyasi haber, yorum ve tenkitler derginin tamamını doldurmaktadır.

Her sayısı 1 forma olan Muvakkaten'in ilk sayısı 30 Eylül 1870, son sayısı Kasım 1870 tarihlerini taşır.

5- Kamusu'l-Ulûm Ve'l-Ma'arif

Matbu olarak çıkmaya başlayan *Ulûm*'un eki olarak çıkarılan bu ansiklopedi, Osmanlı sahasında, Batılı tarz-

da ve alfabetik ilk ansiklopedi teşebbüsüdür.

Ulûm'un 21-25 sayılarıyla beraber ancak 5 fasikül çıkarılabilen bu ansiklopedi "Atabek" maddesinde kalmıştır. Ansiklopedinin dönemi içerisindeki diğer bir önemi resimli olmasıdır. Beş fasikülde toplam 9 tane resim vardır.

Ansiklopedinin yayınlanan fasiküllerinde bazı önemli maddelere yer verilmişken, yer yer çok önemsiz maddeler de ansiklopediye alınmıştır. Ancak tek şahıs tarafından çıkarıldığı göz önünde bulundurulursa yazarın gayreti küçümsenemez.

Ayrıca yazar, geçen fasiküllerde şu veya bu sebeple yer almamış, önemli maddelerin sonda zeyl olarak yayınlanacağını Ulum'un 24. sayısında ilan etmiştir.[190]

1. Fasikülde, ansiklopedinin ilim ve ma'arifin yayılması açısından faydaları üzerinde durulmuş ve Şark'ta ilk defa Seyyid Şerif ve Muhammed A'lâ-et-Tehevânî tarafından ansiklopediye benzer alfabetik eserlerin yayınlandığı bildirilmiştir.

1. Fasikülde ayrıca, Türkçeye alınacak ıstılahlar üzerinde ısrarla durulmuş ve bu konuda uyulması gereken esaslar ortaya konmuştur.

Aslında bu ansiklopediye "Istılah lugatı" (Terimler Sözlüğü) da denilebilir. Çünkü bu ansiklopedi, tamamen isimler, eserler, olaylar ansiklopedisi değildir. Özel isimler dışındaki maddelerde önce madde olarak alınan kelime veya terkibin sözlük manası daha sonra ıstılah manası ve türevleri verilmiştir.

5 Fasikülde şahıs olarak Apakoğlu İsmail, Abaza Mehmed Paşa, Abaza Hasan, Abaza Paşa, Abağa Han, Abakhan Abbas, Atlı Beyzâde maddelerine yer verilmiştir.

---

(190) Ulûm, nr. 24, s. 1383.

b) Yazarın Yayınladığını veya Yayınlayacağını Söylediği Fakat Bulamadığımız Gazeteler

1- Mehdi Gazetesi:

Ulum'un 23. sayısındaki bir ilânın 2. maddesi şöyledir: "Her kim 24 Frank verip *Ulûm* gazetesine bir senelik müşteri olursa ona "Mehdi" ismiyle çıkacak gazetenin her nüshasından meccanen (parasız) verilir. Bu gazete idare-i devletten (devlet idaresinden) bahseder, haftalıktır. Bir yılda 52. nüsha çıkar. Çıkacak Mehdi ancak *Ulûm* gazetesi müşterileri için olduğundan para ile satılmaz ve nüshü nüsha iştira (satın alanlar) edenler ona sahip olamaz."[191]

Ulum'un 25 sayısı ile kapanmış olmasından dolayı bu gazetenin de çıkmamış olması kuvvetle muhtemeldir.

2- Bâbıâli Gazetesi:

Ulûm'un 23. sayısındaki sözkonusu ilanın 3. maddesi ise şöyledir:

"Her kim 24 Frank verir de *Ulûm* gazetesinden bir seneliğine müşteri olursa "Bâbıâli" ismiyle çıkacak gazetemizin her nüshası bâd-ı hevâ (bedava) verilir. Bu gazete kitap şeklinde olup ayda bir kere çıkar. Bir ay içinde Bâbıâli hâfi (gizli) ve celi (açık) ne yaptıysa onları havadis olarak tarih gibi kayd eder ve tedkik ve muhakeme için bendler dahi yazar. Havadis ve vukuât'ın (olayların) kesret (çokluk) ve killetine (azlığına) göre gah büyük olur, gah küçük."[192]

3- La'netullahi ala'z-zalimin

Ulûm'un 12. sayısında Suavî, "Londra'da bastırıp memalik-i Osmaniye'de neşr etmekte olduğum 'La'netullahi ala'z-Zalimin' (Zalimlere lanet olsun) nam gazetenin birinci nüshasındaki bir meselenin sureti" şeklinde bir giriş yaparak, hakimeyetin ancak Allah'a mahsus olduğuna dair bir yazı yayınlamıştır.[193]

(191) Ulûm, nr. 23, s. 1337.
(192) Ulûm, nr. 23, s. 1337.
(193) Ulûm, nr. 12, s. 722.

III. BÖLÜM

FİKİRLERİ

Sosyal ve Siyasi Fikirleri

Ali Suavî de diğer Yeni Osmanlılar gibi sosyal ve siyasi fikirlerinin kaynağını İslam dininden alır. O, siyasi bir rejim olarak monarşiyi kabul eder; ancak monarşi'nin despotizm olarak anlaşılıp, liderlerin kendilerini kanunların üzerine görmelerine şiddetle karşı çıkar.

Suavî'ye göre padişah, halife kim olursa olsun, mutlak hakim yani her konuda dediği dedik ve sorumsuz olamaz. Devlet başkanını ve hükümetleri sorumlu tutan kontrol mekanizmalarının varlığını savunan yazar, Allah'tan başka hiç kimsenin mutlak hakim olamayacağını söyler.[194] Bundan dolayıdır ki O, "Halk Hakimiyeti" tabirine de karşı çıkar, "El Hakimu Hüvallah" (Hakim Allah'tır) makalesinde bu tabiri tahlil eder ve İslam dinine göre hakimiyetin şeri'atte olduğunu ve şeri'atın da Allah'tan geldiğini vurgular.[195]

Siyasi rejim konusundaki fikirlerini islamiyetin ilk yıllarındaki uygulamalardan örnekler vererek ortaya koyan yazar, keyfi idare ile İslam dininin taban tabana zıt olduğu, esasen müslüman bir toplumda meşveret (danışma) kavramının her seviyede uygulanması gerektiğini savunur.[196]

İstanbul *Muhbir*'deki yazılarında siyasî rejim konusunda çok açık fikirler ileri sürmeyen, zaman zaman bir millet meclisinden söz eden Suavî[197] Avrupa'ya

(194) Ulûm, "Kudret-i Siyasiye Der Düvel-i İslamiye" nr. 16, s. 998.
(195) Ulûm, "El Hakimu Hüvellah", nr. 1, s. 18.
(196) Le Mukhbir, "Emrâz-ı Dahiliye" nr. 19, 10 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.
(197) Muhbir, nr. 16, 9 Şevval 1283, s. 3, nr. 23, 21 Şevval 1283, s. 1, nr. 28, 27 Şevval 1283, s. 3.

kaçtıktan sonra özellikle Londra'da çıkardığı *Muhbir* gazetesinde Osmanlı hükümetinin adaletli bir idare sağlaması için bütün milletin temsil edildiği bir Parlamento fikrini ısrarla ileri sürer.[198]

Suavî, idarenin keyfi olmaması, danışma ve dayanışmaya dayalı olması ve idarecilerin yaptıklarından dolayı sorumlu olması gerektiğine dair fikirlerini hayatının sonuna kadar devam ettirmekle beraber, 1869 yılının temmuz ayından itibaren çıkardığı *Ulûm* gazetesinde Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu dinler, milletler mozayiğini göz önünde bulundurarak modern anlamda bir parlamenter sistemin devletin derdine çare olamayacağını yazıyordu. Yani bir anlamda o, Londra'da çıkardığı *Muhbir* gazetesinde ileri sürdüğü popüler demokrasi isteğinden vazgeçiyordu.

Osmanlı tarihinde ilk defa demokrasiyi siyasi bir sistem olarak uzunca bir yazısına konu ederek inceleyen Suavî'dir. O, demokrasinin ideal bir rejim olduğuna inanmaktadır, ancak Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan Avrupa'daki Sırplarla, Afrika'daki Mısır'ın Avrupa'daki Bulgar'la Afrika'daki Tunus'un vs. nin demokratik yollarla bir araya gelmelerini, gönül birliği etmelerini hayalî buluyordu.[199]

Ancak bütün bunlarla beraber o, yine de bir millet meclisinin varlığına taraftardır. Yalnız onun düşündüğü bu meclis herkes tarafından seçilen ve herkesin girebildiği bir meclis değil, islamî idarenin öngördüğü "ehl-i hall ve'l-akd" yani bilen, kalburüstü insanların seçtiği ve seçildiği bir meclis olacaktır.[200]

(198) Le Mukhbir, nr. 20, 18 Janvier (Ocak 1868, s. 1-2, nr. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s. 1-2, 4. nr. 27, 14 Mars (Mart) 1868, s. 2, nr. 26, 7 Mars (Mart) 1868, s. 1-2, nr. 36, 27 Mai (Mayıs) 1868, s. 2 v.s.

(199) Ulûm, nr. 18, "Demokrasi, Hükümet-i Halk, Müsavat", s. 1101-1102.

(200) Ulûm, nr. 18 aynı makale, s. 1105.

O, yurda dönmeden önce Paris'ten Vakit gazetesine gönderdiği bir yazıda Batı'da demokrasi adı altında biribirine rakip ve muhalif olan partilerin biribirlerini yıpratmak için başka insanlara veya kendi cemiyetlerine zarar vermek pahasına her yola başvurduklarını belirtir ve bunun çirkin olduğunu söyler. Aynı makalede Batı'nın kapitalist yapısını da tenkid eden yazar[201], yurda dönmek üzere iken tam bir muhafazakârdır.

Suavî, Londra *Muhbir*'inde "Niçinci" diye bir kavram getirir. Bu demokrasilerdeki kamuoyu ve muhalefetin karşılığı idi. *Muhbir*'in 14. sayısından itibaren yayınlanan bir dizi, "niçinci mektubu"nda o, ülke insanının idarenin yaptığı yanlışlıklara seyirci olmamasını, ne hesabına olursa olsun kendi meşru haklarıyla beraber, ülkesinin de haysiyetine sahib çıkması gerektiğini vurguluyordu. Niçinci mektuplarında Bâbıâli hükümetinin bütün bir icraatının tenkid edildiğini görüyoruz.

Suavî, zalim olan idarecilere karşı halkın topyekün isyan etmesi gerektiğinin ısrarlı bir savunucusudur. Hele hele Londra *Muhbir*'inde zalim, keyfî, haksız olarak nitelendirdiği Bâbıâli hükümetini zaman zaman açıkça tehdit eder.[202]

Haksız, zalim idarecilere karşı gerektiği zaman kuvvet kullanılabileceğine dair Hz. Ebubekir, Hz. Ömer dönemindeki bazı uygulamalardan örnekler veren yazar[203], zaman zaman o derece isyancı ve ihtilalcıdır ki, olup bitenler karşısında sesini çıkarmayanları miskinlikle, "karı" olmakla itham eder.[204] İcraatını beğenmediği Âlî Paşa'ya ölüm fetvası veren[205], zâlimin katlinin helal

(201) Vakit, nr. 323, 19 Eylül 1876.
(202) Le Mukhbir, nr. 14 "Islahat" 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 1. nr. 26, 7 Mars (Mart) 1868, s. 2.
(203) Le Mukhbir, nr. 14, 28 Novembre 1867, s. 3.
(204) Le Mukhbir, nr. 17, 25 Decembre (Aralık) 1867, s. 4.
(205) Hürriyet, nr. 78, 20 Decembre (Aralık) 1869, s. 1-2.

olduğuna dair hüküm veren Suavî[206] işte bu isyancı, ihtilalcı Suavî'dir.

Urquhart ve Le Play'in tesiriyle ihtilalci tarafı büyük çapta törpülenen veya geçici de olsa şuur altına itilen Ali Suavi, kendisinin yurda dönmesine izin veren Sultan Abdülhamid'in haksızlık yaptığına inandığı anda, şuur altındaki âsi karakteri tekrar canlanmış, belki de başaramayacağını bile bile, etrafına topladığı bir avuç insanla bir darbe, bir başkaldırma teşebbüsünde bulunmuştur.

Sünnî İslam fıkhının da farz-ı kifaye olarak kabul ettiği zalime başkaldırma, zulmü önleme konularında Suavî'nin okuyuculardan başarıyla kaçırdığı bir diğer nokta vardır ki, o da bu görevin kim tarafından, nasıl yerine getirileceğidir. Hz. Peygamberin "insanlar zalimi gördükleri vakit ellerini tutmazlarsa, zorla engellemezlerse, Allah azabını o toplum için genelleştirir." şeklindeki hadisini, herkesin gördüğü bütün kötülüklere anında müdahele etmesi gerektiği şeklinde yorumlarken[207] İslamî bir devlette mahkemelerin, hukukun, polisin infaz sisteminin ne işe yaradığından söz etmez. Gerçekte Suavî Şii inancına şiddetle karşı olduğu halde, devlete, idareye başkaldırma konusundaki fikirlerinde daha çok Şii inancına yaklaşmaktadır.

Laiklik

Yeni Osmanlılar arasında, yazılarında dinî konu ve kavramlara en fazla yer veren yazar Ali Suavî'dir.

O, dinin Osmanlı toplumu için ifade ettiği mananın şuurundadır. Söylenenlerin aksine, Suavî İslam dinini bütün hayata ve müesseselere hakim olması gereken bir

(206) Ulûm, nr.9, s. 552.
(207) Le Mukhbir, nr. 14, 28 Novembre 1867, s. 3.

faktör olarak kabul eder. Bir yazısında "Şeriat dünya umûruna (işlerine) karışırsa devlet için terakki (kalkınma) yoktur, sözünü işittik. Hristiyan şeriatı ve devleti üzerine bu kalem söylense pek doğrudur. Zira elyevm (bugün) bile Avrupa'da bulunan Tevrat ve İncil içinde ahkâm-ı muamelat (dünya işleri ile igili hükümler) yoktur. Fakat İslam şeriatı üzerine bu kelamı (sözü) tefevvühten (ağza almaktan) garaz nedir?" diyen Suavî, laiklik kelimesini kullanmamakla beraber laikliğin dayandığı prensipleri red eder.[208] Aynı fikirlerini "Arabî ibare Usûl-ı Fıkıh Tercümesi" isimli kitapçığında da dile getirmiştir.[209]

Onun bazı ifadelerine dayanan kimi yazarlar Suavî'nin laiklik tarafları olduğunu iddia etmişlerse de[210] bizce bu doğru değildir. Sözkonusu yazarları böyle bir hükme götüren şey, Suavî'nin hükümet şeklinin Allah tarafından belirlenmeyip siyaset ilmi tarafından belirlendiğini söylemesidir. Kaldı ki bu fikir kendisine ait değil, Seyyid Şerif Cürcanî'den alınmıştır.[211] Bu fikri açan yazar, Allah'ın insanlara ülkeyi şu kadar vilayetlere, sancaklara ayırmalarını, şöyle şöyle daireler kurmalarını vs. vs. emretmediğini ancak esasları, temel prensipleri bildirdiğini insanların bunlara dayanıp dünyevî işleri ile ilgili düzenlemeleri yapmaları gerektiğini söyler. Ancak, onun kabul ettiği esaslar dinî esaslardır, yani Kur'an-ı Kerim'dir.[212]

Hilafet

Hilafetle ilgili fikirlerinde çelişkiler olan yazar, Londra *Muhbir*'indeki bir yazısında padişah için "Ezcümle padişahımız kırk milyon nüfusun cismanî ve

(208) Le Mukhbir, nr. 25, "El Nazar Fi'l-Mezalim", 29 Fevrier (Şubat) 1868, s. 2.
(209) Ali Suavi, Arabi İbare Usûl-ı Fıkıh Tercümesi, Londra, 1868, s. 2.
(210) İ.H. Danişmend, Ali Suavi'nin Türkçülüğü, Ankara 1942, s. 23.
(211) Ulûm, nr. 1 "El Hakimu Hüvellah", s. 29.
(212) Ulûm, nr. 17 "Yarım Fakih Din Yıkar" s. 1047-1048.

ruhanî hakimidir"[213] derken yine *Muhbir*'deki bir başka yazısında İslam halifesinin bu özelliği üzerinde uzun uzadıya dururken,[214] *Ulûm*'daki bir yazısında ise halifenin müslümanların sadece cismanî, yani dünyevî reisi olduğunu söylemektedir. Ona göre Halife, Papa'nın Hristiyanların ruhanî lideri olduğu gibi, Müslümanların ruhanî lideri değildir. Halife dahil, hiç kimsenin Hz. Peygamber'in vekili olamayacağını, onun postunda oturması gibi bir şeyin de İslam dinine göre yanlış olduğunu söyler.[215]

Osmanlı Devleti'nin Manevî Rahatsızlıkları

Suavî, yazılarında sık sık Osmanlı Devleti'nin manevi rahatsızlıklarından da söz etmiştir. Ona göre Devlet'in gerilemesinin temel sebeplerinden biri dine karşı olan saygısızlık ve ilgisizlikdir. Londra *Muhbir*'de başladığı "Emrâz-ı Dahiliye" (Ülkenin iç rahatsızlıkları) başlıklı yazı serisinin girişinde "Hükümet-ı İslamiyenin (İslamî Devletin-Osmanlı Devleti'nin) zaiflaşmasına sebep ve göründüğü derecede hastalığına bais (sebep) maraz (hastalık) nedir?" diye bir soru sorar ve cevabını yine kendisi verir: "İcmalen (özetle) cevap veririz ki dinsizliktir."[216] "Adem-i Tesahüb-i Din" (Dine Sahip çıkmamak)'ın ülkenin içinde bulunduğu sıkıntının sebeplerinden biri olduğunu söyleyen yazar, ülkede alabildiğine devam eden misyonerlik faaliyetlerine dikkat çeker. Misyonerlik faaliyetlerini "medeniyet namına" gibi bir kandırmaca ile yürüten Batılıların[217] batıl olan dinlerini yaymak için bir yığın gayret içinde olmalarına karşı Müslümanların seyirci olmalarını Suavî sert bir dille eleştirir.[218]

(213) Le Mukhbir, nr. 27, 14 Mart 1868, s. 4.
(214) Le Mukhbir, nr. 13, 21 Novembre 1867, s. 1.
(215) Ulûm, nr. 16, "Kudret-i Siyasiye Der Düvel-i İslamiye", s. 984-985.
(216) Le Mukhbir, nr. 19, 10 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.
(217) Le Mukhbir, nr. 20 "Adem-i Terahüb-i Din" 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.
(218) Ulûm, nr. 22, s. 1315.

Suavî'ye göre Osmanlı'nın 1860'lı yıllardaki sıkıntılarından biri de alimlerin yani ülkedeki medrese hocalarının, din bilginlerinin bürokratlar tarafından devre dışı bırakılmasıdır.[219] Ulemâ denen sınıf, Suavî'ye göre, susturulmakla yetinilmemiş vakıfların devletleştirilmesiyle üstelik sefalete itilmişlerdir.[220] Bir yığın cahil, yetersiz kimsenin alim diye medreselerde görevlendirilmesine yani ulemâ'yı Rusûm'a da tepki gösteren yazar Şura-yı Devlet (Danıştay)'ın kurulmasıyla ulemâ'nın hakkı olan kanun yapma yetkisinin ellerinden alındığını söyler.[221]

Ali Suavî'nin en çok eleştirdiği hastalıklardan biri de taklitçiliktir. "Taklit" başlıklı bir yazısında, taklidin Osmanlı Devleti'nin manevi yapısını tehdit eder boyutlara ulaştığını ve buna da yüksek seviyedeki devlet adamlarının öncülük ettiğini söyler: "Hazır olan vezirlerimiz Avrupa'yı taklit ettiklerinden beri milletimizin ahlâk, adât (âdetler) ve ayin (tören) ve rüsûmu (merasimi) başkalaştı. Şiar-ı Milliyet (dinî karakter) bütün bütün unutulmaya yüz tuttu."[222]

"Medeniyet denen şey bizim Osmanlı memâlikine (ülkesine) ters tarafından girmiş" diyen Suavî, Avrupalıların kendi dinlerine olan saygılarını örnek verdikten sonra "Bizde ise âdâb-ı diniye (dinî usulleri) ve âdât-ı atikayı (eski adetleri) tahkir etmek (hor görmek) medeniyet addolunuyor. Bu ne ters mana." diye tepkisini dile getiriyor.

Osmanlı'nın özellikle İstanbul'da sergilenen, kozmopolit hayatından örnekler veren yazar, sonuç olarak, "Hülasa-i kelam (son söz olarak) şu taklid marazı (derdi, hastalığı) bizi bitirmezden evvel bize anı bitirmek

(219) Le Mukhbir, nr. 9, 26 Octobre (Ekim) 1867, s. 3, nr. 19, "Mevt-ı Ulemâ" (Alimlerin Ölümü, 10 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.
(220) Le Mukhbir, nr. 96, 12 December (Aralık) 1867, s. 4.
(221) Le Mukhbir, nr. 37 "Mühlikat" 3 Juin (Haziran) 1868, s. 2.
(222) Le Mukhbir, nr. 20 "Taklid" 18 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

farzdır. Şimdiye dek dinimizi, âdetimizi, milliyetimizi bu zatların artık ettikleri tecavüz (saldırma) yeter oldu, illallah."[223]

19. asırda rüşvet ve yolsuzluk, Tanzimat Fermanı metninin içerisinde yer alacak kadar Osmanlı toplumunu rahatsız eder hale gelmiştir. Yani Osmanlılar'ın Bâbıâli hükümetine karşı olan muhalefetlerinde rüşvet ve yolsuzluk iddiaları önemli bir yer tutar. Suavî, Londra *Muhbir*'de sürekli 1866 yılında meydana gelen büyük İstanbul yangınında zarar gören halka dağıtılmak üzere yine halktan toplanan büyük miktardaki yardım paralarının felaketzedelere hükümetçe ulaştırılmadığını, çar-çur edildiğini iddia etmektedir.[224]

Üst kademe devlet memurlarının, adını ihsan koydukları rüşvetler almadıkça devletin işlerini bile görmediklerini iddia eden yazar, bir grup Avrupalı bankerin bazı ticarî ayrıcalıklar koparmak için İstanbul'a görevli göndererek 22 milyon Frank rüşvet dağıttıklarını müstakil makale konusu yapmıştır.[225] Sözkonusu rüşvet iddiası Avrupa basınında da yer almıştır. Rüşveti dağıtanlar kendi aralarında anlaşmazlığa düşünce konu mahkemelik olmuş, Paris ticaret mahkemesinde olay bütün açıklığı ile ortaya çıkmıştır.[226]

Suavî, insanın insana kulluk derecesinde saygı göstermesini onaylamaz, bunu dalkavukluk olarak kabul eder. "Kulunuz", "köleniz", "hak-ı payınız" (ayağınızın tozu) gibi tabirleri onaylamayan yazar, bütün [227] padişahları aşırı laflarla övmeye, onların eteklerini öpmeye de karşı çıkar.[228]

(223) Le Mukhbir, nr. 20 "Taklid" 18 Janvier 1868, s. 3-4.
(224) Le Mukhbir, nr. 7, 12 Octobre (Ekim) 1867, s. 1, nr. 10, 2 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.
(225) Le Mukhbir, nr. 27, 14 Mars (Mart) 1868, s. 3.
(226) The Economist, 22 Fabruary (Şubat) 1868, s. 213.
(227) Le Mukhbir, nr. 22, 6 Fevrier (Şubat) 1868, s.4.
(228) Ulûm, nr. 16 "Teşrifat ve Mülûka Tahiyyat", s. 976-980.

Sultan Abdülmecid'in kul, köle gibi bazı tabirleri resmi yazışmalardan çıkarmış olmasını da yazar, son derece olumlu bir karar olarak değerlendirir.[229]

Milliyetçilik-İslamcılık

Yeni Osmanlılar'ın kullandıkları bir çok kavram gibi, milliyetçilik kavramı etrafında kullandıkları "millet", "ümmet", "kavim", "nation", "kavmiyet", "cins", "race" gibi kelimeler de çoğu zaman bugün bizim anladığımız manadan çok değişik manalar ifade ederler.

Bunun en önemli sebebi, bu kelimelerin Avrupa dillerinde kullanılan bazı ıstılahların tercümesi olmaları veya Avrupa Dillerindeki şekilleri ile kullanılmış olmalarıdır. Ayrıca zaten Arapça'da "millet" kelimesinin bir dinin mensupları anlamına geldiğini ve Osmanlıca'da da XX. asra kadar bu anlamıyla kullanıldığını biliyoruz.

Millet kelimesinin XIX. asırda ifade ettiği anlamı bugün "ümmet" kelimesi karşılamaktadır. Halbuki Suavî, ümmeti, teb'a, vatandaş karşılığında kullanmaktadır. Gayr-ı müslimler Osmanlı ümmetinden idi ama İslam milletinden değillerdi.

Bu dönemde, kavramların net olduğu söylenemez. Bunun sebebi de yukarıda ifade ettiğimiz gibi Yeni Osmanlılar'ın Batılı kavramlara Arapça, Farsça veya Türkçe'den karşılık bulma çabalarıdır.

"Türk" kelimesini bile Suavî, zaman zaman müslüman karşılığında kullanır.

Suavî'nin yetiştiği dönemin devlet politikası "Osmanlıcılık" esasına dayanır. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin kurucuları ve hanedan Türk idiyse de devlet, bir milli devlet olmadığı gibi, esasında bir imparatorluk da değildi. Osmanlıların kendileri için son zamanlara kadar asla kullanmadıkları bu "imparatorluk" yakıştırması

(229) Ulûm, nr. 11, s. 667.

Batı'nın ona taktığı bir isimdi. Devlet-i Aliyye-i Osmanîye'de Britanya İmparatorluğu'nda olduğu gibi hakim bir ırkın diğer milletleri yönetmesi veya onlar üzerinde maddi ve manevi hakimiyet kurması sözkonusu değildi. Dolayısıyla Osmanlı devleti, bünyesinde barındırdığı bütün din ve ırk mensuplarını "devlet" kavramı etrafında bütünleştirmiştir.

Bu yapı belli bir zamana kadar pürüzsüz veya çok az pürüzle gelmiş olmasına rağmen, sürdürülememiştir. Büyük Fransız ihtilali ile yayılan ve XIX. asırda artan milliyetçilik hareketleri Osmanlı devleti'ni de büyük çapta etkilemiştir. Çeşitli güçlerin bu milliyetçilik unsurunu Osmanlı'ya karşı bir silah olarak kullanmaya başlamaları ile de iyice alevlenmiştir.

Tanzimat Fermanı'nda "Teb'a-i Osmanîye" gibi bir ifade kulanılmayıp; "âhâli-i İslam" yanında "Milel-i Saire"nin daha önce hukûk, can, ırz, mal ve namusları emniyet altında olmadığı kabul edilircesine, bu değerlerinin emniyet altına alınacağı ifade edilmiştir.

Islahat Fermanı'nda ise "Milel-i Saire"nin yerini bu sefer "Memâlik-i mahrusa-i şahanede bulunan Hristiyan, vesair teba'a-i gayr-ı müslime" ifadesi alıyordu. Yukarıda geçen millel kelimesi, millet'in çoğulu olup "dinler" karşılığında kullanılmıştır. O halde XIX. asrın 2. yarısında Osmanlı toplumu iki millete ayrılıyordu: Müslim ve Gayr-ı Müslim...

Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiş Osmanlı Devleti'nin kimliği daha da çıkmaza girmiştir. Bir taraftan devlet, Şer'i şerife bağlı ve baştaki hükümdar bütün Müslümanların halifesi iken, diğer taraftan gayr-ı Müslimlerin her konuda eşitliği söz konusu olunca, devlet kendi etnik yapısını ve hukuki statüsünü izah etmekte zorluk çekiyordu. İşte bu etapta "Osmanlıcılık" sun'î

bir resmî ideoloji olarak yeşerdi. Bir çok resmi ideolojiye inanılmadığı gibi, buna da ne müslümanlar ne de gayr-ı müslimler hiç bir zaman yürekten inanmadılar.

Bu kaynak o kadar tutmuyordu ki, Tanzimat ve Islahat fermanlarına rağmen, I. Meşrutiyet'in ilanını Beyrut'ta Vali Paşa bir Şeyh Efendi'nin duası ile ilan ederken, Şeyh Efendi duaya başlarken "Allah'ım Müslümanların düşmanı olan kâfirleri helak et" diyerek söze başlamıştır.[230]

Suavî de, diğer Osmanlı aydınları gibi yukarıda ifade etmeye çalıştığımız atmosferden şu veya bu şekilde etkilenmiştir.

Diğer Yeni Osmanlılar hem Osmanlıcılık hem "ittihad-ı islam"ı savunurlarken, Suavî'de bu ikisi ile beraber bir de "Türklük" meselesi vardı.

O, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünden söz ettiği zaman "Osmanlıcı", "Şark Meselesi" adı altında Avrupa'nın ve Rusya'nın Müslümanları ezme gayretleriyle muhatab olduğu zaman ittihad-ı islamcı, kendisinin de mensubu bulunduğu Türk milletinin değerleri ve varlığı inkar edildiği zaman da bu haksızlığın karşısında idi ve Türk'ün ne olduğunu, kim olduğunu izah etme durumunda idi.

İstanbul *Muhbir*'inde "Türk" kelimesine çok nadir rastlarız. Londra *Muhbir*'inde ise Türk kelimesi bazen müslüman bazen de gerçek anlamında kullanılmıştır:

Osmanlı devleti'nin adı ilk olarak Londra *Muhbir*'inde "Türkistan" şeklinde geçmektedir.[231] Bunun sebeplerinden biri de Batılıların o günlerde de Osmanlı Devleti'ne "Turkey", "Turquie" demiş olmalarıdır. Yeni Osmanlılar kendilerine "Yeni Osmanlı" derken, Fransızlar onlara

(230) Roderic H. Davison, Reform in the Ottoman Empire, 1963, New Jersey, s. 384.
(231) Le Mukhbir, nr. 1, 31 Aoüt (Ağustos) 1867, s. 3.

"Jeune Turque", İngilizler ise "Young Turkey Party" diyorlardı. Bunun tesiriyle olmalı ki özellikle Hürriyet'te zaman zaman Yeni Osmanlılar yerine "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" terkibinin kullanıldığını görüyoruz.

Ayrıca Batılılar da çok zaman, özel kullanışların dışında, "Türk" kelimesi ile içinde Türklerin de bulunduğu Osmanlı Müslümanlarını kastediyorlardı. Çünkü 800 yıl boyunca Batı yani Haçlılar Türklerin bayraktarlığını yaptığı İslam orduları ile Türkler olarak muhatab olmuşlardı. Osmanlı Türkleri bu misyona kendilerini öyle kaptırmışlardı ki Türklüklerini adeta bir kenara bırakmışlardı.

Mücadelelerini Avrupa'da sürdüren Yeni Osmanlılar, özellikle siyasi konulardaki fikirlerini ortaya koyarlarken Batılı kavramlara islamî kıyafetler giydiriyorlardı. Young Turkey party yerine "Türkistan'ın Erbâb-ı Sebâbı" Turkey yerine Türkistan da bu tercüme gayretinin sonucu idi.

Muhbir'de, birkaç satır yukarıda Osmanlı topraklarında gözü olan ve bir buçuk milyon nüfusa sahip olan Yunanlıların 21 milyon Müslüman Osmanlı için bir şey ifade etmediği söylenirken sadece üç satır altta "bir arpa kadar yer vermemek için Türklerin bihakkın müdafaa edeceklerini hatırlarına getirmiyorlar."[232] deniliyor. Buradaki "Türkler" kelimesi ile 21 milyon Müslümanın kastedildiği muhakkaktır.

Yine aynı şekilde, Osmanlı ülkesinde Müslümanlarla Hristiyanlar arasında birbirine alışılmışlık, yakınlık olduğu konusu işlenirken "Biz ki Türkleriz, bunca senelerden beri Hristiyanlarla karışık ve menâfi'imiz (menfaatlerimiz) birbirine merbût (bağlı) olarak..."[233] denilmektedir. Üstelik konu, İslam Hilafet sisteminin

(232) Le Mukhbir, nr. 2, 7 Semtembre (Eylül) 1867, s. 3.
(233) Le Mukhbir, nr. 13, 21 Novembre (Kasım) 1867, s. 2.

Papalığa benzemediği konusudur.

Bir diğer yazıda da "Türk" ezilen, devletin yükünü çeken masum köylü tabaka karşılığında kullanılmaktadır. Bâbıâli'ye hitaben, "Tırnakları ile toprak kazarak senin zevk ve sefana para yetiştiren Türkçağızların bir kerecik enin-i hazînini (hüzünlü sızlanmalarını) dinle"[234] deniyor.

Suavî, İngiliz parlamentosu'nun çalışma sezonuna başlaması münasebetiyle hızlanan "Türk" aleyhtarı Rum lobisine karşı bir lobi kurulması için yaptığı çağrıda "Zira Türkler, eski Türkler değildir. Türklerden öyle fırkalar (gruplar) zuhur etti ki (ortaya çıktı). Rusya ve Yunan entrikalarına ve bunlara karşı koymayan idareye mukabele (karşı gelme) ve müsademe (çatışma) üzeredirler,"[235] diyor. Burada "Türkler" kelimesi gerçek anlamıda kullanılmış olabileceği gibi "Osmanlı Müslümanları" karşılığında kullanılmış olduğu da düşünülebilir.

Rus tehdidine karşı Osmanlı idaresinin tavizkâr tavrına karşı Suavî, "acaba bizim milletimizde vatanını ve dinini ve evlat ve iyalini (çoluk çocuğunu) ve menfaatını sever insan kalmadı mı. Hani vaktiyle cihanı titreten Türk milleti, şimdi polisten korkup Moskof'un esaretine razı mı olacak?"diyor.

Aynı yazıda bu ifadelerden bir kaç paragraf yukarıda "Ya rabü'l-âlemin, yirmi otuz milyon nüfus-ı islamiye ki saltanat-ı Osmaniyye'nin bekâsı (devamı) sayesinde duruyorlar. Ya bunların hâli ne olacak?"[236] deniyor.

Suavî, Londra *Muhbir*'inin 1. sayısında "Türkistan" başlığı altında Osmanlı Devleti'ni tanıtırken Türk ırkının evlilik ve kaynaşmalar sonucu eridiğini iddia eder.

(234) Le Mukhbir, nr. 14, 28 Novembre (Kasım) 1867, s. 1.
(235) Le Mukhbir, nr. 21, 27 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.
(236) Le Mukhbir, nr. 21, 27 Janvier (Ocak) 1868, s. 3.

Üstelik Türkleri, Tatar olarak kabul eder. "Türkler, yani Tatarlar sair cinslere karışıp kaybolmuş gibidir. Çerkezler ve sair cinslerle vuku bulan izdivaçtan (evlilikten) aşılanıp soy-sop başkalaşmıştır. Ecnâsı muhtelife (çeşitli ırklar) içinde Arap ve Rum ve Ermeni ve Memleketeyn ahalisinde Roman ve Islav bellidir."[237] diyen Suavî, bir İngiliz gazetesinin benzer bir iddiasına ise şiddetle tepki gösterir ve *Muhbir*'deki "Türk" makalesini yazar.

Muhbir'in 38. sayısındaki Türk makalesinin yazılmasına Londra'da yayınlanan haftalık Saturday Review isimli gazetenin bir yazısı sebep olmuştur. Gazete, Anadolu'da tahmin edildiği kadar Türk nüfusu bulunmadığı, Ertuğrul Gazi ile Anadolu'ya gelen ailelerin de zamanla asimile olduğu iddiasında bulunmuştur.[238] Suavî, aynı iddianın bazı Avrupalı tarihçiler tarafından da ortaya atıldığını belirtir ve bunları çürütmek için "Türk" makalesini yazar.[239]

Makalesinde yazar, Türk tarihinin bir özetini yaptıktan sonra, Osmanlı tabirinin Türk tarihi içerisinde ne ifade ettiği konusuna geçer.

Sözkonusu makalede Türklerin geçmişi hakkında verilen bilgiler temel olarak Heredot Tarihi'ne ve Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın Şerere-i Terakime'sine dayandırılmıştır.

Yazıya, "Türk, Türkmen, Moğol, Tatar, Özbek, Yakut hepsi bir familyadandır" diye söze başlanmış ve yazar bu kelimelerin etimolojik izahını yapmıştır. Türkmen'in Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle "Türk" ve "iman" kelimelerinin birleşip kaynaşmasından; Moğol'un birleşik bir Türkçe kelime olduğu, Moğ'un saf, sâde,

(237) Le Mukhbir, nr. 1, "Türkistan", 31 Août (Ağustos) 1867, s. 3.
(238) Saturday Review, 30 May 1868.
(239) The Mukhbir, nr. 38, "Türk" 12 June (Haziran) 1868, s. 1.

sondaki ol'un da gönül anlamına geldiği, Moğol'un sadedil anlamına geldiği gibi izahlarda bulunmuştur.

Suavî, Türklerin soyunu Özhan'a dayandırır: Özhan, Oğuz Han, Goz Han hep birdir. Oğuz, Uygur, Ur, Hungur (Macar) bu familyadandır (ailedendir). İbrahim Aleyhisselam'a muasır idi. (çağdaş idi).[240]

Makalesinde Hunlar ile ilgili övücü sözlere yer veren Suavî, ileride belirteceğiz ki Hunlara "kan dökücü, barbar" diyecektir. Şöyle diyor Hunlarla ilgili olarak:

"Milad-i İsa (Hz. İsa'nın doğumundan) Aleyhisselamdan 4. asırda Avrupa'da bulunan ve İstanbul kralını haraca kesen ve Edirne ve Yanya taraflarına hücum eden "Huns" Türklerdendir.

Eski Yunanîlerin "Huns Ephtalites" dedikleri yani medeniyetlerine ve hüsn-i ahlâklarına mebni beyaz Hunlar diye tesmiye eyledikleri kavim Türklerdir."

Yazısının devamında Navarin kalelerini inşa eden Avarlar'ın da Türk olduğunu, 562 yılında Avrupa'ya kral Justinyen'e elçi gönderen devletin de Türklerden olduğunu söyleyen Suavî, bütün bunları "Osman"ın kim olduğunu anlatmak ve Anadolu'da Türk olmadığı tezini red etmek için yazdığını söyler.

Türklerin Anadolu'daki varlığı ve Osmanlı Hanedanının Türk tarihi içerisindeki yeri ile ilgili olarak yazar şöyle diyor:

"Türklerin Anadolu'ya kerraren geçtikleri Heredot'tan anlaşılır ve Acemistan ve Suriye ve Anadolu'da hüküm süren Selçukî Türkler Özhan neslindendirler. Şimdi Türkistan padişahı Abdulaziz Han dahi o familyadandır. Bu bir büyük familyadır ki İbrahim Aleyhisselam asrından beri yani üç bin iki yüz seneden beri rû-yı arzda (yeryüzünde) saltanatı malumdur."

(240) The Mukhbir, nr. 38, "Türk" 12 June (Haziran) 1868, s. 1.

Türk makelesinin ikinci bölümü olan "Osman"[241] başlığı altında da Avrupalıların Osmanlılar hakkındaki yanlış iddialarına cevaplar verilmiştir.

Saturday Review'nun Osmanlılarla Selçukluların akrabalıkları olmadığı iddiasına karşı Suavî, Selçuklu Sultanı Alaaddin'in Osman Gazi'ye Farsça olarak verdiği imaret fermanını gösterir. Ona göre, Selçuklu Sultanıyla Anadolu'ya gelen Türkmenler, Osmanlı'nın ecdadıdır. Bunlar "Büyük Türkistan" (Orta Asya)dan hicretin 450. yılından itibaren (1071-1072) kitleler halinde Anadolu'ya göçmüşlerdir. Dolayısıyla Anadolu'daki Türk nüfusunu Anadolu'ya gelip yerleşen ve Osmanlı devleti'nin özünü oluşturan birkaç yüz kişilik aileden ibaret görmek yanlıştır.

"Osman" makalesinde Yazar'ın üzerinde durduğu diğer bir konu da "Yeniçeri" meselesidir. Saturday Review, sözkonusu yazısında Yeniçerilerin Hristiyanlardan, özellikle de Rumlardan teşkil edildiğini, tarihte Yeniçerilere verilecek bir iftihar payı varsa onunla Rumların övünebileceklerini iddia etmiştir.

Suavî, gazetenin iddialarının doğru olmadığına dair açıklamalarından sonra, ayrıca Osmanlı askerinin yalnızca Yeniçerilerden oluştuğu şeklindeki yanlış kanaate cevap verir. Aynı makalenin İngilizce özetinde ise Osmanlı ordu teşkilatını merak edenlerin II. Selim dönemi kaptan-ı Deryası Müezzinzâde'nin konu ile ilgili eserini okumaları tavsiye edilmiştir.

"Vuku' bulmuş (meydana gelmiş) olan eski büyük muharebelerin haritalarına nazar olunsun, düşman ile kavgayı Türkler ederler ve Yeniçeriler ta geride padişahı muhafazada bulunurlardı." diyen Suavî, Avrupa'ya korku salanların yeniçeriler olmayıp bu korkunun daha eski

(241) The Mukhbir, nr. 38, "Osman" 12 June 1868, s. 1-2.

olduğu iddiasındadır: "Heyhat, bu korku eski bir şey olup ta 4. asr-ı miladide Türkler (Huns) İstanbul kralından haraç aldılar ve Avrupa'yı ğaret (yağma) ettiler."

Avrupalı Tarihçi ve yazarlardan Miklovich, Boye, Schuvartz ve Hammer'in Türk Tarihi üzerine yazdıkları bazı yanlışlıklara değinen Suavî, Hammer'in şahsında Avrupalı Türkologlara sert tenkitler yöneltir:

"Hele Hammer o derece cahil idi ki, Halil Paşa'nın Arapça söylediği bazı kelamı Kur'an zannederek tefsir etti. İşte Avrupa'ya Şark ahvâlini (durumunu) neşr edenlerin en alimini anlamalı."[242]

"Türk" ve "Osman" makalelerinden sonra, Suavî yayınladığı bir değerlendirmede, herşeye rağmen Osmanlı Devleti'nde ırkın esas olmadığını ve insanların mensup oldukları ırklara göre, sosyal mevki ve statülere kavuşmadıkları vurgulanır.

Değerlendirmesine, Avrupalıların şarkta olup bitenleri kendi memleketlerindeki değerler sistemine göre mukayese ettikleri gibi büyük bir yanlışlığa temas ederek başlayan yazar, bu iki dünya arasındaki zihniyet farkını şöyle ifade eder.

"Bilmek lazımdır, şark ile garb beyninde bir meselede büyük fark vardır. Şöyle ki Avrupa'da cinslik davası vardır. Mesela şimdi İngiliz hükümetinde bir Fransız vezir olamaz. Kezalik Cezayir Arabı Fransız imtiyazına nail olamaz."

İşte bu cinslik davası (ırkçılık davası) Şark'ta yoktur."

Burada cinslik, ırkçılık karşılığında kullanılmıştır. Şark'tan amaç ise Osmanlı Devleti'dir. Yazar, söylediklerinin isbatı olarak Osmanlı tarihinde önemli mevkilere getirilmiş Hırvat Paşalardan, Mahmud Paşa,

(242) The Mukhbir, nr. 3, 38, "Osman" 12 June 1868, s. 2.

Siyavuş Paşa ve Rüstem Paşaları, (Rum) Mahmud Paşa, (Frenk) İbrahim Paşa, Arnavud Paşalardan Ferhad, Ayaz, Lütfü ve Sinan Paşaları gösterir.

Suavî'ye göre Şark'ta Türklük diye bir dava yok Tevhid davası vardır. Bu konudaki fikirlerini bütün olarak vermek meseleyi daha da aydınlatacaktır:

"Türk devleti zuhûr etti ama cinslik davasına itibar etmeyip her cinsten bulduğu ehliyetlileri istihdam eyledi. (Çalıştırdı).

Evet, Şark'ta cinslik davasına bedel tevhid davası vardır. Yani Türklük hakim değildir, Müslümanlık hakimdir. Avrupa'da ise din hakim değil, cinslik hakimdir. İşte Şark ile Garb'ın farkı budur. Nafile yere Avrupa kitapları ve gazeteleri "Türk kalmadı" filan gibi bahislerle uğraşmasınlar. Zira Şark'ta "Türklük" davası yok. Kaldı ki Garbın cinslik davası mı daha ziyade bekâya medardır (kalıcılığa sebeptir.) Yoksa Şark'ın Müslümanlık davası mı?

Bu meselenin muhakemesine gelince elbette Şarkın hali daha iyidir. Zira mesela Fransız Fransızlık davasıyla otuz milyon kadardır. Lakin Türkler müslümanlık davasıyla ikiyüz milyondur. Cins mahvolabilir, müslümanlık mahvolmaz. Binaenaleyh hiçbir Türk mahvolmayacaktır. İşte mesele budur. Bahisimiz, cins ve millet meselesidir."[243]

Burada Suavî'nin Türk'ü de müslüman karşılığında kullandığı açıkça görülmektedir. O, kavmiyeti kabul etmekle kendisinin de mensubu olduğu Türk ırkının faziletlerine sahip çıkmakla beraber kavmiyetçiliği, ırkçılığı red eder. Gerçek şu ki Suavî, hayatının sonuna kadar ittihad-ı İslam davasını bir siyasî ideoloji olarak müdafaa eder. Türkçülük o tarihte henüz ne kavram olarak ne de

(243) The Mukhbir, nr. 3, 38, 12 June 1868, s. 2.

muhteva olarak mevcut değildir. Yeni Osmanlılar arasında Türk ve Türklük kavramlarını en çok kullanan Suavî olmakla beraber onun siyasi bir ideoloji olarak Türkçülük davasına sahip çıktığına dair bir ipucu bile yoktur. Ancak Türk kelimesinin bile olumsuz anlamlarda kullanılabildiği bir zamanda onun "Türk" başlıklı makaleler yazdığını göz önüne alarak, onun bu konudaki gayretini görmezlikten gelemeyiz.

Kendisini mücadeleden vazgeçmeye çağıran bir dostuna yazdığı cevapta da Suavî davasını açıkça beyan eder: "Öyle bir cemiyet içinde bulunmakla iftiharımı ilan ederim ki, cemiyetin muradı (arzusu) dünyada mevcut olan bilcümle ikiyüz milyon Müslümanı birleştirmek cihetine masruftur (yöneliktir)"[244].

Yazar, sözkonusu tahlilinde ayrıca ümmet kavramını izah etmiştir. Meseleye gayr-ı müslimler de dahil olunca Suavî bu sefer devletin resmî ideolojisi "Osmanlıcılık"ı öne çıkarır. Gerçi burada da bütün ırk ve mezheplere, ülkenin çeşitli hizmetlerinde yer veren, onlara toleransın en iyisini gösteren Türklerin ırkçı olmayan siyasî yapıları işlenmiştir ama yine de "Osmanlı Nation"u gibi bir kavram pek de doğru olmayan bir tarzda müdafaa edilmiştir.

Suavî'nin bu konudaki, yine Saturday Review'ya cevap olan fikirleri şöyledir:

"Ama siyasete gelince, orada mesele ümmete (nation)a nakleder. Ümmet demek Webster, der ki: ("Memlekette sakin olmakla, yahut kendi hükümdarının veya hükümetinin idaresi altında birleşmeye tecemmu etmiş (bir araya gelmiş) halk demektir. Velev ki ecnas-ı muhtelifeden mürekkep imiş (değişik ırklardan oluşsa bile) ümmettir.) İşte siyasetçe memalik-i ma'lume (Osmanlı

(244) The Mukhbir, nr. 47, 31 August 1868, s. 2.

ülkesi) sekenesine (oturanlarına) ümmet-i Osmaniye ta'bir olunur. Yoksa Saturday Review'nun "Osmanlı Nation'u demek sahih (doğru) değildir." dediği lakırdı ıstılah-ı siyasete (siyasi terime) muvafık (uygun) değildir. İmdi her ümmetin hukuku, idare-i hakimesinin (hakim olan idaresinin) himayesi altındadır. Buna binaen Memâlik-i Osmaniye'de sakin hangi cinsten ve hangi mezhepten olursa olsun eski ve yeni memurlar ve vezirler bile bulunur."[245]

Muhbir'deki "Osman" makalesinde temas edilip teferruatına girilmeyen bir diğer konu da Türklerin ilim dünyasına katkılarıdır. Konu ile ilgili şöyle deniyor: "Bazı Avrupa muharrirleri (yazarları) Türk'de zuhur ulemmâyı (Türklerden olan alimleri) Arap ulemâsı zannediyorlar. Boyè, lugatinde Türklerin ulûma (ilimlere) istidadı (kabiliyeti) olmadığını dava eder. Halbuki Avrupalılar zaman-ı cehalette (cahillik dönemlerinde) iken Türklerin Nişabur'da Darü'l-fünûnları (Üniversiteleri) var idi."[246]

Muhbir'de sadece birkaç cümle ile değinilip geçilen bu konuya Suavî *Ulûm*'un ilk sayısında yazdığı "Türk" makalesi"[247] ile dönmüştür.

Nitekim bu makalenin ikinci cümlesi "Bu ehl-i nazardan (gözlemci) bazı meşahir (meşhurlar) Türkleri mesâî-yi zihniyyeden (zihinsel çalışmalardan) âri (yoksun) yalnız bir kaba kahraman gibi mütelaa ediyorlar. Bu mütalaanın yanlış olduğunu göstermek isterim."

Makalenin sonunda da Boyè'nin *Muhbir*'de yer verdiği iddiasını tekrar ettikten sonra red eder.

Makalesinin girişinde "Evvel emirde (öncelikle)

(245)The Mukhbir, nr. 38, 12 June 1868, s. 2.
(246) The Mukhbir, nr. 38, "Osman" 12 June 1868, s. 1-2.
(247) Ulûm, nr. 1, "Türk", s. 1-17.

Türk'ü icmalen (kısaca) tarif edeyim" diyen Suavî, yine Heredot eksenli olmak üzere Türklerin soyundan, uzak ve yakın boylarından söz eder. Bu açıklamalar *Muhbir*'deki Türk makalesi ile paralellik arz eder.

"Türk" makalesinin esas konusu ve amacı bu kısa açıklamalardan sonra gelir. "Türklerin Mesâî-yi Zihniyyeleri" alt başlığı ile sunulan bölümde, Türklerin müslüman olduktan sonra ilim dünyasına, maddi ve manevi alanlarda getirdikleri yenilikler ve katkılar incelenmiştir.

Yazıda, Türk bilginleri Osmanlı sahası ve bu sahanın dışındakiler olarak ikiye ayrılmıştır. Buna Doğu ve Batı sahaları da diyebiliriz.

Osmanlı sahası dışında Farabî, İbni Sina, Ebu Mansur, Maturûdî (İmamü'l-Muhaddisin) Buharî, (Şeyhü'l-Fukâhâ) Mergivânî, Cevherî, İshak, Kazvinî, Uluğ Bey, İlhanî gibi bilginlerin çalıştıkları alanlar ve bazı eserleri kısaca tanıtılmıştır. Hemen hemen her bilginin adından sonra "...dahi Türk'dendir" şeklinde bir ifade kullanılmıştır."[248]

Yazar ayrıca, Gazalî, Tusî, Zemahşerî, Taftazanî ve Cürcanî gibi alimlerin Türk olduklarını ispat etmenin zor olduğunu ancak bunların da Türk hükümdarlarının himâye ve teşviki altında eser verdiklerini belirtir.[249]

Osmanlı sahasından ise, Şemsettin Fenarî, Kadızâde, Ali Kuşçu, Hocazâde, İbni Müeyyed, Mirim Çelebi, İbni Kemal, Kınalızâde, Şahabeddin Hâfâcı, Hacı Halife, Gelenbevî, Şerif Rıza, Ali Aydemir gibi bilginlerden söz edilmiştir.[250]

Makalede, Osmanlı padişahlarının Fatih'ten beri Batı'dan yaptırdıkları tercümeler ve Batılıların kendi

(248) Ulûm, nr. 1, "Türk", s. 3-6.
(249) a.g.e, s. 6.
(250) a.g.e, s. 6-11.

dillerine tercüme ettikleri Türkçe kitaplara da yer veren Suavî, edebiyat sahasında ise "Türk'te bir asırda nice Shakespeare'ler bulunur" iddiasının da sahibidir.[251]

Bu arada Türklerin ne kadar "şehrî (medenî) ve edip ve nazik" oldukları konusu Mösyo Galand'ın kitabına havale edilmiştir.[252]

Suavî Türklerin camilerinde de eğitim öğretim yapıldığını, bunların kiliseler gibi Allah'a şirk (ortak) koşulan yerler olmadıklarını hem ibadethane hem okul fonksiyonu icra ettiklerini söyler: "Asâr-ı Osmaniyân (Osmanlı eserleri) olarak İstanbul'da dokuz yüz kadar cami vardır ki bunlar kilise gibi İbnullah (Allah'ın oğlu) va'zına mevkûf olmayıp (ait olmayıp) bedava ulûm (ilimler) tedris (ders verme) ve tederrüsüne (ders almaya) meftuhtur (açıktır)."[253]

Yazar Lamartine'nin Türkler için "Politikadan bî-haber (habersiz), fakat insan ve şarkın bir büyük milleti" şeklindeki değerlendirmesine itiraz eder: "Türkler büyük millet oldukları gibi hem de ehl-i siyasettirler (siyasetten anlarlar)." der ve buna da altı asırlık Osmanlı hânedânını örnek gösterir.

Suavî, makalesini üç madde ile özetleyerek bitirmiştir. 3. maddede şarktaki ilimlerin ve Arapça yazılmış bütün eserlerin Avrupalılarca Araplara mal edilmesinin yanlışlığına değinilir ve bu eserler için "Türklerin ve bil-cümle (bütün) ehl-i şarkındır (müslümanlarıdır)" hükmüne varılmıştır. Ona göre Arap'ta "hâki (rivayetçi, nakleden) zuhur etti ancak âlim nadirdir" Bunun sebeplerini öğrenmek isteyenlere de Suavî, İbn-i Haldun'un Mukaddime'si ile Keşfü'z-Zünun'un mukaddimesini okuma-

(251) a.g.e, s. 9.
(252) a.g.e, s. 9.
(253) a.g.e, s. 14.

larını tavsiye eder.[254]

Başka bir makalesinde ise Suavi Arapça'nın sadece Arapların dili olmayıp İslam lisanı olduğunu dolayısıyla Türklerin eserlerini Arapça yazmış olmalarının garipsenmemesi gerektiğini söyler. Arapça'nın İslam birliğini sağlama gibi bir fonksiyona sahip bulunduğunu; Arapça, Türkçe, Osmanlıca tartışmasının tefrika yaratacağı konusundaki endişelerini belirtir:

"Yine tekrar ederim ki şu lisan Arap lisanı olmayıp, İslam lisanıdır. Şu ulûm (ilimler) Arap ulûmu olmayıp İslam ulûmudur. Be birader şu Arapçadır bu Türkçedir, bu da Osmanlıcadır gibi bahisleri islamı kavmiyet ve cinsiyet davasına düşürmek isteyenler çıkardı. Biz de politika imiş zannıyla tervic ettik (aldık, önem verdik).[255]

"Sakın zannolunmasın ki fil-asl (aslında) Arabî olan şu lisanın amme-î İslama (bütün Müslümanlara) lisan olmasına Kur'an'ın Arabî oluşu ve adem-i tercümesi (tercüme edilmemesi) cebr etmiştir (zorlamıştır). İşte bu da böyle değildir. Zira İmam-ı Azam Ebu Hanife değil midir ki Arab olmayanlar için Kur'an-ı kendi lisanına tercüme ile namazda bu tercümeyi okumaya fetva verdi. Halbuki İmam-ı Müşarünileyh mezhebi üzre gelen ulemâ fetvâyı ma'mülün-bih tutmayıp (uygulamayıp) hatta nice müftiler şu Arabî'yi bilcümle islama umum lisanı ve ulûm lisanı yapmaya çalışan sır ve hikmet Kur'an ve din kaziyyesi (meselesi) olmayıp, elbette başka bir şeydir. Bu şey ise İslam akvâm (kavimler) ve ecnâsından (ırklarından) kavmiyyet ve cinsiyyet ve ihtilâf-ı efkâr (fikir ayrılığı) fitnelerini kaldırıp, cümlesini kelime-i vâhideye (Vahdet kelimesinde) cem' eylemek

(254) a.g.e, s. 16.
(255) Ulûm, nr. 3, "Lisan ve Hatt-ı Türki", s. 126.

(birleştirmek) fikridir. Başka bir şey değildir. Vakıa Marekeş'den Pekin'e kadar gitmiş olsan her yerde hutbeleri bir lisanda bulduğun gibi, her cinsi dahi asl-ı mes'elede (temel meselelerde) bir hayal üzre bulursun.

Ama diyecekmişsiniz ki Avrupa'nın politika-fürûşları (politika satıcıları) bizi bu bâbda (konuda) dahi tağlîd edip (yanıltıp) İslam'dan her kavmin kendi lisanına bakmayarak bu vechile Arapça'ya düşmeleri siyaseten (politikaca) haklarında muzırdır (zararlıdır)" diyorlar.

Fesübhânallah... Bizde bu lakırdıyı söyleyenler kimlerdir? Onlar, şunlar değil midir ki, şu Arapça'nın İslama münasebetini latince'nin eski Fransızlara nisbeti (oranı) mikdarınca bir şey zu'm ettiler (zannettiler) Aya (acaba) bunca ecnâs-ı muhtelifeyi (değişik ırkları) nokta-yı vâhideye cem'eden (aynı noktaya toplayan) Kelime-i Vâhideyi (bir kelimesini) ittihaz (almak, kabul etmek) Cihangirlerin, sâhipkıranların, papaların bunca kanlarla kazanamadıkları bir tedbir ve siyaseten iksir gibi mütâlâ'a olunmaktan niçin gaflet olunur? İkiyüz elli milyon nüfus-ı islamiyyenin bir sınâat-ı lisaniyye (dil sanatı) câmi'asıyla edeb ve mazmun ve hayal ve fikir ve akide (inanç) ve ahlâklarını bir müştak-ı mu'ayyeneden (belirli bir kökten) alarak birleşmeleri şu kavmiyyet ve cinsiyyet dâvâsıyla şöyle küçük küçük parçalara müteferrik ve perişan olanların usûlünden daha âlâ değil midir?

Şu bahis malum olduysa, artık bizden edeb ve inşa ve ilim sual edenlere bizim İslam ve ilim lisanında olan asârımızı (eserlerimizi) ibraz ederiz (göstririz). Zira bunları biz yazdık. Ama bizi Arap zannederler imiş. Müslüman zannetseler hata etmemiş olurlar."[256]

Suavî, "Türk" makalesini yazmakla hakkı teslim etmiş oluyordu. Kuvvetle muhtemeldir ki onun bu makaleyi

(256) Ulûm, nr. 3, "Lisan ve Hatt-ı Türkî", s. 126-127.

yazmasında Türklerin aleyhinde yazanlar kadar, Türklerin İslâm dini çizgisinde kurmuş oldukları medeniyete hayranlıklarını gizleyemeyen Ubicini, Galand, Lamartine, Walmy, Waillant, Poujade, Johstone, Wells ve Urquhart'ın lehteki hakperest yazıları da tesirli olmuştur.

Şüphesiz ki Suavî, bir tarih uzmanı değildi. Bize göre, onun Türk Tarihi üzerine, Heredot ve kendi çağdaşı olan oryantalistlerden, özellikle, Arthur Lumley Davids ve Bailly'e, İbn-i haldun ve diğer şark kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilerin ne derece doğru ve önemli olduğundan çok onun bu bilgiler etrafında yaptığı yorumlar önemlidir.

Ulûm'da "Türk" makalesi dışında Türk ırkı ve Tarihi ile ilgili müstakil makale yoktur. Ancak Mesele-i Mütefferrika başlığı altında bir kaç satırda o günkü Türk devletleri, daha doğrusu Türklerin idare ettiği devletler sıralanmıştır.[257]

Hive fi Muharrem 1290, isimli eserde de Suavî'yi Orta Asya'ya çeken hakim duygunun milliyetçilikten çok islam kardeşliği olduğunu da belirtelim.

Yazarın, A propos de L'Herzeqovine serisinin 1. kitabında da siyasî birlik için "Osmanlı Nation"u (milleti) ileri sürülmüştür."[258]

Adı geçen kitaptaki "din-milliyet" başlıklı bölümde Türlerle ilgili, *Muhbir* ve *Ulûm*'deki "Türk, makaleleriyle çelişen fikirler ileri sürülmüştür. Kitapta Türklerin Hazar Denizi'nin kuzeyinde oturan Sarîler'den geldikleri, bunların Anadolu'ya gelmeden de zengin ve medenî oldukları belirtildikten sonra "Onlar hiç bir zaman kendilerinin gayr-ı medeni anlamına gelen "Turks" adıyla anılmalarına tahammül etmediler. Bu onlar için en büyük hakaretti. Bu halk Anadolu'ya geldikten ve Bursa Os-

(257) Ulûm, nr. 19, s. 1192.
(258) A Propose de L'Herzegovine (I), 1875, Paris s. 21.

manlılar tarafından hükümet merkezi olduktan sonra kendilerine milli ad olarak Osmanlı dediler. İstanbul'un fethinden sonra, barbarlarla ilgilerini kesmek için kendilerine has bir şive (idiome) yarattılar. Bu şiveye bugün Osmanlı lisanı deniyor. Osmanlıların Türk kökenli olduklarını inkar edecek değiliz ancak bunları, Osmanlı tarihlerinde Türk ismine niçin hakaret edildiğini ve Osmanlıların bugün kendilerine niçin Türk demediklerini izah etmek için yazıyoruz."[259]

Yukarıdaki ifadelerden birkaç satır sonra Suavî, Osmanlının ırk gerçeğinin en iyi Waillant tarafından anlaşıldığını, adı geçenin Hungur ve Hunlar'ın Türk olmayıp Macar oldukları, Macarların ise halihazırda Osmanlılarla medeni olma noktasında beraber oldukları yolundaki görüşlerine katılır.

Halbuki aynı Suavî, *Muhbir*'deki Türk makalesinde Hunların ısrarla Türk olduklarını iddia ettiğini gördük. Yazar, propaganda amaçlı bu kitabında bütün gayretiyle "Türk" adının Avrupalılarda çağrıştırdığı barbar imajını silme, en azından Osmanlıları bu yaftadan kurtarma gayretinde görünüyor.

Yine aynı eserde Suavî, "Biz İslam birliği ile meşgul olalım. İslamlarda ne ırkçılık meselesi ne de başka türlü tefrika vardır. Bir müslümana Türk, Bulgar yahut Arnavut demek ona ağır surette hakaret etmek demektir."[260] diyor.

Suavî'nin ölümünden önce milliyet ve milliyetçilikle ilgili en son fikirleri, Galatasaray'daki bir nutkunda ortaya konmuştur. Sözkonusu nutuk, Macaristan'a gidip gelen Osmanlı-Macaristan Dostluk Heyetinin şerefine

(259) A Propose de L'Herzegovine (I), 1875, Paris s. 34.
(260) a.g.e., s. 29.

milletvekilleri tarafından Galatasaray Sultanisi'nde verilen bir yemek esnasında irad edilmiştir. Yemekte milletvekilleri ve devlet büyükleri vardır. Bu sırada okulun müdürü olan Suavî, yemekten sonra topluluğa Osmanlı, Macar münasebetleri ve tarihî geçmişleri üzerine bir konuşma yapmıştır.

Bu konuşmada ileri sürülen fikirler de *Muhbir* ve Ulum'daki "Türk" makaleleriyle çelişmektedir. *Muhbir*'deki "Türk" makalesinde "Hungur" dediği Macarların da Öz Han soyundan Türk olduğunu söylerken"[261] yine Ulum'daki "Türk" makalesinde "Macarlar" dahi Osmanlılar gibi Uygur'dandır.[262] derken, buradaki nutkunda ise söze "Hungarian-Engeruslar, Macarlar değildir. Hungarianlar o kavimdir ki Farisîler bunlara "Hunhor" tesmiye eylediler (ismini verdiler).

Bakınız bir kere Macarlara ne güzeller, vechelerinde (yüzlerinde) öyle huhar ve ifrit siması var mı?

Macarlar Hungarian değildir.

Engeruslar o kıtada ancak Atilla'nın halaketine dek yani kırk altı yıl hükmettiler. O tarihte Cifid kavmi kalktı memleketlerini ellerinden aldı."

Buradaki açıklamalara göre, Macarların Macaristan'a gelişi Engerus'tan yani Atilla'dan 436 yıl sonradır. Osmanlıların Macarlarla münasebeti sadece aynı vatandan gelmiş olmaları da değildir, Osman Gazi'nin ceddi Süleyman Şah kan dökücü Cengiz'den kaçarken Orta Asya'da Macarların orada kalmış ve Müslüman olmuş kısmını da beraberinde getirmiştir. Hal böyle iken Macarlara niçin "Engerus-ı hûnhar" densin. "Macarlara Hun-

(261) The Mukhbir, nr. 38, 12 June (Haziran) 1868, s. 1.
(262) Ulûm, nr. 1, s. 2.

garian demek bize Türk denmiş gibi de değildir."[263] diyen yazar bu sefer Osmanlılara geçer.

"Avrupalılar bize Türk diyorlar biz de onlardan alarak söylüyoruz, hiç düşünmüyoruz." cümlesinden sonra Suavî, *Muhbir*'deki Türk makalesinde Osman Gazi'nin Anadolu'daki diğer Türkleri de kendisine katarak Osmanlı Devleti'ni kurduğunu söylemişken, burada şöyle diyor: "Osman Gazi öyle göçebe gibi birkaç yüz çadırla kıtalar feth etti değil.

Çoktan yerleşmiş İslam devletleri yıkılırken enkazını başına topladı. Türk değil, İslam devleti oldu."

Suavî, nutkunun bir yerinde "Türk" kelimesi için şunları söylemektedir: "Türk kelimesi gerek Çin lisanında köpek manasına olsun, gerek ism-i şahıs (kişi adı) olsun yahud ism-i nehir (nehir adı) olsun ne olursa olsun; bize lazım şudur ki, Al-i Osman'ın ecdadı daha Asya'da iken bile kendilerine "Türk" tabirini kabul etmezlerdi. İşte bundan gelir ki "Türk" dedikleri, bizim tarihimizde "Etrâk" kelimesi yazıldıkça "Etrâk-ı napâk" ve "Etrâk-ı bî idrâk" zemlerini (yergilerini) görüyoruz.

Al-i Osman, ecdadı cengizîlerden kaçarken "Utruku't-Turke kema terekukum"[264] mealinde ehadisi şerifeye isnad eyledikleri kadime-i Osmanîde okunmaktadır.

(263) Suavi'nin nutku ilk defa Basiret gazetesinin 21 Mayıs 1293 tarihli sayısında "Nutk-ı Suavi" başlığı ile yayınlanmıştır. Ancak 23 Mayıs 1293 tarihli sayıda önceki yayında dizgi hataları olduğu bildirilerek bu sayıda nutkun metni yeniden yayınlanmıştır. Yukarıdaki cümle ilk yayında "Macarlara Hungaria demek bize Türk deniş gibidir" şeklindedir.
21 Mayıs tarihli sayıda olmayıp da 23 Mayıs tarihli sayıda yeralan bir diğer görüş de, Molla Cami'nin Osman Gazi neslinin Şerefâ'dan (Seyyit) olduğu şeklindeki iddiasıdır.
Basiret, nr. 2111, "Nutk-ı Suavi, 21 Mayıs 1293 (20 Cemaziyelevvel 1294).
Basiret, nr. 2113, "Nutk-ı Suavi, 23 Mayıs 1293 (22 Cemaziyelevvel 1294).

(264) "Sizi terkettikleri gibi siz de Türkleri Terkedin" anlamında olan bu Arapça ibare sahih hadis kitaplarında olmayan, büyük bir ihtimalle, uydurma bir hadistir.

Onun için bundan gelir ki bugün sana bana birisi Türk dese adeta barbar, vahşi demek gibi tahkir hissediyoruz."

Nutkun sonunda mesele yine Macaristan'a getirilmiş Macaristan'a "Hungaria" denmesinin tıpkı Anadolu'ya "Rum ili" denmesine benzediği, bu ismin orada, Macarlardan önce hâkim olan Engerus (Hunlar) tan geldiği iddia edilmiştir.

Suavî nutuğunu şu cümlelerle bitirmiştir:

"İşte ben size isbat ettim ki barbar Hungarian yok, barbar Türk yok. Medeni Macar, Medenî Osmanlı... iki kardeş var."[265]

Suavî'yi bir bütün olarak ele almayıp, ya onun *Ulûm*'daki "Türk" makalesine yahut Türk Dili ile ilgili bazı görüşlerine veyahut onun Orta Asya'daki Türklerle ilgilendiğini gösteren Hive isimli eserine dayanarak onun tam manasıyla bir Türkçü olduğuna hükmeden o kadar çok Türk yazar var ki burada bunlardan sadece bazılarının ismini vermekle yetineceğiz.[266]

Türk yazarların eserlerinden yararlanan bazı yabancı yazarlar da Suavî'nin Türkçü olduğunu yazmışlardır.[267]

Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Düşünceleri

Türk Dili

Suavî'nin Türk Dili üzerine görüşlerini, yazarın bu konudaki fikrî gelişim veya değişimini belirlemek amacıyla kronolojik olarak vermeyi uygun buluyoruz.

(265) Basiret, nr. 2111 "Nutk-ı Suavi" 21 Mayıs 1293 (Rumi).

(266) Abdurrahman Adil, Bursalı Mehmed Tahir, İ. Hami Danişmend, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İhsan Sungu, Ali Canib, Behçet Necatigil, Falih Rıfkı Atay, Cemal Kutay, Ercüment Kuran, Süheyl Ünver, Agah Sırrı Levent, Fahrettin Kırzıoğlu, Fethi Gözler ve daha bir yığın isim.

(267) - The Encyclopedia of Islam, Vol: II, s. 473.
- Mitler, Louis, Ottoman Turkish Writers, Vol: 15, New York 1989, s. 29-30.

a) *Dilde Sadelik Meselesi*

İstanbul *Muhbir*'in ilk sayısında gazetenin yayın politikasından söz edilirken kullanılacak dille ilgili şöyle deniyor:

"Tasrihi caiz (açıkça yazılması uygun) olan her şeyi Asitane (İstanbul)'de kullanılan âdî lisan ile yani herkesin anlayabileceği ibare ile yazacaktır."[268]

Gerçi herkesin anlayabileceği dilden yazmak düşüncesi Suavî ile doğmuş bir düşünce değil. Daha 1860'ta Şinasî Tercüman-ı Ahval'in mukaddimesinde "Umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede, işbu gazeteyi kaleme almak mültezem (gerekli) olduğu dahi makam münasebeti ile şimdiden ihtar olunur,"[269] diyordu. Bu teşebbüs Şinasi ile başlayan "Gazete dili" dir. Ancak şunu da kabul etmek gerekir ki ne Şinasi, ne "Şiir ve İnşa" makalesinin sahibi Ziya Paşa, ne de birçok vesile ile Osmanlı lisanının ıslahından söz eden Namık Kemal, Ali Suavî gibi konuşma diline yakın bir yazı dili ile yazmışlardır.

Suavî, İstanbul *Muhbir*'deki yazılarından itibaren son derece kısa ve Türkçe sentaksına tam uygun bir Türkçe ile yazmaya başladı. Gazetenin 28. sayısında ise dilde sadeleştirme meselesi somut örneklere indirgenmiştir. Yabancı dilde yayınlanan gazeteleri okuyamayan ve dolayısıyla olup bitenden haberi olmayan halkın aydınlatılması için, Türkçe çıkan gazetelere elbirliği ile sade yazma çağrısında bulunulmuştur:

"Mesele "şarap" diyecek yerde "ab-ı ateş-renk" demeyelim, düzce "şarap" diyelim. Vesselam. Muradımız mesele anlatmak iken niçin halkı bir de ibare için

(268) Muhbir, nr. 1, "Mukaddime" 25 Şa'ban 1293 (1 Ocak 1867).
(269) Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, Cilt I- 1974, İst. s. 511 (Hazırlayan: Mehmed Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil).

düşündürelim. Gazeteleri avam lisanı olan Türkçe ile yazalım."[270]

Muhbir'in 37. sayısında, gazetenin yayın politikasını beğenen, öven bir okuyucu mektubu yayınlanmıştır.[271] Bu sırada Suavî Kastamonu'da sürgündedir. Bu teşekkürnâmenin kendisi tarafından gazeteye gönderilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü buradaki fikirler ve üslup tamamen kendisine aittir.

Teşekkürnâmede *Muhbir*'in editörlüğüne hitaben "Tuttuğunuz meslek vatanımızın lisan-ı millîyesidir. Herkese kolaylıkla tefhim-i efkâr (fikirleri anlatma) açtığından asıl burası teşekküre şayandır." deniyor.

Teşekkürname dolayısıyla yapılan değerlendirmede ise, halkın cahil kalmasının sebebi olarak, gazete ve kitaplardaki yazıların bir şeyi doğrudan anlatma yoluna gitmeyip sanat oyunlarına başvurmaları gösterilir.

Çiftçiler için yazılan bir ziraat kitabı örnek verilerek "ne olur" "talkih" yerine "aşı" "yazılsa" denir. Yazıda, akşam yerine ahşam, yoksa yerine yohsa yazılmasına da karşı çıkılır. Gazetelerin ancak elbirliği ile halkın dili ile eğitimin kalkınmasına büyük çapta katkıda bulunabilecekleri vurgulanır.

Muhbir'de başlatılan sâde dil hareketi ile ilgili olarak Suavî üç yıl sonra *Ulûm*'da şunları yazıyordu:

"Bu işe parmak sokmaktan asıl muradım vatanımız gazetelerinin köhne inşa'larını (nesir yazılarını) ve mutad-ı kadim (alışılagelmiş) üzre bi-ma'na (anlamsız) sitayişlerini (övgülerini) bozmak idi. Hem lisanı bozdum hem de memlekete hürriyet-i aklâm (yazma hürriyeti) soktum."[272]

(270) Muhbir, nr. 28, 27 Şevval 1283.
(271) Muhbir, nr. 37, 29 Zilhicce 1283.
(272) Ulûm, nr. 15, s. 909.

Londra'da yayınlanan *Muhbir*'in ülkeye sokulmasının yasaklanması üzerine Suavî, zararlı fikirler neşreden Rus ve Rum gazetelerinin ülkeye serbestçe sokulduğunu söyler ve sorar: "Bu halde ümmet ve devlete nasihat vazifesini tahammül eden (üstlenen) *Muhbir* gazetesinin kabahati nedir. Evet kabahatı herkesin anlayacağı Türkçe ile yazılışı ve hususan yazan muharririn (yazarının) müslümanlığıdır."[273]

Ulûm'da, yayınlanacağı ilan edilen "Fenn-i Tanzim-i Defter" isimli eser münasebetiyle Suavî, Batıdaki ilimlerin Türkçeye tercüme edilmesi gerektiğinden söz ediyor ve şöyle devam ediyor:

"Bizim vaktiyle Türkçe yazmak demekten muradımız kaba kelimeler ve gün görmedik lafızlar kullanmak demek olmayıp ancak Mir Ali Şir gibi eski Türklerin Üslub-ı inşası (düzyazısı) üzere yazmak manasına idi. Eski Türklerin Uslub-ı inşası, kelamı kısa kısa kesmek yani müpteda (özne) ile haber (yüklem) beyninde (aralarında) zarûret olmadıkça fasletmemek (ayırmamak) tariki (yolu) idi. Bu tarik ile yazılan meram pek açık ifade ve istifade olunur. Bununla beraber manası açık kelimeleri kullanmak dahi lazımdır."[274]

Dilde sâdelik taraftarı olan Suavî, hiç bir zaman tasfiyeci olmamıştır. O herhangi bir dilin diğer dillerden kelime almasını tabii hatta gerekli bulur. Arapça, İngilizce ve Fransızca'nın yapılarını örnek gösteren yazar, sâf dil olmadığı görüşünde ısrar eder. Hatta o Türkçe'ye Arapça'dan kelime girmesini Türkçe adına bir şeref kabul eder:

"Fakat içinde elfâz-ı Arabîye (Arapça sözler) dahi duhûl (dahil olma) bahsine gelince bu duhûl ona ziynet-

(273) The Mukhbir, nr. 38, 12 June 1868, s. 2.
(274) Ulûm, nr. 8, s. 479.

tir, belki şereftir. Çünkü lugat-ı arabîye, hep lugatların eşrefi (en şereflisi) ve etba'ı (diğer dillerin ona uyduğu) siga (kip) ve üslûpça ebde'dir. (en bedi'tir). Bunu kimse inkar edemez. Meğer ki cahil ve muannid (inatçı) ola."[275]

Bu arada aynı yazıda, ihtiyaçtan kaynaklanması halinde Batı dillerinden de Türkçe'ye kelime girebileceği ve bunun da mahsurlu olmadığı ifade edilmiştir.

Ancak Suavî, kelime alımlarında seçmeci bir tavırdan yanadır: "Mesela Arabî'den âlim ve kâtip, luğatlarını alıp sigaları gibi zaptetmişiz. Amma cem'inde (çoğulunda) ketebe ve küttâb ve ulemâ demeye mecbur değiliz. "Alimler, katipler" diyebiliriz. Dünyada her lisanın tabiatı dahi böyle bizim lisan gibidir."[276]

Suavî'nin bu sözlerinde kırk küsur yıl sonra Selanik'te Genç Kalemler Mecmuası ile başlatılan "Yeni lisan" hareketinin varmak istediği nokta, Suavî'nin varmak istediği noktadan pek ötede değildi.[277]

Suavî'nin çağdışı olan ve dilin sadeleşmesi gerektiğinden söz eden yazarlardan en büyük farkı, söylediklerini büyük çapta uygulamasıdır. Gerçekten de onun gerek iki *Muhbir*'de ve gerekse *Ulûm*'daki dili bazı kelime ve terkiplerin dışında günümüz Türkçesine çok yakındır. Yazılarından yaptığımız alıntılar bunu yeteri kadar göstermektedir.

Bize göre, onun sâde bir dil ile yazmayı tercih etmesi, süslü bir dil kullanamadığından değildir. Çünkü, Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal ve Hukuku'ş-Şevari isimli risaleleri ile Riyaz Paşa'ya yazdığı mektuplardaki dil son derece ağır ve süslü bir dildir. Bu da onun istediği zaman,

(275) Muhbir, nr. 10, 25 Ramazan 1283, s. 2.
(276) Ulûm, nr. 3 "Lisan ve Hatt-ı Türkî" s. 123, Dillerin kelime alışverişi için bknz. aynı sayı, s. 120-124.
(277) Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi için Bkz. Hüseyin Çelik, "Genç Kalemler Mecmuasının Sistematik Tetkiki" Yüzüncü Yıl Üniv. Sos. Bil. Enst. 1987 (Basılmış Yüksek Lisans Tezi).

klasik Osmanlıca'yı da rahatlıkla kullanabidiğini göstermektedir.

Aynı sâde dille yazmaya, Avrupa'dan döndükten sonra Basiret, Vakit, İmran, Sadakat ve Müsavat gazetelerindeki makaleleri ile devam etmiştir.

b) *Yazı ve İmlanın Islahı-Alfabe Değişikliği*

Tansel, Suavî'nin de Arap alfabesinin değiştirilip yerine Latin alfabesinin alınmasını teklif ettiğini söylemektedir[278]. Onun hiç bir yazısında Arap alfabesinin terkedilerek yerine latin alfabesinin alınması gerektiğine dair bir ifadeye rastlamıyoruz.

Arap harfli Türk hattı için İstanbul *Muhbir*'de: "Millet-i İslamiye'nin ilerletmiş olduğ ta'lik ve nesih gibi hatları görenler san'at-ı insanî (kul sanatı) olduğuna ta'accüb ederler (hayret ederler)."[279] diye başlayan bir methiye vardır.

Yazının ıslahı ile iligili olarak İstanbul *Muhbir*'de şu görüşlere yer verilmiştir: "Eğer imlamız, çapraşıklıktan kurtulmak ihtimali yoktur, derseniz, yine bu usûlümüzü bozmayarak, işaret gibi yeni bir iş daha çıkarmayarak şu elimizde bulunanı ıslah mümkündür. Haydi ıslaha çalışalım ve bunun için bahis açalım. Nihayet bir yere baş bağlayalım."[280]

Londra *Muhbir*'de bu konu ile ilgili olarak kaleme alınan müstakil yazıda, o güne kadar, alfabe değişikliği dahil, yazının ıslahı ile ilgili öne sürülmüş dört görüş

(278) F.A. Tansel, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri" (1862-1884), Belleten XVII, 1953, s. 230-31.

(279) Muhbir, nr. 2, 27 Şa'ban 1293 (1867), s. 2.
Tansel, "Londra Muhbir'in kolleksiyonunu görmediğini ancak Suavi'nin adı geçen gazetenin 48. sayısında böyle bir teklifte bulunduğunu söyler. Muhbir'in 48. sayısı elimizde mevcut değil ancak 47. sayıda "Hattımızın Islahı" başlıklı bir yazı vardır. Burada ise Suavi, aksine bu fikre şiddetle karşı çıkar. Muhbir, nr. 2, 27 Şa'ban 1283, s. 2.

(280) Muhbir, nr. 28, 27 Şevval 1283, s. 2.

tahlil edilmiştir.

Yazar, dördüncü görüş olan alfabenin aynen muhafazası, ancak okumada kolaylık sağlayacak bazı vokallerin ilavesi ve okumaya yeni başlayacaklar için metinlerin harekeli verilmesi şıkkını tercih eder.

Suavî, ıslah ederken geçmiş ile olan köprülerin yıkılmaması konusunda şu uyarıda bulunur: "Ma'ahaza (böyle iken) biz hattımızı ıslaha kalktığımız vakitte öyle ma'ruf (bilinen) yolda ıslah etmeliyiz ki o yeni hatta ilişenler nice yüz senelerden beri yazılmış veya basılmış kitaplarımızı okumaktan mahrum olmamalı." [281]

Aynı fikrini Ulûm'da Türk Dili ve yazısı üzerine yazdığı oldukça geniş muhtevalı yazısında da tekrar eder. Ona göre alfabenin muhafaza edilmesi "vacibü'l-hıfz" (mutlaka korumalı)dır. Hatta alfabe değişikliğinin lafı bile edilmemelidir. Arap harfli Türk yazısının, Latin harfli Avrupa yazılarına göre daha hızlı yazıldığı, ayakta, oturarak yazılabildiği, daha az yer kapladığı gibi üstünlüklerinden söz eder.[282]

Suavî'ye göre alfabenin korunmasını gerektiren bir diğer ve çok önemli bir sebep de yazının Müslümanlar arasındaki birliği sağlamasıdır.[283] Ancak o, burada da harflerin korunmasının, ıslaha ihtiyaç olmadığı anlamına gelmediğini söyler ve ıslahın nasıl olması gerektiği üzerinde durur.[284]

c) *Din İle Dil Münasebeti*

Suavî, İmam Ebu Hanife'nin her milletin namazda sureleri kendi dillerindeki tercümeleriyle okuyabileceklerine dair bir fetvasına rağmen kendi mezhebindeki imamların bile bu fetvayı, İslam kavimleri arasında bir-

(281) The Mukhbir, nr 47, 31 August 1868, s. 1.
(282) Ulum, nr. 4, "Lisan ve Hatt-ı Türkî", s. 217-218.
(283) a.g.e., s. 214.
(284) a.g.m., s. 218-228.

lik sağlamak için uygulamadıklarını beyan eder ve bu birliğin olması gerektiğine kendisi de inanır.[285] Onun bu konudaki görüşlerini yukarıda aktardık.

O, bir kimsenin dinini öğrenmek için ille de Arapça yazılmış eserler okumak zorunda olmadığını, Türkçede de en az Arapçadaki kadar muhtevalı ve güzel tefsirler yazıldığını ve yazılabileceğini iddia eder.

"Zemane Hutbesi" başlıklı yazısında, hutbenin amacının cematı çeşitli konularda bilgilendirme, emir ve yasakları bildirme, zaman ve zeminin durumuna göre müminleri aydınlatma olduğu halde, onun musiki makamlarıyla süslendirilip cemaate sunulmasına karşı çıkan Suavî, böylesine ciddi bir konuyu mizahî bir üslupla ele almıştır.

Yazıda, Hz. Peygamber ve Dört halife döneminde yaşamış, hutbe dinlemiş bir sahabî hayalen Ayasofya camiine getirilir. Hutbeyi okuyacak Hoca Efendi süslü cübbesi ve imamesiyle huşu içinde diz çöken cemaate hutbesini Arapça olarak irad eder. Namazdan sonra sahabî İmam Efendi'ye okuduklarının manasını sorar. Hoca Efendi "Arabanî"den başlayıp "Aceme" geçtiğini oradan da "Isfahan"a geçtiğini söyler. Sahabi bu söylenenlerden hiç bir şey anlamaz, sorusunu tekrarlar. Bu sefer Hoca Efendi onu musiki makamlarını bilmediğinden cehaletle suçlar. Sahabi'nin Hoca'ya hutbeyi okurken neler hissettiğini sorması üzerine de, o düm tek tutturduğunu, manayı düşünüp makamları karıştırıp rezil olmak istemediğini söyler. Üstelik Hoca Efendi'nin okuduğu hutbe kimbilir hangi tarihten kalma bi hutbedir ve ezberlenmiştir.

Sahabi mülakat sonunda, Arapça olarak, "Bu adamlar dinlerini eğlence şekline çevirmişler" der.

(285) Ulum, nr. 3, "Lisan ve Hatt-ı Türkî", s. 128-129.

Bu konuda hakem olarak bir sahabinin seçilmiş olması da Suavî'nin pek çok konuda olduğu gibi, ölçüyü asr-ı saadette yaşanan islamiyetten alma temayülü ile açıklanabilir.

Bu yazıdan anlaşılıyor ki o, hutbenin hitap edilen cemaatın dilinden olmasını istemekte ve dinin tören, merasim havasından çıkarılarak hayata mal edilmesini savunmaktadır.

d) *Türkçenin Üstünlükleri*

"Lisan ve Hatt-ı Türkî" makalesinde Suavî Türkçe'nin birçok yönleriyle diğer dillerden üstün olduğuna inandığını ifade eder.

"Türkçe lisan sair lisanlar üzerinde vücûh-ı adîde (birçok yönüyle) ile tercih olunmak meselesinden ta'accüp etmemelidir (hayret etmemelidir)" diyen yazar, Türkçeyi fonetik, morfolojik, etimolojik ve sentaks özellikleri ile Batı dilleri ile Arapça ve Farsça ile mukayese etmiştir.

O'nun Türkçede diğer dillere göre üstün bulduğu özellikleri mealen şöyle özetleyebiliriz.

1- Türkçenin eklemeli bir dil olmasından dolayı bir kısa kelime ile çok mana ifade edilebildiği ve bir ses veya hece ilavesi ile mananın çok daha genişletilebilme özelliğinin olması.

Makalede özellikle İngilizce ile Türkçe'nin bu özellikleri karşılaştırılmıştır. Örnekler Arthur Lumley Davids'in Türkçe Grammer[286] kitabından alınmıştır.

"*Seviştirmemek*" kelimesinin verdiği anlamı İngilizce'de ancak on kelime ile temin etmek mümkündür: *to cause that we do not love one another*

(286) Arthur Lumley Davids, A Grammer of the Turkish Language, London, 1832.

mutually. Sadece bir e sesinin ilavesi ile yani *"seviştirememek"* kelimesi ise İngilizcede on iki kelime ile karşılanabilir: *to cause that it be impossible for us to love another mutually.*[287]

2- Türkçenin zengin ve kuvvetli vurgu sistemi dile tatlı bir ahenk vermektedir.

3- Türkçenin gramerinin fazla kompleks olmaması öğrenmede kolaylıklar sağlamaktadır. Bu kolaylıklar ise şunlardır:

- Arapça ve Fransızcadaki gibi harf-ı tarif yoktur.
- Türkçede çokluklar çokluk eki ile yapılır. Fransızca ve Arapça'da çokluk yapma yolları çoktur ve kaidesizdir.
- Türkçede erkeklik ve dişilik için özel kullanışlar yoktur.
- Bütün mastarlar mek, mak ekleri ile yapılır.

Hele yazar, Türkçenin Farsçaya karşı üstünlüğüne Âli Şir Nevaî'nin Muhakametü'l-Lugateyn isimli eserini örnek vermekle yetinmez, daha önce belirttiğimiz gibi, bu eseri *Ulûm*'un 22. sayısından itibaren sadeleştirerek yayınlamaya başlar, ancak tamamlayamaz.

e) *Resmî Dil Meselesi*

Suavî'nin resmî dil ile ilgili fikirlerine daha çok Londra *Muhbir*'de rastlıyoruz.

Girit'teki isyandan sonra Ada'ya giden Ali Paşa, orası için bir reform planı uygulamaya koymuştur. Bu plana göre, Ada'da resmi muameleler hem Türkçe hem de Rumca yapılacaktır. Bu uygulama *Muhbir*'deki bir yazıda tepkiyle karşılanır, başka eyaletlerde olmayan bu uygulama yanlış bulunur.[288]

Türkçenin ülkede tek resmi dil olması gerektiği hakkında Charles Wells'in yazdığı "Terk-i Lisan"[289]

(287) Ulûm, nr. 3, "Lisan ve Hatt-ı Türkî", s. 117.
(288) Le Mukhbir, nr. 18, 2 Janvier 1868, s. 3.
(289) Le Mukhbir, nr. 20, 18 Janvier 1868, s. 4.

başlıklı makaleyi ise Suavî "Emrâz-ı Dahilîye" serisinde yayınlamıştır. Yani ülkenin içerisinde bulunduğu sıkıntının sebepleri olan yedi büyük faktörden birisi, herkesin üzerinde anlaştığı, yazarın ifadesiyle, "lisan-ı umumi"nin olmamasıdır. Ortak bir dilin olmaması üç büyük problem doğurmaktadır. Birincisi eğitimdeki kolaylıktan mahrumiyet, ikincisi hükümet işlerinde zorluk, üçüncüsü aralarında ortak bir dil olmayan kavimlerin kaynaşmasındaki zorluk.

Sözü Wells'e bırakmadan önce bu açıklamalara yer veren Suavî gazetesinde yayınlamakla da Wells'in fikirlerine katıldığını belirtmiş oluyordu.

Wells, makalesinde bir ülkede resmi bir dilin hangi faydaları temin ettiğini ve Osmanlı'nın herkesçe kabul edilip kullanılan resmi bir dile sahip olmamasının nelere mal olduğunu örnekler vererek izah eder.

Wells, Osmanlı Devleti'nin vatandaşlarına Türkçe öğretmemekle birliği sağlayamadığına, birçok dış temsilciliklerinde konsolos ve büyükelçi olarak görevlendirdiği kimselerin Türkçe bilmediğine işaretle bizzat devletin kendi diline önem vermediğini söyler.

Wells'e göre; Osmanlı yönetimi, Türkçe bilmeyeni dış temsilciliklerde görevlendirmemeli ve aynı zamanda dışarıdan kendi ülkelerine gelen sefaret mensuplarının Türkçe bilmelerini şart koşmalıdır. Türkçe bilmeyen Fransız, İngiliz vs. Batılı sefirler ancak yarım yamalak yabancı dil bilen gayr-ı müslimlerle ilişki kuruyorlar. Türkçe bilmedikleri için Türkleri tanıyamayan ancak gayr-ı müslimlerden aldıkları yalan yanlış bilgilerle ülkelerine döndükleri vakit ileri geri konuşuyorlar.

Umumî bir dilin olması ve bu dili bimeyenlerin bazı avantajlardan mahrum olması durumunda ülkede resmî dilin yaygınlaşacağı görüşünde olan Wells, ülkesinin

konu ile ilgili tecrübelerinden örnekler verir.[290]

Muhbir'in 22. sayısında ise "vakıa her yerde elçilerimiz Osmanlı hükümetinin hukukunu değil, lisan-ı resmîsini bile bilmez." denir ki bu sırada Londra büyükelçimiz aslen Rum olan Musurus Paşa'dır.

f) *Istılahlar (Terimler) Meselesi*

Suavî'nin yazı hayatına başladığı ilk zamanlardan itibaren ıstılahlar konusu üzerinde önemle durduğu görülür.

İstanbul *Muhbir*'de tefrika edilip ancak yarım kalan "Ta'rifatü'l-Suavî" siyasî ıstılahlar sözlüğüdür.

Bu konunun devletçe ele alınıp yoluna konması için "Daire-i İlmiyye"ye tavsiyelerde bulunan yazar, konunun önemini ve yapılması gereken şeyi şöyle dile getiriyor:

"Kitaplar tercüme ettirilmek üzere "Daire-i İlmiyye" (Bilim Kurumu) tertip olunup iki bin kese senevî tahsis edilmiş.

Bu Daire-i ilmiyye ricaline (ilim kurumu yetkililerine) acizane ihtar ederiz ki telif edecekleri birinci kitap "ıstılahat-ı ulûm" olsun. Ve evvel be evvel bu kitap tab' olunup her mütercim (tercüman) bundan hariç ıstılahat kullanamasın. Zira ulûmu ancak ıstılahat zapt eder. Fakat şu ıstılahat kitabı, İslam meslek-i ulûmuna muvafık olmalı (uygun olmalı). Yani Avrupalıların ıstılahatı olan Mitolojik ta'birat-ı büt-perestîyi (putperestliği) memlekete sokmamaya dikkat buyurmalı. Bunun tariki ise bizde mevcud ıstılahat-ı ulûmu (ilmi terimleri) istimal etmeli (kullanmalı). Bulunamayan ta'birat (tabirler) için bu müsta'mellerden (kullanılanlardan) terkip kabildir (oluşturma mümkündür).[291]

O, terimlerin, yaşayan dilden ayrı olarak ilmin dili

(290) Le Mukhbir, nr. 20, "Terk-i Lisan" 18 Janvier 1868, s. 4.
(291) Ulûm, nr. 7, s. 411-412.

olduğunun şuurundadır. *Ulûm*'un 3. sayısında tanıttığı "Keşşaf-ı Istılahat-ı Fünûn" isimli eser dolayısıyla "Malumdur ki müdevven (kitap haline gelmiş) olan her ilmin kendine mahsus ıstılahatı vardır. İşte ekseriya erbâb-ı mütalaa'yı (inceleyicileri) fehm (anlama) ve idrakten (kavramadan) mahrum kılan bu ıstılaha cehalettir."[292] der ve Avrupa'da ilim öğrenmedeki kolaylıklardan birinin de bolca ıstılah kitaplarının olmasına bağlar. Onun Keşşâf-ı ıstılahat-ı Ulûmu tercümeye teşebbüs etmesi de bizdeki bu eksikliğin giderilmesine yöneliktir.

Suavî'nin terimlerle ilgili en net görüşleri Kamûsu'l-Ulûm ve'l-Ma'arif ile ilgili ilanda yer amıştır:

Ansiklopedisine alacağı terimlerin hangi ölçülere göre alınacağına dair görüşlerini açıklarken, fenlerle ilgili terimlerin tercüme edilemeyeceğini veya yeni terimler üretme yoluna gidilemeyeceğini, diğer dillerde ortak olarak kullanılan terimlerin aynen alınacağını söyler.

Ona göre fen bilimlerinde kullanılan terimler "Yunanca, ya Fransızca ya İngilizce olmaktan çıkmış ilim lisanı, umumun lisanı olmuştur." örnek olarak oksijene oksijen diyeceğini belirten Suavî, bunun yerine "ummü'l-humûza" veya "hava-i hayatî" demeyeceğini "ıstılah tevlidi (terim üretmek) gibi abese iştigal (boşuna uğraşma)-etmeyeceğini söyleyerek özellikle fen bilimlerinde ortak bir terminoloji fikrini savunur.[293]

Türk Edebiyatı Üzerine Görüşleri

Suavî'nin kendisine ait edebî bir eseri yoktur. Onun yazılarında sanat ve süse rastlanmaz. Üslubu oldukça yavan ve nettir. O'nda esas olan şey meramını okuyucuya

(292) Ulûm, nr. 21, "Lisan-ı Kamûsu'l....., s. 1273.
(293) Ulûm, nr. 21, s. 1277.

aktarmaktır. Ancak zaman zaman cemaatı coşturan bir vaiz edasıyla konuştuğu da görülür. Bu durumda fikirle his beraber yürümektedir.

Muhbir'de bazı parçalar var ki, Müftüoğlu'nun Çağlayanlar'daki ruh halini andırmaktadır. Bunlar onun yerine göre hissî bir dil kullanabildiğini göstermektedir. Örnek olması için bu parçalardan birini aşağıya alıyoruz:

"Ey millet bakınız şu deniz kenarlarındaki memleketlerimize nedir o minare kırıkları, nedir o cami ve mektep parçaları, nedir o eski biçim Türk konakları, âsârı. Bakınız oralarda biz oturuyormuşuz. Oralar bizim imiş. Şimdi oralarda şapkalılar, süslü konaklar yapmışlar, biz içerilere doğru çekilmişiz ve hâlâ çekilmekteyiz.

Daha öte yanı ne kaldı, biz böyle mülkümüzü, malımızı elden çıkararak içerilere doğru çekile çekile altı yüz evvelki Türklerin geldikleri yerlere mi gidelim. Vah biçere arslan Osmanlı vah. Dişin tırnağın yerinde olup, gösterdiğin kadar ihtiyar değil iken ya niçin kulağını ve burnunu farelere yediriyorsun.

Seni muhafazaya kâfi ve etrâfı avlamaya muktedir bunca şirpençe (aslan pençeli) yetiştirmişsin, farelerden kurtarsın diye kedi zuhûruna (ortaya çıkmasını) mı muntazır buluyorsun (bekliyorsun).

Ah vatanım! beni doğurdun, hem bana beşik oldun hem daye (anne). Besledin büyüttün. Bunca seneler âba u ecdâdım (atalarım) gibi beni dahi sırtında taşıdın.

Kurusun o ayaklar ki senin hizmetinde rencide olmaya. Çürüsün o kollar ki seni sıkı sıkı kucaklamaya.

Ah anam babam beşiğim, dayem, mürekkebim. Memleketim, kör olsun o gözler ki sana ihanet nazarı ile baka. Kurusun o diller ki seni yağmaya va'd ede. Ah Mahfaza-i dima'ı ecdâdım (ecdadımın kanlarının saklandığı yer)...

ah... Makbere-i ecsâd-ı eslafım (geçmiş nesillerimin cesedlerinin makberi), toprağım.

Yok olsun o akıllar ki senin hukukunu anlamaya, kör olsun o gözler ki sana çektiğim şu ahları okuyup da ağlamaya."[294]

Suavî de "mey ü mahbûb (içki ve sevgili)" türü edebiyattan hoşlanmaz. Namık Kemal'in tabiata aykırı ve hayatın gerçekleri ile ilgisi olmadığını iddia ettiği Eski Türk Edebiyatı hakkında Suavî de olumlu düşünmez. İstanbul *Muhbir*'de hayalî bir medrese mazununa söylettiği sözler onun edebiyata da dinî ve ahlakî bir yaklaşımla baktığını gösterir:

"Daha fenası var orasını söylemeyecektim ama artık halk ne derse desin bakmayacağım söyleyeceğim.

Şu ki okuduğum bir takım divanlardan ve ebyât (beyitler) ve eş'ardan (şiirlerden) ve mesellerden hayalât (hayaller) ve evhâmdan (vehimler) başka ne belleyebildim.

Su-i ahlâktan (kötü ahlaktan) ve işret (içki) ve aşk gibi şehavattan ve nefsanî telezzüzattan (zevk almadan) gayrı bunlardan ne kazandım. En fenası şurası değil mi ki birtakım bekrî (sarhoş), mahbûb, dost ve zenpâre (zampara) heriflerin çapkınlık lakırtılarını güya ilim ve zerâfet ve ma'rifetmiş itikadıyla okudum. Yazıklar olsun ki bir daha ele geçmeyecek aziz ömrümü telef ve sarf ettim."[295]

Suavî, tasavvufa karşı olduğu için tasavvuf edebiyatına da iltifat ettiğini zannetmiyoruz. "Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal" risalesinde Suavî, tekke ve zaviyelere çalışmadan kapanmayı tembellik ve islamiyete aykırı bir davranış olarak değerlendirirken[296] Ulûm'da ise dervişliği ruhbanlık olarak kabul eder. Sûrî'nin

(294) Le Mukhbir, nr. 17, 25 Decembre 1867, s. 4.
(295) Muhbir, nr. 8, 21 Ramazan 1283, s. 2.
(296) Tasvir-i Efkar, nr. 338, 23 Cemaziyelevvel 1282 (14 Ekim 1965)

Gülistan'ında tekke ve zaviyelerin İslama Hristiyanlardan geçtiğini nakleden Suavî kendisi de bu görüşe katılır.[297]

Böyle olmasa bile, Suavî'nin sükunet ve halvet üzerine kurulu tasavvuf edebiyatından hoşlanması, mizacı gereği, çok zordur. Çünkü kendi hayatında sükûnet yoktur. O, en muhafazakâr olduğu zamanlar bile yapısından kaynaklanan bir galeyan içindedir.

Onun istediği edebiyat, idealizmin emrindeki edebiyattır. Buna tezli veya sosyal muhtevalı edebiyat da diyebiliriz.

Ulûm'da "Her Müslümanın virdi (tekrarı) farz olan Kaside" başlığı ile yayınlanan Yahya el-Kurtûbî'nin Müslümanların gafleti sonucu yıkılan Endülüs'e bir nevi mersiye olan kasidesinin metninden önce Suavî'nin kaside ile ilgili bir değerlendirmesi vardır. Burada millete hitaben:

"Ey millet hâlâ sakîname mi okuyalım. Daha nice bir Şehrengiz ile tarab edelim. (Zevk alalım)

Geliniz Kadise-i Yahya'yı vird edelim (tekrar edelim)[298] diyor.

Yukarıdaki fikirlerin sahibi Suavî diğer taraftan: "Türklerin, edebiyat bahsine gelince, işte bu babda onlarla aşık atışmaya hiç bir milletin mecali yoktur. İngiltere bir Shakespeare'i nice kurunda (asırlarda) yetiştirirken Türk'de bir karnda nice Shakespeare'ler bulunur."[299] sözlerinin de sahibidir. Ancak o bu Shakespeare'lerin kimler olduğunu açıklamaz.

"Eş'ar-ı Türk" makalesinde ise İstanbul'da asırlarca Fars şairlerine itibar edilip "hemcinsimiz" dediği Türk

(297) Ulum nr. 17. "Ruhbaniyet- Riyazet." s.1062-1063
(298) Ulûm, nr. 12, s. 684-585.
(299) Ulûm, nr. 1, s. 9.

şairlerine itibar edilmediğinden yakınır. Bununla beraber Fars şairlerini çok geride bırakan bazı Türk şairlerinin yetiştiğini söyler. Ancak dikkate değer olan şey, büyük Türk şairleri olarak verdiği şairlerin hepsi Doğu Türkçesi sahasında eser veren şairlerdir. Yazıda şu şairlere yer verilmiştir: Sekkakî, Haydar, Atayî, Mukimî, Yakinî, Emirî, Gadâyî, Sultan Babür, Sultan Bahadır, Nevaî ve Mevlana Lütfî. Daha sonra Lütfî ve Nevaî'den bazı örnekler verilmiştir.[300]

Ancak "Eş'âr-ı Türk" yazısı Namık Kemal'in Âli Paşa aleyhindeki dörtlüğünün yayınlanması için bir bahane olduğu intibaını vermektedir. Çünkü yazının sonunda "ki ayrıca ders edilmeye şayan üslub-ı nazım (şiir uslubu) Türklerindir." denip Namık Kemal'in sahiplenmediği

"Ali acaba ahire ermez mi zamanın"

diye başlayan dörtlüğü yayınlanmıştır.[301]

Tiyatro

Suavî, *Ulûm*'da yeni Osmanlıların macerasını konu alan "Yayalar" adında bir piyes yazacağını ilan ederken bir de dipnot düşmüştür. Dipnotta şunlar yazılıdır: "Avrupalıların tiyatroları bizim şark lisan ve adât (adetler) ve ahlâkına münasip olmayıp ancak Çin tiyatroları bizce muvafık (uygun) ve münasip olacağına dair gelecek nüshada bir bend yazarız."[302]

Ancak vadedilen bend yazılmamıştır. Avrupa tiyatrosuna hayran olan Reşad ve Nuri Beylerin o tiyatro senin bu tiyatro benim dolaşmalarından sonra Suavî'nin Reşad'a verdiği ünvan "Tiyatro Sürtüğü"dür.[303]

(300) Ulûm, nr. 20, "Eş'âr-ı Türk" s. 1243-1245.
(301) Ulûm, nr. 20, "Eş'âr-ı Türk" s. 1246.
(302) Ulûm, nr. 13, s. 781-782.
(303) Ulûm, nr. 14, s. 802.

Namık Kemal'in de Batı tiyatrosuna hayran olduğunu biliyoruz.[304] Bütün bunlar Suavî ile Avrupa'daki arkadaşlarının bir çok konuda ayrı dünyalarda yaşadıklarını göstermektedir.

EĞİTİMLE İLGİLİ FİKİRLERİ

İstanbul *Muhbir*'inin mukaddimeden sonraki ilk yazısı, "Ma'arif" başlıklıdır. Adı geçen gazetede Ma'arif başlığı altında yayınlanan yazılar gazetenin 32. sayıda 1 ay süre ile kapatılıp Suavî'nin Kastamonu'ya sürülmesine kadar genellikle gazetenin başmakaleleri olarak yayınlanmıştır.

Bu yazıların Suavî tarafından yazıldığı muhakkaktır. Sözkonusu yazılar gazetenin 32. sayısından sonra kesilmiştir. Ne zaman ki Suavî'nin Kayde'l-Mevcud, sayde'l-Mefkud isimli eserinden bir bölüm Kastamonu'dan getirilerek gazeteye konmuşsa "Ma'arif" başlığı tekrar görülmeye başlamıştır. Ayrıca sözkonusu yazılardaki dil ve fikirlerin Suavî'ye ait olduğunu anlamak pek de zor değildir.

Aslında İstanbul'da yayınlanan *Muhbir*'de yer alan yazılar arasında en kayda değer olanları "Maarif" başlığı altında yayınlanan yazılardır. Bunlar arasında da medreselerin bozulması ve ıslahı konusunu ele alan yazılar özel bir öneme haizdir.

Suavî'nin yazılarında eğitim çok büyük bir yer tutar. Gerek yazdığı süreli yayınlarda gerekse kitaplarında bu önemli konuya hep değinilmiştir.

Medreselerin Bozulması ve Islahı

Muhbir'in 1. sayısındaki ma'arif yazısında, saadet için

(304) F.A. Tansel, Namık Kemal'in Hususi Mektupları, Cilt: I, s. 119, 159.

medeniyetin gerekli olduğu, medeniyet için çalışmanın ve usûlüne göre çalışma için ise ilmin yani eğitimin gerekli olduğu konusu işlenmiştir.[305] 2. sayıda, geçmiş asırlarda eğitim vasıtalarının azlığına ve ilim tahsil etmenin zorluklarına rağmen Homeros gibi şairlerin İbni Sina gibi ilim adamlarının yetiştiği belirtilmiştir.[306] 3. sayıda, geçmiş asırlarla kıyaslanmayacak eğitim vasıtalarının artmasına rağmen İbni sina gibi alimlerin neden yetişmediği sorusu gündeme getirilmiştir.[307]

Yazar, 3. sayıdaki sorusuna 4. sayıda cevap verir. Bu cevapta "Ta'lim San'atı"nın eksikliğinden söz edilir ki, bu günümüzdeki Modern Eğitim Bilimi'nin ta kendisidir. O'na göre, "İnsan yine o insandır, ilim vahiddir (tektir) ama ta'lim san'attır." yazıda bundan sonraki fikirler bu esas etrafında örülmüştür.

"Halka okuyunuz diye teşvik ediyoruz. Ama 'ne okuyalım, nasıl okuyalım, neler okuyalım' diye bir sual etmiş olsalar buna kâfi ve şâfi (şifa veren) bir cevap veremiyoruz. Çünkü, usûl-ı medrese üzere okuyunuz demiş olsak bu türlü okumak ile tahsil en aşağı on beş seneye tevakkuf ediyor (karşılık gelir). Bu müddet ise elbette herkesin gözüne çok görünür." diyen Suavî, bu sürede tahsil edilen ilmin dört beş senede tahsil edilebileceğini ve onbeş yıllık eğitime rağmen geçmişte olduğu gibi büyük alimlerin yetişmemesini eğitim metoduna bağlar:

Demek olur ki bizi ilimden mahrum koyan sebeplerin başlıcası talim (ders verme) ve taallüm (ders alma) usûlünde vuku bulan kusurdur. İşte bu aciz şu itikaddayım."[308]

Yazar, bu fikrinde yalnız olmadığını geçmişte bir çok

(305) Muhbir, nr. 1, "Ma'arif", 25 Şa'ban 1283, s. 2-3.
(306) Muhbir, nr. 2, "Ma'arif", 27 Şa'ban 1283, s. 1-2.
(307) Muhbir, nr. 3, "Ma'arif", Şa'ban Selh (son gün: 29) 1283, s. 1-2.
(308) Muhbir, nr. 4, "Ma'arif", 3 Ramazan 1283, s. 1.

alimin aynı yaraya parmak bastığını söyler. Gazetenin daha sonraki sayılarında Medrese ile ilgili tenkitler Saçaklızâde'nin *"Tertibü'l-Ulûm"* isimli eserinin mukaddimesindeki fikirler etrafında döner.

Saçaklızâde'nin mukaddimesinde üzerinde durulan ve Suavî'nin de katıldığı temel mesele, geçmişte medreselerde temel bilimlerin okutulduğu ve bunlarla ilgili esas metinler talim edilirken daha sonra bunların yerlerini lüzumsuz bir yığın teferruata, şerh ve haşiyelere terk ettiğidir. Saçaklızâde'ye göre şerh ve haşiyelerin artması eğitimi daha da zorlaştırmış ve haliyle süreyi uzatmıştır. Bunun için de en kolayından bir yolla bir çok faydalı ilim ya tamamen ya yarı yarıya ya da önemli bir oranda terk edilmiştir.[309]

Suavî'ye göre, şerh ve haşiyelerin ayıklanıp esas ilimlerin tahsil edilmesi halinde 15 yıllık süre 4 yıla bile indirilebilir.

Tenkit edilen bir diğer konu da medreselerde uygulanan müfredattır. Kâtip, tüccar, asker şu veya bu sanat dalını seçecek birinin "emsile" den başlayıp, "Kadı Mir" de icazet alıncaya kadar medreseye devam etmesinin gerekli olmadığı ifade edilmiştir.[310]

Muhbir'in bir sonraki sayısında Suavî, "Manavzâde" lakabıyla hayalî bir medrese mezununu konuşturur. Bu medrese mezunu, beş yaşından beri tahsil ettiği ilimlerin kendisine bazı dinî bilgiler vermenin dışında bir faydası olmadığını söylemektedir. Medreseden çıkacak herkes hoca olmayacağına göre, bir sanat veya maharete sahip olamayan mezun, bunca yıl herbirinden sathi olarak öğrendiği ilimlerle uğraşıp ömrünü telef ettiğine esef eder, neticede babasının manav dükkanına da dönemez. Suavî, bu hayalî veya gerçek medrese mezunu

(309) Muhbir, nr. 5, "Ma'arif", 9 Ramazan 1283, s. 1.
(310) Muhbir, nr. 7, "Ma'arif", 18 Ramazan 1283, s. 1-2.

ile yaptığı sorulu cevaplı konuşmadan sonra ikisi de eğitimin ne olduğu, ne için yapıldığının bilinmediğinden şikayet ederler. Suavî, tahsil yapan kimselerin baba mesleğini ilmiyle birleştirip, "daha düzgün bir yolda yürütmek hususunu hatırına bile getirmediğinden" yakınır ve mevcut zihniyeti şöyle tarif eder:

"Kezalik ma'arif birtakım marifetler ki onları öğrenmek sanat icrası ve imal için olmayıp hazine-i devletten (devlet hazinesinden) boş yere maaşa nail olmak içindir itikad olunursa (inanılırsa) terakki (kalkınma) mümkün olmaz."[311]

Suavî, bu görüşleri ile üretime dönük bir eğitim politikasının gerekliliğinden söz ederken, daha sonraki yazılarında da hep üzerinde duracağı gibi, mühim bir rahatsızlığa parmak basıyordu. Böylece o, prens Sabahattin'in yıllar sonra ortaya attığı "Teşebbüsi Şahsi" fikrini ilk defa etraflıca ele alan kişi olacaktır.

Muhbir'deki "Arabîye" başlıklı yazıda, on üç ayrı ilim olarak sunulan Arapça'nın aslında Fransızların bütün dil kaidelerini "Gramer" adı altında birleştirmeleri gibi tek kitap ve ilim halinde birleştirilmesi gerektiği, böylece yıllarca şerh, bâb ve haşiyelerle ömür tüketmenin önüne geçilebileceği görüşü ileri sürülmüştür. Yazar, yazının sonunda, bütün zorluklara rağmen gençlere bir an önce Arapçayı öğrenip kütüphanelerdeki faydalı eserleri "herkesin anlayacağı Türkçe ile tercüme edip neşredeniz." çağrısında bulunur.[312]

Medresede geçen sürenin çoğu, yazarın yukarıda sözünü ettiği on üç ilim (gramer) ile geçtiği gözönüne alınırsa Suavî'nin günümüzde uygulanan hızlı dil öğretim metodlarının peşinde olduğu anlaşılır.

Suavî'ye göre medreselerin iyice bozulmasına sebep

(311) Muhbir, nr. 8, "Ma'arif", 21 Ramazan 1283, s. 3.
(312) Muhbir, nr. 29, "Arabîye", 18 Şevval 1283, s. 3.

olan bir diğer faktör "Beşik Ulemâsı" (Ulemâ ailelerinden oldukları için müderris tayin edilenler)dir. Londra *Muhbir*'deki "Mevt-i ulemâ" başlıklı yazısında bu uygulamanın medreseyi dolayısıyla ilim hayatını mahvettiğini ileri sürer:

"Ehil ve erbabına itibar etmeyerek ve Ceheleyi ve taraftarlarını tarik içine sokarak ilm-i fıkıh ve cedeli (tartışmayı) öldüren ve bunca hazineler dolusu kitapları mu'attal (boş) kılan ve bunca medreseleri yalnız nasara, yensür'e hasr edip harap eden... vükelâ-yı devlet (bakanlar) için artık hiç bir ihtiraz edecek (sığınılacak) nokta kalmadı."[313]

Vakıfların çoğuna, devletin el koymasını da Suavî, medreselerin ve ulemânın maddi olarak çökertilmesi olarak değerlendirir. Medresenin özet bir tarihi ile başlayan ve Osmanlı'nın bütün eğitim sistemini tahlil eden bir yazısında[314] Mukrizî'ye dayanarak ilk düzenli medresenin Türkler tarafından Nişabur'da kurulduğunu söyler. Aynı yazıda, 1867 yılı Osmanlı Devleti'nin eğitim bütçesinin genel bütçe içerisinde aldığı payın 252'de bir olmasına karşılık bazı Avrupa devletlerinin eğitime ayırdıkları dilimin çok daha büyük olduğuna dikkat çekilerek eğitime bu derece az önem veren yöneticiler ve politikalar kınanır. Yazarın ifade ettiğine göre aynı tarihte Belçika'nın eğitime ayırdığı pay bütçesinin dörtte biridir.

Suavî eğitimdeki bu korkunç geri kalmışlık için iki teklif önerir. Devlet, Ermeni ve Rumlara müsaade ettiği gibi, Müslümanlara kendi okulunu yapma, işletme izni verecek vayahut özel olarak ma'arif vergisi koyup, maarif bütçesini sefaletten kurtaracaktır.[315]

(313) Le Mukhbir, nr. 19 "Mevt-i Ulemâ" 10 Fevrier (Şubat) 1868, s. 4.
(314) Le Mukhbir, nr. 22, 22 Fevrier (Şubat) 1868, s. 1-2.
(315) Le Mukhbir, nr. 22, 22 Fevrier (Şubat) 1868, s. 2.

Ulûm gazetesinde politik konuların dışındaki makalelerin büyük çoğunluğu ya doğrudan veya dolayısıyla eğitimle ilgilidir. *Ulûm*'un 7. sayısında yayınlanan "Ma'arif-i umûmîye" başlıklı yazıda Suavî, hem 1869 yılına kadar olan eğitim faaliyetlerinin bir tarihçesini yazmış hem de alt başlıklar altında Osmanlı eğitiminin temel meselelerine değinmiştir. Ancak bu yazıda da aslan payı yine medreseye aittir.[316]

Bu makalede, İstanbul ve Londra *Muhbir*'de medreselerle ilgili olarak ortaya konan eksiklikler, yanlışlıklar maddeler halinde sıralanmış ve yine maddeler halinde çözümler önerilmiştir.[317]

Görülen yanlışlık ve noksanlıklara yukarıda temas ettik. Burada Suavî'nin medreseler, dolayısıyla ülkenin genel olarak yüksek öğretimi için öne sürdüğü ıslahatın esaslarını mealen sıralamakla yetineceğiz.

1- Meşihat dairesi (şeyhülislamlık), mülazımlıktan Meşihat'a kadar olan ilmiyye kadrolarına yetecek kadar elemanı yetiştirmek üzere irade ile (padişah oluruyla) kurulmuş medreseleri bırakıp, diğerlerini, Müslümanlardan, "Mekatib-i Husûsiye" açmak isteyen şahıs veya cemaatlere devretmelidir. Bu sayede hem "ilmiyye" sınıfı korunmuş olur, hem de ahâliye bir çok hazır okul temin edilmiş olur.

2- Vakfiyelerinde özellikle tıp, mühendislik vs. ilimlere tahsis edilmesi açıkça belirtilen medreselerin (Süleymaniye, Şehzade medreseleri gibi) belirtilen dallarda fen okullarına dönüştürülmek üzere ahâliye bırakılması.

3- Medreseler kademelere ayrılmalı ve birinci kademede, Türkçe de kabul edilmeli, geometri, coğrafya, ast-

(316) Ulûm, nr. 7 "Ma'arif-i Umûmiye", s. 390-415.
(317) Ulûm, nr. 7 aynı mak., s. 396.

ronomi, Tarih ve faydalı diğer fenler okutulmalıdır.

4- İkinci kademede, Arapça zaten okutulacak, bu arada Farsça da okutulmalıdır. Bu kademede ayrıca meşihatın ara eleman ihtiyacını karşılayacak şahıslara yönelik bir eğitim verilmelidir.

5- Üçüncü kademede, devlet kanunlarının fıkha uygulanması, kelam ilmi ve felsefeyi tetkik eden incelikler olmalı. Çünkü Avrupa ilimleri iyi verilmediği takdirde girdiği yerde dinî manadaki inkarcılığa sebep oluyor. Bu tehlikenin önüne ancak bu konuların incelenip cevaplandırılması ile geçilebilir.

6- Meşihat Dairesi de bir tercüme ve telif kurulu kurup gerekli kitapları tercüme, ilave veya yeniden telif ettirmeli.

7- Meşihat Dairesi, medreselerde okutulacak kitapların basılacağı bir matbaa kurmalı.

8- Kurulacak bir yazar kadrosu, belirli sürelerde çıkacak bir ulemâ gazetesi çıkartmalı.[318]

Diğer taraftan Sarıklı-Fesli kavgasının esassız ve yersiz olduğu kanaatinde olan Suavî, "Ma'arifi-i Umûmîye"nin kurulmasından sonra eğitimi "Usûl-ı Atika" ve "Usûl-ı cedide" diye ayrılmasını yanlış bulur. Gerekçe olarak da, İslam dininin Hristiyanlık gibi fen ilimlerine karşı olmayıp bilakis teşvik etmesini gösterir. Kendisi Filibe'de iken geometri, tabiat bilgisi, astronomi ve matematik öğrettiğini ve medreselerden akın akın talebelerin dersini dinlemeye geldiklerini söyler. Ayrıca Derviş Paşa'nın İstanbul'da verdiği fen derslerine medreselilerin gösterdikleri aşırı ilginin de medreselilerin Fen ilimlerine karşı olmadıklarının birer göstergesi olduğunu belirtir.[319]

(318) Ulûm, nr. 7, "Ma'arif-i Umûmiye", s. 414-415.
(319) Ulûm, nr. 7, aynı mak., s. 412-413.

Prof Akyüz, İstanbul *Muhbir*'inin 1. sayısında on beş ilkokula bedava gazete verileceği ve daha çok okula gazete vermek için hayırsever vatandaşların bağışlarının kabul edileceği şeklindeki haberi, "Ali Suavî okula gazeteyi sokmakla medreseye karşı da eyleme girişmiş oluyordu."[320] şeklinde yorumlarken yine bir diğer yazısında Suavî için "Medreseyi toplumun ileri gitmesine en büyük engel görüyordu."[321] demektedir.

Prof. Akyüz'ün yorumlarına katılmak mümkün değildir. Suavî'nin medrese ile ilgili düşüncelerini yukarıda vermeye çalıştığımız için burada bu iddiaların yanlış olduğunu ispatlamaya çalışmayacağız. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, bir müessesenin işleyişinde birtakım aksaklıklar, eksiklikler görüp o müessesenin ıslahını istemekle, o müesseseye karşı eyleme girişmek veya varlığını, kalkınmaya engel görmek tamamen başka şeylerdir. Bu mantıkla hareket edildiği zaman, günümüz Üniversitelerindeki bazı aksaklıkları veya onların müfredatlarını tenkit eden kimselerin, üniversiteye karşı eyleme girişmiş, onun varlığını kalkınmaya engel gören şahıslar olarak damgalanması gerekir ki bu mantık kendi içerisinde bile yanlıştır.

Diğer Okullar

Suavî, medreselerle beraber diğer okulların meseleleri ile de ilgilenmiştir. Ona göre "Ma'arifin mebdeî (başlangıcı) sıbyan mektepleridir. Eğer bunlar yoluna girerse, ol vakt herkes ma'arifin ne demek olduğunu ve ne için tahsil olunacağını, ibtida-i neş'etinden (başından) anlamaya başlar."[322]

(320) Prof Dr. Yahya Akyüz, "Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavi Efendi" Belleten 1978, Sayı: 167, s. 439.
(321) Prof. Dr. Yahya Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmelere Etkileri, Ankara 1978, s. 49.
(322) Muhbir, nr. 8, 21 Ramazan 1283, s. 2.

İstanbul'daki ilkokulların sayısını 1197 (1782) tarihli resmî kaynaklara göre 1255 olarak veren yazar, 1267 (1850)'de bu sayının 396'ya düştüğünü bildirir. Bu düşüşün sebebi ise ona göre, yananın yapılmadığı, harap olana bakılmadığı ve bazılarının da değişik amaçlarla kullanılmasıdır. Bu gidişi hayra yormayan Suavî, devleti aradaki açığa kapatmaya çağırır.[323]

"Ma'arif-i Umumiye" başlıklı yazısında Rüşdiyeler, İdâdiyeler Mekteb-i Tıbbiye, Harbiye ve Mekteb-i Ma'arifler hakkında da görüşlerini açıklayan yazar, bu okulların kuruluşunu, varlığını bazı endişelerle beraber onaylar. Yazısında bu okulların ders kitabı, hoca temini, müfredat gibi meseleleri üzerinde durur.[324]

Hristiyanların cemat olarak kurup işlettikleri okulların devletin kontrolünde olmadıkları görüşünde olan Suavî, ülkeye zararlı olacak fikirlerin sözkonusu okullarda yeşertildiğine dair endişelerini belirtir.[325]

"İstanbul'da Hristiyan Mektepleri" başlıklı yazısında, Osmanlı Hıristiyanlarının eski cehaletlerine nazaran, Avrupa fenlerine ilgi gösterip modern okullar açmalarını olumlu bir gelişme olarak değerlendiren yazar, 1283 Şevvalinde (1867) hazırlanmış bir istatistiğe dayanarak, İstanbul'da Hristiyanlara ait 20 modern okul bulunduğunu ve burada 3130 öğrencinin bulunduğunu bildirmiş ve bu okulların isim adres, müfredat ve diğer özelliklerini gösteren bir tablo yayınlanmıştır.

Aslında, yazıda kullanılan ifade tarzı bu durumun Müslümanlara ibret için yazıldığını göstermektedir. Yazının sonunda ima etmekten vazgeçerek doğrudan, devletin Müslüman ahâlîye de kendi okullarını kurup idare etme hakkını vermesi gerektiğini söyler:[326]

(323) Ulûm, nr. 7, "Ma'arif-i Umûmiye", s. 391-401.
(324) Ulûm, nr. 7, aynı mak., s. 404-411.
(325) Ulûm, nr. 7, aynı mak., s. 397-398.
(326) Ulûm, nr. 5, s. 287-292.

"Ermenilerde ulûm ve Ma'arif" başlıklı yazısında ise, Suavî, Ermenilerin özellikle fen bilimlerinde kaydettikleri mesafe ve 1866'da sadece İstanbul'da 16 gazeteye sahip olmalarına dikkati çekerek İstanbul'da bütün Müslümanların 8 tane gazetesinin bulunmasına teessüf eder. Bu esef duygularını yazısının sonunda şöyle dile getiriyor:

"Yazık İstanbul'un hey'et-i cemiyetine (bütün İstanbullulara) ki ulûm ve ma'arifte dahi ittihad-ı milel ve akvam (din ve ırk birliği) olmayıp her kavim kendi lisanını ve tarik-i mahsusunu (özel yolunu) tutmuş terakki ediyor (ilerliyor). Elbette bir gün gelecek çalışan milletlerden fakat biri ileriye geçecek.

Şu yazdığım bendden İslam kardeşlerimin büyük ve mühim hisse alacaklarını me'mul ederim."[327]

Fen Bilimleri

Suavî, Avrupa'ya gitmeden önce *Muhbir*'de yazdığı bazı yazılarda fen bilimlerinin "cüziyyat" (ikinci dereceden önemli) kabul edilerek medreselerden kısmen veya tamamen kaldırılmasına tepki göstermiştir.[328]

Önce El-Cevaib gazetesinde yayınlanan daha sonra tercüme edilerek *Muhbir*'de yayınlanan bir yazısında[329] Suavî, ilimleri bedene ve ruha hitap eden ilimler olarak ikiye ayırır. Sözkonusu yazıda, insanın maddi ihtiyaçları: Sağlık, yeme-içme, barınma ve savunma olarak tespit edilmiş; bu ihtiyaçların tıp, siyaset ve sanayi ilimleri sayesinde karşılanabileceği belirtilmiştir.

"Dinin nizamı, dünyanın nizamıyladır."[330] diyen Suavî, din ilimleri ile fen ilimlerinin mutlaka beraber tahsil

(327) Ulûm, nr. 22, s. 1313.
(328) Muhbir, nr. 8, 21 Ramazan 1283, s. 2.
(329) Muhbir, nr. 25, 23 Şevval 1283, s. 1-4.
(330) Muhbir, nr. 25, 23 Şevval 1283, s. 3.

edilmesi gerektiği inancındadır.

İstanbul *Muhbir*'indeki "Lüzumu Olan İlimler"[331] başlıklı makalede, matematik, geometri coğrafya ve tarih gibi ilimlerin herkes tarafından bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aynı yazıda bir devletin yaşaması için şu ilimlere ihtiyaç olduğu beyan edilmiştir: (Bugünkü isimleriyle) Ekonomi, hukuk, harp ilmi, Denizcilik, Diploması, metalurji, Kimya, Tıp, Hidrografi, Taşımacılık, Ziraat, Biyoloji, Matematik, Tercüme.

Ulûm gazetesinde ise o tarihte Osmanlı ülkesinde belki de hiç bilinmeyen birçok ilmî ve teknolojik gelişmeye yer verilmiştir.

Ulum Gazetesinde Yer Alan Fen Bilimleri İle İlgili Yazılar

Yazının Başlığı	Yayınlandığı Sayı	Sayfa
Kuvve-i Mıknatisiye (Mıknatıs Kuvveti)	2	41-78
İlm-i Hesap (Matematik)	4	183-226
Kavakib-i Seyyare (Seyyar yıldızlar)	5	277-282
Hesabü't-Tamam Ve't-Tefazül (Tam ve Kesirli sayılar matematiği)	7	416-419
Sıklet-i Kürre-i Hava (Hava Basıncı)	8	466
Tahte'l-Süle Hararet (Karın altında sıcaklık)	8	467
İlm-i Tabaka-i Arz (Jeoloji)	8	468
Hey'et (Astronomi)	8	470-471
İlm-i Teşrih (Anatomi)	11	654-662
Yeni Mürekkeb	12	733-734
Keşfiyat-ı Der Sâl-ı Sabık (Geçen yılki		

(331) Muhbir, nr. 28, 27 Şevval 1283, s. 2.

buluşlar)	13	745-746
Seyyârât-ı Cedîde (Yeni Gezegenler)	13	747
Gökten Düşen Taş (Meteor)	13	748
Şemste Su Buharı ve Girob'un Rasat (Gözlem) Dürbünü	13	752
İlm-i Mekanik (Mekanik ilmi)	13	754-760
Bizar-Uzaktan Resim Alan	13	761
Havada Araba (Teleferik)	13	762
Süveyş Cedvelinde Elektrik Lambaları	13	769
Telgraf Pillerinin ikmali	14	821
Neft ile gemi yürütme (Diesel Motor)	16	952
Londra'da Murahhas Balon (Kontrollu Balon)	16	953
Der Tarih-i Mevalid (Yaratılış Tarihi)	19	1164-1168
Kamere Seyahat (Aya Seyahat)	21	1279-1283
Fıkıhta Arzın Küreviyatı (İslam'da Dünya'nın yuvarlaklığı)	23	1339-1340

İslam dini ile bilimin çatışmadığı fikrinde olan Suavî[332], bilimi dine aykırı zannederek red edenlere acır. Dünyada gazeteciliğin ülkelere göre durumunu izah eden "Jurnal" başlıklı yazısında söz Fas'a gelince "Gafil Fas, coğrafya okutmak isteyen hocayı beş sene müddetle içerilere nefy etti(sürdü)." der.[333]

(332) Ulûm, nr. 7, s. 412.
(333) Ulûm, nr. 15 "Jurnal", s. 885.

Terakki (Kalkınma) Fikri:

Fen ilimleri ile manevi ilimlerin bir arada okutulması gerektiği düşüncesinde olan Ali Suavi, manevi değerlerden taviz verilmeden kalkınmak gerektiğini, taviz verilmesi halinde devletin, maddeten güçlü olsa bile, yıkıma uğrayacağını söyler. Londra *Muhbir*'inde bu düşüncelerini topladığını söylediği "Müslümanlık Terakkiye Mani Değildir" isimli bir risale yazdığını ve basılacağını ilan eder.[334]

Aynı gazetenin elimizde olmayan 30. sayısından Public Opinion gazetesi tarafından "Mohammedanism not Opposed to Civilization."[335] (Müslümanlık Medeniyete (kalkınmaya) Mani Değildir) başlığı ile tercüme edilip yayınlanan bir makalesinde Suavî, Allah'a inandığı, İslam dinine mensup olduğu için binlerce defa şükrettiğini söyleyerek başlar. Ardından daha 8. asırda İslam medeniyetinin ulaştığı seviye ile İspanya'daki Tagus nehrinden Hindistan'ın Ganj nehrine kadar uzanan İslam fetihleri övülür.

Yazar, Endülüs medeniyetini uzun uzadıya tanıttıktan sonra, İslamiyetin ilk asırlarından beri Müslümanların Kurtuba, Gırnata, Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Isfahan ve Semerkant'ı sanat ve bilim merkezleri haline getirdiklerini ve Avrupa'ya bu konuda örnek olduklarını söyler. O'na göre, ilk defa Fransız dini lider II. Sylvester Endülüs'e bilim öğrenmeye giderek Avrupa Hristiyanlarına bilimin kapısını açmıştır. İlk defa Endülüs'te kağıt modern tarzda üretilerek kitapların yayılması sağlanmış, dünyanın ilk üniversitesi de Endülüs'te ku-

(334) Le Mukhbir, nr. 1 "Türkistan", 31 Aout (Ağustos) 1867, s. 4.
(335) Public Opinion nr. 231, April 18, 1867, s. 399-400.

rulmuş, burada Logaritmik Aritmetik dersleri okutulmuştur. Avrupa'ya pusula ve barut kullanılmasını öğretenler de Endülüs'teki Müslümanlardır.

"Müslümanlar daha o günlerde modern tıbba ulaşma yolunda idiler. Onlar bir çok ülke insanı ile münasebetlerini sürdürdükleri halde karakterlerini yitirmeyerek aksine fethettikleri topraklarda insanlara sanat ve bilim öğrettiler. Onlar, ticaret ve üretimde öyle bir noktaya ulaşmışlardı ki insaflı Avrupalılar, bulundukları seviyeyi onlara borçlu olduklarını itiraf ediyorlar" diyen Suavî, Fransız Halk Eğitimi Bakanı ile bazı Fransız bilim adamlarının aynı konudaki itiraflarını nakleder.

O, Müslümanların bu durumlarına karşı aynı dönemde Avrupa'nın cehalet karanlığı içerisinde yüzdüğünü, ipek ve ipek ürünleri, deri ve deri ürünleri ile daha birçok malı almak için Kurtuba'ya gittiklerini söyler. Ancak o da daha sonra değişen gerçeği itiraf eder. Avrupalılar Endülüs'ten ve diğer Müslümanlardan öğrendiklerini çok iyi kavrayıp geliştirmişler ve denge gittikçe Müslümanların aleyhinde değişmiştir. Sanat, ticaret ve üretim onların ellerine geçmiş ve bu avantajları kullanarak Müslümanlara hakim olmaya başlamışlardır.

Yazısının devamında, İslam aleminin başlangıçtaki temposunu sürdürmeyip gerilemesini sanat ve bilimin terkedilmesi ile izah eden Suavî, sanat ve bilimin terkedilme sebebini ise bir mantık zinciri kurarak açıklar. Bu mantık zincirine göre:

- Refah sanattan gelir (Burada sanat; sanayi, teknoloji anlamındadır).
- Sanat, bilimle elde edilir.
- Bilim, arama ve öğrenim ile elde edilir.
- Öğrenme ve araştırma, güven ortamında olur.
- Ümit ve güveni, iyi idare sağlar.

- İyi idare, devletin adil olmasıyla olur.
- Adalet; kanûna, şeriate bağlı kalınarak sağlanır.
- Kanuna saygı, yönetim mekanizmalarının kendi sorumluluklarını bilmesi demektir.
- Yönetime sorumluluğunu hatırlatan şey ise halkın kendi meşru, haklarına sahip çıkmasıdır.[336]

Ona göre, bu zincirin kopmasıyla İslam alemi geri kalmıştır. Öyle ki ellerindeki hammaddeyi Avrupalılara yok fiyatına satarak onların ürettiklerini birkaç katı fiyatla almak zorunda kalmışlardır.

Suavî, makalesinin sonunda Müslümanların hamiyet ve gayret duygularına seslenmektedir: "Müslümanlar el-birliği ile çalışıp eskiden sahip oldukları mevkiye tekrar gelmelidir."[337]

Suavî, yazılarında söz terakkiden açıldıkça, Hristiyanlığın terakkiye engel, İslamiyetin ise taraftar ve teşvikçi olduğunu belirtir.

Papa ile İslam halifesi arasında benzerlikler kuran bazı Fransız gazetelerinin İslam dinini de kalkınmaya engel görmelerine karşılık olarak "İşte bu haksızlıktır. Zira bu ikisinin beyninde (arasında) terakkiye mümana'at (engelleme) ve istidatça (müsait olma açısından) çok fark vardır...

Yahu! terakki dediğiniz nedir? Bir kere gelmiş geçmiş Müslüman padişahlarına bakalım ve millet-i İslamiyenin su'ud eylemiş (yükselmiş) olduğu evc-ı terakkiye (kalkınma doruklarına) nazar eyleyelim (bakalım)..." diyerek tarih boyunca Müslümanların mede-

(336) a.g.e., s. 399.
(337) a.g.e., s. 400.

niyete yaptıkları katkıları sıralar. Avrupa'da birçok kral imzasını atmasını bile beceremezken, okuma yazmanın papazlara has bir imtiyaz olduğu çağlarda Müslümanların tıp, hendese (geometri), tabiat bilimleri gibi müstakil medreselere sahip olduklarını söyler.[338]

İngiltere'de teleferik icadını konu alan bir yazısının sonunda "Frenkler havada araba yapıyorlar. Âli Paşa'nın elinde görende öküz arabasi ile terakki ilan ediyor."[339] diyen Suavî bir taraftan Ali Paşa'ya çatarken diğer taraftan da fen ve teknolojiyi yakalamadan kalkınmanın olamayacağı yolundaki fikrini tekrarlıyordu. Gerçekten de daha o gün Doğu ile Batı arasındaki fark kağnı ile teleferik arasındaki fark kadar büyüktü.

Suavî matbaanın geç kabul edilişini hep tenkit ederken, diğer yandan gerek İstanbul'da gerekse Mısır'da basılan çeşitli eserlerin tanıtımını yapar ve basılan kitap sayısını kalkınmanın bir ölçüsü olarak kabul eder.[340]

İslam aleminde fen bilimlerinin kısmen veya tamamen terkedilmesinden sonra sanat ve ticaretin de yok olduğu, kaynakların kullanılmadığı ve tarımın da Hz. Adem usulünde yapılmaya devam edildiği fikrinde olan Suavî, kalkınma modelinde Avrupa'ya bağımlı olmadan yana değildir. Onun için Reşid Paşa'ya kadar başarılı yöneticilerin gayreti ile, Reşid Paşa'dan sonra ise Avrupalıların tesiriyle yürütülen ıslahat programlarının, kalkınma hamlelerinin ikisine de karşıdır. Ona göre kalkınma milletin içinden, topyekün olmalıdır:

(338) Le Mukhbir, nr. 13, 21 Septembre (Eylül) 1867, s. 1.
(339) Ulûm, nr. 8, s. 458-460.
(340) Ulûm, nr. 9, s. 530-534, 549.
Ulûm, nr. 15, s. 873-875.

"Burada bir mühim söz ilave ederek hatm-ı makal edelim (yazıyı bitirelim). O şu ki Reşid Paşa'dan akdem (önce) icra olunagelen ıslahat başta olan Fazıl zatların (faziletli kişilerin) mücerret (sadece) hikmet ve faziletleri sayesinde idi. Reşid Paşa'dan sonra bugüne dek vukua gelen ıslahat Avrupa hükümetlerinin te'sir-i nüfuzuyla (etkileriyle) olmuş ve olmakta. Lakin bugünkü ümmet-i Osmaniye ne eskisi gibi yalnız bir kafanın faziletiyle ve ne de Avrupa'nın nüfuzuyla ilerlemek istemez. Ancak kendi hey'et-i mecmuasının (halkının) kuvvetiyle dahilden (içten) terakki etmek istiyor."[341]

Sanat ve Ticaretin Terkedilmesi

Ulûm'un 12. sayısındaki "Sanayi Der Memâlik-i Osmaniyye"[342] makalesinde Osmanlı ülkesinde sanatın ve üreticiliğin, yerini devlet memurluğu ve tüketiciliğe terk etmesi çok güzel bir şekilde tespit edilmiştir.

Yazının girişinde, bizzat peygamberlerin ve İslam büyüklerinin hemen hepsinin birer sanat koluna mensup olmakla insanlığa örnek oldukları belirtilmiş, daha sonra insanların devlet kapılarına çöreklenip sanat ve ticareti kenara ittikleri bir fotoğraf netliği ile tasvir edilmiştir.

"Memalik-Osmaniyye'de Ticaret" başlıklı yazısında da, Osmanlı ülkesinde özellikle Müslümanların ticaretle uğraşmadıkları, bu kârlı kazanç yolunu ya yerli Hristiyan ve Yahudilere kaptırdıkları ya da Avrupalı tüccarların ellerine terkettikleri işlenmiştir.

Devletin ticarette kendi vatandaşlarına getirdiği zorluklarla, Avrupalılara getirdiği kolaylıklara da temas

(341) İttihad gazetesi, nr. 1, "Terakki", 15 Mayıs 1869 (Paris).
(342) Ulûm, nr. 12, s. 727-732.

eden Suavî, Osmanlı devleti'nin İngiltere ve Fransa'ya 1266 (1849) yılında ihraç ettiği malların bir dökümünü yaparak, bu malların büyük bir kısmının ham madde olduğunu, orada işlendikten sonra fahiş fiyatlarla ülkeye döndüğünü göstermiştir.

Aynı yazıda Gazalî'den sanat ve ticaret ile ilgili bir bölümü tercüme edip yayınlayan yazar, altına şu değerlendirmeyi ilave etmiştir:

Süphanallah şimdi Avrupa'da sanayi'i tarif ve taksim eden kitaplar dahi tıpkı Gazalî gibi yazıyorlar. Şu kadar ki ben İmam Gazali'den tercüme ettiğim için "Suavi sekiz yüz yılık eski şeyler yazıyor' diyeceklerdir. Eğer Mösyo Louis Fiygyer böyle diyor diye yazmış olsaydım 'Suavî Ulûm deryasına dalmış" diyeceklerdi."[343]

1288 (1871) yılı için hazırlayıp Paris'te yayınladığı Salnâme'de de Sanayi'nin gerileme sebeplerini: Kendini yenilememesi, yüksek el emeğinin maliyete getirdiği yük ve ihracat vergisinin ağır olmasına bağlar.[344] Aynı salnâmenin "Ticaret" bahsinde ise "Ticaret-i hariciye (dış ticaret) hemen bütün bütün eyâdi-yi ecnebîyede (yabancı ellerde) gibidir.[345] deniyor.

1288 ve 1290 salnâmelerinde Suavî, o günkü Türkiye'nin ziraî, ticarî sanaî vs. durumu ile ilgili teferruatlı istatistiki bilgiler vermiştir.

(343) Ulûm, nr. 12, s. 742-743.
(344) Türfiye fi 1288, Pris, 1871, s. 12.
(345) a.g.e., s. 47.

IV. BÖLÜM

ALİ SUAVİ'NİN YAZILARDAN BAZI ÖRNEKLER

İlim

Cevâib gazetenizin bir kaç nüshalarını mütalâa ettim ki, ahz u istifadesi (anlaşılması) pek kolay ibâre-i belîga ile (açık ifade ile) ulûm ve maarifin (eğitimin) fazilet ve faidesini beyân edip lügat-ı Arabiyyeyi (Arapçayı) ve ona mübtenî olan (dayanan) edebiyyeyi medh ediyor idi. Ol derece nâfi (faydalı) gördüm ki, mütâlâasından mahrum olanlar merhum olmaya ve müdâvelesinden (elden ele gezdirilmesinden) tebâ'üd edenler (kaçınanlar) şefakat olunmağa sezâdır (acınmağa müstahaktır). Şurası acâibdendir ki -halbuki acâib çok ya- İstanbul'da çok kişiler bunca senelerdir şu Arabî gazeteyi bilmiyorlar. -Fesübhanallah!-

Yazık ol kimselere ki, ulûm-ı Arabiyye iddiâ ediyorlar. Ama, halbuki onlara kadılığa dair fetvâ veya diğerini mahçup edebilmek için mugalâta (yanıltma) ve cedel (mücadele) yahut avâm-ı nâsı (cahil insanları) aldatmak için tumturaklı secî (düzyazıdaki ses benzerliği) (akıcı) ve kafiyeden başka bir ilim yok gibi hayal ilkâ olunmuş (aşılanmış).

Hemen cümlemiz yanlış yola sapmaktan ve aldatıcı dünya oyuncaklarıyla aldanmaktan ve bir şeyin kabuğuna kanaat edip de içindeki özüne âgâh olmamaktan Cenâb-ı Hakk'a sığınalım.

Bu türlü hallerden gayret ve hamiyet beni rahatsız etmekle, niyet ettiğim bir hayrı bir mukaddime ile işte hazretinize yazıp gönderdim.

Mukaddime (başlangıç) budur:

Kalıbın gıdası ta'am olduğu gibi kalbin gıdası dahi

ilimdir. Ve kalbin hayatı ilimledir.

Bu sebepten ilmi olmayan herifin kalbi hastadır. Ve helâki muhakkaktır. Lâkin kendi farkında değildir. Çünkü korku geldiği anda, yaranın acısını unutturduğu gibi cehalet dahi onun hislerini ibtâl ettiğinden, hastalığını anlayamaz. Sahih böyledir.

Bu sebeptendir ki Fethu'l-mavsılî rahmetullah "hastaya yiyecek ve içecek ve ilaç verilmezse ölmez mi?" diye müridânından (müritlerinden) sual etmiş, onlar dahi "evet, helâk olur", dediklerinde, "kalb dahi böyledir. Üç gün kadar ilim ve hikmet verilmezse helâk olur", demiş. Bi hakk-ı Hüdâ (Allah hakkı için) pek doğru söylemiş.

Daha ilerisini söyleyince insan sâir hayvandan mümtaz olduğu bir şey vardır ki, mücerred onunla insandır.

Bu ise şahs-ı insanın (insanın şahsî) kuvvetiyle değildir. Mesela deve daha kuvvetlidir. Cesâmetiyle (büyüklüğüyle) dahi değildir. Zira fil daha büyüktür. Ekl ü şürbüyle (yiyip içmesiyle) dahi değildir. Çünkü öküz daha çok yer. Velhasıl insanın insan olması hiç bir şeyle değil, ancak ilimledir. Belki yaratılması bile mücerred ilim içindir. Hakikat öyledir. Bu sebeptendir ki İbni Mubârek rahmetullah Hazretinden "insan kimdir?" diye sual olunduğu vakit, "ulemâ" (alimler) der imiş.

Bak ki, ilmi olmayanları insandan saymamış, hele insanı başka hayvandan ayırt edecek ilimden gayri bir şey yoktur.

Fe kefâ (li)'l-âlim en yekûne insânen[346]

Lâkin kazanılacak ilimler içinde memdûh (medhedilmiş) ve mezmûm (yerilmiş) olanlarını birbirinden ayırmak lâzımdır. Bundan muradımız aslı yok yere âmmenin memdûh veya mezmûm saydığı ilim demek

(346) Alim için şeref aranırsa insan olması kâfidir.

değildir.

İhtimaldir ki, bir sâil (soru soran) zuhur edip diye ki, "ilim bir şeyi mahiyeti üzere bilmektir. Bu ise ilim iken nasıl mezmûm olabilir?"

Evet, bu sual vârid olur. (Sorulur) ilim dediğimiz, ki bilmektir, bizzat mezmûm olamaz. Ancak insan hakkında bazı ârızî (geçici) sebep için zemme şâyestesi vardır (müstahaktır). Bu sebep ârızî ise sahibini veya gayrisini bir zarara götürmek, yahut nice seneler meşgul olanlara bir fâide-i mutebere (hatırı sayılır bir fayda) ifadesi şânından olmamak (taşımamak) gibi hallerdir. İşte burası da böyledir.

Ulûm-ı memdûhadan bazısı ruha ve bazısı merkeb-i ruh (ruhun taşıyıcısı) olan bedene müte'alliktir (aittir).

Kısm-ı sâniye nazaran (ikinci kısımla ilgili) deriz ki, her ilim ki ondan murad mesâlih-i bedeniyyedir, (bedenin selameti) içindir tıb gibi, elbette memdûhtur.

Şimdi politika denilen siyaset, yani idare-i mülk ü millet dahi böyledir.

İnsan yalnız başlı başına yaşamak mümkün olamayacak surette yaratıldığından, çünkü tahsil-i ta'âm (rızık elde etmek) için ziraat ve tabh (pişirme) ve bunların fürû'atını (dallarını) ve tahsil-i libâs (giyinme) ve süknâ (barınma) için lazım gelen âlât ve edevâtı tedarikte müstakil olamayacağından, elbet ihtilât (karşılıklı ilişki) ve istiâneye (yardımlaşmaya) muhtaçtır. Ve birçok insan bir mahalde toplanıp ihtilât ettiklerinden arzular muhtelif olmakla, herkes esbâb-ı şehveti (nefis vasıtalarını) kendi tarafına çekmeye çalışacağından, beyinlerinde (aralarında) münazaa (anlaşmazlık) ve kıtal (öldürme) zuhur eder. Öyleyse dahil-i bedenden (vücudun içinden) ahlâtın (unsurların) tezadı iktizasıyla (gereği ile) hastalanıp, helâk husule geldiği gibi, bu kıtal ile dahi haric-i

bedenden helâk mukarrerdir (kaçınılmazdır)ya. Elbette, Demek oldu ki, kendisini helâktan muhafaza ile me'mur olan insan için, üç türlü esbâb-ı helâk (yok olma sebepleri) vardır. Peki bunları sayalım: 1) Dâhilden ahlât-ı mütenâzi'a (içteki unsurların uyumsuzluğu), 2) Hâriçten tenâfüsle (çekememeyle) peyda olan mukatele (öldürmeler), 3) Mat'am (yeme yeri) ve melbes (giyecek) ve mesken için ihtiyaç. Şimdi bunların ilaçlarını söyleyelim: Birinci sebebin i'tidali (ölçülülüğü) ilm-i tıb ve ikinci sebebin i'tidali ilm-i siyâset ile hıfz ve üçüncü sebep ki, ihtiyaç idi, sanâyi ile def olunur. Zannederim ki şu üç ilmin lüzûmunu isbat ettim.

Şimdi sanayi'i ele alalım: Sanayi'-i lâzime (gerekli sanatlar) üç kısma münhasırdır. (üç kısımla sınırlıdır): Kısm-ı evvel (birinci kısım) usuldür ki, fıkdânıyla (yokluğu ile) dünyanın kıvâmına halel gelir (dünyanın düzeni bozulur). Bu da dört nev'idir: 1) Ziraattir ki ta'am içindir, 2) Hiyâket ki (nesic, tomak (dokumak)) libas içindir, 3) Binâdır ki mesken içindir, 4) Siyaset ki te'lif-i kulûb (kalben yakınlık) ve ictima'ı (biraraya gelme) ve esbâb-ı maîşete (geçim vasıtalarına) teavün ve tenâsür (yardımlaşma) içindir.

Kısm-ı sâni hadimedir ki, şu usûl-ı erba'ayı (dört kaideyi) her birine hizmetle tehyi'e ve istihzar edecek (hazırlayacak) fenlerdir. Meselâ, hidâdet (demircilik) gibi ki ziraata âlât ve edevât ihzarıyla (hazırlamasıyla) sair sanatlara hizmet eder. Ve hallaclık (tathîr-i kettan (pamuğu temizlemek)) ve gazl (örme) san'atları gibi ki hiyâkete (tekstile) hizmet eyler.

Kısm-ı sâlis, mükemmildir (tamamlayıcı) ki, şu usul-ı erba'ayı veya hâdimeyi (yardımcıları) ikmâl eder (tamamlar) ve tezyin ile (süsleyerek) hüsn-i terbiete (kıvamına) koyar. Meselâ, tahn (un öğütmek) ve hubz (ekmek yap-

mak) gibi ki ta'am için olan mezrû'âtı (ekinleri) ikmâl eyler. Ve kesaret (câme-şuyî ki çamaşırcılıktır) ve hıyâtet (terzilik) misillû ki bunlar da libâs için olan san'atları itmâm eder (tamamlar).

İşte şu aksâm-ı selâse (üç kısım) bu âlem-i süflinin (dünyanın) kıvamına nisbetle, bir şahsın cümle vücuduna izafetle (göre) olan eczâsına (cüzlerine) benzer. Çünki eczâ-yı beden (bedenin kısımları) dahil üç türlüdür: 1) Usuldür, kalb ve kebed (karaciğer) ve dimağ (beyin) gibi, 2) Hâdimedir, mide ve urûk (barsaklar) ve a'sâb (sinirler) gibi, 3) Mükemmiledir, tırnak ve kaş gibi.

Bak ki, tırnak ve kaş ve erkek memesi gibi ihtiyaçtan fazla olan eczâ, abes olamayınca, ef'al-i ilâhiyyede (Allah'ın fiilleri) dahi ziynetler (süsler) varmış. İşte medeniyetle husûle gelen ihtiyaçtan fazla ziynetler dahi, muktezâ-yı hikmet-i bâliga-i samedâniyyedir (Allah'ın hikmetinin gereğidir).

Şu üç kısım beyan olunan sanâyi'in en eşrefi (şereflisi) usul-i erba'adır. Zira hangi şeye ihtiyaç daha ziyade ise, o şey daha eşref ve makbuldür. Bu şüphesizdir. Ve usul-i erba'anın en eşrefi te'lif ve ıslah için siyasettir. Bu sebeptendir ki siyaset, yani idâre-i hükümet için tasaddi edecek zat, birtakım fünun (fenler) ve maarifle (eğitimle) istikmâl-i nefs etmek (kendisini yetiştirmek) lâzım gelir ki, sına'ât-ı sâirede (diğer sanatlarda) onların o kadar iktizası (gereği) yoktur. Bu da böyledir. Madem ki siyaset en nâzik iştir, elbette ehl-i siyaset, en nâzik insan olmak lâzım gelir ve madem ki ehl-i siyaset en nazik insan ola, elbette kendinden aşağı olan insanlara reis olmağa selahiyeti vardır. İşte sebep budur, ki ehl-i siyaset olanlar sanâyi'-i sâire erbâbına takaddüm edip (önlerine geçip) istihdam ederler. Hele burası pek düşünülecek iştir.

Bu takdirimizle zâhir oldu ki, ilm-i tıb ve ilm-i fıkıh (ki siyasettir) ve sanayi' (ki fünûndur) cümlesi memdûhtur. Lâkırdıyı uzattık ama, elhamdülillah şunların memdûl olduklarını meydana çıkardık. Ya nasıl memdûh olmasın? Mâahazâ halkın makâsıdı (amaçları) din ve dünya kaziyelerinde (meselelerinde) mecmu'dur (toplanmıştır).

Kaldı ki dinin nizâmı dünyanın nizamıyladır. Evet, buna hiç şüphe yoktur. (Ed'dünya mezra'atü'l-âhire)[347] değil midir? Ve bu vechile (açıdan) lüzum görünen nizâm-ı dünya (dünya düzeni) ise, ancak insanların sa'y ve amelleriyle (çalışma ve işleyişiyle) dürüst olur. İnsanların a'mâl-i hiref ü sanâyi'i (meslek ve sanat işleri) ise yukarıda beyan ettiğimiz usûl ve hâdime ve mükemmele aksâmına (kısımlarına) dair olan işlerdir.

İşte bu sebeptendir ki, (el-ilmu ilmanı ilmu'l-ebdân ve ilmu'l-edyan)[348] buyurulmuştur ki, ilm-i ebdan (bedenle ilgili ilmler) bedene müteallik (ait) tıb ve sâir fünundur. Hele şu hadisi dahi pek güzel mevki'ine yerleştirdim.

Şu riâyeti vâcib olan mesâlih-i bedeniyye yok mu? İşte bunların tahsil ve ikmalini teshîl (kolaylaştırma) için mukaddemâ (önce) bir takım ulûm ve fünun tedvin olunmuş (derli toplu hale getirilmiş) ve yakın zamanlarda dahi tehzîb kılınmıştır (ıslah edilmiştir)

Bunlar da hesap (matematik) ve hendese (geometri) ve hikmet-i tabiiyye (tabiat bilgisi) gibi fenlerdir. Aman bunlar ne güzel ilimlerdir! Hele dünyayı ne acâib hale getirmişlerdir!

Sakın hikmet-i tabiiyyeden muradım eski yunan vesâir akvâmın kitaplarındaki faraziyât (teoriler) demek

(347) Dünya âhiretin tarlasıdır.
(348) (Gerçek) ilim ancak (şu) iki ilimdir: Beden (ile ilgili) ilim ve dinler (ile ilgili) ilim.

değildir. Ancak maksadım, ecsâmın (cisimlerin) havassından (özelliklerinden) ve bazısının bazı âhira (sonrakilere) te'sirinden ve terkîb ve tahlilinden ve mevcûdatın (yaratıkların) esbâb-ı müsebbibâtından (icad edici sebeplerden) bahs eden ilimdir.

Hikmet-i tabiiyyeyi bu vechile tarif etmeye mecburiyet şunu ifade etmektedir ki, bu zamanımızda frenklerin beyninde tedris olunan tabiiyye (biyoloji) kütüb-i mütekaddiminde (öncekilerin kitaplarında) mezkûr olan (sözü edilen) hikmet-i tabiyye değildir. Bütün bütün başka bir hâle girmiştir. Hakikat buracığına tenbih lâzım gelir. Zira çok kimseler bu farktan gafildirler. Hattâ onları görüyorum ki, bu gaflet sebebiyle şu asr-ı maârifte (eğitim çağında) meselâ ilm-i hesaptan hâlâ hülâsa ve mesâhadan (ölçmeden) el'an (şimdi) *Nuhbe* ve hikmetten *Kadı Mîr* usul-i atîka (eski usul) üzre te'lif olunmuş eski Rumların kütüb-i kadîmesini okuyorlar.

(Felyedhakû kalîlen ve'lyebkû kesîren)[349]

- Mu'terize (itirazcıya)-

Buracıkta bir mes'eleciğim var. Artık göz yumup geçmeğe kadir olamayacağım. Elbette söyleyeceğim. O da şudur ki, rızâ-ı ilâhiye (Allah'ın rızasına) nail olmak için sa'y eden kimdir? Elbette kalbdir, kalıb değildir.

Kalbden muradım lisan-ı şer'î (şeriat lisanı) üzre ruhtur. Fi'l-misl (aynen öyle de) bedenin tarîk-i saadette (saadet yolunda) ruha nisbeti tarîk-i hacda (hac yolunda) nâkanın (devenin) bedene nisbeti gibidir.

Binâenaleyh, yalnız kalıba aid olan tıb ve fıkıh ve bunların emsâli ulûma tevaggul eden (devamlı uğraşan) kimse nefsiyle mücâhede (savaşma) ve kalbini ahlâk-ı hamîde (güzel ahlâk) ve hasâil-i cemîle ile (güzel huylar-

(349) Az gülsünler, çok ağlasınlar.

la) ıslah etmediği halde, deve tedârik edip târik-i hacca sülûk etmeyerek (yola çıkmayarak) yalnız otuna suyuna bakmakla vakit geçiren hacı gibidir. Ve bütün ömr-i azizini (aziz ömrünü) mücâdelât u (mücadeleler) mübahesat-ı ilmiyyenin dekâyikine (ilmi tartışmaların inceliklerine) gark eden (boğan) kimse, devesini teyzîn edecek (süsleyecek) esbabın (sebeplerin) dekayıkıyla (incelikleri ile) hatm-ı eyyâm eden (gününü tamamlayan) humekâ (ahmaklar) gibidir.

Velhasıl kalıp erenlerinin ehl-i dile (gönül ehline) nisbeti zikr olunan deve budalalarının bil-fi'il (fiili olarak) veya bi'n-nisbe (nisbeten) tarîk-i hacca sülûk eden huccâc-ı zevi'l-ibtihaca (çok ihtiyaçları olan hacılara) nisbeti gibidir. Demek isterim ki, gönül uyandırmaktan gaflet etmemelidir.

(*Muhbir,* nr. 25, 23 Şevval 1283/27 Şubat 1867).

Serbestlik

Başı bir şeye bağlı demektir. Istılâhta (terim olarak) bir memlekette hâkim olan zat hiç bir kimseye, her ne kadar ednâ (alt sınıftan) ise de, zulm etmeyerek herkesi hukukta müsâvât (eşitlik) üzre tutmak ve şeriat ve kanun mûcibince (gereğince) hakkı ihkak edip (teslim edip) herhalde kanunu hâkim yapmak ve kendisi icrâcı olmaktır. Demek oldu ki serbâz (başıboş) olmayan Frenklerin serbestlik dedikleri sıfat bir fena şey olmayıp, şeriat-ı İslâmiyyede ayn-ı adalet (adaletin kendisidir.) ve sırf insaftan ibarettir. Evet öyledir. Hattâ kitaplarında "Serbestlik bâis-i mâmûriyettir" (bayındırlığa sebep) yazarlar. Bu bir büyük kelâmdır. Kadrini bilmelidir. Elbette nerede adâlet varsa orada mâmuriyet olur. Çünkü adâlet olan memlekette herkes rahat edeceğinden hariçten pek çok insan gelip, çoğalmalarıyla sa'y

(çalışma) ve amel (iş) dahi çoğalıp, memleket mâmur olur.

Zahir oldu ki, serbestlik (ki edna (alt tabaka) ve âl'â (üst tabaka) herkesin başı kanuna bağlı olmak) pek âlâ şeydir ama Avrupa milletlerinden her biri bunu tahsil için nice yollar tutmuşlar ve her yolda ifrat veya tefritten (aşırı uçlardan) kurtulamamışlar. Avrupalılar isterler ki, bu adalet aşağıdan yukarı gider kuvvetle icra olunsun. Bunun için söz millet meclislerine ve nihayet bilir bilmezin ağzına düşüp görülen karışıklıklar oluyor. Yazık!

Halbuki adalet yukardan aşağı bir kuvvetle gelmelidir. Çünkü adalet bir kocaman taş gibidir ki, yukardan bir tek kişinin dokunmasıyla düşebilir. Aşağıdan yukarı atılması pek çok kuvvetlere muhtaçtır. Takrîben üç bin sene evvel geçmiş olan Homeros bile (Lâ hayre fî kesreti'r-ruesa[350] dediğin Şehristânî tercüme etmiştir. Türkçesi "nerde çokluk, orda bokluk" demektir. Adaletin yukardan aşağı gelmesi iş başında ehliyetli bir memur bulunmakla olur. Çünkü memur ehliyetli olunca kendisini dahi kanuna sokup kanunu hıfz eder (korur). İşte bu hıfzla müsâvât (eşitlik) ve serbestlik yani adalet dâim olur.

Hakikat, serbestlik için bu yol iyidir. Çünkü bir yerde ki, iş başında bir tek ehliyetli adam olsa, iş yoluna girecek ola!

Artık öyle yerde işi muhtelifü'l-agrâz (çeşitli amaçlı) nice bin kişinin eline verip örseletmek akıl kârı mıdır? Ama bir yerde ki, ehliyetli adam yok zannolunursa aransın, bulunsun. Ve bulunmaz da ümit kesilirse, yahut halkta ehliyetliye itaat kalmayıp, bedeviyet ve vahşiyet sıfatı olan serbazlığı (başıboşluğu) isterlerse, artık ne

(350) Başkanların çokluğundan hayır gelmez.

çare, tabiatıyla söz ayağa düşer. İşte korkulacak şey, gördünüz mü budur...

(Muhbir, nr. 28, 27 Şevval 1283/3 Mart 1867)

Gazete

Bir devlet ve miletin ihyâsı (canlandırılması) gazetelerle olur. Çünkü herkes başkasına zarar vermeyecek re'yini (görüşünü) ve malumâtını (bilgisini) gazeteye yazıp bastıracağından, ulemânın (alimlerin) malumatı ve bazı zevâtın (şahısların) yeniden muhteri'âtı (icatları) herkese bildirilir. Ve muhtaç veya mazlûmların halleri ilân olunup,herkesin gayret ve iânesi (yardımı) celb olunur. İşte bu sebepten, gazetesi çok olan memleketlerde bir şey mektûm (saklı) tutulmaz. İlim kimseden diriğ olunmaz (esirgenmez). Ve muhtaçlar oldukça pek zaruretete kalmaz.

Gazeteler devlet ve miletin umûr-ı dâhiliyyesini (iç işlerini) ve mesâlih-i vâkı'asını (halihazırdaki işlerini) ve ecnebilerin niyet ve âdet ve esrâr (sırlar) ve tedâriklerini (hazırlıklarını) yazıp neşr eder. Bu cihetle vuku bulan (meydana gelen) ve zuhur edecek olan (ortaya çıkacak olan) hallere herkes âşina olup (bilip), ona göre hareket eder.

Güzel edebler ve iyi haller ve devlet ve millet hakkında memurların icra ettikleri kanuna uygun hizmetler basılır. Bundan herkes ders alır ve ferahlanır.

Ve çirkin huylar ve fena haller ve devlet ve millet hakkında edilen hıyanetlikler takbîh (kötüleme) için beyan olunur. Herkes bundan teneffür eder (nefret eder) ve ibret alır. Bir kimse başkasından zulüm görse, gazeteye basılıp, zalimle mazlûmun kıssası (hikayesi) adâlet ve insafa muhalif bir iş olduğu ednâ (alt tabaka) ve al'ânın (üst tabakanın) kulağına erişir. Ve herkes zem

ede ede (kötülüye kötülüye) hükümet dahi duyup zâlimle mazlûm muhakemeye celb olunur. Ve bu vasıta ile dâvâları kanunca görülüp, hak yerini bulur.

Hükümetin tenbihleri ve ulemâ (alimler) ve hükemanın (bilgelerin) nasihatları, herkese lâzım olan satılık şeyler ve gösterilecek marifetler ve hünerler gazetelerle i'lân olunur. Bunda dahi pek çok faydalar vardır.

Ve şeriatın ve devletçe muteber olan kanunun hukukuna dokunmamak şartıyla politikadan, yani tedbîr-i mülk (siyaset) ve idare-i hükûmetten (hükümet idaresinden) dahi bahsolunup, hükümet ve millete hayırlı ve nice mütalâalar ve re'yler (görüşler) ihtar kılınır.

Hemşehriler! Anlıyor musunuz gazete ne güzel mektebtir! O mektepte ne güzel ilimler okunuyor! Ve orada okuyanlar nasıl uyanıyor! Fakat şimdiye dek İstanbul'da vazifesini bilir ve halimizi tanır ve ahvâl-i alemi (alemin halini) anlar ve anladığını anlatmak ister ve sağlam söyler bir gazeteye rast gelemediğimizden gazete kadrini, hâşâ anlayamadığınız değil, lakin size anlatan bulunmadı. Sakın her memleketin gazeteleri İstanbul'dakiler gibi olur sanmayınız. Me'muldür (ümid edilir) ki İstanbul'dakiler dahi ilerler.

Ey gazeteciler, görüyorsunuz ki, çok kimseler işe vakıf olmak (ne olup bittiğini öğrenmek) niyetiyle lisan öğrenip ecnebi gazetelerine müracaat ediyorlar. Şimdilerde Fransızca bilenler ve hiç olmazsa Ermeni hurûfatını öğrenenler devlet ve millete dair neler öğreniyorlar! Sâde Türkçe bilenlerin o işlere malumatı olamıyor. Bunun çaresi, her yerde ne oluyorsa, doğruca yazıp herkese malumat verelim.

Ey gazete muharrirleri! Pekala biliyorsunuz ve biz de biliyoruz ki, Osmanlılar umûr-ı mülkiye (idari işler) ve

umûr-ı hariciye (dışişler) esrârına (sırlarına) vâkıf olmaya (öğrenmeye) çalışıyor. Ve bunun için gazeteler mütalaasına heves ediyorlar ve para harcıyorlar. Tutulan eski yollar daha ne vakte dek terk olunmasın? Haydi ittifak edelim. Mesela "şarap" diyecek yerde "ab-ı ateşreng" demeyelim. Düzce "şarap" deyelim vesselam. Muradımız mesele anlatmak iken, niçin halkı bir de ibare için düşündürelim? Gazeteleri İstanbul'da avam lisanı olan Türkçe ile yazalım.

Eğer "imlamız çapraşıklıktan kurtulmak ihtimali yoktur" derseniz, yine bu usûlümüzü bozmayarak, işaret gibi yeni bir iş daha çıkarmayarak şu elimizde bulunanı ıslah mümkündür. Haydi ıslaha çalışalım ve bunun için bahis açalım. Nihayet bir yere baş bağlayalım.

(Muhbir, nr: 28, 27 Şevval 183/3 Mart 1867)

Taklit

Bu günkü za'fiyete (zayıflamaya) bir sebep dahi taklittir. Şu taklit marazı (hastalığı) Osmanlıların anasır-ı milliyetini (dinî unsurlarını) tebdil edecek dereceye dek tesir etti. "Ennasu ala dini mülûkihim ve'l-mülûk âla dini yeluku hum"[351] kelamı (sözü) meşhurdur ki teba'a (halk) daima metbularının (devlet başkanlarının) siretlerine (ahlâklarına) ve metbu olan (kendilerine halkın bağlı bulunduğu) padişahlar dahi vükelanın (bakanların) siretine iktida ederler (uyarlar) demektir.

Hazır olan (şimdiki) vezirlerimiz Avrupa'ya taklit edelinden beri milletimizin ahlâk ve adâtı (adetleri) ve ayin (tören) ve rüsûmu (merasımleri) başkalaştı. Şiar-ı millet (milletin ayırdedici özellikleri) bütün bütün unutulmaya

(351) İnsanlar reislerinin dini üzerine, reisler vekillerinin dini üzeredirler.

yüz tuttu.

Malum ola ki bir kavim (millet) diğerlerde gördüğü menfaatlı bir şeyi kendine yakışır surette (tarzda) istimal ile (kullanmakla) istifade etmek zararlı değildir.

Hisam Hazreti, Nevadır'de der ki Ebu Yusuf (r.a) hazretinin ayağında demir çivili nalın gördüm, bu bidat'atta (sonradan görülen şeyde) beis (sakınca) görmüyor musun? dedim. Görmem dedi. Bu gibi nalını papazlar giyiyor onlara müşabehet (benzerlik) lazım geldiği için süfyan Sûri Hazreti bunu kerih (mekruh) görüyor, dedim. Buyurdu ki Peygamber Aleyhisselatü ve's-selam hazreti tüylü nalınlar giyerdi. Halbuki bu türlü nalınlar evvel papazların ayakkabı idi, ne zararı var.

Fetavâ-yı Alemgîrîye'de Ebu Yusuf Hazreti'nden bu rivayeti nakilden sonra der ki, imam-ı müşarünileyh (adı geçen imam) bu rivayetle beyan eyledi ki, mesâlih-i ibâdı (halkın meselelerini) mutazammin (içine alan) umûrda (işlerde) başka milletlere müşabehet (benzeme) muzir değildir. O makûle (onun gibi) nalınlar ise kavi ve muhkem (sağlam) olduğu için menfaatı mutazammindir (yararı vardır), beis yoktur (zararı yoktur).

Sahih böyledir. "Men teşebbehe kavmen fe huve minhum"[352] hadis-i şerifi dahi bunu tasdik eder. Meali bir kavme benzemek kasd eden (bir kavme benzemeye çalışan) ve benzemek için tekellüf eyleyen, (çabalayan) onlardandır. Zira bu hadisdeki teşebbeh (benzemek) yani tefe'ül sigasının kipinin binası (yapısı) iş'ar eder ki (işaret eder ki) mücerred (sadece) benzemek kasdıyla olmayıp da o şeyin menfaatı kasdıyla müşabehat zarar vermez. Devlet dahi fert gibidir. Nitekim meşveret danışma, (meşrutî idare şekli) bahsinde Hazret-i Ömer (r.a) maliye tertibini ve asker tanzimini Rum krallarında

(352) Hangi millete benzemek isterseniz ondansınız.

mevcud olan usûl üzere icra etti diye rivayet etmiştik.

Fakat her bir milletin dinine ve dünyasına müteallik (ait) bir takım şe'airî (ayırd edici özellikler, prensipler) vardır ki o millet diğerlerinden onlarla tefrik olunur (ayrılır), Eğer o alametleri terk ederse milliyetini terk etmiş hükmündedir. Veya diğer kavmin şe'airine benzetip taklit eylerse o dahi onlardandır.

Bu ise müsellemdir (Kabul edilmektedir) Çünkü zaruret-i ma'lumdur ki (mutlaka bilinmelidir ki) meselâ bir Frenk'in Frenk milletinden olduğuna alamet, lisanı, kayafeti ve ikrarı (ifade tarzı) ve ayin ve adetidir. Eğer Frenk bu alametleri kaybederse milliyetini kaybetmiş olur, sonra dünyadan Frenk kaybolur. İşte Frenk milletini batırmak, mahv etmek istemediğinden mesela lisanını muhafaza eder. Kıyafetinin usûlünü vikaye eder (korur). Sebep budur ki Frenkler elbiselerini türlü renklere türlü biçimlere sokarak daima tebdil ederler ise de asıl ve esasını asla tağyir etmezler (değiştirmezler) Mesela elli türlü biçimde şapkaları vardır, ama yine hepsi bir asıl üzere kurulmuş şapkalardır, başka şey değildir.

Biz tevarih-i ümemi (milletlerin tarihlerini) ibret nazarıyla mütalaa ettiğimizde görürüz ki dünyada nâmları kalmayan milletler bütün diğer milletlere taklit ile mahv oldular. Taklit etmeyenler velev (hatta) devletini dahi kaybetmiş olsa yine bâki kaldılar. Ezcümle (meselâ) Yahudiler 3400 seneden beri hâlâ eskisi gibi daimdirler. Vakıa (her ne kadar) devlet ve memleketleri kalmamış lakin diğerlere taklit etmeyip şe'airlerini (adetlerini) muhafaza ettiklerinden nerde olsa bellidirler.

Evet Avrupa'da bulunan Yahudiler taklit sebebiyle akibet (sonunda) mahvolsalar gerektir.

Hasılı (netice olarak) bu taklit marazı Osmanlıya pek tesir etmiştir. Aya (acaba) biz kimlerdeniz, diyeceğiz.

Kendimizi hangi kavimden sayacağız. Osmanlıyız der isek hani lisanımız, hani kıyafetimiz, hani abâ u ecdâdımızdan (dedelerimizden) kalan ayin ve rüsûmumuz (merasimlerimiz), eyvah eyvah unutulmaya başladı. İdare-i devletimizi (devletimizin idaresini) ellerine alanlar şe'airi kaybedeliden beri efrâdımız (fertlerimiz) dahi bozulmaya başladı.

Bir kere başımızda bulunanlara nazar-ı ibretle (ibret gözüyle) bakalım. Bunların lisanı Osmanlı lisanına, kıyafeti Osmanlı kıyafetine, meşrebi Osmanlı meşrebine benzer mi? Hâşâ itikadları bile benzemez ve Osmanlıyız ve Türküz diye ikrar etmeye (söylemeye) bile muhabbet etmezler.

Bir de düşman ayinesinden kendimizi nasıl görebiliyoruz. Ona im'an-ı nazar edelim (dikkatle bakalım). Ezcümle (meselâ) Londra'da İngilizce basılan Star gazetesi ağzıyla Yunaniler diyorlar ki:

"Hani o kitaplarda okuduğumuz ve bazısını çocukluğumuzda gördüğümüz Türkler? Onlar kalmadı. Şimdi Türk dediğimiz o takım kavim olmayıp bunlar başka şeylerdir. Bir kere lisanlarına, kıyafetlerine ve binalarına ve adetlerine dikkat olunsun. Bunlar yeni çıkma bir kavimdir. Eski Türkler camie giderdi bu yeni çıkmaların en büyük vüzerâsına (vezirlerine) bakılsın; cami'e, mescide gittikleri var mı? Eski Türkler işreti (içki içmeyi) haram itikad ederlerdi. (haram olduğuna inanırlardı) Bir kere bu yeni çıkmaların en büyüklerine bakılsın arak (içki) meclisinden hiç baş kaldırdıkları ve sarhoş olmadıkları var mı?

Hasılı bunlar yeni türemiş bir takım acaibdir. Yoksa Avrupalıların tarihlerde okudukları Türkler değildirler. İşte bunlar dahilden kendi kendilerinin dinlerini, âdetlerini bozup mahv etmektedirler. Bunlara hariçten

tasallut olunmak (bela olmak) ne mucibdir (gerekmez). Hususan şu arak (içki) sarhoşluğu yok mu Türklerin en büyük aduvv-ı dahilidir ki vücudlarını ve ziynetlerini mahv etmektedir. Fakat tahrir-i nüfus (nüfus sayımı) fennini ihmal ettiklerinden sene be sene (yıl yıl) ne miktar nüfusları eksiliyor, bilemezler."

Hatta İstanbul'da bir Rum meyhaneci dedi ki, "bütün Yunanîler el birliği ile ittifak edip Türklere zarar etmek isteseler, benim ettiğim zarar hizmetine muktedir olamazlar." Mezkur (adı geçen) demek ister ki ben İstanbul'da arak (içki) satıyorum. Bu arak vasıtasıyla o miktar Müslüman katlediyorum ki bir büyük muharebe bu derece katle muktedir değildir.

İşte bu yazılan lakırdılar o gazeteden tercüme olunmuştur. Vakıa (her ne kadar) bu kelamlar bizim aleyhimizde söylendiği için hoşumuza gitmez ve tarafımızdan cerh olunur (red edilir) lakin insaf ettiğimiz halde kusurumuzu görebiliriz. Ve düşmanlarımızın bizden ne ümide düşmüş olduklarını anlarız.

Yazık yazık, Osmanlılar taklitte bir dereceye vardılar ki Fransız kanunnâmesinden dört lakırdı tercüme edip işte bu kanun ile amel ediniz diye haber ettiler. Sanki altı yüz şu kadar seneden beri bu koca devlet ve millet şeriatsız kanunsuz imiş de şimdiki vükelâ (bakanlar) onlara şeriat (kanun) yapmaya kalkışmış.

Hatta Avrupalılar diyorlar ki, Osmanlı devleti yaşamaz; zira şeriatsız hiç bir devlet bâki olamaz. Osmanlı hükümeti ise şeriatını terk etmiş Fransız kanundan dört lakırdı tercümesiyle kırk milyon nüfusu idare etmek kabil midir (mümkün müdür).

Bir kere gözümüzü açalım, sair ümmetlere bakıp ibret alalım. İngilizler komşuları olan Fransızların sikkelerine (paralarına) bile itimad etmezler. Ta'amları (yiyecekleri)

âdab-ı ekîleri (yemek yeme tarzları) ve arabaları ve arabacıları, elhasıl (sonuç olarak) hiç bir adât (adetleri) ve rüsûmları (merasimleri) Fransızlara benzemez.

Ve indlerinde (onlara göre) Fransızlara ve sairlere benzemek kadar büyük kabahat yoktur. Eski millet adâtını terk etmek kadar büyük günah yoktur. Bunlar eski kitaplara ve âṣâr-ı atıka (eski sanat eserlerine) dikkat edip eski İngiliz adetleri kaldıkça ihyâ ederler (canlandırırlar). Vaktiyle böyle imişiz, şimdi niçin bozalım diye kalkışırlar, eskisi gibi icra ederler.

Medeniyet denilen şey bizim Osmanlı memâlikine ters tarafından girmiş. En ziyade medeniyetli sayılan mesela Londra'da kiliseye gitmemek ve pazar günü dükkan açmak, yahut alışveriş etmek veya dikiş dikmek pek büyük günah sayılır; Ve en serbest İngilizler, irtikab edemezler. (Sayılan işleri yapamazlar). Bizde ise adâb-ı dinîye (dini kurallara) ve âdât-ı atikayı tahkir (eski adetlere hakaret etmek) medeniyet addolunuyor, bu ne ters mana!

Hülasa-i kelam (uzun sözün kısası) şu taklit marazı bizi bitirmezden evvel biz onu bitirmek farzdır (bizim onu bitirmemiz farzdır) Şimdiye dek dinimizi, adetimizi, milliyetimizi bozanların artık ettikleri tecavüz (saldırı) yeter oldu. İllallah.

(Le Mukhbir, nr: 20, 18 Janvier (Ocak) 1868 S. 3-4

Müslümanların Padişah Hakkında Zannı

Müslümanlar padişahı bir kral gibi itikad etmezler (düşünmezler). Kraldan çok büyük itikad ederler. Şöyle ki peygamber postunda oturuyor, peygamber vekilidir, derler. Halife, imam, emirü'l-mü'minin (müminlerin reisi) hâmi-i din (dinin koruyucusu) tesmiye ederler (diye isim

verirler). Padişah Müslümanların nazarlarında o derecedir ki Müslümanlığı padişah muhafaza ediyor bilirler. Bu cihetle şimdi bizim padişahımız camilere gelse, minberlere çıksa Müslümanları muharebeye davet etse ve bu daveti ilan eylese, değil yalnız tebası, bütün dünyada Arabistan ve Türkistan ve Hindistan ve Çin'de hasılı (özetle) şark'a (doğuda) ve garbda (batıda) tahmin olunan iki yüz milyon Müslüman silahlanır, hepsi padişahın başına toplanır. Çünkü kendilerini cemaat ve padişahı imam bilirler. Padişah Londra'ya geldiği vakit, Hintli bir Müslüman, İmamü'l-Müsliminin (Müslümanların imanının) cemalini (yüzünü) gördüm diye sevincinden ağlamıştı.

Hıristiyanların Padişah Hakkında Zannı

Hıristiyan teba'a padişahı bir kral kadar itikad ederler. Fakat kendi cinslerinden (ırklarından) ve mezheplerinden (dinlerinden) olan bir kral kadar büyük kral itikad edemezler.

(Sual)

Müslaman padişahı acaba Müslüman milletinin kendi hakkında müsellem olan (kabul edilen) zannından mı daha ziyade istifade eder; yoksa teba'a-î muhtelifenin (diğer dinlere mensup vatandaşlarının) zannından mı?

(Sual)

Padişah tarafından teba'a-i muhtelifeye (diğer Vatandaşlarına) müsavat (eşitlik) üzere muamele olunmayıp da Hıristiyanlara ziyade taltif ve riayetler (gözetmeler) olunur ve mahsus (özel) imtiyazlar (ayrılacaklar) verilir ve Müslümanlara hakaret ve zülmedilirse ondan sonra Müslümanların padişah hakkında eski itikadı kalır mı? Padişah halifedir, imamdır, Müslüman hâmisidir (koruyucusudur) derler mi?

(Sual)

Müslümaların padişah hakkındaki itikadı ve zannı bozulduktan sonra bu padişah Müslümanları himaye etmiyor diye bellendikten sonra, acaba Hıristiyanların padişah hakkında bir kral derecesinde olan zannı Müslüman padişahını senedinde (dayanağında) ibkâya (daim kılmaya) kafi olabilir mi? ve ba'dema (ardından) Müslüman devleti yaşayabilir mi?

(Sual)

Padişah memurlarından biri[353] Hıristayanlara ziyade riayet edip (uyup) Müslümanları tahkir ve zülmederse, Müslümanların padişah hakkında olan zannını bozmuş olmaz mı?

Ve padişahı hilafet derecesinden tenzil edip (indirip) bir mütegallip (diktatör) kral mertebesine indirmiş olmaz mı?

(Sual)

Hilafet ve Müslümanlığı himaye esaslarını hedm eden (yok eden) bir memur devletin, milletin, dinin hukukunu zayi etti, demek olmaz mı?

(Sual)

Devleti ve milleti ve dini mahv eden bir memuru mahkeme-i adalete (adalet mahkemesine) çekip kısas etmek (öldürmek) lazım gelmez mi? Böyle bir mahi (aylıkçı) memurdan padişah hakkını istemez mi, din hakkını istemez mi?

(Sual)

Eğer bu kısas icra olunmazsa hilafet ve millet, dünya ve ahirette mes'ul tutulmaz mı? kıyâmete kadar kitaplarda lanet olunmaz mı?

---

(353) Metinde sözü edilen memur, dönemin Sadrazamı Âli Paşa'dır.

(Sual)

Girit'te bazı Hıristiyan, devletin itaatinden çıkıp vatan sahibi Müslüman sekenenin (oturanların) malına, ırzına, canına hıyanet ettiler.

Bunun üzerine padişah tarafından Sadrazam memuren gönderildi. (görevlendirildi) Sadrazam Girit'e geliyor diye Müslümanlar işitince, biz Müslümanız dinimiz var bu topraklarda hükümetimiz var devletimiz var. Bu dinimizi bu hükümetimizi bu devletimizi muhafazaya memur Peygamber vekili, emiri'l-mü'minin, imam-ı müslimin, hâmi-i din-i mübin (yüce dinin koruyucusu) padişahımız var. İşte bize olan zulüm ve gadırları (hainlikleri) ref' ve izale etmek (ortadan kaldırmak) ve bizi himaye ve muhafaza eylemek için sadrazamını gönderdi, zannetmediler mi?

Bir de sadrazam Girit'e varıp da âsi ve gaddar ve zalim Hıristiyanlara hediyeler ihsanlar, ianeler (yardımlar) taltifler, riayetler edip gözetip nihayet hükümetin hakkı olan teklifleri (vergileri) bağışlayıp, devletin milletin hakkı olan hükümeti dahi ellerine teslim ettikten sonra ve buna mukabil (karşılık) mağdur ve mazlum ve hilafetten adalete muntazır (bekleyen) Müslümanlara hakaret ve zulmedip hatta Müslüman, Hıristiyan kıyafetine girmedikçe ve Hıristiyanların arasına karışıp Müslümanlığını setr etmedikçe (gizlemedikçe) devletin vermiş olduğu ianeden (yardımdan) mahrum bırakıp ve beyan-ı hâl (durumunu bildirmek için) arzuhal (dilekçe) tertip eden (yazan) mu'teberan-ı İslama (ileri gelen Müslümanlara) işkenceler edip nihayet, ya Hıristiyan hükümetine esir olmak yahut milletini ve vatanını terk edip hicret eylemekten başka, Müslüman için bir çare bırakmadıktan sonra acaba Müslümanların padişah hakkında Halife ve Hâmî (koruyucu) itikadı (inancı) kalır mı?

(Sual)

Girit Müslümanları hakkında bu işlerin vuku'unu (olduğunu) her yerdeki Müslümanlar işitmediler mi?

Müslümanlık Müslüman hükümeti nazarında (hükümetçe) bir kabahat gibi medar-ı tahkir (hakaret sebebi) addolunduğunu anlamadılar mı? Herkesin padişah hakkında zannı bozulmadı mı? Hilafet mahvolmak derecesine gelmedi mi?

(Sual)

Müslamanların rabıta-i kulûp (kalp bağları) ve medar-ı ictima (bir araya gelmelerine sebep) olan hilafetin ve himaye itikadını mahv eden ve bu cihetle Müslüman devletini imate eyleyen (öldüren) Sadrazam Âli Paşa'dan bizzat padişah hakkını istemeyecek mi? Âli Paşa'yı bir mahkemeye göndermeyecek mi? "Ben halifeyim benim medar-i hilafetim (halifeliğime sebep, dayanak) muta' (itaat olunan) ve mündat (bağlı olunan) ve mahbûb (sevilen) ve hami (koruyucu) olmaklığımdır. Ben seni teba'amın (vatandaşlarımın) bir âsi sınıfını itaate celb etmek (çağırmak) için Girit'e memur ettim. Sen bunca can, bunca mal teleften sonra diğer sınıfı (Müslamanları) dahi bana buğz ettirdin (nefret etmelerini sağladın). Zulmün ile gücendirdin. Hilafetime iman eden ve devletimi tesir ve bekâ eyleyen milletimi bana âsi ettin. Hilafetim hukukuna dokundun. Esas devletimi yıktın." diye dava etmeyecek midir? Padişah Alî Paşa'yı bilmuhakeme (mahkeme ile) kısas ederek hilafeti, mesuliyetten ve kıyamete kadar lanetten kurtarmayacak mı?

(Sual)

Âli Paşa kimlerdendir. Hangi sıfatlı hükümetin memurudur. Yani Âli Paşa'nın hareket ve ef'ali hakikatte bizim harekat ve ef'alimiz (fiillerimiz, davranışlarımız) demek değil midir? Fransız müverrihleri, (tarihçileri) o cihan-

girlik o kanaatsizlik öteden beri istiklal ef'aline Büyük Napolyon'un ef'alidir nazarıyla (gözüyle) mi bakıyorlar? Yoksa Fransız ef'alidir itikadıyla mı nazar ediyorlar? Müverrih-i meşhur Teyr, tarihinin ahirinde (sonunda) "Ey Fransızlar, geliniz şu Birinci Napolyon'un ef'aline im'an-ı nazar ediniz ki (dikkatle bakınız) hakikatte bizim ef'alimiz demektir" diyor.

Ey millet filan memurumuz şöyle yaptı demek biz yaptık demek değil midir?

(Sual)

Girit Müslümanları vatanını mecburen terk edecek. Girit'te mal ve mülk sahibi olanlar Sahum'lular Belgrad'lılar gibi İstanbul ve diğer memleket sokaklarında dilenecek. Buna hangi yürek dayanacak? Bundan sonra hangi Müslüman, Müslümanı himaye eden Halife var zannedecek? İş bitecek, nokta-i içtima (birleşilen nokta) hakkolunacak (silinecek) Bu meseleyi dost ve düşman kitapları yazdığı vakit bu işi hangi hükümet, hangi millet yaptı diye yazacak. Şüphe yok İslam hükümeti yaptı, İslam milleti yaptı diyecek. Bu cihetle, bu ef'alden hâmi-i İslam (İslamın koruyucusu) olan hilafet mesul olduğu gibi millet dahi mes'ul değil mi?

(Sual)

Millet bu mes'uliyetten ve kıyamete kadar teveccüh edecek (yönelecek) lanetten nasıl kurtulacak?

(Sual)

Millet, bu mes'uliyetten ve şu lanetten kurtulmak için Alî Paşa'dan dava etmeyecek mi? Paşa'yı mahkemeye kaldırmayacak mı? Hilafetin, milletin, dinin, hukukunu takip etmeyecek mi? Şer'an ve nizamen (şeriat ve usul gereği) Paşa'yı kısâs eylemeyecek mi?

(Le Mukhbir, nr: 27 14 Mars (Mart), 1868 S.4)

Müslümanlık Kalkınmaya Engel Değildir[354]

Allah'ım, bizi Hz. Muhammed'in dini ile şereflendirdiğin için sana şükürler olsun. Bu din sayesinde yarı çıplak bedeviler, seksen yıl içerisinde, 800 yılında, Roma İmparatorluğu'nu fethedecek kadar fetihlerini genişlettiler. Onların hakimiyeti İspanya'nın Tagus nehirinden Hindistan'ın Ganj nehrine kadar uzanıyordu. Bu müminler Kurtuba, Gırnata, Mısır, Şam, Bağdat, Basra, Isfahan ve Semerkant'ı ilim ve sanat merkezleri yaptılar ve buralardan dünyanın bir başından bir başına ilim yaydılar.

Fransız Papaz II. Sylvester, bu müminlerden ilim öğrenmek için Endülüs'e gitti. Onlardan öğrendiği cebir, astronomi ve diğer bilimlerle Hıristiyan Avrupa'ya bilimin kapısını açtı. II. Sylvester, oradan getirdiği kitaplarla bir kütüphane kurdu. Onun yaptığı model yer küresi ve uzayı gösteren temsilî resimler, şekiller Avrupa'yı hayrette bıraktı.

Aynı bu Müslümanlar, şu anda dünyaya ilmin yayılmasını, kitapların çokça basılmasını mümkün kılan kağıdı icad ettiler. Fethettikleri diyarlar sayesinde öyle coğrafya kitapları yazdılar, öyle ülkeleri tanıttılar ki Avrupalılar ismini ve varlığını bile bilmiyordu. Bu ülkeler Müslümanların gemilerine, yaptıkları seferlere karşı koyamadılar. Onlar tarih ilmini dünyaya takdim ettiler. Dünyada ilk defa, kurdukları üniversitede cebir ve aritmetik okuttular. Avrupa'ya pusula kullanmasını ve barutu

(354) Bu yazı Muhbir'in 7 Nisan 1868 tarihli 30. sayısında yayınlanmıştır. 30 sayılı Muhbir'i hiçbir yerde bulamadığımızdan bu yazıyı aslından veremiyoruz. Bu yazı Londra'da yayınlanan Public Opinion gazetesi tarafından Muhbir'den alınarak İngilizce olarak yayınlanmıştır. Biz yazıyı Public Opinion'dan alarak tercüme ettik. Amacımız yazarın bu konudaki fikirlerini aktarmaktır.

onlar öğrettiler. Onlar tıp ilmini geliştirerek modern tıbbı kurdular. Gîrdikleri her ülkeye kendi dinlerini, sanatlarını, ilimlerini ve dillerini de takdim ettiler. Bu Müslümanlar bütün ülkelerle ilişkilerini sürdürmekle beraber, karakterlerinden taviz vermediler. Bu müminler, tarım, ticaret ve üretimde o kadar mükemmel bir seviyeye ulaştılar ki başka hiç bir ülkenin onlarla aynı seviyede olması sözkonusu bile değildi. Öyle ki şu andaki Fransız Eğitim Bakanı yazdığı tarih kitabında "Valenciennes (Fransa'nın bir şehri) halkının Müslümanlardan öğrendiği ziraat örnek alınmalıdır." demektedir.

Durum böyle olunca, şimdiki neslin ecdâdının kabiliyetini, kültürünü ve büyüklüğünü unutmaları doğru mudur? Fransız Bilimler Akademisi üyelerinden bir tarih profesörü, tarih kitabında diyor ki: "Müslümanlar, özellikle Araplar o derece bizim üstadlarımızdır ki, bugün başkasına ait olduğunu zannederek okuduğumuz bir çok kitap gördüğümüz bir çok icad onlara aittir."

Müslümanlar dünyanın fatihleri, insanlığın öğretmenleri iken Asya ve Afrika'nın gözleri onların bilgileri karşısında kamaşıyor iken Avrupa'nın içerisinde bulunduğu durum ne idi.

Tarih bize, bu tarihte Avrupalıların karanlık ve cehalet içerisinde gömülü olduklarını anlatır. Avrupalılar, Gırnata'da Müslümanlar tarafından üretilen ipek ve ipek ürünlerini almaya gelirlerdi. Kurtuba'dan atlarına eğer ve işlenmiş deri alırlardı. Bunları, nefret ettikleri İslam ülkelerine getirir onların bin bir zorlukla bir araya getirdikleri paralarına karşılık satarlardı. Asya'dan, daha sonra ülkelerinde özellikle aranan kıymetli şeyler alırlardı. Avrupalıların sanatkarları gözlerini dört açtılar. Müslümanlar ise ulaştıkları yüksek noktanın rahatlığı ile sanatlarını ihmal ettiler. Tâ ki öyle bir hale düştüler ki

ellerindeki yünlerini, ipeklerini, pamuklarını Avrupalılara yok fiyatına satıp daha sonra onların bunlarla ürettikleri ürünleri elli kat fiyatına geri alır oldular. Bu demektir ki, Müslümanlar arasında bilim ve sanat yok olunca refah da yok oldu.

Niçin sanat ve bilim, dolayısıyla refah, Müslümanları terketti. Biz bunun sebebini düşünmek, bulmak zorundayız. Refah sanattan doğar, sanat bilimden doğar, bilim bilgi birikiminden doğar, bilim güvenli bir ortamda olur, güven ancak iyi bir hükümet tarafından, adil bir idare tarafından sağlanır. Adalet ise kanunlara saygılı olmakla sağlanabilir. Kanunlara saygılı olunması için yönetimin sorumlu tutulması ve halkın kanunî haklarına sahip olması ile olabilir.

Peki, biz meşru haklarımızı koruyor muyuz? Şu andaki idaremiz icraatından dolayı sorumlu mudur? Peki şeiata saygı diye bir şey kalmış mıdır? Adalet nerede, adaletsiz bir idare yaşayabilir mi? Güven diye bir şey var mıdır? Geleceğinden emin kimse var mıdır ki canını dişine takarak tahsil yapsın? Kimin bir şey üretecek kadar birikimi, bilgisi vardır? Kim kendi ipeğini, pamuğunu kendisi işleyecek tekniğe sahiptir ki, bu sayede kârın büyüğünü elinde tutsun? Gelin ey hamiyetli dindaşlar, vazifemizde başarısız olmayalım, gelin dünyada var olmamızı sağlayacak iyi bir idarenin kurulması için halkın meşru olan haklarını koruyalım.
(Public Opinion, nr. 31 April (Nisan) 18, 1868 S: 399-400)

TÜRK

Türk, Türkmen, Moğol, Tatar, Özbek, Yakut hepsi bir familyadandır. Heredot tarihinde görülen Taurique Türk'dür:

Hicretin 350 tarihinde Dağ Han ile 2000 familya Müslüman olmuşlar idi. İptida onlara Türkmen (Türk iman) denildi. Moğol Türkçe mürekkeb (birleşik) kelimedir. Ahirindeki "Ol" gönül ma'nasınadır ki Moğol Sâde-dil demektir. Oğul ve Ertuğrul ve bunlar gibi kelimelerin ahirindeki ol lahikaları hep bu kabildendir. Özbek (Özbey) Türklerdir. Özhan, evladına imaret eden ümeraya denir idi. Öz Han, Oğuz Han, Goz Han hep birdir. Oğuz, Uygur, Ur, Hungur (Macar bu familyadandır) hep bir familyadandır. Türklerin bâni-i medeniyeti işbu Öz Han'dır. İbrahim Aleyhisselama muasır idi. (Çağdaştı)

Heredot'un Dejoces dediği Cemşid ile nice muhaberâtı vardır.

Heredot'un zikrettiği Leipoxain Arpoğuz Han, Arpoxaın, Koloğuz Han Koloxain isimlerinin layihaları olan Oxain, Oğuz Han'a benzer. Bir de Oğhouzly-Bey olduğu gibi isimlerin iptidalarına bulunan (Lipowetz) (Aparka) kolu (Kolomna) şubelerinin Oğuz Han'a nisbeti (ilgisi) anlaşılır.

Heredot'un Yurk (lurque) diye zikrettiği kavim dahi Türklerdendir. Ve (yètèas) dediği evladı Yafes'dir ki Türklerdir.

Milad-ı İsa aleyhisselamdan (Hz. İsa'nın doğumundan) sonra 4. asırda Avrupa'da bulunan ve İstanbul kralını haraca kesen ve Edirne ve Yanya taraflarına hücum eden Huns Türklerdir.

Eski Yunanîlerin Huns Ephtalites dedikleri yani medeniyetlerine ve hüsn-ı ahlâklarına mebni beyaz, temiz Hunlar diye tesmiye eyledikleri (isimlendirdikleri) kavim Türklerdir. Navarin Kal'asını bina eden Avar kavmi Türklerdendir. Miladın 562 tarihinde Avrupa'ya Custinyen Krala sefir gönderen devlet Türklerden idi.

Türklerin bâni-i medeniyeti (medeniyetinin koruyu-

cusu) olan Öz Han İlham-ı ilâhî ile muvahhid olduğu (Tek tanrıya inandığı), şecere-i Türki nam kitabda mezkûrdur. Hammer dahi yazmıştır.

Türklerin Anadolu'ya defalarca geçtikleri Heredot'tan anlaşılır ve Acemistan ve Suriye ve Anadolu'da hükümet süren Selçukî Türkler Özhan neslindendirler. Şimdi Türklerin padişahı Abdülaziz Han dahi o familyadandır. Bu bir büyük familyadır ki İbrahim Aleyhisselam asrından beri yani üç bin ikiyüz seneden beri rûy-ı arzda (yeryüzünde) saltanatı malumdur.

OSMAN

Bazı Avrupa müverrihleri (tarihçileri) derler ki, Osman'ın babası Ertuğrul, ((Merd-i Sadık (sadık adam) demektir)) Anadolu'ya dört yüz hayme (çadır) ile gelmişti. Şimdiye dek bunlar dahi mahvoldu. Türk kalmadı. Halbuki tefekkür etmezler ki Konya'da hükümet eden Selçukîlerin 223 sene müddetleri esnasında Anadolu Büyük Türkistan'a açık bir hâne hükmünde idi. Nice binlerce familyalar (aileler) nakl etmişlerdi. Tarihler dikkatlice okununca hicretin dört yüz elli tarihinden bugüne gelinceye kadar sekiz yüz otuz beş seneden beri bütün Türkistan'dan Anadolu'ya ve Avrupa'ya her gün gelmekte ve gittikçe çoğalmaktadırlar. Geçenlerde Rusya'dan pek çok Tatar geldi. İşte şimdi Rusya Buhara'yı zapt etti. O taraflarda bulunan Türkler dahi memâlik-i Osmanîye'ye (Osmanlı ülkesine) gelseler gerektir.

Hasılı (kısaca): Osman Anadolu'ya gelip Türk devletini tamir ve tevsi etmiştir (genişletmiştir). Bu suretle Müslüman Türk devleti dendiği vakit, Osman'dan itibar etmeyip (başlatmayıp) ta Selçukîlerin ibtidâ-yı zuhurun-

dan (Selçukluların Anadolu'da görünmesinden) itibar etmelidir. Londra'da basılan Saturday Review 30 mayıs tarihli nüshasında, "Selçukiler başka idi, Osman ile o familya (aile) beyninde (aralarında) bir münasebeti karibe (yakın ilişki, akrabalık) yoktur" dedi. Halbuki münasebet pek çoktur. Zira Kutalmış Bin İsrail Bin Selçuk Alp Arslan ((Şedid (sert)) arslan demektir) vaktinde Anadolu'ya geldiği vakit beraberinde getirdiği Türkmenler, Osman'ın âb u ecdâdı idi (Dedeleri, nineleri idi). Bu davâyı (iddiayı) bizzat Sultan Alâaddin Selçukî dahi tasdik eder. Şöyle ki: Hicretin 688 (1299) tarihinde Sultan Alâaddin, Osman Gazi'ye verdiği imaret Fermanında, Farisî ibare ile (Farsça olarak) demişti ki "Osman Gazi, ezcümle bahadıran-ı asr ve pehlevaniyân-i dehrest. Ve nisbet hukuk-ı sabıka ba silsile-i âlîye dared. Hemrâh-ı ecdâd âzâm-ı ma âba u ecdâd u ez Turan ba-yarân ve ez İran be ahlat ve Azerbeycan amedend ila ahir."[355]

Hususan ..... müverrihin (tarihçiler) Osman Gazi'yi Selçuk Silsilesine (ailesine, hanedanına) idhâl ederler (dahil ederler). Ezcümle (bu cümleden olarak) Ahmet Kazvinî Cihan-ârâ'da Osman Gazi'yi İsrail bin Selçuk evlâdından addeder (sayar) ve Şerefnâmede "Beittifak âgâh ber âfâk nist âl-i işân bi-silsile-i Selaçukiye müntehî mişeved" Buna göre devlet-i Osmaniyye Selçûkiye'den başka bir şey olmayıp ancak müceddedtir (yenilenmiştir).

Bazı Avrupa müverrihleri Türk'te zuhur eden (yetişmiş) ulemâyı (alimleri) Arap uleması zannediyorlar.

(355) Osman Gazi zamanın bahadırlarından ve pehlivanlarındandır. Eski hukuk gereğince büyük bir aileye mensuptur. Bizim yüce atalarımızla onun dedeleri Turan'dan (Orta Asya'dan) İran'a, İran'dan da Azerbaycan'a ve Ahlat'a gelmişlerdir (Ve devam ediyor).

Boyè'nin Arap diye yazdığı İbn-i Sina ki Avrupa ulûmunun (ilimlerinin) menba-ı azîmi (büyük kaynağı) idi. Kezalik (bunun gibi) Farabî, Zemahşeri ve diğer Şark'ta görülen kitapların ekser müelliflerin Türk ve bazısı Fars olduğunu bilmek isteyenler İbn-i Haldun'un Mukaddimesi'nden Ulûm bahsini mütalaa ederler. Boyè lugatında (sözlüğünde) Türklerin ulûma istidatları olmadığını dava eder (iddia eder) halbuki Avrupalılar zaman-ı cehalette (cahillik döneminde) iken Türklerin Nişabur'da darü'l-fünunları (üniversiteleri) vardı.

Saturday Review der ki, Sultan Orhan, biraderi Alâaddin kanunuyla Hıristiyanlardan hums (beşte bir) esir alarak Yeniçeri askerini tertip etti. Vaktiyle Avrupa'yı korkutan Yeniçeri askerinin aslı ve kanı Rum olduğundan Rumlar fahr etse (övünse) sezâdır (yerindedir). Bunda ğalatlar (yanlışlar) vardır. Birincisi, yeniçeri ocağını tertip eden Sultan Orhan olduğu pek de sabit değildir. Micloch lügatinde birinci Sultan Murad ihdas etti (kurdu) dedi. Şeref Han dahi tarihinde der ki .....*

İkinci galat Alâaddin re'yiyle (teklifi ile) tertip olundu dediğidir. Zira müttefik aleyhdir (bu konuda herkes aynı görüştedir) ki Kara Halil Paşa re'yiyle (teklifiyle) tertip olundu. Fakat Kara Halil Paşa sebeb-i teşkili için (kuruluş amacı) şöyle böyle dedi, diyen Shorach'ın ve Hammer'in tercümeleri bütün yanlıştır. Hele Hammer o derece cahil idi ki Halil Paşa'nın Arapça söylediği bazı kelâmı Kur'an zannederek tefsir etti. İşte Avrupa'ya şark ahvâlini neşr edenlerin en âlimini anlamalı.

Micloch dahi 'iptida Yeniçeriler Hıristiyandan on iki bin kimse tertip olundu' demesiyle galat etmiştir (yanlış demiştir). Hammer "bin kimse idi" demiştir. Fakat bunun dediği bin kimse humstan (beşte birden) alınan Hris-

* Çok silik olduğundan okunamadı.

liyan değil idi. Orhan vaktinde teşkil olunan bir sınıf asker idi.

Üçüncü galat vaktiyle Avrupa'yı korkutan Yeniçeriler Rum idi, demesidir. Heyhat bu korku eski bir şey olup ta dördüncü asr-ı miladide Türkler (Huns) İstanbul kıralından haraç aldılar Avrupa'yı garet ettiler (yağma ettiler).

Malumdur ki devlet-i Osmaniyye'nin eski tertibindeki asker yalnız Yeniçerilerden ibaret değildi. Ertuğrul ve Osman Gazi'nin askerleri Türkmen süvarisi idi. Sultan Orhan on alay piyade teşkil etti. Zabitleri onbaşı, yüzbaşı, binbaşı idi. Muahhiren (sonradan) bu piyade yirmi bin nefere kadar baliğ oldu (vardı).

Yine müşarünileyh (Orhan Gazi) Süvari'den başka muvazzaf iki bin beşyüz süvari tertip etti ki bazı kere dört bine baliğ olur idi. Halbuki akıncı ızb (denizci) ve sair sınıf askerler başka. Yeniçerileri Müslümanlar evlat edinip kendisine hâris (koruyucu) ve muhafız asker addeylediğini müverrih (tarihçi) Gibon dahi tasdik eder. Vukubulmuş olan eski büyük muharebeler (in) haritalarına nazar olunsun (bakılsın) düşman ile kavgayı Türkler ederler, yeniçeriler tâ geride padişahı muhafazada bulunurlar idi.

***

Avrupalılar Şarka dair bir hal keşfine tasaddi ettikçe (karşılaştıkça) o hali her halde Garp haline kıyas ederek bahs edegeldiklerinden hâlâ şarkı anlamadılar.

Bilmek lazımdır. Şark ile Garp beyninde (arasında) bir mes'elede büyük fark vardır. Şöyle ki Avrupa'da Cinslik davası (Irkçılık) vardır. Mesela şimdi İngiliz hükümetinde bir Fransız vezir olamaz. Kezalik (aynen onun gibi) Cezayir Arabı Fransız imtiyazına nail olamaz.

İşte bu cinslik davası Şark'ta yoktur. Tarihlere dikkat-

le nazar olunsun mesela meşhur Mahmud Paşa Türk değil Hırvat idi. Mahmud Paşa Rum idi. Fatih'e sadrazam oldular. İbrahim Paşa Frenk idi Sultan Selim'e sadrazam oldu. Ferhad Paşa ve Ayaz Paşa ve Lütfü Paşa ve Sinan Paşa Arnavud idi. Siyavuş Paşa ve Rüstem Paşa Hırvat ve diğerleri.

Türk devleti zuhur etti ama cinslik davasına itibar etmeyip her cinsten bulduğu ehliyetlileri istihdam eyledi (çalıştırdı).

Evet Şark'ta cinslik davasına bedel tevhid davası vardır. Yani Türklük hakim değildir. Müslümanlık hakimdir. Avrupa'da ise din hakim değil, cinslik hakimdir.

İşte Şark ile Garbın farkı budur. Nafile yere Avrupa kitapları ve gazeteleri "Türk kalmadı, filan gibi bahslarla uğraşmasınlar. Zira Şark'ta "Türklük" davası yok. Kaldı ki Garb'ın cinslik davası mı daha ziyade bekâya medardır (kalıcıdır), yoksa Şarkın Müslümanlık davası mı?

Bu meselenin muhakemesine gelince elbette Şarkın hali daha iyidir. Zira mesela Fransız fransızlık davasıyla otuz milyon kadardır. Lakin Türkler Müslümanlık davasıyla iki yüz milyondur. Cins mahvolabilir, Müslümanlık mahvolmaz. Binaenaleyh hiçbir vakitte Türkler mahv olmayacaktır. İşte mesele budur. Bahsimiz cins ve millet meselesidir.

Ama siyasete gelince orada mesele ümmete (nation) a nakleder. Ümmet demek, Webter der ki, (memlekette sakin olmakla, yahud kendi hükümdarının veya hükümetin idaresi altında birleşmeye tecemmü etmiş (biraraya gelmiş) halk demektir. Velev ki (hatta) ecnas-ı muhtelifeden (çeşitli ırklardan) mürekkep (meydana gelmiş) imiş, ümmettir.) İşte siyasetçe memalik-i ma'lume sekenesine ümmet-i Osmaniyye ta'bir olunur. Yoksa Saturday Review'in 'Osmanlı Nation'u demek sahih

değildir' dediği lakırdı ıstılah-ı siyasete (siyasi terminolojiye) muvafık değildir. İmdi her ümmetin hukuku, idare-i hakimesinin (hakim olan idaresinin) himayesi altındadır. Buna binaen Memalik-i Osmaniyye'de sakin hangi cinsten ve hangi mezhepten olursa olsun eski ve yeni memurlar ve vezirler bile bulunur.

The Mukhbir, nr.38 June (Haziran) 1869 s.1-2

SANAÎ DER MEMALİK-İ OSMANİYE
(Osmanlı Ülkesinde Sanayi)

İslam'da enfa' (hor görme) vardır, sanayi'den taazzüz eder (tenezzül etmez) dedikleri laf sahih olamaz (doğru olamaz). Zira İslam diyanetçe dahi sanayi'i makbul ve muazzez (aziz) tutar. Her büyük zatı bir sanatla kesb edegelmiş itikad eyler (inanır) Hadis-i Şerifte Hz. Adem çiftçi ve Nuh neccar (Marangoz) ve İbrahim nessac (dokumacı) Davud zırh yapardı. Süleyman zenbil örerdi. Zekeriya dülgerlik ederdi (Salavatellahi aleyhim ecme'in-Allah'ın selamı hepsinin üzerine olsun) buyurulduktan sonra "bizzat peygamberimiz dahi deve gütmedi mi?" varid olmuştur. (söylenegelmiştir) İslam her sanatı bir büyük zata yani dince büyük bir azize isnad eder (dayandırır). Ve dükkan kapısı üzerine celi (büyük) hat ile "El Kâsibu Habibullah" (kazananlar Allah'ın sevgili kullarıdır) yazar. Ve hep kibar (ileri gelenler) ulemâ (alimler) ve evliya birer sanata müntesiptir (mensuptur). Yahut bir sâni'in (sanatkarın) zürriyetinden (soyundan) geldiği için müftehirdir (İftihar eder) ve hâlâ herbirinin nâm ve şânı bir sanata nisbetle (bağlanarak) bakidir. Mesela İmam Hüccetü'l-İslam Gazalî ve Şeyh Attâr ve İmam helva'i ve hakeza, Bu nisbetlerden zâhirdir (açıktır) ki İslamın büyüklerinden hiç biri sanayiden taazzüz etmedi

(geri durmadı) ve sanata nisbetle yad olunuşundan ar etmedi (utanmadı). Belki iftihar etti.

Evet şimdi İstanbul İslâmında san'attan istinkaf (geri durma) görülüyor. Şu derecede ki pek fakir ve meskenete düşmüş (miskin hale gelmiş) birine nasihat olarak bir sanat tarif edilse, o san'ata teşebbüsü kendisine münasip görmez, düzce ar eder. Bu ar mukteza-yı islamiyetten (İslamın gereğinden) yahut bazılarının zu'mu (zannı) gibi minel-kadim (önceleri) politikaca hakimiyet icabından neş'et etmeyip (doğmayıp) yakın vakitte diğer sebeplerden zuhura gelmiştir (meydana gelmiştir) Bu sebeplerin halli ise müşkilatta değildir (zor değildir) Şöyle ki Reşid Paşa idaresi, İstanbul ahâlisini hazine-i devlete ağız açacak bir halete koymuştur. Hele o rütbeler o nişanlar (in) bezli (çokluğu) çok kimsenin sanayiden istinkafına bais olmuştur (sebep olmuştur). Herifin bir kapıcıbaşılık ya bir diğer rütbe alınca yahut bir nişan takınca nefsini erbâb-ı hükümetten (hükümet adamlarından) addedip, eğer kitabeti (yazısı) var ise bir daha pirinç tüccarına yazıcılık etmeye ya arzuhalcılığa tenezzül etmez ve dülger ise sinesindeki nişan ile icra-yı san'attan ar eder, ve hakeza....

Hele o aklâm (kalemler) ve mecâlisin (meclislerin) kesreti (çokluğu) pek çok esnafın zürriyetini hademe-i hükümet etmiştir. Türk'te öteden beri "bir paşa bir maşa" darb-ı meseli (atasözü) zebanzed idi (dillerde idi). Şimdiki Türkçe "paşa çok yaşa" demektedir. Ya ağalık ya paşalık mesleği ma'azallah.... (Allah korusun).

Merhumdan sonra Ali Paşa idaresi, o yolda idareyi daha tevsi (genişletmiş) ve hazineye ağız açanları teksir eylemiştir (çoğaltmıştır). Bundan yirmi otuz sene akdem (önce) "zaleme (zalimlerin) kapısına ayak basmak günahtır" diyen Müslümanlar şimdi beşikteki

çocuklarına "katip olur maşallah, paşa olur inşallah" diye dua etmekteler. Artık İstanbul ahlâkı bir reddeye tenezzül etmiştir ki (inmiştir ki) ahâlide erbâb-ı hükümete (devlet adamlarına) takarrüpten (yakın olmaktan) başka efkâr (fikir) yoktur. Çünkü bu tarikle (yolla) geçinebilirler. Hani o batn-ı sabıkda (geçen nesilde) sadrazamlara dayatan Trabzonlu Hacı Ahmed Ağa gibi otuz kırk gemi sahibi tüccarlar, hani o mezalime itiraz ile kıyam eden (isyan eden), daha doğrusu esnâfın hukûk-ı mahsûsa (özel hukuku) ve imtiyâzât-ı muhakkakasını (elde edilmiş haklarını) mezâlimden vikâyeye (almaya) müttefik (bir araya gelmiş) olan esnaf kahyaları ve yiğit başıları.

Hatta bu tenbih ettiğimiz nazarla İstanbul'a bakan öyle görecektir ki idare-i meşruha (sözünü ettiğimiz idare) eseri olarak İslamın hazineye ağız açtığından beri memleketçe muhtaç olunan sanayi ve esnaflık Hıristiyan eline geçmiş ise de çend (birkaç) seneden beri onlar için dahi hazineye medhal (kapı) açılıvermiş olduğundan şimdilerde bu açılan meskenet (miskinlik) Hıristiyanlara dahi müstevli olmuştur (İşgal etmiştir). Onlar dahi erbâb-ı hükümete çatmak ve hazineden doyunmağa, ağız açmak mesleğine girmeye başlamışlardır. İşte bu gidişten bir doğru hesap yaptığımız halde, bugün elde kalmış olan manavlık, bakkallık dahi bir batın (nesil) daha geçer geçmez ecnebiler ellerine geçecektir. Zira yerliler hep Efendi, Bey, Ağa olacak. (Acîb terakki!)=(Acaib Kalkınma)

Avrupa masnuatını (ürettiklerini) âlât vasıtasıyla ucuz çıkardığından ve âdetçe zerafet başka biçimlere girdiğinden hususan (özellikle) nakl-ı eşyâda (taşımacılkta) suhûlet (kolaylık) vesâitini (vasıtalarını) tedarik eylediğinden diğer kıtalara nisbetle ilerlediler.

Lakin Osmanlılar acaba eski halinde mi kaldı?....

Malum ola ki 1228 (1813) tarihinde İşkodra'da, Turnoy'da tülbent, sakankur (bir çeşit ince tül) tezgahları iki bin adet iken 1257 (1841)'de ikiyüzden ibaret kalmış ve şimdi ta'dada (sayılmaya) layık olmayacak raddelerde tenezzül etmiştir (sayısı azalmıştır).

1264 (1847) Selanik İpek tezgahları 28 olduğu halde 1279 (1862)'de 18 idi.

Hani o Diyarbakır ve Bursa'nın kadife ve atlas ve ipek kumaşları. Şimdi bu memleketler otuz sene akdemki (önceki) hasılatlarının (üretimlerinin) onda birini yapmıyorlar.

Bağdad bir zaman merkez-i sanayi idi. (Sanayi merkezi idi) Basmacılık, yazmacılık, dabbaklık (dericilik) çömlekçilik, kuyumculukta ve diğer bazı sanayide başka memleketlere fâik idi (üstündü).

Hani Haleb'in kırk bini mütecaviz (aşan) tezgahları, hani bu tezgahların çıkardığı bez ve kumaş ve zor-baft (altın sırmalı kumaş) ve sim-baft (gümüş sırmalı kumaş) ve engine (bir çeşit kumaş) fi sene 1273 (1856 senesinde) Halep tezgahları 55-60 adetten ibaret kalmıştı.

İstanbul'un sırmakeşli oyacılığı, kuyumculuğu mukaddema (önceleri) dahile yetişir (içerde yeterli olur) ve Şark'a ve Garb'ın bazı kıtalarına nefais (güzellikler) ihrac ederdi.

Üsküdar çatmaları ve Bilecik döşemeleri ne âlâ (güzel) idi. Kıbrıs'ın ipek boyası ve altın işi ve iğne işleri. Ankara sofu, Tokat basması, Selanik ve Bursa bürdenliği (cibinlik) ve tülü ve havluları ve hamam takımları ve kumaşları, Derame çorapları, Samaku şeyyakları, İzmir ve Uşak ve Gördes ve Kula halı ve seccade ve kilimleri dâhile kafi olduktan başka harice dahi

çıkardı.

Bunlar bakılmadığından, devletin inhisâr lağv etmek (tekelciliği yok etmek) zu'muyla (amacıyla) nufuz-ı sunna'ı (sanatkarların nüfûzunu) mahv ettiğinden eski hallerinden keyfiyet (nitelik) ve kemiyetçe (sayıca) çok tenezzül etti (azaldı).

Öyle ise "Avrupa terakki etmiş" kaziyyesi (meselesi) doğru olup, "biz eski halde kalmışız" kaziyyesi doğru değildir. Yahu biz tenezzül ve teehhür eylemişiz (geriye gitmişiz) teehhür!

(Ulûm gazetesi, nr: 12 15 Şevval 1286 (18 Ocak 1870) S: 727 - 732)

YENİ OSMANLILAR TARİHİ'NDEN

..... Muharremin on yedinci gecesi hava açık nur-ı kamer (ay ışığı) boğazı gümüş varaklamış, kürekten su fışıltısı kulağıma hazin hazin dokunmaya başladı. Düşünmeye başladım ki "benim bu yerde toprağım olsun, ben bu yerin en namusluları adadında (arasında) bulunmak iddiasında olayım, ya ben neden bu yerden mehcûr oluyorum (ayrılıyorum) Acaba ömrüm vefa edip de ben bu yerleri bir daha görebilecek miyim? Haydi bakalım, taklibât-ı dehr (dünyanın değişik halleri) çoktur.

Kastamonu'ya gönderilirken Anadolu'da elsineye (dillere) düşürmek kaydıyla (şartıyla) söylemiş olduğum bazı eş'ar (şiirler) ki Bolu'da Türabî, Serserî gibi saz aşıklarına tanzir ettirmiştim (benzerini söyletmiştim). Kayıkta onları okurdum. Aman şu beyitim o gece bana ne kadar hoş gelirdi.

Çekerler tîr-i cevri [356] sîne-i gayretkeşe[357] lakin
Bu yolda tîr-i cevre sîne germek kahramanlıktır.

Ağzıma geleni de vezne sokardım. Azân-ı cümle (sözün kısası) o gece kayıkta "olmaktadır" "olmaktadır" diye uzun birşeyler söyledim başı şöyledir:

Dembedem terkib-i millet[358] tar u mar[359] olmaktadır
Târ u mâr ettikçe hain neşvedâr olmaktadır.[360]
Şimdi millet bir nefes şad olmağa canlar verir
Böyle bir demde ihanet berkarar olmaktadır.[361]

(İla Ahir -devam ediyor-)

Bunları söylemekten muradım ne seyahat-ı mecburiyelerden (mecburi seyahatler-sürgünler) ne de o gece kayıkta titreşmeden hasılı (kısaca) hiç bir şeyden rencide-i hatır (küskün) olmayıp bilakis halim ve fikrim ile mütelezziz idim. (lezzet alıyordum) Sa'adet dedikleri de rahat-ı bâlden (gönül rahatlığından) ibaret değil mi?

Elbette o gece Âli Paşa'nın kalbinden Londra'da çıkacak Muhbir'in ruhu ve üç sene sonra gelecek Ulûm gazetesinin nüfuzu (tesiri) selb-i rahat etmişti. (rahatı kaçırmıştı)

(Ulûm, nr:15, 923-925)

(356) Cefa okunu.
(357) Gayretli insanın sinesine.
(358) Milletin birlik bağları.
(359) Darmadağın.
(360) Sevinmektedir.
(361) Devamlı olmaktadır.

AVRUPA'NIN VE AMERİKA'NIN NEŞR-İ NASRANİYET CEMİYETLERİ
(Avrupa ve Amerika'nın Hıristiyanlığı Yayma Cemiyetleri-Misyonerlik)

Avrupa'nın her memlekette neşr-i nasraniyet cemiyetleri var. Yalnız Amerika'da tam 1000 cemiyet var ki her cemiyet milyon milyon İncil ve akaid-i Nessari (Hıristiyanlık inancı) ve mevaiz (vaaz kitapları) tab edip (basıp) dünyanın her tarafında neşr ediyorlar.

Bu fiile en evvel mübaşeret eden (öncülük eden) 1649 sâl-ı miladîde (miladi yılda) İngiltere parlamentosu, yani devleti idi. 1698 Londra'da neşr-ı akaid-i nasârâ (Hıristiyanlık inancını yayma) namıyla bir ve 1701 Memalik-i Saireye Neşr-i İncil (Diğer ülkelerde İncili yayma) ünvanıyla diğer ve 1750 Fukaraya Neşr-i Ulûm-ı Nasraniyet (Fakirlere Hıristiyanlık ilmini yayma) ismiyle bir başka ve 1780 Cemiyet-i İncil (İncil Cemiyeti) ve 1785 yine başka bir ve 1792 bu yolda bir Fransız cemiyeti teşkil olunmuş. Fi 1834 sâl-ı miladî (miladi yıl) Hall nâm (Hall isimli) mevkideki Cemiyet-i Nasraniyetin matbaasında çıkan aded-i Tevrat: (Tevrat Sayısı) 2.754.350 ve aded-i İncil (incil sayısı) 2.000.000 imiş. Memalik-i saireye (diğer ülkelere) neşr-i İncil (İncil yaymak) kasdıyla Londra'da mevcut cemiyet fi 1804 tarih-i miladî bütün dünyaya neşr-i Nasraniyet (Hıristiyanlığı yaymak) maksadıyla büyüyüp her tarafta şubeler, hatta bu cemiyet yedi bin şube açmış ve ilâ 1855 (e kadar) yani elli bir sene zarfında 28.000.000 kütüb-i diniye-i Nasraniye (Hıristiyanlığa ait dinî kitapları) tab" ve neşr etmiş (basıp yaymış) ve bunun için 100.000.000 Frank sarfeylemiş (harcamış) ve cemiyetin senevi (yıllık) varidatı (geliri) 3 milyon Franka baliğ olmuş (ulaşmış) ilâ

1850 (e kadar) Miladî, Tevrat ve İncil'i 166 lisana tercüme etmiş ve bu lisanlar üzere tab ve neşr eylemiş.

Edinburg'daki Cemiyet-i Nasraniye dahi büyük şey olup mesaisi Londra cemiyetinden pek az değil.

Rusya'nın Petersburg'da olan Cemiyet-i Nasraniyesi şimdiye dek Tevrat ve İncil'i 31 lisanda tab' eylemiş ve bir milyon kadar nüsha neşr etmiş.

Almanya'da mevcut cemiyetlerin en büyüğü Berlin'deki Prusya Cemiyet-i Nasranîyesi'dir. 1805 te'sis (kurulmuş) ve 1814 tedid ve te'yid olunmuş (yenilenip kabul edilmiştir) Şimdiye kadar bir milyon Tevrat ve yarım milyon İncil tab ve neşr etmiş, Almanya'da neşr-i Nasraniyet cemiyetleri hesapsızdır. Hamburg (1817), Dresden (1813), Nürnberg (1823) Lübeck ve Schleswig (1836) Frankfurt, Bremen, Stuttgart- Marburg ve diğer memâlik ve cemâhirde (ülke ve cumhuriyetlerde) cemiyetler bu güne dek çok mesai göstermişler. İsviçre Cumhuriyetinde cemiyet-i Nasranîye Biel şehrindedir. İsveç'te bu yolda iki cemiyet var. Danimarka'da bir. Paris'te 1818 ve 1833 tarihleriyle beda' etmiş (kurulmuş) iki cemiyet ma'ruf (bilinir).

Amerika Memâlik-i Müttefikasında (ABD) 1000 cemiyet olup, İngiliz ve Alman ve Portugal ve Arap ve Osmanlı lisanlarında milyon milyon kütûb-ı diniyelerini (dinî kitaplarını) tab ve neşr etmekteler. Ve dünyanın her tarafına papaslar ba's edip (gönderilip) türlü vesait ile halkı Nasranî (Hıristiyan) yapmaya çalıştıkları malum. Hatta Fuad Paşa'nın sadaretinde (Başbakanlığı esnasında) İstanbul'da Protestanların vuku bulan (meydana gelen) tuğyanları (taşkınlıkları) üzerine zuhûr eden (meydana gelen) vekayi-i resmîye (resmi olaylar) cümlenin meşhûdu oldu (Herkesçe gözlendi).

Bugün dünyada Hıristiyan nüfusu 260 milyona baliğ olmuş (varmış). Çünkü cemiyetler şimdiye dek Tevrat ve

İncillerini 450 ve daha ziyade lisanlara tercüme birle (ile) tab ve neşr ettiler. Amerika'yı bütün bütün Hıristiyan yaptılar. Afrika'da, Hint'te çok nüfusu Nasranî yaptılar. Halbuki şimdi teshil-i vesait ve (vasıtaların kolaylaştırması) ihtilat ile (görüşme, karışma ile) her yere burunlarını soktular, çalışıyorlar.

İbret yahu ibret. Hıristiyanlar ellerinde gayr-ı makul (makul olmayan) bir dinleri var, bunu tervice (yüceltmeye) ne kadar çalışıyorlar.

İslam makul olan dinini neşre dair hiç bir sebebe teşebbüs etmedi. Zaruriyet-i dinîyyeyi (mutlaka bilinmesi gereken dini bilgileri) bildiren akaid kitaplarımız camilerde edebiyat tarzında müntehi (mezun olmuş) talebeye mükafat ile tedris olunuyor (ders veriliyor).

(Ulûm, nr:22, 15 Temmuz 1870. S.1313-1315)

FRANSIZIN KAYPAKLIĞI*

Fransız gazeteleri üç senedir Prusya aleyhinde söylemedik lakırdı bırakmadılar. Prusya aleyhinde ilan-ı harbe (savaş ilanına) davetten geri durmadılar. Bunların nazarında Napolyon'un en büyük kabahatı Prusya'ya şükut eylemesi idi. Nihayet bu kere ilan-ı harb oldu ki o gün millet meclisinde "muharebe muharebe" (savaş savaş) diye bağrışmaktan müzakereye vakit yoktu. Paris'te ahâlî sokaklarda bayraklar açıp "Berlin'e gidelim, Prusya'yı yıkalım" diye bar bar bağrıştıklarını gördüm. Ve gazetelerinde bu muharebenin derece-i lüzumuna (gereklilik derecesine) dair bahsları (konuları) okudum. "Gare fatal" (ölüme dikkat) namında risaleleri mütalaa eyledim.

Şimdi Prusyalı galebe edip de (galip olup da) Napol-

* 1870-1871 Fransız-Alman savaşı dolayısıyla.

yon'u esir alınca güya muharebeden hiç bir Fransız'ın ve bir gazetenin haberi ve re'yi (taraftarlığı) yokmuş gibi hep kabahat Napolyon'a yüklendi.

Tenbih

Şu muharebeden akdem (önce) Fransız bir mertebe-i kemâle (bir yükselme derecesine) erişmişti ki İngilizden Arap ve Türk ve Acem ve Moskofa varınca her millet Fransız nizamına ve usûlüne taklid birle (ile) memleketlerini mamur ve zengin ve güzel etmek sevdasına düştüler. İşte bunca milelin (milletlerin) taklide heves ettiği Fransız nizam ve idaresi Fransızların nazarında fena bir şey gibi görünerek yıkıldı. Bu nizamı muharebe yıkmadı fakat Napolyon'un esaretiyle 4 Eylül-ı Frengi Paris zorbalarının devleti hadm edişleri (harap edişleri) yıktı. Ne acep kavm imiş ki nizamın ırka' ettiği (sağladığı) derece-i kemalin kadrini bilemediler.

Bu nüshada ve gerek birinci nüshada Fransızların ahlâkı ve bu defa müşahade olunan harekatı aleyhine yazdığım meseleler gayet halisane olarak hemşehrilerime nasihat içindir. Şöyle ki şimdi Fransız evrak-ı havadisi (gazeteleri) cumhuriyet ve iştirak (katılım) ve ibahet (bir şeyi meşrulaştırma) nâmlarıyla ahlâk-ı ümemi (genel ahlâkı) ifsâda (bozmaya) çalıştıklarından bizim memlekete mücerred Fransızca (sadece kitaptan öğrenilen) okuyup da bu mezâhib ve ârânın (gruplar ve görüşlerin) hakikatını (gerçeğini) bilmeyenler aldanırlar, diye korkarım. Bizim memleketimizin millet meclisinden başka usûle ihtiyacı yoktur.

İslam Askerliği ve Fransız Askerliği

İslam itikadı şudur ki, eğer memleket-i islâmiyye üzerine düşman zuhur ederse, muharebe ve mukabele farz-ı kifayedir, yani muharebe için beslenen fırka-i askeriye (askeri fırka) düşmana mukabele eder, diğer müslümanlardan farz sakıt olur (üzerinden kalkar) ve eğer düşman memleket-i islamiyyeye bir hatve (adım) atacak olursa o halde muharebe farz-ı ayn (herkesin yapması gereken farz) olur. Yani silah tutmaya muktedir olan (gücü yeten) ne kadar Müslüman var ise herkesin üzerine farzdır ki silahını kapıp düşmana mukabele ede (karşı koya) işte bizimki budur. Biz bunu hükm-i ilahi (Allah'ın emri) ki farz biliriz.

Mesel kitaplarında okuduk ki, Fransızlarca böyle farz filan olmayıp "Amour de la Patery" var imiş yani hubb-ı vatan (vatan sevgisi) şöyle ki Patery (vatan) diye bir nida olunsa bütün Fransızlar ayaklanıp vatan-ı azizi hıfz ederlermiş. (korurlarmış) Ne âlâ, rakib olsun da ne nâm ile olursa olsun. Lakin bu kere Fransa'ya Prusya askeri girdi. Eski masallar fehvasınca (kavramınca) gerek memurin (memurlar) ve gerek gazeteler hubb-ı vatan (vatan sevgisi) diye iki aydır bağrıştılar ve halkı vatan namına davet ettiler. Hani Fransa ayaklanmadı. Paris muhasarasından beri ben Fransa'da iki yüz elli fersah mesafe dolaştım. Gözüm ile gördüm ki seyahate muktedir olan her Fransız kaçıyor. Yakinen bilmiş olunuz ki Fransa'dan çıkıp da yaşamaya serveti kafi olan bir Frenk kalmadı.

Heman (yine de) İslam itikadı zeval bulmasın (yaşasın).

Muvakkaten Ulûm Müşterilerine
nr: 26 Teşrin-i evvel (Ekim) 1870 s. 26-29

TERAKKİ

Tarih-i Osmaniyye bize gösterir ki Devlet-i Osmaniyye'nin Onbirinci kurûn-ı hicrete (Hicretin 11. asrına kadar) dek idâresi hâkimiyet-mahkûmiyet esâsı üzre nebni (dayalı) idi. 1102 (1690) senesinde idi ki idârede birinci ıslahat icra olundu. Islâhatın temelini kuran zat Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa idi. Bu Fâzıl'ın şu ıslahata teşebbüsüne bais olan (sebep olan) hâl mahkumları bulundukları hâlet-i gayr-ı meşrû'adan (meşru olmayan durumlardan) halâs eylemek (kurtarmak) idi. Bu ıslahât üç esas üzre bina kılındı. Bi'l-cümle teba'anın (vatandaşların) can ve nâmus ve mâl emniyeti, tarh-ı tekâlifin (vergi toplamanın) her sınıf üzerine müsâvat (eşitlik) üzre icrası, askerlik hizmetine dâ'ir.

Islahat nâmıyle yâdettiğimiz şu nizâm âdeta dine gelen ıslahat kabilinden zannolunmamalıdır. Hakikat-i halde bu bir büyük inkılâb-ı hükümet (revolüsyon) (inkilap) idi. Bu inkilâb, cumhûr-ı müverrihin âsârında (tarihçilerin eserlerinde) Nizam-ı cedid nâmıyla mezkûrdur (ifade edilmiştir). Fakat bu ıslâhâtın bekâsını muhafazada vezir-i müşarünileyhin (adı geçen vezirin) hikmet ve faziletinden başka bir kefil konamadı. Çünkü Fâzıl Paşa lüzumu kadar vakit bulamadı.

Bir kurun sonra (bir asır sonra) Sultan Selîm-i sâlis'in (III. Selim'in) ihyâya çalıştığı "Nizâm-ı cedid" bahsettiğimiz ıshalat mevadd-i esâsiyyesini (esas maddelerini) tecdidden (yenilemeden) ibaret idi. Fakat, kurduğunu ikmâle (tamamlamaya) fırsat-ı tâmme (tam fırsat) bulamadı. Ba'de (sonra) Sultan Mahmûd'dur ki bu Nizâm-ı Cedidi ihyâ içün (canlandırmak için) yalnız bir re'isin elinden gelebilmesi mümkün olanı sarfetti. Hasılı Fâzıl'ın rahm-i mâdere (anne karnına) düşürdüğü şu Nizâm ki 153

yıl ağrısı çekildi sultan Abdülmecid merhûmun evâ'il-i cülûsunda (tahta çıktığı ilk zamanlarda) doğdu. Şöyle ki 1255'de Gülhâne'de kıra'et olunan Hatt-ı Hümayûn ile mevadd-ı esâsiyye-i selase (üç esas madde) neşr ü işhâd buyuruldu (yayınlandı).

1272'de (1856) i'lan olunan Islahat Fermânı ki ol vakti mu'âvin (yardımcı) müttefikimiz bulunan İngiliz ve Fransız devletlerinin ihtârâtı (uyarması) üzerine Hıristiyanlar hakkında Bâb-ı âlî'nin 12 Mart 1854 olan va'd ve ta'ahhüdünü icrâdan ibâret idi. İşte bu ferman dahî eski Nizâm-ı cedid ve Tanzimat mevadd-ı esâsiyyesinden (esas maddelerinden) emniyyet da'iresini tafsilden (detaylandırmaktan) ibaret idi.

1277 cülûs-ı Hümâyûn'da hâlen padişâhımız Abdülaziz Hân'ın hatt-ı humûyûnu dahi "kâffe-i sekene-i Memâlik-i mahrûsamızın (ülkemizde oturan herkesin) te'min-i cân ü ırz ü malları zımnında (amacıyla) te'sis olunmuş olan kâffe-i kavânîn-i esâsiyye-i adliyye (bütün esas adlî kanunlar) tarafımızdan tamamen te'kid ü'te'yid kılındığını (Kabul edildiğini) cümleye i'lân ederim, ibâresiyle Tanzimât'ı tasdik eyledi.

1282'de taksim-i idâre-i memleket (ülke idaresinin vilayetlere ayrılması) tebdîl olunup (değiştirilip) malüm vilayet nizamı kabul olunarak taşralar ahalisine ıntihab (Seçme) hakkı verildi. 1285 Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) ve Divânı-ı ahkâm-ı adliyye (Yargıtay) meclisleri teşkil kılındı. Şûrâ-yı Devlet hin-i küşâdında (açılışı esnasında) sadır olan (verilen) nutk-ı Hümâyûn (padişahın nutuku) saltanat-ı teşri'i (kanun yapma yetkisini) Şura-yı Devlete ve saltanat-ı tenfizi (infaz yetkisini) Divan-ı Ahkâma tefrik ve havâle eyledi. Bu nutkun ba'zı cümlesini iradımız (okumamız) fa'ideden hâli değildir. Ez an-cümle (sözün sonunda) buyurur ki (çünkü bir

hükümetin vazifesi her bir ahvâlde (durumda) ahâlisinin hukuk-ı hürriyetini (hürriyet hakkını) muhafaza emrinden ibaret olup kezâ kâffe-i âciz (bütün aciz) ve mazlûminin (mazlumların) mercii (yeri) ve zahiri (yardımcısı) ve medâr-ı istinadı (dayanağı) olan mahal ancak bâb-ı ma'deletdir (adalet kapısıdır). Yoksa yalnız bâb-ı hükümet değildir ve kezâ (..... ve Divân-ı ahkâm-ı adliyye nâmıyla bir meclis-i müstakil (ayrı bir meclis) daha icad olunarak anınla dahi hükümet-i şer'iyye ve kanûniyyenin (kanun yapıcı ile) hükümet-i icraiyyeden (icra makamından) tefriki (ayrılması) esâs vaz'edilmiştir. Şûra-yı Devletin kanunlar vaz'etmek ve muvazene (gelir-gider) defterini tedkik eylemek ve diğer vezâ'ifi (görevleri) ve münkasim olduğu (ayrıldığı) beş daire ma'lumdur. Fakat şurası cây-i dikkattir (dikkate değerdir) ki a'zaları (üyeleri) belde-i mahsûsadan (özel yerlerden) zât-ı Şahâne'nin ihtiyarıyle (tercihiyle) nasbolunmuş (seçilmiş) zevâtdan ibaret olmayıp bir kısmı eyaletlerden intihab edilmiş (seçilmiş) mu'teberandır (ileri gelenlerdir). Bi'l-cümle (bütün) a'zâsı İslam'dan ve diğer edyândan (dinlerden) elli neferdir. Divân-ı ahkâm hukuk ve cinayete nazar (bakar) ve icra eder ki veza'ifi (görevleri) ma'lumdur."

Şu hulâsa (özet) tarikiyle (yoluyla) kaydeylediğimiz vakayi-i tarihiyyeye (tarihi olaylara) burada hıtâm verdikten (son verdikten) sonra istintac ederek (sonuca vararak) derim ki Devlet-i Osmaniyye hükümet-i meşrûta ve mukayyededir (sorumlu ve meşrutidir). Ve Şûrâ-yı Devlet hîn-i küşâdında (açılışında) sadır olan (verilen) nutk-ı Hümâyun bizim hürriyetimizi muhafazaca İngilizlerin (Magna Charta)sı kabilinden bir senetdir. Ve bugün memleketimizde ahlâk ve efkârca (fikirlerde) görülen terakkî Kırmızı Kitab'da iddia olunduğu gibi hemân onbeş

yirmi senelik himmet-i mahsûsa (özel gayret) eseri olmayup belki Nizam-ı cedid vaz'ından berü beslenegelen terakkinin eseridir. Yani 182 senelik himmetlerin neticesidir. Burada bir mühim söz ilave ederek hatm-ı makal ederim. O şu ki Reşid Paşa'dan akdem icra oluna gelen ıslahat başta olan fazıl zatların mücerret (sadece) hikmet ve faziletleri sayesinde di. Reşid Paşa'dan sonra bugüne dek vuku'a gelen ıslahat Avrupa hükümetlerinin te'sîr-i nüfûziyle olmuş ve olmakda. Lâkin bugünki ümmet-i Osmaniyye ne eskisi gibi yalnız bir kafanın faziletiyle ve ne de Avrupa'nın nüfuziyle ilerlemek istemez. Ancak kendi hey'et-i mecmû'asının (bütün halkının) kuvvetiyle dâhilden terakki etmek (ilerlemek) istiyor."

İttihad, nr:1, 15 Mayıs 1869. S:1-3

OSMANLILAR'IN İSTANBUL'U FETHİNDEN DOLAYI AVRUPA VE İNSANLIK ONLARA NELER BORÇLUDUR?[362]

Sultan Osman Gazi'nin torunlarından Sultan II. Mehmed Hazretleri Avrupa'nın bir tarafını ıslah etmek için Allah tarafından seçilip tayin edilmiştir, denilebilir. Allah, Sultan II. Mehmed'i görevlendirerek Osmanlı'nın İstanbul'a yerleşmesini ve birçok ırktan meydana gelen Avrupa'nın bir millet idaresi altında toplanmasını ve böylece Avrupa'da barış ve huzurun sağlanmasını nasib etti.

Bunun ispatını mı İstersiniz?

Eski Bizans İmparatorluğunun düzeni incelendiği zaman, bu imparatorluğun başına geçen imparatorların hepsinin kayıtsız şartsız tahta geçtikleri görülür. Öncekinin yerine geçen yeni imparator da eskisi gibi

(362) Bu yazı Fransızca'dan tercüme edilmiştir.
* Voyage en Orient, Cilt: I, s. 356.

haksızlık ve zulmünü devam ettirmeyi bir vazife kabul ederdi.

Bugün gibi, o zaman da Tuna, Boğaziçi, Sultan Kalesi ve Mesina Boğazı Avrupa'nın en büyük giriş çıkış kapıları ve hayat kaynakları idi. Bu kaynaklar, Bizansın sürekli savaşları ve çeşitli milletlerin sürekli saldırıları neticesinde adeta kurumuş kalmıştı. Bundan başka Ortaçağın Avrupa'daki soylu sınıflar kendi isim ve şöhretlerini korumak ve daha çok menfaat temin etmek amacıyla kendi halklarının huzurunu kaçıran uygulamalarda bulunur ya da onların daha çok sefil ve telef olmalarından başka işe yaramayan Haçlı orduları tertip ederlerdi.

Bu arada cehalet ve taassuptan doğan mezhepler arası çatışmaları hatta savaşları unutmayalım.

İşte bu fenalıklar devam ederken Fatih Sultan Mehmed Hazretleri, büyük toprak sahibi olup kendi kurdukları kuvvetlerle sağa sola saldırmanın (derebeylik-sipahiliğin) gelecekte yok olacağını gösterdi.

Evet, Sultan Fatih dünyanın küçük küçük kabileler halinde değil, büyük devletler arasında bölüşülerek rahata kavuşacağını, medeniyetin yerleşeceğini isbat etti.

Açıkça söyleyelim ki, Arnavud, Hırvat, Bulgar, Boşnak, Rumlar ve sair ırklar arasında barışın sağlanması ve çeşitli din ve mezheplere mensup insanlar arasında huzurun temin edilmesi Fatih Sultan Mehmed sayesinde olmuştur. Çünkü hâlâ bu toplumlar Fatih'in torunu olan Sultan'a itaat etmektedirler.

Osmanlılar, Avrupa'da hükümetlerin sık sık değişmesinin sebebini bilir. Osmanlı Devleti'nde ise altı yüz yıldan beri seçkin olan bir hanedan hüküm sürmektedir.

Hıristiyanlar arasında mezhep ayrılıkları yüzünden

olan uçurum, her türlü saldırı ve tecavüzü meşru kılabilir. Eğer Hıristiyanlar Hz. İsa'nın mezarını ziyaret ettikleri zaman hükümetin müdahalesi olmaksızın kendi hallerine bırakılırlarsa orada bile hiç akla gelmedik taşkınlıklar yapabilirler. Kırım savaşı, Hazret-i İsa'nın mezarının anahtarları (Hıristiyan inancına göre) kimde kalması lazım geleceği meselesinden meydana geldi. Büyük devletlerin belki de istemeyerek girdikleri bu anlaşmazlıkta nerelere vardıkları görüldü. Eğer Osmanlı Sultanlarının bir çatı altında topladıkları Hıristiyan ırkların dağıtılıp, her birinin başına bir kral tayin edilmesi düşünülürse iş nereye varır?

Herşeyden önce insanlığa hizmet etmek isteyen gazeteciler Hıristiyanlara Osmanlı'nın şuyunu buyunu anlatacaklarına Lamartine'nin şu ifadelerini aktarsınlar: "İslam dini insanlar için iki görev tayin etmiştir. biri ibadet, ikincisi merhamettir."

Bu iki büyük fikir her mezhebin iki büyük gerçeğidir. İslamiyet bu iki prensibi hayata hakim kılmıştır. Kutsal beldenin (Kudüs'ün) koruyucusu olan Türkler onu harap etmez külünü havaya savurmazlar. Halbuki orayı kutsal kabul eden Hıristiyanlar huzurun sağlanmasına yardımcı olmaz, ihlâl ederler.

Müslümanlar her mezhepten olan Hıristiyanların serbestçe gelip Hz. İsa'nın mezarını ziyaret etmelerini kolaylaştırırlar. Eğer Kudüs'ü Müslümanlar değil de herhangi bir Hıristiyan mezhebi ele geçirseydi, imkanı yok diğerlerinin gelip orayı ziyaret etmelerine izin vermezlerdi. Bazılarının, Müslümanların diğer dinlere mensup kimselere ibadet hürriyeti tanımadıklarını iddia etmelerini aklım almıyor. Halbuki Müslümanlar kim olursa, hangi dinden olursa olsun herkesin ibadetine izin verir ve Allah'a ibadet eden herkesi severler. Onlardan daha

müsamahakâr din mensubu olamaz. Allah korusun şayet Hıristiyanlar Mekke ve Medine'yi ele geçirmiş olsaydılar acaba oradaki kutsal yerleri olduğu gibi bırakır ve dünyanın her yerinden Müslümanların oraya gelmelerine müsaade ederler miydi?"

Ancak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya yaptığı hizmetler sadece bunlar da değildi. Sultan II. Mehmed İstanbul'da oturan Papa Schismatique'ı Rusya'nın içlerine göndererek Avrupa'yı Roma İmparatorluğu'nun akıbetine uğramaktan kurtardı. Bir gün adı geçen Papa ve bütün Avrupa, Müslümanları mahvetmek için ayağa kalkmışlardı. Bunların bu Ortaçağ taassubundan dolayı insanlık ne kadar zarar görmüş ne kadar kan akmıştır. Tabii ki ben Haçlı savaşlarını kastediyorum.

Bu Haçlı Savaşları hakkında en çok bilgi sahibi olan bir Osmanlı alimine sorunuz kendisinden teferruat alamazsınız. Osmanlıların kitaplarında da bu Haçlı savaşlarının teferruatına rastlayamazsınız. Öğrenenler de Avrupa kitaplarından öğrenmişlerdir. Avrupalıların bu kanlı olayları sürekli ifade etmekten bıkmamış olmalarına teessüf ederiz. Ama ümid ederiz ki bir gün Avrupalılar Ortaçağ savaşlarının İncil'e uymadığını öğrenirler. Çünkü her dinde Allah asayişi ve merhameti emr eder.

(A Propos de L'Herzegovine, Paris, 1875 s. 37-42)

MUKADDİME (BAŞLANGIÇ)

Vakta ki bildim, Şeriat-ı İslamiyye (İslam şeriatı) şu gibi asırda mesâlih ve siyasetten kasırdır (işleri yoluna koyma ve devlet idaresinde yetersizdir) tevehhüm olunuyor (zannediliyor) Usûl-ı ahkâmı cami (kanun yapma

metodunu içine alan) bir kitap telifini (yazmayı) murad ettim (istedim). Hatta (tâ ki) o kitap ile tebeyyün ede ki (ortaya çıksın ki) şu tevehhümle (zanla) şeriata muhalefet etmeye cür'et eden her kimse siyasette (devlet idaresinde) hudud-ı İlahî'den (Allah'ın gösterdiği çizgiden) envaı zülüm ve bid'ata huruc etmiş olur. (Çeşitli zulüm ve dindışı şeylere düşmüş olur) Evet benim cem edeceğim (bir araya getireceğim) Usûl ulemâmız (alimlerimiz) beyninde (arasında) ma'lum olmuş (bilinen) kavaiddir (kaidelerdir).

Lakin bu teliften garaz (amaç) Türkçeye ve Avrupa lisanlarına tercüme olunmayı kabil (mümkün olan) bir muhtasar (öz) kitap neşr etmektedir. Hatta onunla Avrupa'da dahi zahir ola ki (açıklık kazansın ki) Memâlik-i Osmanîye'de (Osmanlı ülkesinde) siyaset-i hâmide (iyi siyaset) icrasına bazı ecnebilerin (yabancıların) ve bazı cahil memurların tenfirlerinden başka (nefret etmelerinden başka) mani (engel) yoktur.

Teslim ederiz ki (itiraf ederiz ki) Avrupa ulemâsından (ilim adamlarından) bazıları bizden ilm-i fıkıh (hukuk) tercüme edip Avrupa'ya neşr etmiştir. Lakin Mu'tezile ve İmamiyye kitaplarını tercümesine me'haz (kaynak) ittihaz ettiği (aldığı) için kitabı kitaptan fark etmemiş (ayırmamış) ve işin doğrusunu bildirememiştir. Fıkhımızı (hukukumuzu) kendi fıkıhlarına yalnız zan ile kıyas edip, istima (duyma) ve bahisle yakin tahsiline (inanmaya) muhabbet etmeyen Avrupa cehelesine (cahillerine) ise Hayreddin Paşa'nın Akvemü'l-Mesalik'te yazdığı makaleyi irad birle (okumakla) iktifa ederek (yetinerek) cevaptan sükut ederiz.

Mümaileyh (adıgeçen) der ki, şu asırda görülen Avrupa terakkisi, eski zamanda mevcud olmayıp yakın vakitlerde zuhur eyledi. Çünkü 476 sene-i miladisinde şimal

(kuzey) barbarlarının hücum ve Roma devletinin sükutundan (yıkılışından) sonra Avrupa tab'en (tabiat olarak) terakki (kalkınma) hareketinden ısrar (daha hızlı) olan tenezzül (gerileme) yolunu tutarak vahşilik ve zulüm ve cevrce pek fena hal üzere idi. Ta Fransa kralını 768 tarihinde Avrupa krallarının a'zamı (en büyüğü) Şarlman zamanına dek ahâliyi Krallar ve Noblesse (soylular) denilen kibar-ı zaleme'nin (soylu zalimlerin) esaretinde kaldı.

Şarlman serir-i devlete (devlet tahtına) cülusunda (çıkışında) ma'arif (eğitim) ve sair esbab-ı medeniyetçe (medeniyet vasıtaları ile) terakki (kalkınma) hususunda nasın (halkın) ahvâlini (durumunu) ıslah için sa'y-ı mahsûs ile (özel gayretle) bezl-ı cehd eylemişti (gayretini arttırmıştı). Onun vefatından sonra yine Avrupa aşağıda tafsili (detayları) geleceği vecihle cehalete ve zulüm-i idareye ric'at ve kema fi's-sabık (önceden olduğu gibi) avdet etti (döndü). Avrupa ahâlisinin şimdi vasıl oldukları (ulaştıkları) zirve-i terakki (kalkınma zirvesi) memleketlerinde her şeyin mebzuliyetinden (bolluğundan) veya bulundukları iklimin itidalinden (yumuşaklığından) yahut da diyanetleri asarındandır (sonucudur) gibi bir tevehhüm (zan) varid-i hatır olamaz (hatıra bile gelmez). Zira kürre-i arzın (dünyanın) sair kıtalarında hısb (bolluk) ve itidalca (yumuşaklığı yönüyle) o iklime mümasil (benzer) ve daha alâ yerler bulunur ki oralarda şu terakki yoktur. Dinleri bahsine gelince filvaki Nasrani dini (bilindiği gibi Hıristiyanlık) dahi adalete ve ledü'l hükm (hükmen) müsavata (eşitliğe) tergib eder (rağbet gösterir) lakin o din tasarrufat-ı hükümete (hükümetin icraatına) müdahale eylemez. Zira din-i İsevîye'nin (Hıristiyanlığın) esası uzlet ve zühd (Dünyadan el etek çekme) üzerine kurulmuştur. Hatta Hz.

İsa Aleyhisselam "benim dünyada hükümetim yoktur. Şeriatım (kanunum) rûhaniyete (manevi işlere) karışır, cismaniyata (dünya işlerine) karışmaz." diyerek dünya siyasetine müteallik (ilgili) umûrda (işlerde) krallara taarruzdan (saldırmaktan) eshâbını (kendine yakın olanları) nehy eder idi (yasaklardı).

Roma'daki papa, Avrupa memâlikinde (ülkelerinde) elyevm (bugün) câri olan (yürürlükte olan) terakkiyat-ı cedideye (yeni gelişmelere) iktidadan (uymaktan) imtina ettiği (kaçındığı) için elyevm (bugün) memleketin giriftar olduğu (içine girdiği) halel (bozulma) şu dince irad ettiğimiz (ifade ettiğimiz) müddeaya (iddiaya) pek açık delildir. Ancak Avrupalıların şu gayete (dereceye) ve ulûm-ı sanayi'ce (teknolojik olarak) tâ bu mertebeye vasıl oluşları adl-i siyasi (idari adalet) ve tarik-i serveti (kazanç yolunu) teshil (kolaylaştırma) ve ilim ve ziraat ve ticaretle defain-i arziyyeyi (yer altı zenginliklerini) istihraç (çıkarma) üzere müesses (kurulu) olan tanzimat (düzenleme) sebebiyledir. Bunların kaffesini (hepsini) tutan, hıfz eden (koruyan) usûl ise memleketlerinde artık tabiat olmuş (huy olmuş) olan emniyet de adalettir. Mülk-i İlahi de (Allah'ın mülkünde) Adet-i hakime-i Subhaniye'nin (Allah'ın hakim olan yüce kanunu) şu kaide üzerinedir ki adalet ve hüsn-i tedbir (iyi idare) ve tertibat-i mahfuza (koruma tertibatı) elbette emval (mallar) ve enfas (nüfus) ve semeratın (ürünün) terakkisi (büyümesi) esbâbındandır (sebeplerindendir). Adaletin zıddı zülümle eşya-i mezkûrede (yukarıda sayılan şeylerde) tenezzül (düşüş) ve noksaniyet vukû'bulur (olur). Nitekim mesele bizim şeriatımızdan ve tevarih-i İslamiyeden (İslam tarihlerinden) ve kütub-ı saireden (diğer kitaplardan) ma'lumdur (bilinir). Hakikat (sallallahi aleyhi veselem) Efendimiz buyurmuştur "Adalet dinin izzetidir (hay-

siyetidir) Devletin selahi (kurtuluşu) ve havas ve avamın (zengin ve fakirin) kuvveti ve reayanın (vatandaşın) emniyet ve menfaatı adaletledir.
(Arabî İbare Usul'ül-Fıkıh Tercümesi, Londra, 1868, s. 2-3)

HİVE'DEN
Hatime (Sonuç)

Fransızlar fi 1288 (1871) Suriye'de Katolik kardeşlerine gadr (haksızlık) olacakmış diye ayaklandılar ve "Partır" (sefer) nağmesini çalarak Beyrut'a asker çıkardılar.

İngiliz fi 1285 (1868) bir iki nüfus teba'asını Habeş hapsinden kurtarmak için asker sevk etti.

Bir vakit Müslümanlar da öyle yapmışlardı. Amuriye'de (Ankara'da) esir düşüp "ve mu'tesima" (imdad) diye figan eden bir Müslümanın feryadı Bağdat'tan işitildi ve seksen bin süvarı onu halas için (kurtarmak için) Anadolu'ya girdi.

Al-ı Osman (Osmanlı hanedanı) dahi Kırım Muharebesine dek hep din kardaşlarının nâlesini (feryadını) işitirdi. Hatta öyle bir muharebenin gaileli zamanında bile Kandehar ve Kâbil karışıklığına kuvve-i harbîye (savaş gücü) ile müdahele eyledi.

Lakin o zamanlardan beri iş değişti. Haliya (şimdi) camilerde ve medreselerde kitaplarını okuyup iki sözlerini bellemekte iftihar edegeldiğimiz ulemâ (alimler) ve hükemânın (bilgelerin, felsefecilerin) vatanları olan Maveraünnehir'i Rusyalı istila etti (işgal etti). İstanbul, rüy-ı teessüf (teessüf yüzü) bile göstermedi. İşte Asya-yı vasatî'de (Orta Asya'da) yalnız bir Hive Hanlığı kalmıştı. Ona da Rusya asker gönderdi. Bizim dinimizden, kavmimizden (ırkımızdan) ve familyamızdan

(ailemizden) olan Tük Müslümanlar acaba ne haldedir...

Kimse işitmek bile istemiyor.

Benim gibi acizin elinden ne gelir. Bari tarihleri ve bizimle geçen ve mevcud olan alakaları unutulmamak için bildiğimi yazdım. Bu yazdığımdan fazla Hive'nin başına ne gelirse okuyanlar bu kitabın ahirine (sonuna) ilhak etsinler (ilave etsinler).

(Hive Fi Muharrem 1290, Paris, 1873 s: 127-129

VARAKA (Yazı)[363]

En büyük hüzn-ı ibtila (üzüntü) ve en azim (büyük) matem-i bela (bela matemi) ile ilan ederim ki Müneccimbaşı Efendi'nin ibtidâ-yı senede (yılbaşında) haber vermiş olduğu büyük adam dünyadan göçtü.

O büyük adam ki bir gün İngiltere'de konağında büyük bir oda açıp tabandan tavana kadar doldurmuş tomarları bana göstererek "bu evrâk millet-i Osmanîye için yazdığım kitapların, gazetelerin, bendlerin (makalelerin) müsveddeleridir" (karalamalarıdır) demişti.

Elimi uzatıp rastgele aldığım bir paketin ibtidasında (başında) "Avrupa'da namuslu bir adam için sarf-ı fikir

(363) David Urquhart'ın ölümü üzerine.

* David Urquhart.

* Buradaki kısaltmalar:
Ve man-nasru illa min indillah (Zafer Ancak Allah'tandır) ve İntensurullahe yensurukum (Siz Allah Yolunda olursanız Allah da size yardım eder) şeklindeki ayetlerden alınmıştır.

* Yazarın Türk gazetelerinde yayınlanan yazıları büyük çoğunlukla başlıksız olduğundan sadece bu makalelerin yayınlandıkları gazetelerin tarih ve sayıları belirtilmiştir.

* Giyotiyos'un Ahlaka dair "Pinakis" isimli eserinin Ali Suavi tarafından yapılan tercümesi de Ruzname-i Ceride-i Havadis'te yayınlanmıştır. Bu Tefrika'nın yayınlandığı sayılar burada belirtilmiştir.

** Yazarın "Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal" isimli eseri de bu gazetede tefrika edilmiştir. Tefrikanın yayınlandığı sayılar burada belirtilmedi.

(fikir yormaya) değecek yalnız bir haklı iş vardır. O dahi Rusya'ya karşı Osmanlı padişahına hizmet etmektedir." mealinde gördüğüm fatiha (giriş) halen gözümün önündedir.

O büyük adam ki İngiliz doğduğu ve Avrupa'nın büyük diplomatlarından bulunduğu halde her ameli (davranışı) Sünnet-i Seniyye-i İslamiyye (İslam dininee emr edilen, Hz. Muhammed'in yaşama tarzına) kamilen (tamamen) muvafık ve mutabık (uygun) idi. Kendisinden hin-i vedâ'da (ayrılık sırasında) işittiğim en son kelam şu idi "en halis (samimi) ve en edip (edepli) Müslüman itikadıyla (inancıyla) ve terbiyesiyle büyüttüğüm oğlumu yalnız Al-i pâk-ı Osmaniyye (Yüce Osmanoğullarına) hizmet eylemek için yetiştirdim. Mühendis yapışım, medeniyet ve ahlâka zirve-i terakkiyâta (yükselişin zirvesine) vasıl olmuş (ulaşmış) olan Osmanlının yol gibi, şimendifer gibi bazı maddiyatta (maddi konularda) geri kaldığı içindir.

Hele haremi hanım (eşi) öyle katip (yazıp-çizen) öyle fazıl (faziletli) öyle hayırhâh (herkesin iyiliğini isteyen) kadın, kıymeti tasavvur olunamaz (biçilemez) Âl-i Osman (Osmanlı Hanedanı) hayrına yazılan kütup (kitaplar) ve evrakta zevciyle hem-kalem idi (beraber yazıyorlardı).

Ne meclis idi, ne halet idi ol dem ve hengâm ki Montreux'da sabahtan gece yarısına kadar zevci (kocası) bir köşede, zevcesi (hanımı) diğer köşede bu aciz dahi bir köşede yazı yazardık.

Hersek ve sonra da Bulgar vekayi'i (olayları) üzerine Osmanlıyı müdafaa için benim onlara refaketle yazdığım beş kitap ve on dört mah (ay) aleddevam (devamlı olarak) beş büyük gazeteye bendler, onların yazdıklarına nisbetle pek azdır. Bir gün haremi hanım bana bakıp dedi ki "Şu yatan adamı kim zannediyorsun" baktım hâlâ o ihtiyar, kuru kemik, bal mumu gibi sapsarı gözlerini

açamaz hasta-i bîmecâl (mecalsız hasta) ve bîhaber (habersiz) gözümün önündedir. Hanım dedi ki, "Bu gördüğün adam Urquhart* değildir, ehlu'llah'tır. Evet evliyadandır. Zira Hüdâ-yı lemyezele (Baki olan Allah'a) kasem (yemin) ederim ki, benim kocam bugüne dek Padişah-ı İslamın (İslam padişahının) selametinden başka bir fikir etmedi. Meyyit (ölü) görünen Urquhart, bir hareket-i gayr-i ihtiyari (kendinde olmayan bir hareket) ile kalktı ve haremine (eşine) bakarak "Çünkü yalnız o fikir hak idi" dedi. Kuvveti kesildi, düştü. Biz öksüzler gibi ağalaya kaldık. Yine ağlarım ölünceye dek ağlarım.

Evet Urquhart vefat etti. Vefat eden büyük adam Urquhart'tır. Haremi hanıma şu mealde bir telgraf çektim.

Tercüme-i telgraf (telgrafın tercümesi)

İsviçre'de Montrö'da Madam Urquhart'a

Madam,

Urquhart familyasından (ailesinden) ve ehibbasından (dostlarından) müfarakat etti (ayrıldı). Urquhart ölmedi. Zira Urquhart olan ölmez.

Madam,

Şevketlü padişahımız efendimiz hazretlerinin sa'd içre (en yücesinden) Urquhart'a selam irsal buyurduğunu derhatır ediniz (hatırlayınız). Millet-i Osmaniyye'nin padişahından hamalına kadar Urquhart ma'lumdur (biliniyor). Ne kendi, ne eseri, ne familyası (ailesi) ne yadigarları (hatıraları) unutulmaz.

(Basiret, 23 Cemaziyelevvel 1294 (6 Haziran 1877 nr:2114)

(1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞI ÜZERİNE)

Vakit Müdürü Efendi'ye

Elma'ruz,

Dünkü Pazartesi Vakit'te "yine sulh (barış) lakırdıları"

ünvanıyla Ajans Havas telegramı üzerine bir mütala'a (değerlendirme) okudum.

Bir vakitte ki yüz yirmi beş bin ve belki şimdiye dek yüz elli bin Moskof Tuna vilayetinde İslamın malına ve yeni mahsulata çekirge gibi düşmüş, üşüşmüş, asf-ı me'kul etmiş (haksızca yemiş) ve Osmanlı leşkeri (askeri) ise asâkir-i muavene (yedek askerler) ve çerakeseyi (Çerkesleri) çarhalaştırıp (birleştirip) haliya (şimdiye kadar) başlıca bir muharebeye tutuşmamış ve talib-i cenk ve kavga (savaşa gönüllü) ve teşne-i hûn-i a'da bulunmuş (düşmanın kanına susadıkları) böyle bir vakitte müsalahaya (barışmaya) imkan olamayacağı cümlenin (herkesin) malumudur.

Bir de Rusya bugüne dek iki milyar altı yüz iki milyon dört yüz bin frank Umûr-ı harbîye (savaş işleri) sebebiyle sarf ettiğini (harcadığını) hesap edip bunu Osmanlılara tazminat olarak yükleteceğini neşr eyleyip dururken Devlet-i Osmaniyye musalaha (barış) kelimesini telaffuz bile etmeyeceği, binâ ve nâbinâya (görene ve görmeyene) düşen bir manadır.

Avrupa'da iken Gladstone'nun risalesine yazdığım Reddiye'de maliyece tehlike meselesine verdiğim cevapta demiştim ki, "Devlet-i Osmanîye'nin maliyesinde ızdırap vardır, tehlike yoktur. Bir memleket ki İngiltere gibi menâbi-i serveti (zenginlik kaynakları) açılmış, işlenmiş, tükenmiş, o memleketin maliyesi tehlikededir. Memleket-i Osmaniyye ise menâbi-i serveti değil işlenmiş, tükenmiş, daha açılmamış bile."

Şimdi de derim ki Devlet-i Alîyye'nin Rusya'ya karşı çıkardığı asker kavgaya tutuşmuş bozulmuş da perişan olmuş değil ki nâ-ümid olalım.

Şimdi bize lazım odur ki, Rusya nasıl mesarif-i harbiyesini (savaş harcamalarını) ve teba'asınca zayiatını

(halkının kayıplarını) hesab ediyorsa biz dahi onun gibi ve bilcümle (bütün) Avrupalılar misüllü (gibi) bir meclis-i tazminat (tazminat meclisi) teşkil edip Rusya'dan isteyeceğimiz milyarların hesap defterini tutalım.

Unutulmamalıdır ki Edirne muahedesinde Rusya bizden yüz yirmi beş milyon istediği gibi teba'asının (vatandaşlarının) zayiatını (kayıplarını) tazmin için bir buçuk milyar düka talep eylemiş ve dört takside rabt etmiş idi (bağlamıştı). Ve hatta bu zayi'atı yirmi dört sal (yıl) mukaddeminden (öncesinden) beri tutturup hesap kılmış idi. Şimdi Rusya ettiği istikrâzâtı (borçları) çıkardığı ve çıkarmakta olduğu evrâk-ı nakdiyeyi (tahvilleri) hesap eylediğinden fazla mesela bir köye attığımız gülleler zararından dolayı, bir köyde iki milyon dört yüz bin frank tahribât ve zayiât kayd ediyor.

Tazminat talebi için defter lazım. Hani bizim defterimiz. Defterimiz olmalı. Hersek meselesinin bidayetinden (başlangıcından) beri hesap tutmalı. Ettiğimiz istikrazlar. (borçlar), çıkardığımız kaimeler (devlet tahvilleri) topladığımız ianeler (yardımlar) hep kayd olunmalı. Bu kere Tuna vilayetinde Moskof'un yıktığı memleketlerin ve hânelerin ve İslâmdan gasb eylediği emlâk ve emvâl (mallar) ve mevâşinin (meyve bahçelerinin) kıymeti ve kestiği rical (erkekler) ve anas (kadınlar) ve sıbyan (çocuk) kanlarının bahası hep yazılmalı. Varidât-ı devlete (devletin gelirine) ve ticarete ve zira'ate ve san'ata sinin-i adideden beri (belirtilen yıllardan beri) Rusya entrikası yüzünden gelen sekte hep hesaba girmeli.

Teşkilini arz eylediğim meclis-i tazminât (tazminat meclisi) bu kere hânesi, malı, mülkü, evlâd ve ıyalı (çoluk çocuğu) Moskof'un paymalı olmuş (Moskofça çiğnenmiş) ve yalnız canını kurtarabilerek kaçabilmiş olan Müslim ve gayr-ı Müslim vatandaşlarımızın arz ede-

cekleri defterlere şimdiden açık olmalı.

İşte Devlet-i Osmaniye'nin musalahaya (barışa) girişmesi Rusya'nın bu ziyanlar mecmu'unu (bütün bu kayıpları) tazmin eylemesine tevakkuf eder (bağlıdır).

(Vakit, nr:619, 17 Temmuz 1877)

(1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞI ÜZERİNE)

Vakit Müdürü Efendi'ye

Harp üzerine Mütala'at-ı Mahsûsam (Şahsi Düşüncelerim)

Bilcümle (bütün) ehl-i ihtira'dan (icad edicilerden) insaniyete (insanlığa) en ziyade müstahak olacak kimse muharebeyi muhal kılmaya (savaşı ortadan kaldırmaya) vasıl olabilecek (ulaşacak) kişidir.

Muharebeye imkan bırakmamak için birden helâk edecek ihrâk-ı ordu (ordunun yakılması, mahvedilmesi) ve tesmim-i hava (havanın zehirlenmesi) gibi mühlikatın (öldürücülerin) terakkisine (yok edilmeleri konusunda gelişme) intizaren (bekleyerek) şimdilik ben bir fenn-i harb-ı ma'kûl (kurallarına göre yapılan savaş ilmi) üzere bazı mütalaatımı beyan edeyim.

*

Anahtar cebinde olan kimsenin kapıyı açık bırakışından o kapının iyi kapatılması mümkün olmadığı sanki intac olunabilirmiş (sonucuna varılırmış) gibi bir kurum bir çalım ile "İşte çaylar, işte dağlar dahi düşmanın tecavüzüne mani olamıyor" deniliyor.

*

İyi müdafaa, şiddetli tecavüzden (saldırıdan) ibarettir.

*

Düşman üzerine hakiki ya tasavvurî (kabul edilen) rüçhaniyet (üstünlük) bahş eden (sunan) itikad (inanç), şecaat-ı mevcûdeyi (mevcut cesareti) tezyid etmez (arttırmaz) ama eser gösterir (tesir eder). Çünkü muhatara (korku) vehmini zaiflaştırır. Ve galebe (galip gelme) vesaitine (vasıtalarına) hakikat, ilave-i vasıta-i kaviyye ider (kuvvetli vasıtalar ilave eder).

*

Rüçhaniyet (üstünlük) itikadını (inancını) tevlid eder (doğuran) esbâb-ı kesire (çok sebepler) vardır. Bazen iklimin ve dağlık mahall-ı tabiatın (yerlerin) müsebbebidir (sonucudur). Bazen dahi idman edilen san'at icabındandır. Lakin iman hususan (özellikle) iman-ı İslam (İslam imanı) her vakitte en büyük itikad-ı rüchaniyet (üstünlük inancı) bahş eyler (sunar).

Binaenaleyh elh-i islam (Müslümanlar) en muntazam askerlere mukavemetten (karşı koymaktan) korkmaz.

*

Fevkalade itikad-ı rüçhan tevlid eden (doğuran) sebep cenge galebedir. (Galip olma duygusudur). Galibin kuvvetini mağlûbun kuvvetinden tenkis ettiği (çıkardığı) nisbetle tezyid eder (arttırır).

İşte bu hikmete mebnidir ki bu muavenetin (yardımlaşmanın) kıymetini takdir etmeye müstaid olan (edebilen) serdar (komutan) bir cengin hemen iptidasında (başında) ne yaparsa yapar ve bir şey esirgemeyerek birinci galebeyi çalmak için çarpar.

*

Madem ki Avrupa'da muntazam kavimlerden (milletlerden) filanın kırk bin leşkesi (askeri) filan kavmin on bin askerine dayanamadığı vardır ve emr-i sabittir (kesindir). Artık Beriyye (karacı asker), Bahriyye (denizci), Süvari ve topçu adedi ve alay ve tabur taksimleri ve daha ister-

seniz üniforma renkleri beyhude işgal-ı ezhan (zihinleri meşgul) eder ve tehdid-i akvamda (milletleri tehditte) yanlış tarifler verir.

*

Size derlerse ki "hep işi gören ta'lim-i fennidir (teknik talimdir). Cevap veriniz ki, bu dava ikisi bir derece-i müsavatta (eşit oranda) idman-ı harp (savaş talimi) eylemiş askerin (askerler) hakkında sahihtir (doğrudur).

Fenn-i harpte mesele var ki fenn-i hesap (matematik) meselesine benzer. Adedler kıymet-i müsavîyede (eşit değerde) olmadıkça nisbet vaz' olunamaz (bir araya getirilemez) kaldı ki yeni âzâd Moskof memlûklarından (kölelerinden) ibaret asker var ki aded-i sahih (gerçek rakam) değildir, küsûrât hanesine konmak lazım gelir.

*

Kılıç ve bıçak ile cenge cesaret, işte asıl cenkçilik bundan ibarettir.

*

Çerkese ve Zeybeğe kumanda etmek şerefine nail olan bir zabit tüfenk denilen şeyi süngünün kabzası imiş gibi addetmelidir.

*

Top, ateşi atanlara daha muzır (zararlı) olabilir. Topun sahih (gerçek) faydası iyi yapılmış istihkamı müdafaa eder. Bir de Süvarî hücumunu tevkif eyler (kapatır) onda dahi bir lahza (an) fırsat vardır, onu kaybetmemek şartıyla atılırsa.

Avrupa'nın mevcut nizam-ı cedid (yenidüzen) askeriyesi, insanı min ekserü'l-vücuh (bütün yönleriyle) cenk makinesi yapmıştır. Ve askeri bî-irade (iradesiz) istihdam eyler (çalıştırır, kullanır).

Binaenaleyh asker taburlarına mahpusları ve bulgarları derc (atmak) ve mezc eylemekte (katıştırmakta) beis

yoktur (zarar yok).

*

Cenk etmek Arnavudlar ve Çerkezler, Swissler için bir sanattır. Bunların nazarında istimal-ı silah (silah kullanmak) sair sanayi gibi (sanatlar gibi) bir alet-i kesbdir. (Bir kazanç aracıdır) Her ordugâh onlar için bir vatandır ki tabiatlarını, onda mevcut üniforma resm ve tayin eder. İyi bakılır, iyi para verilirse haymegâhta (çadırda) temükkün ve temeskün ederler (yerleşirler, yaşarlar) kim gelirse, hususan (özellikle) Çerkezler, hürriyetlerinin düşmanına karşı iyi cenk ederler.

*

"İnsanın vatanı doğduğu yer değil, doyduğu yerdir" diyen böyle elh-i arzdan (dünyalı) seksenbin dilaverin başında bir Osmanlı Moskof şehrine kadar gider girer.

*

Bilmek Lazımdır ki düşmanın girdiği yerlerde talep edeceği cerimelerin (ödemelerin) ve galip geldiği halde vaz edeceği (isteyeceği) tazminatın kıymeti öyle seksen bin kozmopolit ile tecavüz (saldırı) masrafından pek çok ağırdır. Gambita eğer yarım milyar Frank istikraz (borç) ede idi ve kullanmasını daha bile idi. Fransa beş milyar tazminat vermezdi.

*

Devlet-i Osmaniyye Rusya için üç milyar Frank düyûn (borç) konsolide etmesini asla kabul etmeyecektir. Askeri velev (isterse) dahilde meşgul bulunsun, yevmiye on frank ücret altı ay, eğer uzaması lazım gelirse, Rusya'ya muharebe devlet-i Alîyye'ye şu kadara mal olur:

72.000.000 Frank 40.000 Arnavuda

36.000.000 Frank 20.000 Çerkeze

36.000.000 Frank 20.000 İsviçre ve İngiliz ve Amerikan Cenkçilere.

Yüz kırk dört milyon Frank işte bütün Rusya.

*

Böyle bir günde dahi İngiltere'ye yalnız ormanlarını gösterse 30 milyon istikraz etmeye muktedir bulunan bir devlet-i azime (büyük devlet) için o kadarcık para tedariki bir şey değildir.

Büyük kumandanlar ölür
Lakin makamları kalır/ Fi 21 Temmuz
(Vakit nr: 637 4 Ağustos 1877)

Vakit Müdürü Efendiye,
Elma'ruz

Bir takım kimseler Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Sultanîsi) bozulmuş, alafranga alt üst olmuş, kapının üstündeki koca saat bile Osmanlı'ya dönmüş şayi'alarıyla âleme velvele verdikleri, hele dersler azalmış, Fransızca kalmamış, Mekteb-i sultani, mekteb-i rüşdîye olmuş gibi sözlerle kimlerin ve ne makule hazelenin (yüzsüzlerin) garazlarına hizmet eylemek istedikleri hep işitildi.

Aceptir (acaibtir) hal-ı âlem (alemin halini) bilmeyen söyler, bilen söyler. Mekteb-i Sultanî ne idi, nedir?

Mekteb-i Sultanî'de elli yedi Bulgar, beş Moskof ve otuz iki ecnebi (yabancı) mevcut idi (vardı). Moskoflar yüzdürüldü (atıldı). Diğerlerinden nizamı vechile (normal düzeninde) ücret istenildi. Mektebi hazele (alçaklar) imareti ittihaz edip de (zannedip de) para vermek istemeyenler, çünkü hazine-i celileden (devlet bütçesinden) ücretçe muavenet (yardım) teba'a-i sadıka-i devlet-i Osmanîye'nin (Osmanlı'nın itaatkar vatandaşlarının) bî-iktidarlarına (fakirlerine) mahsus olduğundan o makuleler (gibiler) mündefi oldular (kovuldular).

İşte şu yüz kadar nüfus (şahıs) bana rahmet okuyacak değil ya. Elbette cümlesi ve onların aşinaları (dostları) Moskof'u ve ecânibi (yabancıları) seven en aşağı dört beş yüz kimse aleyhimde bulunacaklar.

Mekteb-i Sultanî'yi öteden beri çürütmeye çalışan ve her sal (yıl) bu mevsimde türlü neşriyat ile rekabet eden Saint Banua Papaz mektebi ve mukaddema (daha önce) Sırp Mektebi denirken şimdi Acem Mektebi ünvanını almış üşgûle sahipleri (iş sahipleri) ve taraftarları en az beş yüz itibar olunmalıdır (kabul edilmelidir).

Mektebin saatı alafranga idi. Şimdi değiştirildi. Bir mecma'da (toplanılacak yer) namaz vaktini kaybetmedikçe işler alafranga saatle tavkit (vakit tayin etme) mümkün olmadığından ve namazı iza'e (zayi etmek) ise câiz olamayacağından saat ber-vech-ı adet (adete göre) gruptan (gün batımından) itibar olundu (başlatıldı).

İstanbul'da namazı hiç hesaba katmayıp da alafranga olmalı zanneden alafrangacılar on bin kadar tahminle mezkûr (adı geçen) gürûha ilhak ediniz (katınız).

Öteden beri her nasılsa ve her ne sebeple ise nahoşnudlar (hoşnud olmayanlar) var.

Ulûm ve Ma'arif (eğitim) terakkisinden (kalkınmasından) nâhoşnud, mekteb-i sultanî'nin şereflenmesinden nâhoşnud, İslam usûl ve ahlâkının devamından nâhoşnud, devlet-i Aliyye'nin adam yetiştirmesinden nâhoşnud, cebel-i terakkinin (kalkınma dağının) İslam idaresi eline geçmesinden nâhoşnudları dahi ilhâk ve ilave eyleyiniz.

Mektep nedir, ta'lim-i sani (ikinci kademe) derecesindeki mekteplerde ne okunmalıdır? Mektepten murad (amaç) yalnız okumak, yazmak mıdır? Buralardan bîhaber bazı ahmak, Frangistan'da (Avrupa'da) şöyle olurmuş, böyle olurmuş diyen bazı evrak-ı perişana, (sıradan

yayın organlarına) kasır nazarla (dar görüşlülükle) bir şapkalı çağırıp işi teslim etmeli, mektep olur, herşey yoluna girer zu'meden (zanneden) cühelâ-yi ahlât-ı erbaayı (kan, salya, sağra ve dalaktan meydana gelmiş cahilleri (sadece fiziki organları olup muhakemesi olmayanları) dahi yukarikilere zam ediniz (ekleyiniz).

Daha neler var inşaallahu ta'ala (Allah isterse) herşey meydana çıkacaktır. Neler zuhur edecektir?

Şimdilik bu mallar dursun.

Hasıl-ı kelam (sözün kısası) Mekteb-i Sultanî'den memnun edemediğimiz on bin, on beş bin, haydi yirmi bin hâne farz ediniz. Ne halt ederlerse etsinler. Cenab-ı Hak sairlere (diğerlerine) zeval vermesin. O nâhoşnudların (hoşnut olmayanların) dört misli yalnız İstanbul'da mevcuttur. Bir de o makule (gibi) hazele (alçaklar) şimdiye kadar ne yaptılar? Ne ma'rifet gösterdiler? Pederâne (babaca) iaşe ve ta'lim (besleme ve eğitim) ve terbiye eden matbu-i mufahhamine (hükümdarlara) ne hizmet eylediler. Şimdiye kadar şehadetnâme (diploma) alıp çıkanları elyevm (bugün) Rusya ve Yunan askerliklerindeler. Bunların isimleriyle ve kimlerle münasebet ve karabetleri (yakınlıkları) vardır, şöhretleriyle (ünvanlarıyla) ispat ve ilama (bildirmeye) muktediriz (gücümüz var). Hasılı (sonuç olarak) Mekteb-i Sultanî'de bir şey bozulmadı. Şu kadar ki bazı eşrâr (şerler) ahyâr (hayırlar) ile tebdil olundu (yer değiştirildi). Emsalinin darısı başına.

(Vakit, nr:676, 12 Eylül 1877)

TEŞEKKÜRNÂME

İstanbul ve etrafı mahalâtından (yerlerden) bu hâkiri hey'et-i mebusan (millet meclisi) azalığına (üyeliğine) min gayre'l-liyakat (layık olmadığım halde) müstahak (layık) görüp, intihap (seçim) nizamnâmesinin yirmi birinci bendi (maddesi) mucibince (gereğince) imzalanan ve şehremanet-i celilesine (yüce Belediyeye) takdim olunan mahzarları (dilekçeleri) takdimlerinden akdem (önce) taraf-ı acizîye leffen (kapalı olarak) ve mürüvveten (nezâketen) iraz buyurmanızla (bildirmenizle) görmüştüm ve birer suretini teberrüken (uğur sayarak) almıştım.

Üç dört bin eshâb-ı mühür (mühür sahibi) ve imza müşirân-ı a'zam (en büyük mareşaller) ve müvella-i kiram (saygıdeğer hakimler) ve müderrisin-i benâm (ünlü medrese hocaları) ve me'murin (memurlar) ve esnaf ve amele-i zevil-ihtimam (dikkatli, şuurlu işçiler) cümleye (hepsine) âla meratibihim (haddinden fazla) hakk-ı çakeranemde (benim hakkımda) izhar buyurdukları (gösterdikleri) hüsn-i zandan (güzel düşünceden) dolayı teşekkür ederim.

Derece-i şükranımı (teşekkürümün derecesini) beyanda şu kadar diyebilirim ki bu imzaları gördükçe ve sandıklara nâm-ı aciziyi (ismimi) atanları işittikçe vahdaniyet (Allah'ın birliği) hakkı için ağlarım. Nasıl ağlamayayım.

Kırk milyon teba'-i Osmaniyye'nin ve belki iki yüz milyon islâmın menfaatini veya mazarratını (zararını) müntic (netice verecek) re'y verecek olan bir hey'ete intihap ediyorsunuz (seçiyorsunuz).

Müntehibiniz (seçtiğiniz şahıs) aciz-i naciz (elinden bir şey gelmeyen zavallı) hüsn-i zannınızdan başka ser-

mayesi ma'dum (yok). Teveccühünüzden gayrı istinadı (dayanağı) mefkud (yok) iş büyük, yük ağır, vakit dar, zaman yaman, düşman biiman (imansız) biaman (amansız). Nusret-i ilahiyye (Allah'ın yardımı) kendi kendilerine nusret edenlere (yardım edenlere) mev'ûd (va'dedilmiş)

Ve man-nasru ila ahire in tensurukum İla aheri.*

(Vakit, nr:746, 21 Teşrin-i sâni (Kasım) 1877)

EL HÂKİMU HUVALLAH
(HAKİM ALLAH'TIR)

Şimdi şöhret bulmuş bir ta'bir var. Hâkimiyet-i halk (halk hakimiyeti) diyorlar. Bu kaziyye (tabir) Fransızca'dan tercüme. Aslı "Souveraineté du peuple" Şimdi biz şu Fransızca kelimenin mânâsını taharrî edelim (araştıralım). "Souveraineté" ne demek? Bu kelime fil-asl (köken olarak) Lâtince "suprenus" lafzından mehûz (türemiş) ki mânâsı dilediğini yapar, hâkim-i binnefs (kendine hâkim), âmir-i mutlak (mutlak âmir), fâil-i muhtar (istediğini yapmakta serbest)

Peki kendiliğinden hükm eden ve bil-cümle (bütün) eşya üzerine kudret-i kâmilesini (mükemmel gücünü) vaz' eden (koyan, yürüten) kimdir? Cenâb-ı Allah'dan gayri (başka) bu sıfatla muttasıf (bu sıfata sahip) yoktur. İşte bu mânaca insandan hiç ferd yoktur ki "Souveraineté"si olsun. Zira kimse ne idrâkinde ve ne irâdesinde kendiliğinden değildir. Tabiatın taharrîden (araştırmaktan) fârig olamadığı (vazgeçemediği) usûl ve kavâidin (kuralların) ezeliyetini (eskiden beri var olduğunu) kim inkâr edebilir ki onda şüphe eden dahi onu aramaktadır. Bize derlerse ki şu şerh olunan (açıklanan) mânâ "souveraineté, biz-zattır (kendisidir). İnsanın bin-nisbe (nisbeten)

"souverainetési" vardır. Evet öyledir. İnsan ne akılca ve ne irâdece ve ne de bunların semerâtı (ürünü) olan ef'alce (fillerce) diğer insanın tâbi (bağlısı) ve mahkûmu değildir. İşte insanın, ebnâ-yı cinsi (kendi türünden olan) insana nisbetle "souveraineté"si vardır. Yani fil-asl (esasen) muhtar-ı kâmildir (hür irade sahibidir).

İnsan yalnız yaşayamaz. Onun yapısı cemaât iktizâ eder. (gerektirir). Cemaâtı-ı insaniyye (insan topluluğu) ikidir: Biri ehil (yakınlar) ki familya. Diğeri cemaat-i siyasiyyedir (siyasî topluluk) ki ümmet. Familya cemaâtinin te'essüsüne (oluşmasına) ne usûl (tarz) lâzımsa cemaât-i siyasiyyeye dahi bu usûldur. Ve filhakika (gerçekten) familyayı tesis eden (oluşturan) usûl ve kavâid (kurallar) başka, cemaât-ı siyasiyyeyi te'sis eden başka olmayıp bunlar bir şeydir. Daha doğrusu şahs-ı vâhid (tek bir şahıs) farz olunsun (kabul edilsin) onda dahi muhafaza-i nefs (korunma) ve ıslâh-ı hâl (durumu düzeltme) ve terakkînin (ilerlemenin) esas usûlü mevcût değil mi? Bunlarsız insan mefhûmu (kavramı) nasıl mülâhaza olunur? Cemaât-i siyasiyyenin esas usûlü dahi bunlardan başka değildir. Öyle ise bu esaslar nereden geliyor? Beyne'nâs (insanlar arasında) menâfi-i maddiyye (maddî menfaat) münâsebâtından (ilişkilerinden) mı tevellüd ediyor (doğuyor)? Yok, yok. Bu esaslar cümleden âlâ (herşeyden yüce) vâcibü'l-huzû (herkesin önünde eğilmesi gereken) bir menba'dan (kaynaktan) geliyor. Yani bir ahkemü'l-hâkimîn (hâkimlerin hâkimi) var ki onun kavânin-i ezeliyyesine (ezelî kanunlarından) insanlar mazhar-ı ilhâm oluyor (ilham alıyor). İşte sebep bu hükm-i meşrûhtur (açıklanan hükümdür) ki İslâm ulemâsı (âlimleri) ahlâk ve tedbîr-i menzil (ev ekonomisi) ve siyasetin birbirine irtibâtını (ilişkisini) iz'ân edip (kabul edip), üçünü birden hikmet-i ameliyye (pratik

bilgi) tesmiye eylediler (isimlendirdiler). Musibdirler (isabet etmişler). Zira insanın ameli (davranışı) ya şahsına müte'alliktir (şahsıyla ilgilidir) ki ondan bahseden ilme, ahlâk derler, yahut ehl-i menzile müteallliktir. (ev halkıyla ilgilidir) ki buna tedbir-i menzil (ev ekonomisi) veya cemaât-ı siyasiyyeye dairdir ki buna siyaset ismi verilir. Herhalde, ulûm-ı selâsenin (üç ilmin) mevzu'u (konusu) ef'âl-i ihtiyariyye (insanın iradesiyle yaptığı işler) ta'biriyle ifade olunabilir. Yani ahlâk ve melekât (huylar) ile muttasıf olan (sahip olan) insanın ef'al-i ihtiyariyyesidir. Beyne's-selâse (üçü arasında görülen ihtilâf-ı mevzu'u (konu ayrılığı), tagayyür-i hakikat-ı mevzu'dan (konunun gerçeğinin ayrı olmasından) neş'et etmeyip belki tevessü'ündendir (genişliğindendir).

Biz yine cemaâtten bahsedelim. Elbette familya cemaâtinde hukuk-ı tabiiyye (tabiî hukuk) var. Binâenaleyh (bundan dolayı) ahkâm-ı ilahiyye (ilahî hükümler) var. Familyanın babası evlâdını elbette birtakım kavânîn (kanunlar) ile idâre eder ki o kanunların aslı adâlet-i mutlakaya (Allah'ın adaletine) râci'dir. (aittir). Şu kadar ki familya cemaâtı müstemir (daimî) değildir. Babanın reis ve hâkim ismi, âkibet bir kuru nâmdan ve perverdigârlıktan (ailenin geçimini sağlamadan) ibaret kalır. Yani her çocuk büyür, kendi istiklâlini (bağımsızlığını) alır. Cemaat-i siyasiyye, familyada olan zaruret-i tabiiyye (tabiî zaruretler) kavaidiyle (kurallarıyla) te'essüs eder (oluşur), fakat nâs (insanlar) mevcûd oldukça mevcuddur. Daimî bir zarurettir. Bu zaruret ise Kâdir-i Hâdi'nin (Allah'ın) âlem için yaptığı tanzimâtın (düzenlemenin) muktezâsından (gereğinden) başka bir şey değildir. İşte şimdi "souveraineté" kelimesi bir üçüncü mânâ alır ki, o dahi cemaât-ı siyasiyyeyi

terkib eden eşhâsın hepsine hükümetten (idare etmekten) ibarettir. Hasılı "souveraieté"nin üç manası çıktı: Biri bizzat; diğeri bin-nisbe ki insanın insana nisbetle "souveraineté si; üçüncü mânâ ise tamamıyle siyaset istılâhıdır (terimidir). Şimdi bunu alalım. Peki şu mânâ-yı siyasî üzre (siyasî mânâda) "souveraineté" dediğimiz hükümet ne iş yapacak? Üç şey: 1) Kavânîn (yasama), 2) O kavânîni icrâya takayyüd (kanunları icraya koyma) 3) O kavânini (kanunları) bozmak isteyenleri men' (alıkoymak) ve te'dîb (cezalandırmak). Kanun yapmak ne demek? Emir ve nehy etmekten ibaret değil mi? Âmir (emreden) ve nâhi (yasaklayan) olan me'mur (emredilen) ve menhîden (alıkonan) büyük ve â'lâ (yüce) olmak zaruret-i lâbüd (kaçınılmaz zaruret) değil mi? Pekalâ. İşte ben insanım, insanlara nisbetle "souveraineté" m var. Yani müstakil ve muhtarım (hürüm). Sen de öylesin. Ebnâ-yı cins beyninde (insanlar arasında). Fil- asl (temelde) müsavat (eşitlik) vardır. Bu surette hangi insandır ki senden benden a'la (yüce) imiş de bize emir ve neyh edecekmiş. Eğer biz amir ve nahi farz etmedikçe yaşamayacak isek, o amir ve nâhi elbette insan değildir. İnsan ise bizimle müsavi olduğundan elbette âmir ve nâhi değildir. Acaba cemaat-i siyasiyyeye emir ve nehy eden kimdir? Bir meclis midir? Mutad (alışılmış) meclislerden çok kere büyük bir cümle midir? (bütün müdür) Haydi öyle bir cümle diyelim. O cümle bu bildiğimiz eczâdan (cüzlerden) yanî fil-asl (aslında) her biri muhtar olan insanlardan mürekkeb (oluşmuş) değil mi? Peki eczânın hîn-i ictîma'ında (cüzlerin bir araya gelmesiyle) ne hâsıl olabilir (meydana gelebilir). Evet ulûm-ı tabi'yye (tabi ilimler) bize gösterir ki, bu hasıl (meydana çıkan sonuç) üç nev'idir (çeşittir): Nev'-i evvel (birinci kısım), ictima'-ı eczâdan (cüzlerin birleşmesinden), fakat bir ictima' hâsıl

olur. Meselâ ahâddan (teklerden) hasıl (meydana gelmiş) aşerede (on'da) yalnız bir ictima" (birlik) vardır. Bu nev'e kelâmda şey-i mâ-şey (şeyin şeyi) derler. Nev'-i sânî (ikinci kısım), ictima'la beraber bir hey'et ve ictima'a müte'allik (heyet ve bir bütünlükle ilgili) bir vaziyet hâsıl olur (meydana gelir).

Cüdran (duvar) ve sakf (tavan) ictima'ından (birleşmesinden) hâsıl olan (meydana gelen) Şekl-i beyt (ev şekli) gibi. Buna şey-î şey-î mâ-şey (şeyin şeyin şeyi) denir. Nev-i sâlis, (üçüncü kısım) ba'de'l-ictima' (bir araya geldikten sonra) mebde' (başlangç) ve fi'l (fiil) ve istidat (kabiliyet) bir mizâc hâsıl olur. Müvellidül humuza (hidrojen) ile müvellidü'l- mâ'nın (oksijenin) ictima'ından (birleşmesinden) ve sair (diğer) besaıt (basit maddelerin) terekkübünden (birleşmesinden) hâsıl olan (meydana gelen) emzice (karışımlar) gibi. Buna da şey'-i min şey'i mâ' (sudan olan şeyin şeyi) ismini verdiler. Şimdi bakalım, fil-asl (aslında) ihtiyarca (iradece) müsâvi (eşit) olan ahâd-ı nâsdan (insanlardan) ictîma' eden (toplanan) bir cümle, hangi nev'idendir (kısımdandır)? Şüphe yok nev'i evveldendir (Birinci kısımdandır). Sen bir kere mevcûdatın mümkinat (var olabilen) olduğunu bildikten sonra ahâd-ı mümkineden (olabilir birlerden) zihninde yaptığın cümleyi (bütünü) vacibu'l-vücûd (Allah) tasavvur edebilir misin? İşte bu da böyledir. Her ferdî me'mur (emredilen) ve menhî (yasaklanan) bildikten sonra, böyle eftrâddan (fertlerden) hâsıl olan (meydana gelen) cümleye (bütüne) elbette âmir (emredici) ve nâhidir (yasaklayıcıdır), diyemezsin. Demek ki bu meclisler insan nâmına olarak bize emir ve nehy etmek kabil değildir. Halbuki âmir ve nâhi olmazsa cemaât-ı siyasiyye olmayacak. Öyle ise bize emir ve nehy eden kimdir? İnsan yine kendisi kendisine kanun yapıyor mu

diyelim? İşte bu ötekinden ziyâde hezeyândır (saçmadır). İnsan dedik; onun mânâsı me'mur (emredilen) ve menhî (alıkonan) demekti. Şimdi insanı bir anda hem âmir-i a'lâ (yüce emreden), hem de me'mur-ı ednâ (sıradan emredilen) tasavvur etmek (kabul etmek) hilâf-ı mantıktır (mantığa aykırıdır). Yani mecnûnânedir (delicesinedir). Bir kere cemaât-ı siyasiyyenin tabiatına bak. Hem de tarihine bak. İnsan kendi kendine doğrudan doğruya kanun yapmak ve ceza etmek hakkına nasıl mâlik (sahip) olabilir? Bunu tasavvur, cemiyetin birinci esasının hedmini (harap olmasını) tasavvur demektir. İmdi, insan insana emir ve nehy ve ceza etmek tasavvuru mümkün olmayınca şu insanların böyle toplanıp cemaât-i siyasiyye şekline girmesi acaba nasıl vuku bulabilmiştir (gerçekleştirilmiştir)? Yani bize emir ve nehy eden kimdir? Ha, cemaâti terkîb edenlerin (oluşturanların) kâffesine (hepsine) hükûmetten ibaret olan "souveraineté" edecek (hükmedecek) demiştik öyle ise bu " souveraineté" nedir ve kimindir?

Elbette insanın olmayıp bir hâkimindir ki o hâkim insan değildir. Cümleden âlidir (yücedir), âlimdir (bilgilidir), hâkimdir (hikmet sahibidir), Âdildir, garazsızdır, demek ki Allah'tır. Fransa'nın siyaset ulemâsından (âlimlerinden); meşhur Guizot'un ta'rif ettiği hâkim-i hak (gerçek hakim) dahi işte budur. Tabiiyyûn (materyalistler) dahi böyle bir hâkimden gayrisinin hükmü altında yaşamak ihtîmali olmadığını yine kendi tabiatlarında hissederler. Kaldı ki, biz siyasetten bahs ediyoruz. Bu ilmin mevzu'u ef'âl-i ihtiyarıyyedir (hür irâde ile işlenen fiillerdir). İhtiyarı (iradeyi) münker olan (inkâr eden) fırkaların bu ilimden behresi yok ki, hattâ mugalâtalarına (yanıltmacalarına) es'ile-i vâride (sorulmuş soru) hükmü verilsin de, cevap ile iştigal olunsun

(uğraşılsın). İşte şerîât-ı Muhammediyye'nin alâ sâhibihâ ekmelu't tahiyyat (sahibine en güzel selâm ve tebrikler) El hâkimu huvallah (Hâkim Allahtır) haberi dahi bu mazmundur (anlamındadır). Fıkh-ı İslâm (İslam hukuku) tamamiyle bu esas üzerinedir. Kütüb-i usûlden (usul kitaplarından) "Telvih" de ve Keşşâf-ı Istilâhâtü'l-Fünun'da şöyle mastûrdur (kaydedilmiştir): Hâkim, usûliyyûn (fıkıh usulü ile uğraşanlar) ve fukahâ (fıkıhçılar) indinde (göre) Allahü Taâlâ'dır. Mahkûmun aleyh (hükmedilen) kendine hitap vâki' olan (olmuş olan) mükelleftir (sorumludur). Mahkûmunbih (onunla mahkum) hitaben müte'allikün-bih (onunla ilgili)- ki fi'l-i mükelleftir (sorumluluk fiilidir)...." İşte böyle bir hâkime insanlar hulken (tabiatları gereği) ve aklen itaat eder. Zira kendilerinin aramaktan vaz geçemedikleri adâlet ve hüsnün menba'ı (kaynağı) kendilerinde olmayıp, o mahkeme-î adliyyeden (âdil mahkemeden) gelir. İşte ancak böyle bir hâkimin emir ve nehyine insanlar icâbında can verirler. Çünkü kendi meksûblan (kazandıkları) olmayıp mücerred (soyut) onun câni'b-i âlîsinden (yüce katından) verilmiştir. Bu esas-ı meşrûha mebnîdir (bu açıklanan kuraldan dolayıdır) ki insanlar her zamanda ve her mekânda adaletin ezelî olduğunu hissettiler. Kaldı ki hükûmet Allahu Teâlâ'nındır, kaziyyesinden (meselesinden) fiilen (fiili olarak) hükûmet nizâmatı (hükümet düzeni) Allahu Taâlâ'nın tesbih dizer gibi tertibiyle tanzim olunmak lazımdır, diye iddia eden papaların kavli (sözü) sahih (doğru) olmak lazım gelmez. Yani tertibât-ı imâmet (devlet reisliğinin oluşturulması) mâverâ-yı akılda (aklın ötesinde) fevkâlâde usûl ve kavâid (kurallar) üzerine değildir. Hükûmet-i ilahiyye (İlahi hükümleri) tabiat-ı eşyaya (eşyanın tabiatına) tamamıyla uygun olan vech (şekil) üzre düzgündür ki tabiat-ı eşyayı (eşyanın ta-

biatını) taharriden (araştırmaktan) ulûmun varabildiği tertîbât (düzen) çıkagelmiştir. Evet, kuvvet-i hükümetten (hükümetin kuvvetinden) bil-fiil (fiili olarak) imâmete aklen ve tab'en (tabiatiyle) bir güzer-gâh (yol) vardır. Demek ki terekküb eden (bir araya gelen) bir cemaât, akıl ve ihtiyarıyla tertib-i imâmet etmeğe mükelleftir. Bu mükellefler kendilerinin zımnî (gizli) ve sarihî (açık) ihtiyarlarıyla (iradeleriyle) imâmeti (devlet başkanlığını) bir zâta ya ba'zına (bir heyete) tevcih ederler (verirler), yahut kudret-i imâmetin (imâmetin gücünün) cümle (herkes) üzerinde icra olunmasıyçün o cemaâtin âzâsı (üyeleri) nezâret eder (kontrol eder). Yani riyâset-i vahit (monarşi) ve riyâset-i ba'z (aristokrasi) ve cumhuriyet suretlerinden biriyle idare olunurlar.

Bu beyandan iki netice çıkar: Biri cemaât-i siyasiyye üzerindeki hükûmet-i fi'liyye (fiilî hükümet) hükümet-i ilahiyyenin mazharıdır (ilahî hükümetten çıkmadır), yani adâlet-i ezeliyyenin (ezeli adaletin) mahall-i zuhûrudur (ortaya çıktığı yerdir). Öyle ise imâmet dediğimiz hilâfettir. Madem ki hükümetin menba'ı (kaynağı ezelidir, elbette şu imâmet-i hâdise (söz konusu başkanlık) mertebe-i hilafettir (halifelik mertebesidir). Hilâfet olduğuyiçündur ki asl-ı ezelî kavâidine (Allahın ezelî kurallarına) tatbik olunarak cevaz (olumluluğu) ve meşru'iyeti (geçerliliği) aranır. Öyle ise imam, zılluhlâhdır (Allahın gölgesidir). Evet, adâlet-i ilahiyyenin (Allahın adaletinin) teşahhusu (kişide görünmesi) gibi bir şeydur. Padişaha "zıllullah" ta'biri halkı aldatmak için telkin olunmuş (aşılanmış) mânâsız bir lakırdı zannolunmasın. Bunu tabiat-ı insan (İnsan tabiatı) vech-i meşrûh (açıklandığı şekilde) üzre bulup, lisan-ı kâsırıyle (kusurlu diliyle) öylece zıllullah tercüme ve ifade edebilmiştir.

Bu mese'leyi Mösyö Guizot dahi böylece tabiî bilir ve şerh eder.

İkinci netice: Madem ki cemaât ale'l-ıtlak (kesin olarak) bu mazhariyettedir (özelliklere sahiptir) ve bazı insanın fi-nefsi'l emr (kendiliğinden olarak) bazı âhar (diğerler) üzerine rüchâniyeti (üstünlüğü) yoktur, öyle ise teşhis olunacak imâmet, cemaâtin sarihî (açığı) ya zımnî (gizli) ihtiyar ve tasdikiyle olmak lâbüddür (kaçınılmazdır). Sarıhî ve zımnî ihtiyar mes'elesinin tafsîli (teferruatı) Maverdî'de mebsuttur (isbat edilmiştir). Şimdi bize işte bir hûlâsa çıktı. Şu ki cemiyet vaz'-ı ilâhîdir (Allah tarafından ortaya konulmuştur). Hükümet ilahîdir. İnsanlar müsavât (eşitlik) üzre mükelleftir (sorumludur). Öyle ise bir cemaât üzre hükûmet de, eğer cemaatın re'yleri (görüşleri) mesmû' (dinlenmiş) değilse o hükümet meşru' değildir. Hilâfetin meşru'iyeti ârâ-yı cema'atın (toplumun oylarının) zımnen (dolayısıyla) olsun kabulüne vâbestedir (bağlıdır). Bizzat Peygamber Aleyhisselâm dahi ârâ-yı cemâati kazanmak ile me'mur (görevli) idi. "Velev Kunte Fazzan galîza' l-kalbi lenfaddu min hevlike" (Eğer kalbi katı biri olsaydın, etrafından ayrılırlardı) âyet-i kerimesi amîk (derin) mütalâa olunmalıdır. Hutbeler, meclisler, meşveretler hep kaziyye-i ârâ (oy meselesi) içindir. İşbu ârâ (oylar) mes'elesi ise hakimiyet-i halktan (halkın hakimiyetinden) yani menba'ı hükûmet (hükümetin kökeni) cemaâtta olmasından neş'et etmeyip (kaynaklanmayıp) ancak hadîs-i mevkufta (kayıtlı hadiste) "Ma reahü'l mu'minûne hasenen fehuve inde'llahi hasenun" (müminlerin güzel gördüğü şey Allah katında da güzeldir) ve eserde "El sinetül- Hakk aklamü'l Hakk" (hakkın dilleri onun kalemleridir)ve latince "vox populi vox Dei" ve Fransızca "La Voix dul peuple est la voix de

Dieu" (Halkın sesi hakkın sesidir) ve her akıl ve lisanda mevcûd hikmet-i ma'lûmeye (bilinen sebeplere) mebnîdir (dayanır). Cemâatlarîn suret-i idârelerini (idare şekillerini) icabında tebdile (değiştirmeye) selâhiyetleri (yetkileri) ve bu hususa müte'allik (ait) meseleler hep bu hikmetten çıkagelmiştir. Kaldı ki cemâatten muradımız cemâat-i siyasiyyedir ki Avrupalıların "société politique" dedikleridir. Akademi azasından ve Rouen mektebinin tarih ve coğrafya hocası Mösyö Bachelet işbu 1869'da, "Istılahat-ı Siyasiyye" de şu ifadeyi yazmıştır. "Bir hükümetin fil-asl cevâzı (meşruluğu) "Société politique" zımnî (dolayısıyla) veya sarihî (doğrudan) ihtiyarıyledir (iradesiyledir). Yoksa ihtiyâr-ı pöpl (peuple) denmek meşru değildir." Mumâileyhin bundan muradı şudur ki "Peuple„ kelimesi kavim ve mellit ve diğer mevkilerde müsta'mel olup (kullanılıp), ancak şimdi yeni çıkma bir alay erbâb- ı ihtilafın (ayrılıkçıların) lisanında amele takımı murad olunuyor. Bazı gazete muharriri ve millet meclisi âzâsı "Peuple"e isnâd ederek (dayanarak) söylediği kelâm istîzah olunsa (açıklansa) ve "Peuple" ta'biri istifsâr kılınsa (sorulsa) ayak takımı ile tefsir ediyor. Filvaki âmele takımı dahi cemâat-i siyâsiyyedendir. Lâkin cemaât-i siyasiyye değildir. Kabul ve ihtiyar meselesi ise cemâât-i siyasiyyeye aittir. Yoksa bir takıma değil.

Bir cemaât-i siyasiyyede tertib olunan imâmetin hak ve selâhiyeti acaba ne derecelere dek vâsi'dir (geniştir)? Bu mes'eleye cevabın nazariyâtı (teorisi) iki türlüdür. Birbirine mütekâbil (karşılık) görünür, ama ikisinden bir netice çıkar. Şu netice ki İmam mutlaktır. Demek ki hak ve selâhiyeti (sorumluluğu) gayr-i mahduddur (sınırsızdır). Bu mes'elenin tafsîli (açıklaması) şöyledir ki, Avrupa'nın mütekaddimini (Avrupa'nın eski

aydınları) derler idi ki, siyasetin mebadisi (çıkış noktası) ahkâm-ı ilâhiyyedir (ilahî hükümlerdir). Bundan hariç bir şey yoktur. Bu re'y (görüş) İslâm ulemâsı indinde (İslâm âlimlerine göre) merduddur (red edilir). İşte Seyyid-i şerif Cürcânî (R.A.) "Şerh-i Hikmetü'l -Ayn" hâşiyesinde der ki" Hikmet-i medeniyenin mülk (idare) ve saltanata müteallik (ait) kısmı ki ilm'i siyasettir (siyaset bilimidir), şeri'ât-ı ilâhiyye tarafından değildir. Yani bu kısmı bilmek şeri'ât-ı rabbaniyeden (Allahın şeriatında) ahz (alma) ve te'ellüme (öğrenmeyle) tevakkuf etmez (sınırlı değildir)". Demek ki hikmet-i ameliyyenin (uygulamalı felsefenin) mevzu'u (konusu) ef"âl-i ihtiyâriyyedir (hür davranışlardır). Cenâb-ı Hakk'ın insana vermiş olduğu akıl ve ihtiyar adâlet-i mutlaka (mutlak adâlete) usul ve kavâidini (kurallarını) taharri etmek (araştırmak) ve usûl üzre tefri ve tertib-i nizâm eylemek (kısımlara ayırarak düzeni tertib etmek) ile mükelleftir (sorumludur). Yoksa ilmi siyâset dediğimiz insanların aklı ermiyeceği kavâid-i fevkalâde (olağanüstü kurallar) üzre mucizât (mucizeler) ile tertib olunmuş gibi bir şey değildir. Avrupa'nın müteahhirini (son zamanlarda gelen aydınları) dediler ki, hükümet cemaâtindir. Hak ve selâhiyeti nâmahduddur. (sınırsızdır). Her iki nazara göre fert ve şahıs hukukunun bıçağıyla kurban oluyor.

Ayâ (acaba) bu âlem- insanîde (insanlık âleminde) bir imâmet-i fi'liyye (fiilî bir devlet başkanlığı) ki onun hak ve selâhiyeti (sorumlulukları) nâ-mahdûd (sınırsız) olsun! Bu olur mu? Her ne nâma, (isme) isnad olunursa (dayandırılırsa) olunsun selâhiyeti tahdid (sınırlama) gerekir. Selâhiyet-i gayr-i mahdûde (sınırsız yetkiye) düşmez, kalkmaz, yanılmaz, şaşırmaz, garaz etmez bir kudret-i kâmileden (Allahtan) başka yerde nasıl tasavvur olunabilir (düşünülebilir)? İşte bu kudret-i kâmile

hükümet-i ulûhiyyetdir.

Eşhâs-ı beyne"l-cemâat (toplumdaki kişiler) bir takım ma'dud (sayılı ve muayyen (belirli) hukuk hıfz edegelmişlerdir. Bir kere bakalım ki ilm-î siyâsetin esası nedir? Hükemâ-yı mütekaddimîn (eski felsefeciler) Eflatun ve gayrehu (diğerleri) dediler ki, adâlettir. Müte'ahhirinden (sonradan gelenlerden) Hobbes ve emsâli (benzerleri) tabiiyyûn (materyalistler) derler ki, menfaat-i halktır (halkın menfaatidir), hatta menfaate îsâl etmek (ulaşmak) şartıyla her türlü vesileyi (vasıtayı) tecviz eylediler (meşru gördüler). İslâm ulemâsı Seyyid ve gayrehu derler ki, siyasetin esası min haysi'l-kaide (kuraldan dolayı) adâlettir ve min haysi'l -maksad (amaçtan dolayı) menfaat-i cemaââttir. Pek doğrudur. Buna göre meselâ kanunda olan te'dib (edeplendirme) ve mücâzât (ceza verme) elbette bazıların zu'mu gibi (zannı gibi) intikam almak veya istifade kılmak gibi bir esastan neş'et etmeyip, mücerred, (sadece) adalet-i mutlakanın (mutlak adaletin) icrâsından (yerine getirilmesinden) zuhûr eder. Bu icrâdan gaye ise mürtekibin (suçu işleyenin) emsâline (benzerlerine) ibrettir. Şimdi şu esas-ı meşruh (açıklanan esas) üzre deriz ki, cemiyet-i siyasiyyenin imâmet-i fi'liyyesi (fiili Devlet başkanlığı). Adalet-i ezeliyye-i gayr-i mütegayyirenin (değişmeyen ezelî adaletin) kavâidi (kuralları) üzre tesis olunup onlarla teşebbüs ve takayyude (çalışmaya) me'murlar ta'yin kalındıkta, bu teşebbüs ne içindir? Elbette cemâatın bir takım hukûk-i mu'ayyene ve ma'dûdesi (belirli ve sayılı hakları) içindir. Bu hukuk şunlardır: Eşhâsın (kişilerin) can ve ırz ve malını te'min ve onların selâhiyetlerinin (yetkilerinin) tevessü'ünü (genişletilmesini) himâye ve fesad ve ihtilâli men' ve câiz olan menafi'in (menfaatlerin) kifâyet derecede

istifâsı (yararlanılması). Hülâsa-i kelâm (özetle) cümlenin ve her ferdin iyiliğine çalışmak içindir ki fil-asl (aslında) tecemmü' (bir arada olmanın) ve idârenin meşrûiyetini tahkim eden (kuvvetlendiren) dahi budur. İşte şundan dahi bir mes'ele çıkar. Şu ki idarenin câiz ve meşru' olmasıyçün mahallinin (bulunduğu yerin) ihtiyacâtına (ihtiyaçlarına) ve ahlâkına ve derece-i kabiliyetine (kabiliyetinin derecesine) muvaffakatten (uygunluktan) başka şart yoktur. Sûret-i hükûmet (hükümet şekli) ister vâhid (monarşi), ister ba'z (aristokrasi), yahut cumhuriyet olsun, bunların hepsi meşrûiyetçe müsâvidir (eşittir). Kezâlik (bunun gibi) bir hükûmeti yıkmak suver-i selâseden (üç şekilden) her hangi surette olursa olsun cinayetçe müsâvidir.

Hâsılı insanlara âmir ve hâkim gibi vasıflar hakikî olmayıp hasbe'l hilâfet (hilafetten dolayı) tebliğ-i emr ü hükme (hüküm ve emirlerin bildirilmesine) şiddet-i ittisalleri (aşırı bağlılıkları) alâkasıyla mücâzdır (uygun görülmüştür) Âmir ü hâkim-i hakikî ancak kâdir-i Mutlak'tır (gerçek hükmeden ve emreden ancak mutlak güç sahibi Allah'tır).

Tarif olunan "souveaneté" ki hükûmettir, üç şey yapacak: Kanun ve onu kaza ve kanuna muhalefet edeni men' (alıkoyma) ve te'dib (yola getirme) demiştik. Bunun bizim fıkıhda misali (örneği) müftî ve kadı ve vâlîdir. Yani bir kimse mütfîden meselenin fetvasını alır, götürüp kadıya mucibince (gereği gibi) hükm ettirir ve o hükmü vâliye yani icra memuruna götürüp icrâ ettirir. Bunlar hîn-i fiilde (yapıldığı anda) birbirinden ayrı üç tarîka (yola) münkasım (ayrılmış) iktidârlardır ki bir tarîk diğerinin vazifesine müdâhale edemeyecektir. Meselâ vâli fetva veremeyecektir. Bizzat Sultan dahi iki hasım (düşman) beyninde (arasında) kaza (uygulamaya) ve

hüküm etmeğe şer'an (şeriatça) me'zun (yetkili) değildir. Yanı etse hükmü sahih olmaz (doğru olmaz). Mâahaza (bununla beraber) merci'-i vâhide (tek yere) dayanmak üzre bu üç iktidar birbirine merbûttur (bağlıdır) Yani fil-asl icrâ hükme, hükm dahi fetvaya, fetva ise şer' (şeriat) ve kanuna, Şer' ve kanun dahi adalet-i ezeliyye kavâdine (Allahın ezelî adaletinin kurallarına) bağlıdır. Ve bu rabıtaya mebnîdir ki (bu bağdan dolayıdır ki) kütüb-i şer'iyyede (şeriat kitaplarında) "Elumerâ hükkâmun ale'nnâsı va'l- ulemâu hükkâmun alel 'umerâi va'l-ilmu hâkimun alel ulemâi" (Emirler halkın hâkimleri, âlimler emirlerin hâkimleri, ilim ise âlimlerin hâkimidir) kaidesi mastûrdur (yazılıdır). Nitekim bedîheten (başlangıçtan beri) mebsûttur (sabittir). Her zaman ve her mekânda bu kaideden ayrılmak ta'addi,i hudûd'i şer'iyye (şeriatın sınırlarını zorlamak) addolunur.

İşte vahdet-i imâmet (devlet başkanlığının tekliği) kaidesi, bu takrir ettiğimiz (ifade ettiğimiz) rabıtadan (bağdan) çıkar gelir. Buna göre velev cumhuriyet olsun, yine vahdet-i imâmet kaidesine teşebbüs etmedikçe meşru' değildir. Yine bu takrirden anlaşılır ki bir devlette müteaddid (birden fazla) meclisler tertibi ve o meclislerin hukukunun birbirinden tefrîkî (ayrılmaları) ve birbirlerini müdahaleden men'i kazâyâsı (meselesi) vahdet-i imâmete münâfî (aykırı) değildir.

Bir hükûmet teşhis eylediğimizde onun hizmetleri nedir? Üçtür: 1) Dahilden te'min ve muhafaza (iç güvenlik) 2) Hâricten te'min ve muhafaza (dış güvenlik) 3) Bu muhafazalardan makâsıd (amaç) olan menafi' (menfaatleri) yalnız bir kimseye veya bir takıma ait olmayacak âmmeye ve cumhur-i nâsa (herkese) râcî' olacak (ulaşacak) surette tanzim-i idare (idareyi düzenleme).

Her hükûmetin hizmetleri bu üç şeydir. Ne sûret olur-

sa olsun, imdi bir hükûmet ki, onun idaresi menâfi-i âmmeye (kamunun menfaatlerine âittir). Öyle hükûmet âdildir. Ve filhakika (gerçek şu ki) cumhuriyet demektir.

Suret-i idare ıstılahta (terim olarak) ne olursa olsun, yanî riyâset-i vâhid (monarşi) ve ba'z (Aristokrasi) ve Cumhuriyet, hasılı tarihlerin gösterebildiği ve insanların hayal edeceği suretlerin hangisinden olursa olsun, işte bu mütalâaya göre dünyada cumhuriyetten başka hükümet-i meşru'a olamaz denebilir ki, menfaat-i âmme ve cumhura nazar olunacak demektir. Bizde ümerâya (âmirlere) müdebbir-i umûr-i cumhur (kamunun işlerini idare edenler) ve emsâli (benzeri) vasıflar, fil-asl (aslında) hep bu mütalâaya mebnî (dayalı olarak) itlâk olunmuştur (konmuştur), zannolunur. Demektir ki zâlim hükümet dendikte menfaat-i âmmeye nazar etmeyen demektir. Yoksa zâlim dediğimiz yed-i vâhid (monarşi) ve ba'ze (aristokrasiye) mahsus bir sıfat değildir. Ve filhakika (gerçek şu ki) "Hükümet-i vâhid yalnız hükümdâra ve hükümet-i ba'z yalnız zenginlere ve hükümet-i avâm yalnız fukaraya hizmet eder ve onlara mahsus ve müsellem olursa (teslim olursa) müstefid olan (yararlanan) taraf cebâbireden olur. Keza fi't- tercüme (tercüme ile)... Hukuk-ı umûmiyye (genel hukuk) bir hükümetin ya usûl ve kavâidî (kaideleri) üzerinedir, yahut usûl ve kavâidden mücerreddir (yoksundur) Eğer mücerred ise ona tasallut (sataşma) ve istibdât derler ki despotizm denilen işte budur. Bu türlü istibdâd ya tasallut ve kahr ile (zorlama), yahut imamı ma'sum (kusursuz) itikad eden bir cemâat içinde olur. Kur'an-ı azime göre câiz değildir. İncil'ce dahi meşru' değildir. Zira böyle istibdât efrâd-ı cemaâtı (toplumun bireylerini) kul ve köle addeylemek kaidesine mebni (dayalı) bir kahırdır. Yani ârâ-yı cemaat (toplumun tercihi) tasallutun semtine uğramamıştır. Ve

eğer ef'âl-i hükûmet (hükümetin icraâtı) usul ve kavâid üzerine olursa, bu halde ikiye taksim olunur. Şöyle ki: Bu türlü hükûmette hükümdâr olan zâtın usûl ü kavâid-i mevcûdeden (mevcut kurallardan) hâric fi'iline yani ta'addisine (tecavüzüne) ya mâni yoktur, yahut vardır. Mâni olmamak tasavvuru, usûl ve kavâidin muhik (haklı) olmadığını tasavvur demektir. Zira öyle bir usûl-i muhikka (haklı) tasavvur olunamaz ki sultanları, kralları, muaf ve âzâde tutmuş olsun. Binâberin (bundan dolayı) hükm ederiz ki, her hangi hükûmette ki usul ü kavâid-i muhikka vardır, öyle hükûmette ta'addîye mâni vardır. İmdi bu mâni nedir? İkiden hâli (boş) değildir. Ya manevîdir, yahut maddî. Mani'-i manevi indal'llah (Allahın yanında) yani inde'l-insaf (insafça) mesuliyettir. Mani'-i maddi inde'n-nâs dahi maddeten mesuliyettir. Her iki halde dahi bu türlü hükûmet adem-i ta'addî ile meşrût (şartlı) ve mukayettir (sınırlıdır). Birinci mâni'e bakarak yanî hükümdarın insafça ve inda'llâh mesuliyetine nazaran (göre) deriz ki, böyle hükümette reis olan zat hakikatte hükümdâr olmayıp mürebbî (terbiye edici) ve peder (baba) menzilesindedir (yerindedir). Yani kendisi güya baba ve teba'a denilen halk onun evladı menzilesindedir. Bu sebepten imam ve emir ve papa isimlerini alır. Sultan ve hükümdar ve kral gibi ünvanları kabul etmez. Böyle babalar hülefâ-yı islamiyye arasında geçmiştir. Ve Hıristiyanlarda ve diğer milletlere dahi gelmiştir. Ez an cümle (bu cümleden olarak) papalardan yedinci Grégoire kavâid-i hüsn-i ahlâk (güzel ahlak kuralları) üzre icrâ-yı terbiye edip (terbiye verip) temeddün (medenileşme) ve tehezzübde (ıslah etmede) çok terakki eylemiştir. Fransa krallarından dahi nice zevât, bu kavâid üzre millet ve memleketi büyütmüş ve halkı refah içre yaşamağa sâik (itici güç) olmuştur. Böyle ümerânın (âmirlerin) hikmet

ve takvâsı (dindarlıkları) ta'addîsine (haksızlıklarına) mâni'dir. Ve fi'l-vâki (gerçekten) öyle bir hakîm (bilge) ve müttakîye (dindara) tâbi' olan ümmet kadar bahtiyar yoktur. Paris akademi azasından Mösyö Renan dahi en âla (yüce) ve mahzuru az hükûmet böyle bir hakîm idaresinden ibaret olduğunu yazmıştır.

Lakin bu imâmette imam olacak zât verâset (babadan oğula) ya intihab (seçim) ile olacak değil mi? Her halef (sonradan gelen) olanın selefi (öncesi) gibi hakîm ve müttakî zuhûr etmesi nereden tesadüf edecektir? Bu âlem-i şehvet (çekici âlem) öyle perhiz -kârları (kendine hâkim olanları) yetiştirir, durur mu? İşte bu mütalâaya (düşünceye) mebnî (dayanarak), usûl ve kavâide ittibâ (tâbi olma) kaziyesi (konusu) (hükümdara nisbetle) yalnız insaf ve ind-Allah (Allahın yanında) mes'uliyet mâni'iyle (engeliyle) takyîd olunmak (sınırlanmak) kâfi görülemez. Emîrin meznûn olan ta'addîsine maddeten karşı koyacak bir kuvvet gerekir. Fakat bu kuvvet nedir? Şüphe yok ki cemaât-i siyasiyye içindedir. Yani her âkil ve mükellef üzerine zâlimin yed-i ta'addisini (haksızlık yapanın elini) tutmak farzdır. Fakat cemâât-ı siyasiyye işi gücü bırakıp bu farzı edâ ile meşgul bulunamayacağı derkâr (belli) zâhir (açık) olduğundan farzı kifâye denilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de "ve'l-teknu minkum ummeten" (sizden bir ümmet olsun) ilh. min-i teb'îd (kısımlara ayırmadan) .... dahi bunu ifade eder. Cemaâtten bir fırka bunu icrâ ederse, diğerlerden farz sâkıttır (kalkar). Peki bu fırka kimdir? Şüphe yok ki usûl ü kavâid-i hükûmet nedir ve bu usûle riâyet olunuyor mu (uyuluyor mu)? olunmuyor mu ve olunmadığı ne derecelerdedir ve bu derecede adem-i riâyete (uyulmamaya) ne mertebede karşı konmak farz olur ve bu farzı edâdan (yerine getirmeden) tekâsül (geri kalındığı) olunduğu halde cümleye ait olacak

mühlike (helâk olma) ne raddelerde büyüktür ve emr-i bi'lma'ruf ve nehy-i an'il-münker (iyiliği emretmek, kötülüğü menetmek) yalnız cümlenin (herkesin) selâmeti niyetiyle olup garaz ve ivaz (karşılık bekleme) ve heves ve şehvetten şu yolda ne mertebe (derece) tenezzüh olunmak (kaçınmak) lâzımdır? İşte buraları bilen zevât (kişiler) demektir. Bu halde fukahâ (fıkıh âlimleri) demek olur. Filvâkî (gerçekten) İslâmda bu kuvveti fukahâ hamildi (taşıyordu). Sebep dahi bu idi ki, padişahlar bir iş icâdıyçün cevaz (uygun) fetvasını almağa mecbur idiler. Katl-i yeniceri vak'ası (yeniçerilerin ortadan kaldırılması) dahi fetva ile icrâ olundu. Cümlenin mâlumudur ki bizde fukahâ resmen tasdik olunmuş bir tarîk (yol) erbâbı (mensupları) idi ki, o tarîkin ibtidâsı (başlangıcı) mülâzemet (stajiyer din görevlisi) ve intihâsı (sonu) meşîhattır. (şeyhülislamlıktır). Bazı kitaplarda görüldüğüne göre Sultan Süleyman merhum şu bahsettiğimiz kuvveti vüzerâ (vezirler) ve ulemâ (âlimler) meclislerinin ittifakına (oy birliğine) tevdi' eylemiş (vermiş). Avrupa ehl-î siyâsetinden (siyasetçilerinden) bazıları dediler ki "bu kuvvet suver-î hükûmetten (hükümet şeklinden) riyaset-i vâhid (monarşi) ve ba'z (aristokrasi) ve cumhuriyet usûl ve kavâidinin birbirine mezc ve haltı (birleşip kaynaşması) ile olmalıdır. Şöyle ki: Bu üç sureti birbirine mezc ile (birleştirerek) suret-i zâhirede (görünüşte) bir hükûmet ve nefsi'l- emrde (aslında) birbiri içinde üç hükûmet yapmalı. Yani bir hükûmdâr olmalı. Bunun eline icrâyı vermeli. Ve ahâlinin bil-intihâb (seçimle) nasb edecekleri (seçecekleri) vekiller meclisini bu hükûmetin karşısına koymalı ve şu iki suret beyninde (arasında) muvazene (denge) ve muadeleyi (adaleti) hıfz için (korumak için) ekâbir (ileri gelenler) ve âyandan (senatörlerden) bir

meclis-i hâs (özel meclis) teşkil etmeli. İşte böyle bir suret-i mahlûte (karıştırılmış) vü memzûce (birleştirilmiş) ile idare olunan hükûmetin selahiyeti maddeten takyıd (sınırlandırılmış) olur. Ve hükümetin icrâsına bu üç kuvvetin birden ittifakı lâbüd (kaçınılmaz) olunca istifade kaziyyesi (konusu) yalnız bir şahsa, ya fırkaya münhasır (has) kalmayıp âmmeye ait olur", derler ve bu türlü suret-i hükûmete" constitutionnel" (anayasal) tesmiye ederler (ismini verirler) ki mürekkebe ve memzûce (karıştırılmış) demektir. "Gouvernemert mixte" dahi denir. Böyle halt ve mezci tahsin edenlerden (övenlerden) bazısı, o derece mübalağa eylediler (ileri gittiler) ki, mukayyed olan hükümet ancak bu suretten ibaret olup, böyle olmayan mutlaktır, zu'm ettiler (görüşünde oldular). Tahsin etmeyenlerden (beğenmeyenlerden) bazıları dahi pek aleyhinde bulunup ifrat eylediler (zıt yönde, ileri gittiler). Nasıl ki İngiltere'de bu müfritlerden (ileri gidenlerden) cemiyet-i mahsusa (özel cemiyet) vardır? İfrat ve tefritten (iki uçtaki aşırılıktan) kat'-ı nazarla (kaçınıp) bu suretin bir çok mahzurları şâyan-ı mütalaâ vü tedkiktir (araştırılmaya ve incelemeye değer).

Mösyö Pradriye Fodre Hukuk-ı Umumiye'de yazdı ki "Bu usulün (constitutionnel) mahzurları, pek karışık oluşu ve imâmetin vahdet (tek) ve adem-i inkisamı (bölünmezliği) gibi kaide-i esasiyesini (esas kurallarını) nakz edişidir (bozmasıdır). Bundan başka iradeleri bir derecede mutlak ve kavi (kuvvetli olan) ve menafi'-i muhtelifeleri (çeşitli menfaatleri) olduğundan hükümete birbirine zıd kuvvetler vermesi lâzım gelen, muhtelif üç şahsiyet beyninde (arasında) daima ittifak bulunması müşkil görünür. Derler ki suret-i meşrûtada (meşruti sistemde) Yani "constitutionnel" suret-i mahlutasında idare olunan ümmet için vahdet yoktur. Güya içinde birkaç devlet vardır ki daima birbirini mahv etmeğe ve iğfal

eylemeğe çalışır. Bu ise hem devletin za'fına sebep olur, hem ahlâkı bitirir. Hal böyle olunca Aristotales'in dediği gibi kavâid-i hüsn-i ahlâk üzerine müesses olandan başka haddizâtında bahtiyar devlet yoktur., ilh. "Keza fit-terceme (tercüme ile)

"Constitutionnel", yeni hükûmet-i mahlûtanın (birleşik hükümetin) hakikatı şudur ki onda şekl-i hükümeti ve hukuk-ı ahâliyi (halkın hukukunu) câmi' olan (içine alan) kavâid-i esasiyyeyi (esas kuralları) bozmağa ne hükümdâr, ne vükelâ, ne de meclis-i kanun muktedir olamayacak (gücü yetmeyecek) Ahâlinin hukuk-ı zâtiyyesi (kendi hukuku) ki şahıs ve efkâr (fikirler) ve izhâr-ı efkâr (fikri açıklama) ve tasarruf-i emlâk (mülkünde istediği gibi işleme) ve kisb (kazanma) ve mesaî, (çalışma) hürriyet ve ihtiyar üzere bırakılmak kazâyâsından ibarettir. İşte kavâid-i esasiyye bunları câmi' ve hâfız olacak (koruyacak).

Acaba bu suret-i mahlûta Eflâtun'un tasavvur ettiği cumhuriyet kabilinden şâirâne bir hayal midir, yoksa dünyanın bir tarafında icrâ olunduğu var mıdır?

Hele Fransa'da fi 24 teşrîn-i sâni (kasım) 1860 ilân - nâmesiyle politikaca ve ekonomice nokta-i nazar (bakış açısı, imparatorun ayn-î istiklâline tevfiz olunmuştur (imparatorun hür olması ile eşdeğer görülmüştür.)

Biz birinci ve ikinci nüshalarımızda yazılan nabzelerden (parçalardan) bil istintaç (sonuç çıkararak) deriz ki, meşrû 'olan hükûmet ancak odur ki, memleketin hâcât (ihtiyaçları) ve ahlâk ve derece-i temeddününe münâsib (kalkınma derecelerine uygun) buluna ve onda âmir ve mübâşir (işleri yapan) mes'ul tutula. Ne nev' (çeşit) ve ne surette olursa olsun, işte kaideten (kural olarak) bundan başka mes'ele yoktur.

Kaldı ki nazarîyat-ı umumiyyeyi (genel teorileri) bırakıp bit-tahsis (özellikle) meselâ Amerika'da yahut İngiltere'de veya memleket-i Osmaniye'de suret-i hükûmet nasıl olmak lazım gelir, denirse, evet kaide-i mezkûreye (sözünü ettiğimiz kaideye) nazar ederek (bakarak) o mevki'-i mahsûsun (özel yerin) coğrafya ve tarihçe hâcât ve ahlâk ve derece-i temeddünü (kalkınmışlık derecesi) kâmilen (en iyi şekilde) bilmütalâa (incelenirse) kabil-i icra (uygulanması mümkün) bir şekl-i hükûmetin an-asl (esasında) tertibine, (yani aralarda usul ve kavâid (kurallar) üzre hükûmet olmadığı farz kılındığı surette) yahut oralarda mevcut ve müretteb (tertip edilmiş) olan eşkâl-i hükûmetin (hükûmet şekillerinin) mürûr-i ezmine ile (zamanın geçmesiyle) hangi tertipleri ne vechile ıslâha muhtac olduğuna dair bahsetmek pek de müşkil bir mes'ele değildir. Ancak mevki'-i mahsûsun (özel yerin) tarih ve coğrafya ve ahlâk ve âdâtını (adetlerini) lâyıkıyla bilmeyenlerin yalnız nazariyât-ı umûmiyyeden (genel teorilerden) bilkiyas (karşılaştırma ile) bahse karışmaları dahi, izhâr-ı cehaletten (cahilliklerini sergilemekten) başka bir şeyi netice vermez.

HATİME

Mütalâa-yı kütüb-i siyâsiyâta (siyasi kitapları incelemeye) rağbet eden zevâtın ezhânında (zihinlerinde) siyaset-i İslâmiyyenin nazâriyatına (teorisine) dair bir ilm-i icmâlî (özet bir bilgi) hâsıl olsun.

Evvelen (ilk olarak): Şurasını bilmek lâzımdır ki "suver-i hükûmetten cumhuriyet, hükûmet-i ba'z (aristok-

rasi) suretlerine dair efkâr (fikirler) Garb'a mahsus olup, şark mine'l-evvel (önceleri de) ile'l - yevm (bugün de) hükûmet-i vâhid (monark) fikriyle yaşardı" diye Avrupa'da mevcud olan bahis yanlış bir mes'eledir. Şark'da mine'l-kadîm (önceleri) bu efkâr (fikirler) mâlum idi (biliniyordu) Eski Fars'da yanî Kayaniyan'da hükemâ-yı Fars'ın (Fars filozoflarının) cumhuriyete ve hükûmet-i ba'za (Aristokrasiye) dair nice efkâr ve mübâhasâtı (bahisleri) vardır. Bu hükemânın (filozofların) uzun uzadı mübâhasâtı (bahisleri) ve cumhuriyete dair hutbeleri Heredot'da tamamıyle mukayyeddir (yazılıdır). Ama eski Yunanîler inanmazlarmış. Onlar bu yolda efkâr şerefini kendilerine vermek isterler. Şark'da bu efkâr mevcûd ve mebhûs (konuşuluyor) idi. İbn-i Sina'nın lisan-ı pehlevîden Farsiye tercüme ettiği "Zafer-nâme" ve eski Fars kitaplarından "Yâdigâr-name" gibi âsâr (eserler) dahi şâhidimizdir.

Sâniyen (ikinci olarak): Mütenebbih olmak (uyanmak) lazımdır ki İslâmın hilâfet eyyâmında (günlerinde) yani otuz sene (ber fehvây-ı "el- hilâfetu ba'dî selâsune seneten„) (hilâfet benden sonra otuz yıl devam eder) zarfında medeniyet, hususen Hazret-i Ömer (radiyallahu anhu) eyyâmında (zamanında) idâre-i medeniyye (medeni idare) Avrupa kitaplarında bahs olunan (anlatılan) suver-i hükûmetin (idâre şekillerinin) hiç birisinden değildir, belki hiç hükûmet değildir.

Hüsn-i ahlâk (güzel ahlâk) kaidesi üzere müsâvât-ı mutlakadan (mutlak eşitlikten) ibaret bir nezaret (bakma) ve vasâyettir (emirdir). Binâberin (bundan dolayı) ibtidâyı hükhumet-i İslâmiyye (İslâmi hükümetin başlangıcı) Muaviye'nin (R.A.) saltanat tarihinden ibtidâen

(başlatarak) mütalâa (incelemek) lâzımdır.

Sâlisen (üçüncü olarak): Vâkıf olmalıdır (bilinmelidir) ki İslâm ulemâsı (âlimleri) hükûmet-i ba'z (Aristokrasi hükümet şekli) yani ta'addüd-i rüesâ (reislerin birden fazla olması) usûlünü mehâlik (zararlarına) ve mahzurâtına (mahzurlarından) mebnî (dolayı) bütün bütün verâ-yı zahr-ı bahse (kulak arkasına) attılar.

Cumhuriyet bahsini dahi yalnız bir sûret-i idâre (idâre şekli) zımnında (şeklinde) tasavvur etmediler. Ancak her hükûmetin borcu menfaat-i âmme (kamunun menfaati) ve cumhur-ı cemâate (bütün topluma) nezâret (bakmak) olduğundan, böyle nezâret ne suretle olursa olsun cumhuriyet demektir, mütalâa eylediler. Binâberin (bundan dolayı) Yunan ve Roma'nın mükız-ı fitne (fitneyi uyandıran) ve mevki-i ihtilâl (ihtilâlin yeri) olagelen suret-i cumhuriyetleri (cumhuriyet şekilleri) İslâm'da meydân-ı bahse açılarak (konuşularak) tesvîd-i evrâk edilmedi (hakkında bir şey yazılmadı). Evet, tesvîd-i evrak edilmeğe değmediğindendir. Yoksa Avrupalı bazı siyasîyûnun (siyasetçilerin) zannı gibi selâtın (sultanlar) ve mütegallibenin (hakim gücün) ceza ve zülmü korkusundan meskût-i anh (suskunlukla) geçilmiş değildir. Ve bazı âharın (sonradan gelenlerin) şark'a isnad eylediği görenek muhafazasından dahi değildir. Şol mollalar ki hulefâ (halifeler) ve selatîni (sultanları) mehâkime (mahkemelere) çektiler ve en şedîd zâlime en şedid nasihatlar yazdılar. Ve en zorlu mütegalliblerin yüzlerine karşı zâlîmin hal'in (tahttan indirilmesi) ya katlin (öldürülmesi) lazım gelir, demeğe korkmadılar. Bunlar mı imiş ki cumhuriyet suret-i mes'elesinden bahs etmeğe korkmuşlar? Şol ukâlâ (aydınlar) ki âmmenin i'tikad ve

âdetine karşı tezyif ve cerh (küçük düşürücü şeyler) yazdılar, türlü bid'atlar ve mezhepler îcad ettiler. Bunlar mıdır ki âdet ve görenek muhafazasıyçün suret-i cumhuriyetten dem vurmamışlar?

Râbîan (dördüncü olarak): Dikkat gerekir ki İslâmda hükûmetin suver-i muhtelife-î muhtemelesi (ihtimal dahilinde olan çeşitli şekilleri) mevki-i mütaalaya konarak (incelemeye açıp) inkılabat (inkılaplar) ve ihtîlâlâta (ihtilallere) sebebiyet vermekle iştigal olunmayıp (meşgul olunmayıp) ancak "en muntazam hükûmet„ mes'elesine hasr-ı bahs edildi (ağırlık verildi). Diğer suretlerin muhâkeme-i vekâyi'i (olaylarını muhakeme etmek) tarihe bırakıldı.

Hâmisen (beşinci olarak): İyice anlamak vâcibdir ki (gereklidir) yalnız salâh-ı ma'âşe (geçimin düzene girmesine) nazar eden kavânîn (kanunlar) kemâl-i intizâm üzre (mükemmel) bir hükûmet yapamaz. Salâh-ı ma'aşın dahi kemâli (mükemelliği) elbette kavânîn-i esasiyenin (esas kanunların) salâh-ı mî'âd (vâdedilenleri yoluna koyma) nazarını dahi câmi' olmasına mütevakkıftır (bağlıdır). Hülâsa (özetle) ahlâksız hükümet-i muntazama (muntazam hükümet) olmaz, dediler. Yani adalet menafi'-i cemâatîn (toplumun menfaatlerinin) münasebât ve irtibatından mütevellid olmuş (doğmuş) bir hülâsa (öz) kabilinden değildir, ancak, bil-cümle ezmine (zamanlar) ve emkineyi (mekanları) muhit (içine alan) bir sıfat-ı ezeliyye (ezelî olan) menba'ından dır (kaynağından dır). Şöyle ki ömrünü rahat ve lezzetle hadd-i kemâle (olgunluk yaşına) îsal etmiş (vardırmış) olan bir adam bir nefsî bi -gayr-i hakkın (hakkı olmadan) katl edip de der-akab (hemen) eceliyle vefat eylese hükümetten bir ceza görmemiş

olur. Halbuki katilin adaletten ceza görmesi kâideten lâzımdır. Demektir ki, eğer adâlet varsa Allah vardır, âhiret vardır. Polis cezâsından kurtulmağa fırsat bulanlar adâlet cezasından kurtulmayacaktır. Binâberin (bundan dolayı) ictima'-ı medeniyet (medenî topluluğun) muamelâtını (dünya muamelelerini) adâlet üzre bağlayacak kavanîn-i esasiyyenin (esas kanunların) salâh-ı ma'âş u mî''âda (geçim ve beklentilerin düzenî) nazaran vaz, olunmuş (ortaya konulmuş) olması yine maîşet (geçim) ve medeniyet salâhiyçün (selameti için) dahi lâbüddür (gereklidir), derler. Ve bu mütalaâdan "en muntazam hükûmet salâh-ı ma'aş u mîada nâzır kavânîn-i esasiyyeye mâlik (sahip) olandır." kaidesini çıkardılar. Şu beş kaziye (mesele) mâlûm olduysa va'd-ı sâbık üzre (vadedildiği gibi) İslâm'ın ahlâk ve hikmet-i ameliyye (pratik bilgi) ve fıkıh ve siyaset kitaplarından çıkabilecek usul-i siyaseti (siyaset metodunu) işte şimdi yazalım. Bu usulü muhtaç olunacak kadar tarifle şerh ederek yazıp üsûlün üstlerini çizdim.

1) İnsan bittab' (tabiatı gereği) medenîdir. 2) Medeniyet muamele ve adle (adalete) mütevakkıf olup (bağlanıp) muamele ve adl kavânîn-i küllîye-î esasiyyeye (her ihtiyaca cevap verecek esas kanunlara) muhtaçtır. "Constitution" (anayasa) ki bu kavanîn-i şerîât (şeriat kanunları) tesmiye kılınır (adı verilir). Şeriat, lugatte müverrid-i şâriye (takip edilecek kanun) demek olmakla cemâatın müsavat üzre müntefi olacağı (yararlanacağı) kanuna şeriat tesmiye kılınmşıtır (adı verilmiştir). Bu kavanîn-i külliyyeyi (kapsamlı kanunları) lâyıkı vechile vaz'ı taknîn edecek (kanun koyacak) şâri' (kanun koyucu) lâzım gelip, eğer bu şâri, cemâat- siyasiyyenin adetâ

efrâdından (fertlerinden) olacak olsa hâdim-i medeniyet (medeniyeti mahvedecek) olan herc ü merc (karışıklık) zuhûra gelir (meydana gelir), öyle ise şârî'in (kanun koyucunun) nübüvvet (peygamberlik) ve mu'cize ile mümtaz (imtiyazlı) ve imtiyazıyla münkad (imtiyazına boyun eğilen) olması lâbüddür (lazımdır). Binaenaleyh (bundan dolayı) 3) Şeriat Hazret-i Allah'dan olup onu nebî-i zî-mu'cize (mucize sahibi peygamber) tebliğ eder.

Şerîat adâlet-i ezeliyyenin (ezeli adaletin) icrâsıayla nev'î (insanları) muhafaza için olup eşhâsın (kişilerin) istilâ-yı şevkıyle (keyiflerinin istilâsıyla) muhakkar olmamak (hakarete uğramış olmamak için) musîb ve muti'e (doğru ve uydurma) ve musî ve âsiye (isyan edene) dünyevî ve uhrevî mükafat ve mücazat (ceza) va'd ü vaîdi (caydırıcı şeyler va'dedilmesi) gerektir. Ve bu va'd ü vaîdi tezkâr (hatırlaması) için şeâir (âdetler) lazımdır, ki tâat (ibadet) ve â'mâl (ameller) tesmiye kılınır (ad verilir). Bu halde 4) Peygamber halkı hakka ve tâat ve inkıyâda davetçi olmak lâzımdır.

Şu usul-î erba'a (dört usul) "İşârât"'da bu vechile mezkûrdur (ifade edilmiştir).

Tûsî "İşârât" şerhinde dedi ki "Musannıfın (yazarın) şeriât ve nübüvvet (Peygamberlik) umûruna (işlerine) dair beyan ettiği zevâbıt (kayıtlar) kavâid-î tabiiyye ve zaruriyyeden (tabiî ve zaruri kaidelerden) olmayıp salâhı maâş ve mi'ad-ı umumî (genelin geçimi, beklentilerin düzeni) nizamının kemali (en iyi olması) için kaidelerdir. Bu salâhın (dirilişin) kemâl-i intizamı (mükemmel olması) kavâid-î mezbûreye (ifade edilen kaidelere) muhtaçtır. Yoksa insan için ictima'ı zarurîsini (zaruri beraberliğin) hıfz edecek bir nev'-i siyasetle (bir çeşit siyasetle)

yaşamak zaruretine kâfidir. Bir nev'-i siyaset dediğimiz velev ki tegallüb (zorbalık) ve istibdat ile olsun. Bu makalemize bürhan (delil) ise, işte etrâf-ı ma'mûre sekenesinin (kalkınmış çevrelerde yaşayan) siyasât-ı zaruriyye (siyasî beraberlik mecburiyeti) ile yaşamakta olup gittiğidir..."

Demek oldu ki 5) siyâset-i kâmile (mükemmel siyaset) hüsn-i ahlâk (güzel ahlâk) ve imân-i mî'âd (va'dedilen iman) ile olur. Öyle ise 6) Siyâset-i medeniyyenin esası mücerred (sadece) halkın menfaat-î maddiyesinden (maddî menfaatinden) ibaret olmayıp, min haysi'l- kâide (kaide olarak) adalet-i mutlaka (mutlak adalete) ve min haysi'l -farz (farz olması bakımından) menfaat-î halktır (halkın faydasıdır).

Kavânîn-i külliye (kapsamlı kanunlar) halkın ictima' ve teayyüşte (beraberliklerinde ve geçimlerinde) salâh-ı ma'âş u mî'adına (maddi ve manevi selametlerine) kefil-i mebnâ (kefil olan yapı) olup, bunu icrâya mûsil olacak, (koyacak) 7) Tedâbir (tedbirler) ve terâtîb (düzenler) akıl ve tecrübe ile bulunur. Buna mebnî (dayanarak) siyaset-i medeniyyenin (medenî siyasettin) mülk ve saltanata müte'allik (ilgili) kısmının mebâdîsî (prensipleri) akıl ve tecrübedendir, denilmiştir. *(Kezâ kale Es-seyyid eş-şerîf fî Havâşî şerhî hikmet'l- ayn)* (Es-seyyid eş-şerif "Hikmetu'l Ayn Şerhî için yaptığı hâşiyelerde aynı şeyi söylemiştir.)

Hak bir, hüküm bir, şârî '(kanun koyucu) bir olması 8) Vahdet-i imâmet (tek bir devlet reisi) kaidesini intâc eder (sonucunu verir) 9) Şerîat Allah'dandır. Nebi onu tebliğ etmiştir. Makam-ı İmâmet (devlet başkanlığı) nezârettir (bakanlıktır). Madem ki imamdır, nâzırdır (ba-

kandır), tâbi'dir (kanunlara tabidir), mükelleftir (sorumludur) mes'uldûr. Öyle ise vahdet-i imâmet ve mes'uliyet için en münâsib olan suret-i idare 10) Hükûmet-i vâhid (Monark) kaidesi üzre olandır.

Medeniyetin muamele ve adl (adalet) cüz'iyâtını (teferruatını) zabt eden kavânîn-i külliyye-i esasiyyenin (kapsamlı esas kanunların) daîma mazbût (yazılı) ve mahfûz (saklı) kalabilmesi havâdis-î yevmiyye olan (günlük olarak meydana gelen) cüz'iyâttan (ufak-tefek) her bir hadisenin bu kavânîne (kanunlara) tatbik ve tevfik olunduktan (uygulandıktan) sonra kazâ ve bâdehu (sonra) icra kılınmasına mütevakkıf bulunduğundan (bağlı bulunduğundan) cemâat-i siyasette (siyasî toplumda) müfti ve kadı ve mübâşir (icra eden) bulunmak lazım gelmiştir. Bu sebepten 11) Siyaset-i medenîyye iftâ (fetvâ verme) ve kazâ (tatbik etme) ve mübâşeretten (icra etmeden) ibaret denilmiştir.

Mübâşeret (icra) kazânın (uygulayanın) âleti, kazâ ise iftânın (fetva makamının) yed-î tevfikinde (elinde) müsahhar (uyumlu) kabîlinden olduğundan mübâşir ve kadıya (ıstılah-ı fıkhı üzre) edep ve iftâya usûl ve kavâid (kaideler) ve zevâbıt (kayıtlar) vaz'olunmak (ortaya konulmak) vâcib olmuş, hattâ usûl ve furû' (şıkları) tedvîn olunup (düzenlenip) bil cümle ulûm (diğer ilimler) gibi kavâid ü ıstılâhât-ı mahsûsa (özel kaideler ve terimler) üzere ta'allüm ve talime (öğrenilme ve öğretilmeye) muhtaç sınâattan (sanatlardan) olmuştur. Binâberin (bundan dolayı) 12) Siyâset-i medeniyye (medenî siyaset), usûl ü fürû' -ı fıkha (ortaya konulmuş fıkhı prensiplere) muhtaç denilir.

(Ulum, s. 18-30, 79-89, 135-143)

DEMOKRASİ, HÜKÜMET-İ HALK (HALK HÜKÜMETİ), MÜSÂVÂT (Eşitlik)

Malûm ki, suret-i hükûmet (hükümet şekli) ya monarşi (padişahlık), ya aristokrasi (hükûmet-i âyân), yahut demokrasi (hükümet-i halk, müsâvât) olur.

Evâil-i İslâmda (İslamın ilk yıllarında) şekl-i hükûmet demokrasi idi. Yani padişah sultan, melik yok. Müsâvât var idi. İslâm hükûmetini izah için Halid Bin Velid (R.A.) hazretinin şu kelâmı kâfidir.

Vakta ki Hıraklit tarafından altıyüz, diğer rivayette yediyüz bin asker ile Bahan nâm serdar-ı Rûm, Yermûk'da Ashâb-ı Kirâm (sahabiler) ile muharebeye tutuştular. (R.H.) Bahan müsalahaya (barışa) dair mükaleme (konuşma) için ve hakikatte hile ile der-dest eylemek (yakalamak) için Halid Bin Velid'i otağına da'vet etti. Halid yüz kadar dilaverler ile Bahan'ın çadırına vürûdanda (vardığında) Bahan Arabî ibare ile hutbeye ağaz edip (başlayıp) dedi ki "Elhamdülillahi'l-lezi ce'ele seyyidina El-Mesiha Efzele'l-Enbiyai ve melikena efzele'l-mülûki ve ümmetena hayre'l-ümemi" yani hamd ve şükür Allah'a ki seyyidimiz İsa'yı efzâl-i enbiyâ (peygamberlerin en faziletlisi) ve melikimizi efzâl-ı mülûk (meliklerin en faziletlisi) ve ümmet-i İseviyyemizi (Hristiyanları) hayrü'l ümem (ümmetlerin hayırlısı) kıldı...

Bahan böyle başlayınca Halid sabredemeyip merkûmun (adı geçenin) nutkunu kesti. Ve reddiye olarak şöyle bir hutbeye ağaz etti (başladı).

"Elhamdülillahi'l-lezi ce'elena nu'minu binebiyyina ve binebiyyukum ve bicemi'ül - enbiyâyı ve ce'ele emi-

rena ellezi velleynahu umûrena reculen kesba'dina levza'eme ennehu melikün aleyna ezelnahu umûrena reculen kesba'dina levza'eme ennehu melikün aleyna ezelnahu feselna nera enne lehu aleyna fadlen illa enyukune etkemina ve kad ce'elelahu ta'ala ümmetena te'muru bilmarufi ve tenha an'l- münkeri ve takarru bi'zzenbi ve testegfiru minhu ve ta'budullahe ta'ale vahdehu lâ şerikelehu"

Yani şükür Allah'a ki bizi Muhammed Aleyhisselema ve sizin peygamberiniz İsa'ya ve cem'-i enbiyaya (bütün peygamberlere) mü'min (inanan) kıldı. Ve bizim emirimizi, ki biz onu ihtiyarımızla (irademizle) umûrumuza (işlerimize) vâli yaptık, bizim gibi bir adam kıldı. Şu raddede (derecede) ki eğer emirimiz kendini bizim üzerimize melik zu'm etse (zannetse) derhal azlederiz. Emirimizin bizim üzerimize asla bir meziyeti olduğunu zannetmeyiz. Meğer ki bizden ziyade muttaki olan (Allahtan korkan) ya'ni inne ekremekum indellahi etkakum (en değerliniz, en takva olanınızdır) muktezasınca (gereğince) takva faziletine sahip ola).... ilaahire (ve devam ediyor).

İşte Rumlar ve Ermeniler ve Frenkler melik tanıdıkları eyyâmda (günlerde) Allah adamları ya'ni Halid ve Ashâb-ı kiram (sahabiler) emirü'l-müminin (müminlerin emiri) (R.A.) hakkında böyle itikad ederlerdi. (RH Olvakt emir Ömer b. el-Hattab idi. Demek ki olvakt hükûmet-i İslamiye (İslam hükümeti) demokrasi idi. Müsâvât (eşitlik) vardı.

Şu vak'a (olay) meseleyi izah eder. Yemen'den gelen kumaşlar ashaba (sahabelere) taksim olundukta (paylaşılınca) her birinin hissesine ne miktar isabet et-

tiyse, emirü'l müminîn Ömer'e dahi o kadar düşmüştü. Bir gün Ömer arkasında o kumaştan bir entari olduğu halde minbere çıkıp ashâbı cihâda teşviken nutkederken sahabeden biri kıyam edip (ayağa kalkıp) dedi ki: "Ey Ömer, bundan sonra biz seni dinlemeyiz." Ömer: "niçin" dedi. Sahabî: "Zira sen kendini bizimle müsâvî tutmayıp, imtiyazlandırdın. Çünkü Yemen kumaşın hin-i taksimde (bölüşme esnasında) sen dahi bizimle beraber hissene düşen parçayı almıştın. Şimdi senin üzerinde gördüğümüz rûba, o parçadan çıkmaz. Demek ki sen olvakt bizden ziyâde almışsın ki rûba yaptın. İşte bu cihetle imtiyazlandın" dedikte, (deyince) Ömer, oğlu Abdullah'a bakıp "Abdullah kalk bu adama cevap ver" dedi. Abdullah kıyam edip (ayağa kalkıp) o adama cevap verdi ki: "Emirü'l müminîn Ömer, hissesine isabet eden parçadan kendisine rûba yapmak istedi, kumaş yetişmedi. Ol vakt ben kendi hisseme isabet etmiş olan parçayı Ömer'e verdim. İkisi bir yere gelince böyle bir rûba çıktı "O halde mu'teruz sahabî (itirazcı): "Öyle ise biz Ömer'i dinleriz" deyip oturdu. (RAH) (Rıdvanullahi te'âla aleyhim ecme'in) (Allah'ın rızası onların üstüne olsun).

Demokrasi, hükûmet-i halk ve müsâvât ne demek olduğu anlaşıldıysa, şimdi biz deriz ki o türlü şekl-i hükûmet öyle bir mevki'de öyle bir kavimde idi ki onlar yekdil, (tek gönül) yekcihet, (tekyönlü) sadık (doğru) ve âbid (kul) ve muttakî (Allah'tan korkan) ümmet-i vahideden (tek ümmetten) ibaret idiler. Onlarda Allah korkusundan başka korku yok, onlarda Allah yoluna hizmetten başka iş yok, onlarda hüsn-i ahlâktan (güzel ahlaktan) başka tanzimat (düzen) yok, hasılı (özetle) onlar Allah

adamları idiler. Eflatun'un hayâlâtı (hayalleri) olan müsâvât usûlü, onlarda fiil ve âmele (pratiğe) çıktı.

Şimdi Fransızlardan hürriyet ve müsâvât namıyla hergün artmakta olan bir fırka (grup), krallığı mahvedip, demokrasi usûlünde müsâvât yapmak istiyorlar. Fakat içlerinde Allah adamları yok, yani kulûpta (kalplerde) havf-i ilahî (Allah korkusu) gibi bir kuvve-i kahire (ezici bir kuvvet) yok.

Bunlarca hürriyet demek, aklına geleni söylemek ve intifa'a isâl edecek (menfaatine gelecek) isteğini bilâmâni (engelsiz) icrâ etmek. İşte birtakım Fransızların akıllarına geldi, canları istedi, işbu 1870 Mayıs ibtidasında Allah'ı inkâr etmek üzere bir gazete çıkardılar. (Paris'te) Allah'a iman edenlere karşı kullandıkları lisan ne derece lâyıksız, edepsiz olduğu mütala'a edenlerin malûmu.

Bu kavmin ki hürriyetlerini cemaat içre (toplum içinde) tahdid edecek (sınırlandıracak) ahlâk yok. Eğer böyle bir terbiyesiz memlekette hürriyet ve ihtiyarı (iradeyi) tahdid eder (sınırlandırır) bir kuvve-i kâhire (ezici bir kuvvet) bulunmazsa hâl neye müncer olur? Şüphe yok şu güzel Paris, şu âlemin taklide çalıştığı mâmûr (bayındır) Fransa bir iki senede harâb olur.

Demokrasi, müsâvât bir andeliptir (bülbüldür) ki gülistan-ı ahlâk-ı hasenede (güzel ahlâkın gülbahçesinde) nağmesâz olur (öter). Böyle mezbele-i kulûbda (kalp çöplüğünde) böyle andelibi-i mahbûb (sevgili bir bülbül) öter mi?

Fransızların demokrasi efkârı (fikirleri) kendi mevkilerinde mahsur (hapsedilmiş) kalmayıp, matbuat (basın) vasıtasıyla şark (doğu) ve garba (batıya) ve şimâl (kuzey)

ve cenuba (güneye) münteşir olmakta (yayımlanmakta) bulunduğundan, İstanbul'da ve Kahire'de ve Tahran'da ve Buhara'da ve Kâbil'de dahi bir gün olacak ki bu efkâr fitne engiz olacaktır. (fitneye sebep olacaktır) Binaenaleyh (durum böyle olunca) bir de bizim taraflara doğru bakalım.

Bizim büyük şehirlerimizde ahlâk, Avrupalılarınkinden daha kötüdür. Biz bir hâle gelmişiz ki, bir karı ile iki saat beraber oturup da nefsini zapt edebilen adam, bizde parmakla gösterilir ve sahib-i kerâmet (kerâmet sahibi) addolunur (kabul edilir). Kitaplarımızda ve ağızlarımızda nevâdir-i fevkâlâde (olağanüstü nadir görülen birşey) gibi söylenmez mi ki: "Ebussuud Efendi bir kız ile bir gece bir odada bulunmuşken nefsini zaptetmiş de kıza dokunmamış"

Avrupa'da bir erkek bir karı ile üç gün üç gece halvet-nişin olur (yalnız kalır) ve belki hatırına bile gelmez. Mâhâzâ (böyle iken) bu fiili âdî (sıradan) addolunur. Medhe sezâvâr (övülmeye değer) bir amel görünmez. Bizim memlekette şu tugyân (bozulma) gerek mevkiin hararetiyle (sıcaklığı ile) hararet-i şehvete haml olunsun (şehvetin taşkınlığına yüklensin), gerek yörüklerde ve köylülerde böyle sabırsızlık görünmediği cihetle şehirlerde setrin (örtünmenin) verdiği hırsa haml olunsun, (yüklenilsin), her ne türlü te'vil (yorumlama) kabil ise (mümkün ise) edilsin ahlâk-ı hamide ile teskin olunmak kabil mi, değil mi? İşte bahis burada. Her amelimiz her halimiz ki bu şehvet meselesine mukayyestir (benzerdir). Tezhib-i ahlâk (ahlâk süsü) ile terbiye olunmak elzemdir.

Bizim memleketler halkının istidâd-ı hâzırı, (şu anda-

ki eğilimi) hükûmetten yalnız ihtiyâcât-ı cismâniyelerinin (maddi ihtiyaçlarının) tesviyesine (yoluna konmasına) muntazır değildir (bakmıyor). Bizim memleketlerin istidâdı (eğilimi) bir hükûmet bekler ki, ihtiyacâtı mâneviyelerini (manevî ihtiyaçlarını) dahi istifa etsin (yerine getirsin). Hâsılı yed-i fevkânî ile (hakim bir el) halkı hüsn-i ahlâka (güzel ahlâka) bais eylesîn (bağlasın). Bu yed-i fevkânî (hakim, üstte olan el) monarşidir, yani padişahlık.

Şimdi bize Ömer dahi gelse ne yapar?

Meselâ, biri kalkıp da: "Karılar dahi insandır. Erkeklerle ihtilat (karışma) haklarıdır. Hatta sen karıları erkeklerle beraber muharebeye bile gönderdin..." diyecek olsa, Ömer: "O erkekler, o karılar siz değilsiniz, onlar insan idi, siz değilsiniz" der. Ve dürresini (incisini) gösterir. Yani hürriyet ve müsâvâtı (eşitliği) kısacak nizamlar vaz'ına (koymaya) muhtaç olur.

Kim bilmez ki demokrasi, müsâvât usûlünün en şer'î (şeriata uygun) en âlâ hükûmet olduğunu? Ne çare ki, İstanbul halkı hep Gümüşhaneli Şeyh değil. Öyle bir halk ki koca Cezayır gibi bir uzvu (organı) koptu da hiç hissetmedi. Semerkend ve Taşkent ve Buhara gürültülerini sivrisinek vızıltısı gibi işitti. Üzerinden otuz dokuz Âli Paşa aşıracak derekelerde domaldı.

Biz öyle bir kavim olmuşuz ki, dört mektep çocuğumuz bir yere gelse biri padişah olup diğerlere menâsip (rütbeler) tevcihiyle (vermeyle) oyun oynarlar. Dört saçlı sakallı umûr-dîde (güngörmüş) ve sal-horde (yaşlı) ricâlimiz (erkeklerimiz) himmet nâmıyla (adı altında) tecemmü etse (bir araya gelse) herbiri riyâsetini (başkanlığını) ilân ile kumandan olmaya kalkışır.

Şöyle bir ahlâkta olan halkta uhuvvet (kardeşlik) ve müsâvât (eşitlik) kaziyelerini, (meselelerini) kim satar kim alır.

Daha geçen güne kadar hürriyet ve hammiyyet nâmıyle bunca nüfusun önüne düşen Fazıl Paşa'nın Karûn kadar da zengin ve mansıp (rütbe) ve iltifat-ı âliye (hükümetin iltifatına) gayri muhtaç olduğu halde, canına bir meclis-i has azalığı (devlet bakanlığı) ot tıkadı. Hammiyyet ve hürriyet nâmıyla teşçî edip (cesaretlendirip) Kıbrıs ve Rodos ve Akka Kal'alarına esir ettiği bunca elh-i imânın ah u enînînden zerrece müteessir (olduğuetkilendiği) görülmedi.

Böyle miskin, böyle ahlâksız halkın yalnız ihtiyâcât-i cismaniyelerini (maddi ihtiyaçlarını) değil, ihtiyâcât-ı hulkîyelerini (ahlakî ihtiyaçlarını) dahi tesviye edecek hükümet lâzım. Ömer gibi emir İstenirse, Osman ve Ali ve Halid gibi Allah adamları olmalı.

Demokrasi usûlünü vaktiyle Haccac'a teklif ettiler. Haccac dedi ki, Tebâzerü ete'ammeru lekum, yani "Siz Ebu Zerr olunuz, ben de size Ömer olayım." Bu kelâmı yalnız Haccac söylemiyor. Yeni Avrupa'nın siyaset müellifleri dahi böyle diyor. Jean Jacques Rousseau der ki: "Eğer Allah adamları varsa, bunlar demokrasi suretiyle hükûmet olunurlar."

İşbu sâl-i cedid (yeni yıl) müellefatından, (yayınlarından olan) Usûl-i İlmü's - Siyaset (siyaset ilminde usul) nâm (adlı) kitapta (Mösyö Pario) der ki: "Cemaat-i mütemeddineden ekserin (medeni toplumlarının çoğunun) rahatı için demokrasi sureti-i hükûmeti meziyetlidir. Fakat bu suret, ezminenin (zamanların) ve mevâninin (engellerin) terbiye-i kâmilesi (olgun ter-

biyesi) ile pişmiş ve kifâyet derecede (yeter derecede) erimiş ve pek yolunda tanzim olunmuş olmalı..." (s. 382).

Suâl:

Hürriyet ve müsâvât hukûk-ı beşeriyeden (insan hukukundan) olmakla, sahih olan (doğru) suret-i hükûmet bu hukuku kâfil olandır (garanti altına alandır.) Bu sûret-i hükûmet ise demokrasidir.

Cevap:

Ne güzel nazar. (bakış) Ne sahih (doğru) netice. Şüphe yok bu böyledir. Lâkin bir kere de nazardan (teoriden) amele (uygulamaya) geçelim. Bakalım demokrasi teşkili (kurulması) şu yerde mümkün mü, değil mi? İşte bahis burada. Çünkü ilm-i fıkıhta, (fıkıh ilminde), ilm-i siyasette (siyaset ilminde) sahih (doğru), dendiğinde bunun mânâsı imkân-ı icrâ ve amel (yerine getirilmesi mümkün) ve nâfi (faydalı) manalarından ayrılmaz. Mösyö Pario (s.386) der ki: "İddia olunan sıhhat (doğruluk) ki, pişmiş erimiş değildir, sıhhat değildir. Zira siyasette sahih imkân ve amel ve nâfi'den ayrılmaz..."

Bizim fıkıhlardaki "La yecûzu'l -ifta'u bi'l-ekvâlis - sahihati'l -mahcureti'l -amel" (Uygulanması terk edilmiş ancak doğru olan sözlerle fetva vermek caiz olmaz) kaidesi dahi buna râcidir.

Memleket-i Osmaniye'de (Osmanlı ülkesinde) demokrasinin adem-i imkân-ı icrâsına (icra edilmesinin imkansızlığına) vech (sebep) yalnız ahlâk bozukluğu mudur? Biz bir misâl olmaz üzere ahlâktan bahsetmiştik. Memleketin kıta'at-ı muhtelifede (çeşitli kıtalarında) parça parça olması ve vüs'atı (genişliği) ve elsine (diller) ve âdât ve edyân-ı muhtelife (çeşitli dinler) ashâbı (mensubu) akvam-ı kesire (bir yığın kavim) ile meskun (iskan

edilmiş) bulunması, hep demokrasi ve müsâvât önünde birer seddir.

Hâlâ dünyada amele gelmiş (uygulamaya geçmiş) ne kadar cumhuriyetler görünürse, meselâ memleket-i Osmaniye gibi yerlerde müsâvât icrâsı imkânına misâl olamadıktan başka, belki adem-i imkânını (imkansızlığını) gösterir.

Şimdi, nerede demokrasi var: Saint Marino'da değil mi? O cumhur, millet-i vahideden (tek milletten) ibaret olduğu halde, topu topu sekiz bin nüfustan ibaret. Andrew Cumhuru on sekiz bin nüfus, Birem memâlik-i müttefikası (birleşik ülkeleri) nihayet doksan bin nüfus, Lübek, otuz bin.

Bunlar ve bunlara benzer, bizim kasabalar kabilinden memleketlerde öyle cumhuriyetle idareye mevkii ve hallerince istidad cây-i bahs midir? (söze değer mi?) Mâahâzâ (böyleyken) bunlar devletler himayelerinde yaşamaktalar.

Avrupa'da en büyük cumhuriyet İsviçre ki, bizim Tuna vilayeti kadarca bir yerdir. İki buçuk milyon müfustan ibaret. Halbuki mevkii ve halce şimdiki usûl-i idareye ne kadar müstaid (uygun). Orada cumhuriyet, memâlik-i müteaddidenin (birden fazla memleketin) birbiriyle ahd ü vifakından (anlaşmasından) ibaret. Yani İsviçre'de her memleket kendi imtiyaz ve idaresini muhafaza etmek şartıyla ittifak etmişler. Yoksa bildiğimiz demokratik değil. Orası bir memâlik-i müttefika (birleşik memleketler) ki, iki lisandan başka yok (Alman, Fransız). İki buçuk milyon nüfus içinde, fakat üç dört bin Yahudi var, Hıristiyanlıktan başka din yok. Mâahâzâ (böyle olunca) memleketler Hıristiyan mezâhib-i muhtelifesine (çeşitli

mezheplerine) münkasım (bölünmüş). Meselâ Katolik ile Protestan muhtelit (karışık) değil. Dokuz kanton sırf Katolik, yedi kanton Protestana mahsus. Yirmi iki kantondan, fakat altı mahal var ki, orada Katolik ve Protestanet muhtelit (karışık) bulunuyor. İsviçre'de Hıristiyanlar pek dindar, sofu, demek ki orada ahlâk var, Fransa gibi değil.

Kaldı ki İsviçre'nin tarifimiz gibi yirmi iki kantona taksim kılınarak memâlik-i müttefika (birleşik devlet) haline girmesi, külliyata (hepsine) nazar (bakmak) için. Bern'de hükümet-i müttefika (birleşik hükümetler) tayîn etmesi, ancak şu sinin-i ahirededir (son yıllardadır). Akdemce (önceleri) orada cumhuriyet bir nâm-ı bîmânâdan (anlamsız bir isimden) ibaret idi. Çünkü suret-i hükûmet bir olmayıp üç kanton kişizâdelerle (derebeyleriyle) idare olunur; aristokrasi, altı kanton demokrasi... Bâkî memleketler bî-parti (partisiz) hani nerede müsâvât?

Evet, Yeni Dünyada (Amerika) bir büyük cumhuriyet işitilmektedir ki Memâlik-i müttefika-i Amerika'dır (A.B.D. dir). Bu ise bizim dünyamıza hiçbir misâl göstermez. Amerika'da idare-i mezbûre (adı geçen idare) birçok eyâlât-ı müstakilenin (müstakil eyaletin) ittifak ve ittihadıyla (birlik ve beraberliğiyle) mün'akid olmuş, (oluşmuş) o mevkie ve o mevkiîn terbiye ve haline münasib (uygun) bir suret-i hükûmettir. İdaresi City, Territory ve District namlarıyla memleket, kaza ve nahiyeye münkasim (ayrılmış). Altı yüz bin nüfus olan mahalle memleket denir. Her memleket idaresinde müstakil ve imtiyaz-ı mahsûsu hafızdır (özel imtiyazlarını korumaktadır). Otuz beş memleket olup, herbiri istiklâl-i idare (idari bağımsızlık) ve imtiyâzını muhafaza şartıyla ittifak etmişler. Bu ittifakın Washington şehrinde bir hükûmet

var. Bu hükûmet-i ittifakiye (birleşik hükümet) senato ve şura'ünnüvvab'dan (millet meclisinden) mürekkep (oluşmuş). Hükûmet-i ittifakiye (birleşik hükümet) reisi dört sâl için (yıl) intihâb olunur (seçilir). Bir de reis vekili bulunur. Hükûmet-i ittifakiye altı yüz bin nüfusu olan yerin, yani memleketin idaresine karışmaz. Ancak kazaların idaresine bakar. Nahiyeler ise yakın olduğu yerden idare olunur.

Şu meseleden dahi sükût olunamaz ki, demokrasi fil-hakika (gerçekte) bir hayalden ibarettir. Çünkü, mânâsı hükûmet-i Halk demek değil mi (Yunan'dan me'huzdur'ki demos: halk ahali; kratos hükümet) Asıl hükümet-i halk odur ki, ne nizâm ve ne karar yapılacaksa halk tecemmü edip (bir araya gelip) bi'l-istişâre (danışma ile) karar verirler. Nasıl ki eyyâm-ı hilafette (hilafet günlerinde) camiye toplanırlardı. Nüfûs-ı kalileden (azıcık nüfustan) ibaret bir küçük yerde öyle halkın bi't-tecemmü (bir araya gelerek) istişâresiyle hükûmet mümkün ise de, büyücek yerlerde nasıl olur? Efrâd-ı ahâli (toplumun fertleri) daima nasıl içtima edebilir? Herkesin işi gücü yok mu? İhtiyaçlarına nasıl ve ne vakit sa'y ederler (çalışırlar).

İşte bu nazara (teoriye) binaen, (göre) katiyyen hükmolunabilir ki sahih (gerçek) bir demokrasi tesisi mümkün değildir.

Bu adem-i imkâna (imkansızlıktan) mebnidir (dolayıdır) ki, şimdi dünyada görülen cumhuriyetlerde halkın ictimaindan, (toplanmasından) mebusan (milletvekillerinin) içtimaına (toplanmasına) udûl olunmuştur (dönülmüştür).

Mebûsan meclislerinin (millet meclislerinin) en

düzgünü İsviçre'nindir. Orada her yirmi bin nüfus bir vekil intihâb ile (seçerek) meclise ba's eder (uzanır). Demek değil mi ki, yirmi binin nüfusu re'y-i vâhide (tek oya) râci oluyor (dönüyor). Mâhâzâ (böyle iken) bu mebûsândan (vekillerden) mürekkep (oluşmuş) meclislerde ittifak (birlik) muhâl (imkansız) derecesinde olduğundan ekseriyet-ârâya (çoğunluğa) itibâr lâzım geleceği her yerde bi'ttecrübe (tecrübe ile) hissolunmuş bir kaziyedir (meseledir). Bunlarla beraber fakat, meclis-te hazır olan mebûsânın ekseriyet-ârâsına (çoğunluğuna) itibâr kaide-i câriyedir (geçerli kuraldır).

Bu halde, huzzâr-ı mebusânın (hazır bulunan milletvekillerinin) ekseriyet-ârâsı ammeten (genel olarak) halkın reyi ve hükûmeti denilmek mânâsız kalmaz mı? Ne çare ki imkân ile amel (uygulanan) işte bu raddelerde (derecelerde) olabiliyor.

Şimdi bu mesele ile sıhhat ve hakikat-ı siyasiye (siyasetin doğruluğu ve gerçeği) bahsi (konusu) nazarıyatta (teoriye) ve amaliyatta (pratiğe) tefrik olundu (ayrıldı) gitti.

Fakat bu takrirden (anlatıştan) bir mesele çıktı. Şâyân-ı hıfzdır (kaydedilmeye değerdir). Şu ki "Bir hükûmet ki şûra-ün-nüvvâb (milletvekilleri) meclisini kabul eder, mümkünü'l-amel (uygulanması mümkün) cumhuriyet suretinin ruhuna sahib olmuş olur."

Demokrasi üzerine geçen şu bahisler fehm olunduysa (anlaşıldıysa) şimdi bakalım gene meselâ memleket-i Osmaniye'de demokrasi, müsâvât nasıl mümkün olur. Bunca ecnâs (ırklar) ve edyân (dinler) mezâhib (mezhepler) ve elsine-i muhtelifeyi (bir çok dilleri) cem (bir araya getirmek) ve tevhid (birleştirmek) ne keyfiyetle (ne

şekilde müyesser olur (mümkün olur).

Acaba Amerika ve İsviçre gibi, usûl-i ittifak (birleşik usul) teşkil olunabilir mi?

Bu teşkilin imkânına zehâb (inanmak) Avrupa'daki Sırbın, Afrika'daki Mısır ile Avrupa'da ve Şarktaki Bulgar'ın Afrika'da ve garptaki Tunus ile akd-i ittifak (birlik kurması) imkânına zehâb (inanmak) demek ne hayaldır.

Bizim anlayabileceğimiz mesele, meselâ devlet-i Osmaniye bulunduğu mevkiine ve haline ve cematine salih bir devlet ki padişahlık olmalı.

Fransa'da İngiltere'de nerde olursa olsun cumhuriyet efkârı (fikirleri) her ne kadar kabarsa ne yapabilir? Ameliyata (uygulamaya) bakmalı. Vaktiyle İngiltere'de ve Fransa'da Cumhuriyetler yaptılar. Menba-i fesâd-ı ümem (ümmetlerin fesat kaynağı) muhill-i nizâm-ı âlem (alemin nizamını bozan) oldu. Fransa cumhuriyetidir ki ibtidâ (ilk önce) şarka tasallut etti (sataştı) ve devlet-i Osmaniye'yi İngiltere ile ve Rusya ile pek muzır (zararlı) ittifaklara pâ-pend olmağa (bağlanmaya) mecbûr kıldı. Mâahâza (böyleyken) cumhuriyetleri ne kadar pâyıdâr (kalıcı) olabildi.

Ne gariptir ki, İngiltere'de, Fransa'da cumhuriyet tarafdârânı (taraftarları) demokrasiden, müsâvâttan, hürriyetten bahsederler. Lakin Kanada'yı Hind'i, Cezayır'i Kaçan Çin'ini elden bırakmak istemezler. Hele şu Fransızlar hürriyet ve müsâvâttan dem vururlar da hem de Sezar gibi (Kayser) sahibkıranlık (üstünlük) isterler.

Mademki hürriyet ve müsâvât olacak, ne cinsce (ırkta), ne dince, ne adetce, ne mevkiice kendilerine katiyyen münasebeti olmayan Cezayır Araplarına sual etsinler (sorsunlar) bakalım, onlar kendi emirlerini

(hükümdarlarını) velev zalim olsun Fransız cumhuruna tercih ederler mi etmezler mi?

Sual!

İstanbul'da şimdiki idare-i hâzıra (mevcut idare) böylece kalsın mı?

Cevap: Kalmasın. -Ne yapılsın? Parlamento sureti, yani usûl-ı meşveret üzere hükûmet-i muhtelite (karma hükümet) sureti ki işbu 1870 sâl-i hazır-ı milâdide (miladi olan bu yılda) Fransa dahi bu usûlü kabul etti. -Bu usûlün bize aid ciheti nedir?

-Hulasa (özetle) Bizdeki Meslis-i Âli tevsii olunur (genişletilir). Bir de ahalinin intihabıyla (seçimiyle) şûraü'n-nüvvâb (milletvekilleri) meclisi açılır, vüzera (bakanlar) mes'ul tutulur. Vüzerânın mesuliyeti demek şudur ki, vüzerânın sîret-i siyaseti (siyasi tavrı) şûra'ünnüvvâbda ma'rez-i bahse konur (tartışmaya açılır). Orada âzâ, (üyeler) mübahase ve mutâraha eder (üzerinde konuşur ve ayrıntılarına ayırır), vüzerâ (bakanlar) cevap verirler. Nihayet eğer sîret-i vüzerâ (bakanların tavrı) ekseriyet-ârâ ile (çoğunlukla) tahsin olunursa (iyi bulunursa) vüzerâ mansıblarında (görevlerinde) kalırlar. Ve ekseriyet-ârâ (çoğunluk) sîret-i vüzerânın (bakanların tavrının) aleyhine çıkarsa vüzerâ mansıblarından (görevlerinden) düşerler.

Suâl:

Bu tedâbir (tedbirler) ile maliye derhal para buluverir mi? Devlet memâlik-i vâsıâsına (geniş eyaletlerine) ve emaretlere (emirliklere) hükmünü yürütebilir mi?

Cevâb:

Bu meseleler bütün bütün başka meselelerdir. Bizim söylediğimiz tedbir ile devlet-i Osmaniye, Rumeli'de ve

Anadolu'da a'ni (yani) bugünkü gün doğrudan doğruya asker ve vergi almakta olduğu memâlik-i ma'dude ve muayyenesinde (belli başlı eyaletlerde) devletini bir esas-ı kavi (sağlam bir esas) üzere tesis etmiş (kurmuş) olur. İşte bu kadar, Maliyeye çareyi uzun uzun zamanların tedbir-i serveti (ekonomisi) bulur. Emaretlere (emirliklere) tasallut (üstünlük) kuvvet-i kahire (büyük güç) mes'elesidir. Öyle kuvvet-i kahireyi (büyük gücü) İstanbul devleti iktisab etmek (elde etmek) (benim zû'mı mahsûsuma göre) (benim kişisel görüşüme göre) geçmiştir. Buna ihtimâl yoktur.

Afrika'ya bakınca, Tunus, Trablusgarp, ve Mısır, üçü birleşip (eğer akıllarını başlarına toplayabilirlerse) dünyada en â'lâ ve en pâyidâr (kalıcı) bir devlet-i İslâmiye (İslam Devleti) teşkil edeceklerdir. Bu olmadığı halde Avrupa'nın kuvve-i kahiresi (büyük gücü) Afrikayı zaptedecektir. O halde İstanbul, Cezayire yaptığı kadarca bir protesto yapabilecektir. İşte o kadar.

Bizim nazarımızda olanlarca (olup bitenlere göre) bu emir mukadderdir. Ya'ni çaresizdir. Ama İstanbul devleti Afrika memâlik-i müteaddidesini (çeşitli eyaletleri) tevhid (birleştirme) politikasını tutup da, bir Afrika devleti tevlidine (doğurmasına şimdiden göz açarsa kendi bekâsına (kalıcılığına) bir büyük yardımcı bulmuş olur. Ve elyevme'l-kıyâm (kıyamet gününe kadar) hanedân-ı Osmanî (Osmanlı hanedanı) tarihlerde bu şeref ile yâd olunur.

Vellahu a'lemu bi's-sevab (Allah muhakkak ki en doğrusunu bilir)

(Ulûm, nr.18 s. 1083-1107)

SONUÇ

Ali Suavî, Batılılaşma dönemi Türk aydınları arasında önemli bir yere sahiptir. Rüşdiye mezunu olan yazar, aynı zamanda klasik islamî ilimleri de tahsil etmiştir. Bir taraftan medreselerde başında sarık ders verirken diğer taraftan rüşdiye "muallim-i evvelî" olmuştur. Genç yaşında Arapça ve Farsça'yı öğrenmekle beraber Fransızca İngilizce ve Yunanca da bildiği anlaşılıyor. Medresede matematik dersleri okutan Suavî hem öğrenirken, hem de öğretirken modern eğitim ile klasik medrese eğitimini bir arada yürütmüş ve bu iki eğitim tarzını kendi şahsında birleştirmiştir.

Suavî, yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi olayları ile yakından ilgilenen bir çeşit din adamı kimliğiyle de görünür. Cami kürsülerinde halk kalabalıklarını ülkenin gidişatı konusunda uyaran, aydınlatan Suavî, aynı anda dili ile beraber kalemini de konuşturmuştur. İstanbul'da *Muhbir*'le başlayan gazetecilik faaliyeti dönemin keyfî idarelerine karşı bir muhalefettir.

Suavî Yeni Osmanlılar hareketinin öncesinde, hareketin içinde ve sonrasında çok atak, fevrî her an galeyen halindeki "**impulsif**" karakteriyle bir çok devlet, siyaset ve kültür adamı ile boğuşmuş ve bu yüzden pek çok düşman kazanmıştır.

Medrese hocalığı, rüşdiye muallim-i evvelliği, ticaret mahkemesi reisliği, tahrirat müdürlüğü, vaizlik, gazetecilik, okul müdürlüğü yapan yazarın diplomat olması son anda İngiliz elçiliğince engellenmiştir.

Nihayet Suavî, son çağ Türk tarihinde, Çırağan Vak'asının tertipçisi ve kurbanı olmak gibi daha baştan ümitsiz ve sonuçsuz bir siyasi isyan hareketinin "**sarıklı**

ihtilalci"sidir.

Ali Suavî, İstanbul *Muhbir*'inde meşrutiyetle ilgili net bir tavır ortaya koymazken, Londra *Muhbir*'inde ateşli bir meşrutiyet savunmasıydır. Bununla beraber onun istediği meşrutî monarşi rejiminde Padişah, İngiltere kral ve kraliçeleri gibi sembolik değil, aksine İslâm hukukunun kendisine verdiği on görevi yerine getirmekle sorumludur. Suavî, İslamî olan bir idare sisteminde despotizmin yeri olmadığını her fırsatta belirtmiş, bu sistem içerisinde devlet başkanını hem sınırlayan, hem de murakabe eden kontrol sistemlerine dikkati çekmiştir. Ancak o, 1869'dan itibaren gelişen olaylar, David Urguhart ve Le Play'in de tesiriyle çok değişik ırk, din ve dillerden oluşan Osmanlı Devleti'ne Avrupaî anlamda bir meşrutî idarenin faydadan çok zarar getireceğine inanmış ve bu inancını makaleleriyle dile getirmiştir.

1867 yılında Avrupa'ya kaçan Suavî tam anlamıyla ihtilâlcidir. Londra *Muhbir*'indeki yazılarında "zalim" olarak nitelediği Babıâli'yi çok sert bir üslupla tenkit etmekle kalmaz., aynı zamanda muhtemel bir isyanla da tehdit eder. Zalim olan idarecilere itaat edilmemesi gerektiği yolundaki tezini islamî kaynaklardan getirdiği delillerle besler. Onun bu davranışı 1872 yılında Âli Paşa'nın bir nevi günah defteri olan "Defter-i Amâl-ı Âli Paşa" isimli eseri yayınlayıncaya kadar devam eder. Bu tarihten sonra Suavî'nin daha ılımlı bir tavır sergilediğini ve kendisini daha çok kültür ağırlıklı konulara verdiğini görüyoruz. 1875-1876 yılları arasında ise o, tam anlamıyla Osmanlı devleti'nin yurt dışındaki savunucusudur. Bu dönemde yazdığı eserleri ele alırken belirt-

tiğimiz gibi o, gerçekten kendisinden önce ihmal edilmiş bir vazifeyi imkânları, birikimi ve kabiliyeti oranında yerine getirmiştir. 1876 yılında yurda dönen yazar, tam manasıyla muhafazakâr ve saltanatçıdır. Osmanlı-Rus savaşının getirdiği milli felâket, onun "Mekteb-i Sultani"deki müdürlükten alınmasından kaynaklanan ferdî felâketiyle birleşince o, şuur altında yatışmış olarak duran ihtilâlci tavrını tekrar takınmış ve Çırağan Sarayı'nı bu ruh hali içerisinde iken basmıştır.

Suavî de, diğer yeni Osmanlılar gibi İslam hukukunu savunmuştur. Ona göre Osmanlı Devleti'nin sıkıntıları kanunlarından değil, bu kanunları icra eden devlet memurlarından kaynaklanıyordu. O, Batı'dan tercüme yoluyla "kanun ithali"ne karşı olduğu gibi, Fıkıhın Arapça kelime oyunları üzerine bina edilmesine de karşıdır. Ona göre, İslâm hukuku her zaman ve zeminin ihtiyacına cevap verecek esnekliğe sahiptir.

Suavî'nin, özellikle dünyevî işlerle ilgili ve teferruatı ilgilendiren hükümlerin şer'î olmadığı, bunların siyaset ilminin konusu olduğu yolundaki Seyyit Şerif Cürcani'den naklettiği bir cümle, onun laikliği savunduğu şeklinde yorumlanmıştır. Gerçekte Suavî'nin ne doğrudan, ne de ima yoluyla laik bir idare istediğine dair bir ifadesine rastlanmaz.

Öte yandan o, Hilâfet müessesesi ile ilgili biribiriyle çelişen fikirler ileri sürmüştür. Londra *Muhbir*'i devresinde ve *Ulûm*'daki bazı makalelerinde padişahın Allah'ın adaletini yeryüzünde temin ve temsil eden şahıs olduğunu söylerken, *Ulûm*'daki bir diğer yazısında İslâm halifesine sadece dünyevî bir lider olarak bakılması gerektiğini, İslâmiyette, Hristiyanlıkta olduğu gibi, ruhanî

reislik bulunmadığını belirtir. Ancak onun, her dönemde hilâfeti siyasî bir makam olarak gördüğü açıktır.

Suavî'nin kitaplarında ve makalelerinde en çok ele alınan bir diğer husus, millî ve dinî kimliği olumsuz yönde etkileyen manevi rahatsızlıklardır. Kendisi bunları "**Emrâz-ı Dahiliyye**" olarak nitelemektedir. Yazara göre, dahilî rahatsızlıkların birincisi, Ulemâ'nın nüfûzunun kırılmasıdır. Ulemâ'nın uyarıcı görevini yapamaması, idarenin başıboş olmasına sebep olmuştur. Öte yandan geçim derdine düşen ulemâ, ilmi bir tarafa bırakmış, baştakiler kendilerine itiraz etmeyecek olan Ulemâ-yı Rusûm'u icat etmişlerdir.

İslam dininden uzaklaşmayı, üstelik Batılı misyonerler harıl harıl çalışırken Müslümanların kendi dinlerine sahip çıkmamalarını Suavî bir diğer "Maraz" olarak niteler.

Medeniyet zannıyla Batı görgü kurallarının taklid edilmesini, ülkede herkesin üzerinde anlaşıp yazıştığı bir resmi dilin olmamasını, dalkavukluğu, rüşveti de birer manevî rahatsızlık olarak gören yazar, Batının Fen ve teknolojisinin dışında Müslümanlardan üstün tarafının bulunmadığına inanmaktadır.

Yeni Osmanlılar arasında millî kavramlar üzerinde en çok duran Ali Suavî'dir. O, Avrupa'da kaldığı süre içerisinde çevresinde bulunduğu Türk dostlarının da tesiriyle Türk milletine yönelik ithamları "Türk" başlıklı makalelerle red etmiş, Türklerin eski, asil, ilme ve medeniyete katkıları büyük bir millet olduklarını isbat etmeye çalışmıştır. Ancak Ali Suavî'nin fikriyatında o devir için bir ideoloji olarak Türkçülükten söz etmek mümkün değildir. O, Türk milletinin İslamiyeti

kabulünden sonra vücuda getirdiği medeniyete hayrandır. İslâmiyetten önceki Türklerin Osmanlılarla ırk bağını kabul etmekle beraber onlardan zaman zaman "Cengizîler" diye söz eder.

Suavî, Osmanlı Hıristiyanları sözkonusu olunca Osmanlıcı, Türk Milletinin horlanması karşısında millî değerlerin savunucusu, haçlı zihniyetine muhatab olunca ittihad-ı islamcıdır ve meseleleri bu bakış açılarıyla tahlil eder. Ancak o islâmın manevi birliği idealine sonuna kadar bağlı kalmıştır.

Türkçe'yi diğer birçok dilden üstün bulan Suavî, sadece dilde sadelik taraftarı olmakla kalmamış, bunun bizzat pratiğini yapmıştır. Onun eserlerindeki dil, bazı terkiplerin dışında günümüz Türkçesinden pek farklı değildir. Yazılarında, gerekli olmadıkça uzun terkipler kullanmayan Suavî'nin kendisine has bir üslûb ve sentaksa sahip olduğu muhakkaktır. Bizde "terim" meselesinin önemini ilk defa kavrayan Ali Suavî'dir. O sadece meselenin ehemmiyetini belirtmemiş, aynı zamanda gerek sosyal ilimler, gerekse fen ilimleriyle ilgili terimlerin Türkçe'ye mal edilmesinde uyulması gereken esasları da belirlemiştir. Bunların başında fen bilimleri terminolojisinde Avrupa terimlerinin aynen alınması fikri vardır.

Arap alfabesinin Türk imlâsı ve telaffuzuna daha uygun hale getirilerek muhafaza edilmesi gerektiğini söyleyen Suavî, yeni okuma yazmaya başlayanlar için yazı ve imlânın kolaylaştırılması gerektiğini belirtir.

Dilde tasfiyeci düşünceyi red eden Suavî, Arapça ve Farsça'dan kelime alınmasını tabii bulduğu gibi vaktiyle Arapça'nın ilim dili olarak kullanılmış olmasını da yadırgamaz. Nitekim İmam-ı A'zam'ın her kavmin kendi

dilinde ibadete cevaz verdiğini, ancak haleflerinin İslam birliğini zedeler düşüncesiyle bunu uygulatmadıklarını söyleyen Suavi, onların bu davranışını doğru bulur. Fakat bir kimsenin dinini öğrenmek için ille de Arapça yazılmış eserler okumak zorunda olmadığı, Türkçe yazılmış pek çok değerli tefsirin bulunduğu fikri de ona aittir.

Suavî'nin üslubu edebî bir üslûp değildir. Kendisinin edebî bir eseri de yoktur. O Divan Edebiyatı'nı tabiat, hakikat ve ahlâk dışı bulur. Onun istediği edebiyat "sâkinâme" edebiyatı değil, cemiyete yönelik edebiyattır.

Tanzimat döneminde "Ma'arif" kelimesini en çok kullananlardan biri Suavî'dir denilebilir. O, gerek İstanbul *Muhbir*'indeki doğrudan "Maarif" başlıklı yazılarında, gerekse Londra *Muhbir*'i ve *Ulûm*'da eğitimin, ilmin bir milletin hayatındaki ehemmiyeti üzerinde ısrarla durur. *Ulûm*'da Osmanlı Devleti'ndeki Eğitim faaliyetlerinin tarihçesini kaleme alan yazar, sıbyan Mekteplerinden Medreselere kadar Osmanlı Eğitiminin problemleri, çıkmazları ve ıslah imkânları üzerinde durur. İlkokullara dahi gazete sokulmasını söyleyen o olduğu gibi medrese hocalarını kapandıkları dar dünyanın dışına çıkarmak için "Ulemâ" gazetesinin çıkarılması gerektiğini söyleyen de odur.

Suavî sadece din ilimleri okutulmasının taassup, sadece fen ilimleri okutulmasının ise şüphecilik, inkarcılık yaratacağı düşüncesindedir. Fen ilimlerinin her çeşidini zaruri gören yazar, bunun yaratabileceği "tuğyan"a da dikkat çeker.

Suavi, dinin kalkınmaya engel olduğu düşüncesine

karşıdır. O, İslam dininin, Hıristiyanlığın zıttına kalkınmayı, ilerlemeyi, üretmeyi emrettiğini söyler. Müslümanların Batı âleminden ileride olduğu dönemlerden örnekler veren yazar, İslâm dünyasının geri kalmışlığını özünden uzaklaşmasıyla izah eder. Sanat ve ticaretin terkedilip, devlet kapısından memuriyet arayışına çıkmayı bir nevi dilencilik kabul eden Suavî, dışarıdan alınma borçlarla kalkınmanın mümkün olamayacağı düşüncesinden hareketle dış borçlanmaya da şiddetle karşıdır. Türkiye'nin kaynaklarının el değmeden durduğunu, bunları işletecek seferberliğin devlet tarafından organize edilmesi gerektiğini, israfın önlenmesini söyleyen Suavî, tevekkül diye sığınılan tembelliğe de saldırır.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'tan beri dış politikasını tavizci bulan Suavî, özellikle Âli ve Fuad Paşalarla tavizin teslimiyete dönüştüğü kanaatindedir. Islahat Fermanının Hristiyanları üstün duruma getirdiğine inanan yazar, bunun Müslümanları kendi ülkelerinde ikinci sınıf vatandaş durumuna soktuğunu sık sık tekrar eder. Batı'ya karşı politikalarını Rus fobisinin tesiriyle tayin eden Vükelâ'yı Suavî zaman zaman "korkak", "karı" gibi sözlerle vasıflandırır. Ona göre, Osmanlı dış politikası, dünya dengeleri de hesaba katılarak haysiyetli bir şekilde yürütülmelidir. Aslında Osmanlı devleti herşeye rağmen çok güçlüdür, elinde yığınla avantaj vardır, ancak kendisine olan güvenini kaybetmiştir. Zulmetmemelidir, fakat kendisine zulmedilmesine de müsaade etmemelidir.

Sosyal ve siyasî meselelerin hemen hemen hepsinde Suavî'nin çıkış noktası İslâm dinidir. Ancak o bazı konu-

larda zamanında şimşekleri üzerine çekecek kadar Ortodoks İslam'dan, başka bir ifade ile, Ehl-i sünnetten ayrılmaktadır. Kendisi resimli bir ansiklopedi yayınladığı gibi, resme hatta heykele de cevaz vermektedir.

Faiz, riba, bey',îne gibi kavramları ele alan Suavî İslâm fakihlerinin "muamele-i şer'iyye" dedikleri hadiseyi faizin helâl olduğu şeklinde yorumlamış ve tabiatıyla büyük tepki uyandırmıştır.

Fevkalâde zekası, geniş bilgisi, mücadele azmi ve cesaretiyle beraber Suavî'nin bazı zaafları vardır. Övünme ve kendisini övdürme onun hiç de hoş olmayan bir özelliğidir. Midhat Paşa'nın sürülmesi üzerine, fikirlerini ve icraatını beğenmese bile, onun Paşa'ya karşı takındığı tavır bir "zebûnküşlük" örneğidir. İslamî konularda zaman zaman bir müçtehid edasıyla içtihadlara varması, fetvalar, vermesi zamanında da tenkit konusu olmuştur. Suavî de Batılılaşma dönemindeki bir çok aydın gibi eksik gördüğü herşeyi adeta bir anda yakalama, elde etme acelesi ve telâşı vardır. Bu yüzden o, derinleşmeden sık sık değişik konulara atlar, yazmaya teşebbüs ettiği bir çok konuyu yarıda bırakıp diğerine geçer. *Ulûm* gazetesinde yarım kalmış onlarca tefrika ancak böyle izah edilebilir. Onun daha 1866 yılının sonlarında 127 eseri olduğundan sözetmesi kendisinin geniş bir kültür ve birikime sahip olduğunu gösterdiği kadar bu aceleciliğini ve birçok şeye birden el atma tarafını da ortaya koyar. Zaten kendisi de bunların çoğunun küçük risaleler olduğunu söyler. The Times muhabirinin ondan "Author of Pamphlets" (kitapçık yazarı) diye bahsetmesi sebepsiz değildir. Gerçekten de

Suavî'nin kitaplarından çok kitapçıkları vardır. Bununla beraber bütün bu derinleştirilmeyen acelecilik ve çok yönlülüğün Türk kültür tarihinde bir anlamı vardır. Tanzimat aydını her şeyi bilmek ve pek çok şeyi bilmeyen, Batı'ya ve dünyaya yeni açılmaya başlayan topluma ayni anda her şeyi öğretmek zorundaydı. Hülâsa eklektikti. Ali Suavî Tanzimat'ın bu eklektizmini en geniş şekilde temsil eder.

Kanaatimizce, bütün kusurlarına rağmen Suavî "Şarlatan" damgasını hakketmemiştir. Özellikle sonradan muhalifi olan Namık Kemal ve onun hayranlarının kendisiyle ilgili olarak ileri sürdükleri fikirler son derece hissî ve haksızdır.

Hele onun İngiliz ve Rus ajanı olduğu yolundaki iddiaların hiç bir dayanağı yoktur. Bunu tezimize koyduğumuz arşiv belgeleri açıkça göstermektedir. Onun hiçbir dönemde ve hiç bir yazısında devletini ve milletini küçük düşürücü fikirler ileri sürdüğüne, ülkesini yabancılara şikâyet ettiğine rastlamıyoruz. Suavî'nin samimî olduğu, eserlerinde fikirlerine yer verdiği Avrupalı dostları vardır. Ancak bunların hepsi aynı zamanda Türk milletinin dostları olan, Türk'ün ve İslamın faziletlerini inkâr etmeyen Batılı aydınlardır.

Bazı yayınlarda olduğu gibi, Suavî'nin adeta bir aziz, kusursuz ve çelişkisiz bir insan olarak tanıtılmasını, peşin bazı yargılara göre değerlendirilmesini de objektif bulmak mümkün değildir.

Ali Suavî de bütün faniler gibi ardından bazı izler, bazı hükümler bırakarak gitti. Şüphesiz ki bütün bunların müsbet ve isabetli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Mümkün değildir, zira Âli Suavî de bir insandı.

BİBLİYOGRAFYA

Ali Suavî'nin Eserleri

1- Giyotiyos'un Ahlâka Aid Risalesi'nin Türcümesi, İstanbul 1864.

2- Ehemmiyet-i Hıfz-ı Mal (Tasvir-i Efkâr'da tefrika halinde) 1865.

3- Santorin Risalesi (Rûzname-i Ceride-i Havadis'de tefrika halinde) 1866.

4- Arabî İbare Usûlu'l Fıkh Tercümesi, Londra 1868.

5- Türkiye Fi 1288 (Salnâme), Paris 1871.

6- Mısır Fi 1288 (Salnâme), Paris 1871.

7- Tacryr Ou Relation de Mohammed Efendi (ilavelerle), Paris 1872.

8- Defter-i Amâl-ı Ali Paşa, Paris 1871-72.

9- Türkiye Fi 1290 (Salnâme), Paris 1873.

10- Hive fi Muharrem 1290, Paris 1873.

11- Le Khiva (Hive'nin Fransızcası), Paris 1873.

12- Nasır-ed-Din Chah D'IRAN, Paris 1873.

13- Le Tableau de Sébés (ilavelerle), Paris 1873.

14- Takvimü't-Tevarih (ilavelerle), Paris 1874.

15- A Propos de L'Herzégovine, Paris 1875.

16- David Urquhart Efendi'nin Bu Kere Umur-ı Ecnebiye Komitelerinden New Castle Cemiyetinin Reisi Mister Crawshay'e Yazdığı Tahrirât-ı Nesâyih-âyâtın Kendi Kalemiyle olan İngilizce Aslından Lisan-ı Osmaniye Türcümesi, Paris 1875.

17- Huzûr-ı Şevket-Mevfûr-ı Padişahiye, İngiltere Umûr-ı Ecnebiye Komiteleri Canibinden Seksen Dört Buçuk Milyon Liralık Hakk-ı Düyûn Layihasını Kabul Niyazıyla Arzuhal, Paris, 1876.

18- Il me A Propos de l'Herzégovine, Paris 1876.

19- Il me A Propos de l'Herzégovine-Montenegro, Paris 1876.

20- Queastion of The Day-Turk or Christian, London 1876.

21- Hukûku'ş-Şevari, İstanbul 1908.

Ali Suavi'nin Kendi Çıkardığı Gazetelerin Dışında Türk ve Yabancı Basınca Yayınlanmış Makaleleri

Yabancı Basın

The Diplomatic Review (London)

- "The Bulgarian Insurrection, The New Report of Notables of Philippopoli" Vol: 24/4, October 1876, s. 244-248.

- "Revolutionary Documents Found Upon The Leaders of The Insurrection in Bulgaria" Vol: 24/4, October 1876, s. 248-258.

- "Letters By Ali Suavi Effendi No: 1, To Viscountess Strangford", Vol: 24/4, October 1876, s. 270-272.

- "The Report of Mr. Schuyler, To The Editor of The "Memorial Diplomatique" Vol: 24/4, Octoüber 1876, s. 273-276.

Extrait du bulletin de La Sociaté de Géographie (Paris)

- "A Propos de La Mer D'Aral" Novembre 1873, s. 528-536.

La Memorial Diplomatique (Paris)

- "Insurrection L'de Bulgarie, Piece Revoılutionairers Treuvées sur Les Chefs Des Insurges en Bulgarie" nr. 35, 1876, s. 561-562.

- "Affaires de Bulgaria Lettre a lady Strangford" nr. 37, 1876, s. 591-592.

- "M. Schuyler A. M. Le Directeur du Memorial Diplomatique" nr. 38, 1876, s. 607-608.

- "Paralléle Politique Entre L'Angletterre et Le Comité de Moscou.

A Monsieur Le Directeur du Memorial Diplomatique" nr. 39, 1876, s. 623-625.

- "Klerck et Suttorina

A Monsieur Le Directuer de Memorial Diplomituqe" nr. 39, 1876, s. 702.

The Morning Post (London)

- "Turkey and The Powers" 9 September 1876, s.5.

Suavi'nin Makalelerinin Yayınlandığı Türk Gazetelerinin Tarih ve Sayıları (*)

***Basiret** (İstanbul)*

No	Tarih
2111	20 Cemaziyelevvel 1294 (3 Haziran 1877)
2114	24 Cemaziyelevvel 1294 (7 Haziran 1972)
2384	8 Mart 1294 (Rumi) (20 Mart

	1877)
2387	11 Mart 1294 (Rumi) (23 Mart 1877)
2444	7 Cemaziyelevvel 1295 (19 Mayıs 1878)

***El Cevaib** (İstanbul)*

No	*Tarih*
275	14 Şevval 1283 (19 Şubat 1867)
276	21 Şevval 1283 (26 Şubat 1867)

***Hürriyet** (Londra-Cenevre)*

No	*Tarih*
28	4 Sanvier (Ocak) 1869
42	12 Avril (Nisan) 1869
78	20 Decembre (Aralık) 1869

***İttihat** (Paris)*

No	*Tarih*
	115 Mayıs 1869

***Müsavat** (İstanbul)*

No	*Tarih*
86	17 Şubat 1877
93	25 Şubat 1877
97	2 Mart 1877
106	14 Mart 1877

110	18 Mart 1877
117	26 Mart 1877

Rüznâme-i Ceride-i Havadis *(İstanbul)**

No	tarih
3517	27 Ramazan 1294 (5 Ekim 1877)

Sadakât

No	*Tarih*
63	12 Kanûn-ı Sâni (Ocak) 1877
68	27 Kanûn-ı Sâni 1877
73	2 Şubat 1877
74	3 Şubat 1877
75	4 Şubat 1877
76	5 Şubat 1877
77	7 Şubat 1877
78	8 Şubat 1877
79	9 Şubat 1877
80	10 Şubat 1887
81	11 Şubat 1877
82	12 Şubat 1877

Tasvir-i Efkâr *(İstanbul)***

No	*Tarih*
452	11 Ramazan 1283/17 Şubat 1867
455	23 Ramazan 1283/29 Şubat 1867

***Ümran** (İstanbul)*

No	*Tarih*
- - -	16 Teşrin-i evvel 1294 (30 Ekim 1877)

Vakit

No	*Tarih*
301	28 Ağustos 1876
323	19 Eylül 1876
327	23 Eylül 1876
328	24 Eylül 1876
337	5 Teşrin-i evvel (Ekim) 1876
344	14 Teşrin-i evvel 1876
345	15 Teşrin-i evvel 1876
347	16 Teşrin-i evvel 1876
382	22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1876
389	28 Teşrin-i sâni (Kasım) 1876
432	28 Kanûn-ı sâni (Ocak) 1817
433	12 Kanûn-ı sâni 1877
445	25 Kanûn-ı sâni 1877
451	30 Kanûn-ı sâni 1877
453	1 Şubat 1877
460	8 Şubat 1877
462	10 Şubat 1877
463	11 Şubat 1877
467	16 Şubat 1877
474	22 Şubat 1877
482	30 Şubat 1877

549	20 Mayıs 1877
552	1 Mayıs 1877
597	25 Haziran 1877
601	30 Haziran 1877
617	15 Temmuz 1877
619	17 Temmuz 1877
630	28 Temmuz 1877
637	4 Ağustos 1877
644	11 Ağustos 1877
676	12 Eylül 1877
679	15 Eylül 1877
681	17 Eylül 1877
684	20 Eylül 1877
685	21 Eylül 1877
686	22 Eylül 1877
730	5 Teşrin-i sâni 1877
732	7 Teşrin-i sâni (Kasım) 1877
734	9 Teşrin-i sâni 1877
744	20 Teşrin-i sâni 1877
746	22 Teşrin-i sâni 1877
762	7 Kanûn-i evvel (Aralık) 1877
763	8 Kanûn-i evvel 1877

ALİ SUAVÎ'DEN BAHSEDEN ESERLER

A. Kitaplar

Abdulhak Hamid, Mektuplar, İstanbul, 1335.

Abdullah Cevdet, Kahriyat, Paris, 1899

Abdurrahman Şeref, Tarih Musahebeleri, İstanbul, 1339.

Ahmed Midhat, Üss-i Inkılâb (I-II) İstanbul, 1294-1295.

Ahmed Rasim, İstibdattan Hakimiyet-i Milliyeye (I-II) İstanbul, 1342.

- İlk Büyük Muharrirlerden Şinasi, İstanbul, 1928.

Ahmed Saib, Tarih-i Sultan Murad-ı Hamis, Kahire, 1901.

Ali (Basiretçi), İstanbul'da Yarım Asırlık Vekayi'-i Mühimme, İstanbul, 1325.

Ali Fuad, Rical-ı Mühimme-i Siyasîye, İstanbul, 1928.

Ali Haydar, Beyân-ı Hakikat, İstanbul, 1293.

- Midhat Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi, Hidematı, Şehâdeti, İstanbul, 1322.

Aksüt, Ali Kemalî, Abdülaziz'in Mısır ve Avrupa Seyahatı, İstanbul, 1944.

Akün, Prof. Dr. Ömer Faruk, Namık kemal'in Mektup-

ları, İstanbul, 1972.

Akyüz, Prof. Dr. Yahya Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmelere Etkileri, Ankara, 1988.

Arnold, Thomas W., The Caliphate, Oxford, 1924.

Atay, Falik Rıfkı, Başveren Inkılapçı, İstanbul, 1951.

Berkes, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul, 1978.

Bilgegil, Prof. Dr. Kaya, Türkiye'de Bazı Yeni Osmanlılarla Yeni Osmanlı Taraftarlarının Bir Millet Meclisi Kurma Teşebbüsü, Erzurum, 1974 (Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı, Sayı 2'den Ayrı Basım).

- Yakınçağ Türk Kültür ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, Cilt: I, Ankara 1976, Cilt II,

Erzurum 1980.

- Ziya Paşa Üzerinde Bir Araştırma, Ankara, 1979.

Çay, Doç. Dr. Abdülhaluk, Ali Suavi'nin Hive Hanlığı ve Türkistan'da Rus Yayılması, İstanbul, 1972.

Danişmend, İ. Hami, Ali Suavi'nin Türkçülüğü, Ankara, 1942.

Davison, Roderic H., Reform in The Ottoman Empire 1856-1878, Princepton, New Jersey, 1963.

Derviş Hüma, Makber-i Ahrâr, Cenevre, 1901.

Doğan, Yrd. Doç Dr. İsmail, Tanzimatın İki ucu, Münı'f Paşa ve Ali Suavi İstanbul-1991

Dorys, Georges, Abdulhamid'in Time, Paris, 1901.

Ebuzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, (İlavelerle Yayınlayan: Ziyad Ebuzziya), Cilt: I-II; İstanbul 1973, Cilt: III, İstanbul, 1974.

- Salnâme-i Hadika, İstanbul, 1290.

- Salnâme-i Ebuzziya, İstanbul, 1296.

Emil, Doç. Dr. Birol, Mizancı Murad Bey, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1979.

The Encyclopedia of Islam, Vol: II, London, 1954.

Ertaylan, İsmail Hikmet, Türk Edebiyatı Tarihi, Cilt: I, Bakü, 1925.

Fazlı Necib, Külhani Edipler, İstanbul, 1930.

Gövsa, İ. Alaattin, Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İstanbul, 1946.

Halil Halid, A Diary of A Turk, London, 1903.

Hanioğlu, Şükrü, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul, 1981.

- Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, Cilt: I, İstanbul, 1989.

İnal, İbnülemin M.K., Son Şairler, 1. Cüz, İstanbul, 1930.

- Son Sadrazamlar, Cilt: II (Dergah Yay.), İstanbul, 1982.

İskit Server R., Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine Bir Bakış, İstanbul, 1939.

Kânipaşazâde Ahmed Rif'at, Hakikat-ı Hal Der Def'-i İhtiyal, Paris, 1870.

Kaplan, Dr. Mehmet, Namık Kemal, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1948.

Kaplan, Mehmet, İnci Enginün, Birol Emil, Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, Cilt I, İstanbul, 1974, Cilt: II, 1978.

Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c: VII, Islahat Fermanı Devri, 1861-1876, Ankara, 1956.

Kocabaş, Hüseyin, Ali Suavi Vak'ası Üzerine Verilmiş Olan Fetva, Bursa, 1949.

Köprülü, Fuad, Milli Edebiyatın İlk Mübeşşirleri, İstanbul, 1928.

Kuntay, Midhat Cemal, Sarıklı İhtilalcı Ali Suavi, İstanbul, 1946.

- Namık Kemal: Devrin Olayları ve İnsanları Arasında, Cilt: I, İstanbul, 1949, Cilt: II, İstanbul, 1957.

Kuran, Ahmed Bedevi, Osmanlı İmparatorluğunda Inkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1956.

Kutay, Cemal, Örtülü Tarihimiz, Cilt: II-III, İstanbul, 1979.

Levent, Agâh Sırrı, Türk Dilinin Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, T.D.K. Yayınevi, Ankara, 1972.

Lewis, Bernard, The Emergency of The Modern Turkey, London 1962 (Tercümesi: Modern Türkiye'nin Doğuşu, İstanbul 1984, Tercüme Ed: Prof. Dr. Metin

Kıratlı).

Mahmud Celalettin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, Cilt: III, İstanbul, 1327.

Mardin, Şerif, The Genesis of Young Ottoman Thought, Princepton, New Jersey, 1962.

Mehmed Tahir (Bursalı), Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1334.

Melek Hanım, Six Years in Europe, London, 1872.

Mekteb-i Sultani (Mekteb-i Sultani'nin 50. sene-i devriye'yi tesisî münasebetiyle yayınlanmıştır),

İstanbul, 1915.

Memalik-i Mahrûsayi Şahâne'ye Dühûl ve İntişârı Memnu' Bulunan Kütûp ve Resail-ı Muzirranın Esasmisini Mübeyyin Cedveldir, Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye, İstanbul, 1317.

Meriç, Cemil, Mağaradakiler, İstanbul, 1978.

Millman, Richard, Britain and The Eastern Question, Oxford, 1979.

Mitler, Louis, Ottoman Turkish Writers, Vol: 15, New York, 1989.

Moralızâde Vassaf, Sultan Murad (Piyes), İstanbul, 1327.

Mütüoğlu, Mustafa, Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler, Tanzimat Devri, İstanbul, 1987.

Nursi, Bediüzzümün Said, İki mekteb-i Müsibetin Şehadetnamesi veya Divan-ı Harb-i Örfî, İstanbul, 1960.

Pakalın, Mehmed Zeki, Son Sadrazamlar ve Başvekiller, İstanbul, 1940-1948, 5 Cilt.

- Tanzimat Maliye Nazırları, Cilt: 2, İstanbul, 1940.

Pears, Edwin, Fourty Years in Constantinople, New York, 1916.

Redhouse Dictionary, Second Edition (Yay: Charles Wells), London, 1880.

Reşad, Suavi'ye Ta'ziye, Paris, 1870.

Saffet Nezihi, Müsebbib (Roman) İstanbul, 1326.

Salnâme (Osmanlı Devlet Salnamesi) 1281.

Sandıkoğlu, Muhittin, Semendaroğlu, Fera, Galatasaray Lisesi, İstanbul, 1974.

Seton, Watson, Disraeli, Gladstone and Eastern Question, London, 1935.

Sevük, İsmail Habib, Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1340.

Soku, Ziya Şakir, V. Murad'ın Hayatı, İstanbul, 1943.

Süleyman Midhat, Ali Suavi Efendi (Piyes), Cenevre, 1316.

Süleymanpaşazâde Sâmi, Süleyman Paşa Mahkemesi, Cilt: I, İstanbul, 1328.

Tansel, Fevziye Abdullah, Namık Kemal'in Husûsî Mektupları, Cilt: I-II, T.T. Kurumu Yayınevi, Ankara, 1967-1969.

Tanpınar, Ahmed Hamdi, XIX. Asır Türk Edebiyatı Ta-

rihi, İstanbul, 1976.

Tarus, İlhan, Suavi Efendi (Piyes), Ankara, 1962.

Tarsusîzâde Münif, Zafer (Şiirler), İstanbul, 1914.

Tunaya, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt: I, İstanbul, 1984.

Türköne Mümtaz'er, Siyasi İdeoloji olarak islamcılığın Doğuşu, İstanbul 1991

Tütengil, Orhan Cahit, Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği, İstanbul, 1969.

Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1979.

Vambery, Arminius, Westem Culture in Eastern Lands, London, 1906.

Washburn, George, Fifty Years in Constantinople and Recollection of Robert Collage, New York, 1909.

Wells Charles, The Literature of The Turks, London, 1891.

B. Makaleler

Abdurrahman Adil, "Hakimiyet-i Halk ve Ali Suavi", Hadisât-ı Hukukîye, Cüz 6, İstanbul, 1923, s. 73-74.

- Osmanlı Türklerinde Inkılabat-ı Fikrîye" Hadisât-ı Hukukîye, Cüz: 10, İstanbul, Temmuz 1923, s. 129-132.

- "Ali Suavi" Hadisât-ı Hukukîye, Cüz: 11, İstanbul, Eylül 1923, s. 143-147.

- "Ali Suavi ve Efkâr-ı Siyasîyesi" Hadisât-ı Hukukîye, İstanbul, Teşrin-i sâni 1923, s. 167-170.

Abdullah Cevdet, "İnfilak-ı Subh-ı İnkılab" İçtihad, No: 10, 3 Ağustos 1910.

- "Ali Suavi et Gapone" İçtihad, No: 3, Şubat 1905, s. 11-12.

Abdurrahman Hasan (Samipaşazâde) "Ayetullah Bey ve Yeni Osmanlılar" Hadisâtı Hukukîye ve Tarihîye, Cüz: 2, 1 Mayıs 1341.

Ahmed Kemal, "Doğrusöz" Doğrusöz, No: 1, Kahire 1324, s. 1-3.

Aksoy, Mehmet, "Mekteb-i Sultani ve Ali Suavi", Türk Kültürü, Yıl: XIII, Sayı: 150-151-152, s. 225-228.

Akyüz, Prof. Dr. Yahya, "Galatsaray Lisesi'nin Islahına İlişkin Ali Suavi'nin Girişimlerini Gösteren Bir Belge", Belleten, C: XLVI, Ocak 1982, s. 122-129.

- "Okula Gazete Sokan Öğretmen Ali Suavi ve Günümüz Eğitiminde Benzer Örnekler" Belleten, C: XLII, No: 167,1978,s.437-444.

Ali Ekrem, "Sehâyif-i Hatırat", Yeni Gün, No: 304, Tef: 12,24 Kanun-ı Sâni 1920.

"Ali Suavi Sultan Abdülhamid'i Nasıl İskat Edecekti" Haftada Bir Gün, No: 12-16, (Tefrika).

Atay, Neşet Halil, "Ali Suavi Kendine Göre" İstanbul

Mecmuası, Sayı: 25-33, 1944 (8 sayılık Tefrika).

Baykal, Bekir Sıtkı, "1877-78 Harbi ve Bununla İlgili Meselelere Ait Vesikalar" Tarih Vesikaları, Cilt: II, No: 8, s.148.

-"93 Meşrutiyeti" Belleten VI, No: 21-22, Ocak-Nisan 1942, s.45-83.

Gövsa, İbrahim Alaattin, "Ali Suavi" Yedigün, Cilt: XII, No: 300, 1938, 12.

Gözler, Fethi, "Ali Suavi'yi Tanımalıyız" Türk Kültürü, No: 64,1968,s.2-4.

İrtem, Süleyman Kani, "Saray ve Bâbıâlî'nin İçyüzü" Akşam Gazetesi, 8 Nisan 1934, No: 260-268, (Tefrika).

İskit, Servet Rif'at, "Kaynar Bir Adam" Resimli Tarih Mecmuası, Cilt: 4, Sayı: 42, s.2374-2376.

Karahan, Prof.Dr. Abdülkadir, "Bilinmeyen Bir Mektubuna Göre Ali Suavi'nin Mısır Yönetiminde Bir Afrika Devleti Kurma Hayali", VII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler, T.T.K. Yay. Cilt: II, 1973, s.586-590.

-"Ziya Paşa'nın Avrupa Mektupları ve Yeni Osmanlılar" Yeni Sabah, 23 Mayıs 1961.

Kırzıoğlu, Fahrettin, "Ali Suavi'nin Hıyva Kitabı" Orkun Dergisi, 1951, No:25, s.4-6.

Kuran, Ercüment, "Ali Suavi'nin Hive Fi Muharrem 1290 Başlıklı Kitabı ve Osmanlı Devleti'nde Türkçülüğün Doğuşu" Turkestan Als Historischer Factor und Politische Idee Ferstschrif Für Baymirza Hayıtzu, Köln 1988, s.97-101.

Mehmed Tahir (Bursalı), "Ali Suavi Efendi" Hadisat-ı Hukukîye, Cüz: 12, Teşrinisâni 1923, s.171-172.

Murad Bey (Mizancı) "Ali Suavi Merhum" Mizan, 28 Haziran 1897, Cenevre, s.1-2.

Stratfor de Redcliffe "Turkey" Nineteeth Century, No: 1-4, June 1877, s.707-728 ve No: 5, July 1877, 729-752.

Sungu, İhsan, "Galatasaray Lisesi"nin Kuruluşu" Belleten: C: VII, No: 28, Ekim 1943, s.315-347.

-"Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" Tanzimat I, 1940 İstanbul, s.777-857.

Tansel, Fevziye Abdullah, "Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında ilk Teşebbüsler ve Neticeleri" Belleten, C: XVII, 1953 s.223-249.

Uçman, Abdullah, "Ali Suavi", T. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: II, s. 445-448.

Urquhart, David, "Conversation at Constantinople" Diplomatic Review January 1876, s. 32-34.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "II. Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", İ.Ü. Edeb.Fak. Tarih Dergisi, Cilt: VII, No: 10,1954.

-"Ali Suavi ve Çırağan Vak'ası" Belleten, C:VIII, 1944, No: 29, s.71-118.

-"V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak isteyen K. Skaliyeri - Aziz Bey Komitesi", Belleten, Cilt VIII, No: 30, 1944, s. 245-340.

Ülken, Hilmi Ziya, "Tanzimat'tan Sonra Fikir Hareketleri" Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 757-775.

Ünver, Ord.Prof.Dr. Sühel, "Ali Suavi'nin Görüşü İle Türkler Ve Türklük" Hayat-Tarih, nr.4, 1974, s. 7-9.

Yöntem, Ali Canib, "Ali Suavi Nasıl Bir Adamdı" Yakın Tarihimiz, Cilt IV, nr. 51, 1962, s.353-355.

Yayınlanmamış Tezler

Akgün, Adnan, Hürriyet Gazetesi'nin Sistematik Tahlili, Marmara Üniv. Sos. Bil. Enst. İstanbul 1990. (Doktora Tezi)

Çelik Hüseyin, "Genç Kalemler Mecmuası'nın Sistematik Tetkiki", Yüzüncü Yıl Ünivesitesi Sos. Bil. Ens., 1987 Yük. Lis. Tezi.

Kaplan, Behice, "Ali Suavi" Türkiyat Enstitüsü, 1944 Mezuniyet tezi.

Sevük, Gülen, "Ali Suavi"nin Hive Adlı Kitabının Tetkik ve Muasır Seyyahların Malumatları ile Mukayesesi, İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Bölümü Bitirme Tezi, 1941.

Kolleksiyoları Taranan Yabancı Gazete ve Dergiler

Gazetenin Adı	**Çıktığı Yer**
Pall Mall Gazette	Londra

The Standart	Londra
L'International	Londra
The Times	Londra
The Economist	Londra
The Diplomatic Review	Londra
The Free Press	Londra
The Morming Advertisor	Londra
The Public Opinion	Londra
The Morning Past	Londra
The Portfolio	Londra
The Newyork Times	Newyork
Le Memorial Diplomatique	Paris
Le Temps	Paris
The Nineteenth Century	Londra

Kolleksiyonları Taranan Türk veya Türkiye'de Yayınlanan Gazete ve Dergiler

Gazetenin Adı	**Çıktığı Yer**
Ceride-i Havadis	İstanbul
Rûznâme-i Ceride-i Havadis	İstanbul
Tasvir-i Efkâr	İstanbul
Muhbir	İstanbul
Le Mukhbir- The Mukhbir	Londra

Hürriyet	Londra-Cenevre
Ulûm gazetesi	Paris
Muvakkaten Ulûm Müşterilerine	Lyon-Marsilya
İnkilab-L'Rovulation	Cenevre
İttihad	Paris
Mümeyyiz	İstanbul
Kevkeb-i Şarkî	İstanbul
Çaylak	İstanbul
İstanbul-Ayine-i Vatan	İstanbul
Vakit	İstanbul
Basiret	İstanbul
Sadakat	İstanbul
Müsavat	İstanbul
Sabah	İstanbul
Tercüman-i Şark	İstanbul
La Turquie (Fransızca)	İstanbul
The Levarn Herald (Fransızca-İng.)	İstanbul
Mizan	Cenevre-Kahire-İstanbul
Doğru söz	Kahire
Şûra-yı Ümmet	Kahire
Yeni Tasvir-i Efkâr	İstanbul
Tevhid-i Efkâr	İstanbul

Yeni Gün	İstanbul
Akşam (Yeni Harfli)	İstanbul
Ulus (Yeni Harfli)	Ankara
Yeni Sabah (Yeni Harfli)	İstanbul

Derginin Adı	**Yayınlandığı Yer**
İçtihad	Kahire-İstanbul
Bahçe	Selanik
Donanma	İstanbul
Mehtap	İstanbul
Hikmet	İstanbul
Genç Kalemler	Selanik

Ali Suavî, Türkiye'nin Batılılaşması döneminde önemli ve ilginç fikirleriyle, beklenmedik ani çıkışları ve aksiyonuyla adından çokça söz ettirmiş bir Türk aydınıdır. Hakkında birbiriyle çelişen bir yığın hüküm bulunan Ali Suavî bu kitapta gerçek kişiliği ve fikirleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır. XIX. asrın ikinci yarısında eser vermiş olan Suavî, edebiyatçıların, siyaset bilimcilerin, tarihçilerin ve diğer birçok sosyal bilimcinin vazgeçemeyeceği çok yönlü bir şahsiyettir. Bu eserin önemli bir boşluğu dolduracağı ümidindeyiz.

ISBN 975-17-1373-0

100.040 TL.